1933

Lev Bezimenszkij

A HARMADIK BIRODALOM megoldott talányai

1941

Gondolat

LEV BEZIMENSZKIJ

A harmadik birodalom megoldott talányai
1933–1941

LEV BEZIMENSZKIJ

A harmadik birodalom megoldott talányai

1933–1941

GONDOLAT · BUDAPEST, 1987
KÁRPÁTI KIADÓ · UZSGOROD, 1987

A mű eredeti címe

Лев Безыменский
Разгаданные загадки третьего рейха 1933–1941
Издательство Агентства печати Новости, Москва, 1984

Fordította
BAKCSI GYÖRGY

A fordítást az eredetivel egybevetette
BEDŐ LÁSZLÓ

ISBN 963 281 846 6 Összkiadás
ISBN 963 281 847 4 I. kötet

© Издательство Агентства печати Новости, Москва, 1984
©Bakcsi György, 1987. Hungarian translation

Tartalom

Bevezetés / 7
A szélfek és a horogkereszt / 13
A titkok hierarchiája / 13
„Hitlerista hullámok" / 18
A müncheni sörözőkről és látogatóikról / 27
Utazás Kölnbe / 33
Így kezdődött... / 37
Keppler és barátai / 41
Nem csak pénzt... / 43
Hans von Seeckt „éke" / 46
Benn ezredes businesse / 51
„A Führer személyes rendelkezésére" / 54
Pénz és vér / 56
A tűz, amely még nem aludt ki / 64
Stiebertől vezet a szál... / 64
Azon a végzetes éjszakán / 68
Kinek állt érdekében? / 72
A tűzoltók szemével / 79
Hová vezettek a nyomok? / 87
A föld alatti járat / 91
Utazás a múltba / 95
„Pozitív bizonyítékok" / 102
A Signal-akció / 109
A tűz fénye nem alszik ki / 111
Szemtanúk a müncheni árulásról / 115
Ma már ez nem olyan bonyolult... / 115
Fritz Hesse elbeszélése / 119
Az árulás naptára / 124
Hitler elgondolása / 127
A megvalósítás útján / 132
Találkozó Červený Hradekben / 134
A Z-terv / 138
„Csehszlovákiát el fogják adni" / 141
„Adjon pozitív választ" / 144
Tragikus napok / 149
München, szeptember 28. / 153

Valóban kapitulálni kellett? / 156
München tanulságai / 159
Miről számolt be és miről hallgatott Wohltat titkos tanácsos / 164
Találkozás Düsseldorf környékén / 164
Mit jelentettek a londoni találkozók? / 170
A misszió kezdete / 179
A szabotázs mechanizmusa / 186
Csak néhány példa / 190
Dahlerus és társai / 193
A találkozó / 196
Megint Wohltat / 200
Max herceg belép a játékba / 203
Sir Horace munkában / 208
A misszió vége / 215
Egy betörés, amelyre nem került sor / 220
A potsdami lelet / 220
Mit gondoltak Angliáról / 221
Az első tervek / 224
Vita Dunkerque-ről / 225
Hogyan készítették elő a hadműveletet / 231
Végbemehetett volna... / 234
Megszállt Anglia? / 237
Amikor Hitler ingadozni kezdett / 242
A „Seelöwe" vége / 248
Repülés májusban / 250
Sok év múltán / 250
Rudolf Hess, „a Führer helyettese" / 258
Berghof – 1941. május 11. / 260
A tanítvány és tanítói / 264
Mély gyökerek 272
Csigavonalban / 275
Ami jó a General Motorsnak... / 279
Mi történt Angliában / 285
Ha kinyitjuk a 14. számú széfet... / 298
„Teljes titokban tartandó" / 298
„Az elveszett okmány" / 302
Hogyan született a terv? / 304
Perverzitás a négyzeten / 306
A „triász" életbe léptetése / 308
Amikor elkezdték megfejteni... / 314
Valóságos fenyegetés / 321
Elmélet és gyakorlat / 324

Bevezetés

Hermann Göring keze reszketett. Bizonytalanul felvette a poharat, majd apró kortyokban itta a vizet. A kicsiny szoba csendjében hallani lehetett, amint fogai odaütődnek a pohár falához. Az ajtónál ülő amerikai őrmester még el is mosolyodott. Göring azonban cseppet sem figyelt rá. Máshová nézett: a Vörös Hadsereg uniformisát viselő tisztekre, akik vele szemben ültek az asztal túlsó oldalán.

Hermann Göring – a „Nagynémet Birodalom" egykori nagy hatalmú birodalmi marsallja, a Führer utóda, a légierők főparancsnoka, légvédelmi miniszter, birodalmi főerdész és fővadász, a négyéves terv birodalmi főmegbízottja, a birodalmi titkos tanács állandó tagja, tiszteletbeli SS-Obergruppenführer, Poroszország miniszterelnöke, a porosz államtanács elnöke, a Reichstag elnöke – most egy kényelmetlen és kemény széken ült az őt kikérdező három szovjet ezredes előtt. Mellettük, egy kisasztalnál még két szovjet tiszt ült: egy százados és egy főhadnagy, akik a kihallgatási jegyzőkönyvet vezették. Az ablakon áthatolt a nyári napfény: 1945 júniusát írtuk.

Ez a környezet szokatlan volt a birodalmi marsall számára. Sok-sok éven át megszokta, hogy a külföldi tisztekkel más körülmények között tárgyal: vagy a Leipzigerstrassén található hatalmas berlini dolgozószobájában, vagy a „Karinhall" nevű, város környéki rezidenciájának fogadótermében, amelyet rendkívül ritka képek díszítettek. Egyébként szovjet megbízottakkal eddig jobbára csak hivatalos fogadásokon találkozott. Aztán pedig, a háborús években, amikor a Vinnyica közelében fekvő tábori törzse felé vette az útját, Mercedeséből láthatta a szovjet hadifoglyok hosszú sorát, akik közül bármelyiket odavezettethette magához kihallgatásra...

Most azonban őt hallgatták ki. Három szovjet ezredes – két gyalogos és egy tengerész – kérdéseket tett fel, miközben utálkozva nézte a még mindig testes, bár észrevehetően lefogyott Göringet. Világoskék egyenruha volt rajta, ezúttal rendjelek nélkül, amelyeket pedig annyira kedvelt. Csupán az ezüstös birodalmi marsalli paszomány

különböztette meg őt az egyszerű hadifoglyoktól. Göring sehogy sem találta a helyét. Tekintete bizonytalan volt, csaknem behízelgő. Homlokát olykor izzadság borította el...

Nagyon is jól emlékszem erre a kihallgatásra. Göring lassan válaszolgatott, és egyáltalán nem okozott nehézséget, hogy pontosan leírjuk szavait. Megegyeztem társammal, a másik tolmácstitkárral, hogy váltakozva rögzítjük Göring szavait, tehát maradt időnk a kihallgatott személy viselkedésének megfigyelésére.

Mi késztette az önhitt exbirodalmi marsallt, hogy ennyire izguljon, sőt féljen? Csupán maga a tény, hogy kihallgatták? Sok-sok év múlva kaptam erre választ Walter Warlimont nyugalmazott tüzérségi tábornoktól, az ő csendes, kényelmes házában, amely ott állott a nagyszerű Tegern-See partján. Göringhez hasonlóan ő is szovjet tisztek elé állott akkoriban. A kihallgatás után Göring azt mondta neki, hogy eleinte megijedt, mert azt hitte: az amerikai parancsnokság úgy döntött, kiadja a Szovjetuniónak a harmadik birodalom főnökeit, akiket az amerikai csapatok foglyul ejtettek. Csak akkor nyerte vissza korábbi önbizalmát, amikor megértette, hogy erről nincs szó.

Hogyan kerültem én Bad Mondorfba, ebbe a luxemburgi üdülővárosкába, ahol 1945. június 16-án megtörtént a kihallgatás? Ha a múltról beszélek, nem kell feltétlenül magamról is beszámolnom. Ám ha a múlt már kezd elveszni valamiféle ködös füstben, el kell gondolkodnunk azon, hogy saját múltunk is aprócska részét alkotja a távoli eseményeknek.

A háborús életrajzok különféleképpen kezdődnek. Az enyém abban a pillanatban kezdődött, amikor egy 1941 augusztusi reggelen a 6. műszaki tartalék ezred katonáinak arcvonala előtt felcsendült a századparancsnok hangja:

– Akik tudnak németül, tegyenek két lépést előre!

A felszólítás célját nem indokolták. (Deszant? Küldetés az ellenség hátországába? Agitációs munka?) Nyomban kilépett tizenöt-húsz ember: többségük a moszkvai főiskolák felső tagozataiból került ki; többen a ma már legendás Filozófiai, Irodalmi és Történeti Főiskola hallgatói voltak. Néhány nap múlva a fordítói hadiiskola növendékei lettünk, 1942 tavaszán pedig, a hajtókámon két sávval „gazdagabban", a Voronyezsi Frontra kerültem. Később ez a front Délnyugati, Sztálingrádi, végezetül Doni Front lett. Amikor pedig elérkezett a sztálingrádi csata befejezésének emlékezetes tele, a front törzsének több

tolmácsra lett szüksége, mint amennyi elő volt írva. Ennek köszönhettem, hogy Konsztantyin Rokosszovszkij, a későbbi szovjet marsall törzsébe kerülhettem.

A vezérkarról és a törzsekről sokat írhatunk, beszélhetünk. B. M. Saposnyikov ezt a címet adta a vezérkarról írott könyvének: *A hadsereg agya.** Az egyes frontok törzsei aligha tarthatnak igényt ennek megfelelő elnevezésekre, ám ezek is „gondolkodó gépezetek" voltak, Rokosszovszkij törzse legalábbis biztosan az. Ritkán fordul elő, hogy egy „törzsi" kollektívában olyan sok rendkívül intelligens ember találkozzék, mint ebben a törzsben. Közéjük tartoztak azok a tisztek is, akik az ellenség csapatainak értékelésével foglalkoztak – egyikük az azóta elhunyt Alekszandr Mihajlovics Szmiszlov őrnagy volt.

Nagyon szerettem volna őreá hasonlítani, s nem csak példás testtartásában és katonás önfegyelmében, ami belőlem nyilvánvalóan hiányzott. „Az ellenséget ismerni kell" – Szmiszlov arra tanított, hogy ezt a követelményt nem szabad leegyszerűsíteni. Arra oktatott, hogy ne csupán a Wehrmachtnak azokat az egységeit vegyük figyelembe, amely frontunkkal szemben állnak, hanem elmélyülten tanulmányozzuk az egész német hadsereg állapotát, erkölcsi szintjét, parancsnokai összetételének jellegét, a szállítások rendszerét stb.

A sztálingrádi csata véget ért – a front nyugat felé vonult: Kurszk, Belorusszia, Lengyelország, Pomeránia és végezetül Berlin felé. Itt, 1945. május elsejének hajnalán teljesen szokatlan feladatot kellett teljesítenem: elolvastam, majd „blattról" fordítottam azt a Goebbels és Bormann aláírta levelet, amely hírül adta Hitler öngyilkosságát. Akinek fordítottam: Georgij Zsukov, a Szovjetunió marsallja, az 1. Belorusz Front parancsnoka, aki az év elején felváltotta ezen a poszton Rokosszovszkijt. A harmadik birodalom – így nevezte magát a hitlerista állam – végképp csődbe jutott. Másfél hónap múlva részt vettem abban az első szovjet nyomozóbizottságban, amely kihallgatta a német háborús főbűnösöket. A feladattal megbízott tisztek között ott volt Alekszandr Mihajlovics Szmiszlov is...

* B. M. Saposnyikov: *Hadtudományi írások.* Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1976.

E személyes kitérővel csupán érzékeltetni szerettem volna, hogy bizonyos fokig közöm van azokhoz a háborús és politikai témákhoz, amelyek e könyvemben szerepelnek.

Hogyan – a harmadik birodalom nem süllyedt el végképp a múltban? Nem, mert a fasizmus, az imperialista diktatúra egyik formája nem csupán a múlté. És ha igaz a mondás, hogy a múlt megértése nélkül nem lehet felépíteni a jövőt, akkor a nácizmus elemzését és megértését kifejezetten aktuális feladatnak tekinthetjük. A történelmi párhuzamok nem magyaráznak meg mindent, de sok mindenben segíthetnek. A huszadik század végén a világ ellenségeinek arculata más, mint amilyen századunk közepén volt. Már nem viselnek barna inget vagy az SS különböző egyenruháit. Más a szótáruk, a szóhasználatuk. Ám egyvalamiben nagyon hasonlítanak elődeikre: abban a fáradhatatlan törekvésükben, hogy saját népük és más népek elől elrejtsék igazi céljaikat. Az imperializmus története sok tucat, sok száz apróbb-nagyobb rejtélyből áll, tetteit több-kevesebb titok fedi.

Könyvünk lapjain a közelmúlt eme feltárt titkairól lesz szó – a szerző csupán néhányat választott ki közülük. Régóta foglalkozom ezzel a témával, és nemegyszer írtam már róla előző könyveimben.* Ám bármikor fordultam a múlthoz s találtam az archívumokban új okmányokat, találkoztam a régen történt események szemtanúival – újra és újra meggyőződtem róla, milyen elmélyülten és éles szemmel kell figyelnünk mindent, ami összefügg Európa tragédiájával – azzal a tragédiával, amely nem ismétlődhet meg.

Semmiképp sem érthetek egyet az olyan emberekkel, akik összeráncolják homlokukat régi nevek és események említésekor, és kijelentik: „Minek kapirgálni a múltban, elég ebből!" Jó néhány beszélgetőtársam mondott ilyesmiket Bonnban és más nyugati fővárosokban. Az a legszomorúbb, hogy az NSZK-ban a legtöbb fiatalember szintén így gondolkodik; számukra a nácizmus és a hitlerista háború olyan téma,

* A szerzőnek több könyve jelent meg a második világháborúról (s előzményeiről). Magyarul hozzáférhető művei:
Martin Bormann nyomában. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1965.
Német tábornokok Hitlerrel és Hitler nélkül. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1965.
Hitler halála. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1976.
Martin Bormann utolsó naplója. Kárpáti Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1976.
A titkos Barbarossa-dosszié. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1977.

amit nem szabad említeni. „Nem felelünk a múltért, hagyjanak minket békén!" – ezt az érvelést igen gyakran hallhatjuk.

Ha szemrehányást tesznek a szerzőnek, hogy feleslegesen turkál a múltban, amelyet a szigorú Történelem már régóta lezárt, így válaszol: a szemrehányás nem jogos. 1945. május 9-ével kezdődött az európai béke, amelyet mindenekelőtt a szovjet nép hőstette vívott ki. Ám ez az első napja ama baljós politikai erők tevékenységének is, amelyek nem akarnak belenyugodni az emberiség fokozatos előrelépésébe. A háborús fenyegetés miatt a múltról szóló könyv akaratlanul is a jelenünkről és jelenünkhöz szóló könyvvé válik.

A szerző munkája során dokumentumokra, csakis dokumentumokra támaszkodik. Híve vagyok a dokumentáris prózának, amelyet maga a történelem teremtett, az a történelem, amely bővelkedik olyan anyagokban, amilyeneket a legleleményesebb fantaszta sem tud kigondolni. Ezzel súlyos terhet vállaltam, hiszen a szükséges okmány nem mindig van szem előtt. Némelyikük felkutatására hosszú évek mentek el, ezért olykor könyvem lapjain magának a kutatásnak a történetét is elmondom. Hát igen, a dokumentumokat kutatni kell: állami és magánarchívumokban, különböző hivatalos és nem hivatalos publikációkban, emlékezésekben, memoárokban. Olykor előfordul, hogy akivel beszélgetünk, kihúzza az asztalfiókot, és kivesz onnan egy anyagot, amelynek jelentőségét ő maga sem sejti. Ám előfordul a fordítottja is: minthogy a tulajdonos ismeri az adott okmány leleplező erejét, semmi szín alatt nem kívánja napvilágra juttatni.

Ezért kell gyakran visszatérnem egyazon témához, de minden alkalommal a dokumentáris bizonyítás újabb szintjén. Egy példa: már néhányszor írtam a baljós hitlerista Ost-főtervről, de csak most tudok róla részletesen, alaposan beszámolni, minthogy most már a terv szövege a kezemben van. Nemegyszer írtam már azokról a titkos megbeszélésekről, amelyeket a hitleristák a nyugati hatalmak megbízottaival folytattak, de csak most tudom idézni a megbeszélések közvetlen résztvevőinek elbeszélését, miután megtaláltam az illetőket.

Az összes idézett kijelentés, de még a párbeszédek is jegyzőkönyveken alapulnak, illetve dokumentáris tanúbizonyságokon, végezetül pedig azoknak a szemtanúknak a beszámolóin, akikkel a szerző a legutóbbi években Moszkvában, Kijevben, Varsóban, Prágában, Berlinben, Bonnban, Genfben, Münchenben, Düsseldorfban, Zürichben, Londonban, Brüsszelben, Amszterdamban beszélgetett.

Hogy még élesebben jelezze azt a történelmi sorsfordulót, amelyet Európa történetében 1941. június 22-ének végzetes napja jelentett, a szerző két részre osztotta témáját. Az első rész – a jelen kötet – az 1933 és 1941 közötti időszakot öleli fel, vagyis a nácizmus hatalomra kerülésétől a második világháború első éveiig terjed. A második részt az 1941–1945. évi eseményeknek szenteltem.* Az első részt az 1980. évi kiadáshoz képest új anyagokkal egészítettem ki, melyeket a legutóbbi években gyűjtöttem.

Bonn–Moszkva, 1976–1983

* Magyar kiadása hamarosan várható.

A széfek és a horogkereszt

A titkok hierarchiája

Megkértem régi ismerősömet – egy düsseldorfi bankárt (akadnak ilyen ismerősök is), hogy mutassa meg nekem a széfjét. Elmosolyodott: „Remélem, nem szándékozik megtámadni a bankomat?"

„A széf" teljes emeletet foglalt el. A további helyiségektől vastag ajtók választották el, amelyek különlegesen kemény, tűzálló acélféleségből készültek (autogénvágás ellen!). Az ajtók annyira nehezek, hogy emberi erővel nem lehet kinyitni őket: egy gombot kell megnyomni, hogy egy külön szerkezet mozgásba jöjjön. A gombnyomáshoz ismerni kell a speciális kódot, amely mindennap változik, és e legszigorúbb titokba beavatott személyek száma rendkívül korlátozott. Ám ha bejutottunk az értéktár főajtaján, még nem vagyunk maguknál a széfeknél. Több rácsos ajtó következik, amelyek mindegyikét jelzőrendszer védi. A folyosóról visz az út a tulajdonképpeni értéktárhoz, amely sok tucatnyi széfből áll; ezek is csupán különleges számkombinációkra nyílnak.

„Különféle széfek vannak – magyarázta ismerősöm –, belső berendezésük attól függ, mit őriznek bennük."

Engem persze az okmányok őrzése érdekelt. A bankok eme funkciójáról beszélnek és írnak a legkevesebbet, és ez érdekli legkevésbé a rablókat, bár a dokumentumok értéke olykor felülmúlhatja a tekintélyes aranyrudakét is. Ám az aranyrúd egyértelmű, ugyanakkor ki ismerheti egy dokumentum értékét? Csak az az ember, aki beteszi a bankba, és úgy rendelkezik, hogy tíz, húsz, olykor száz éven át őrizni kell.

A banktitok a nyugati világ egyik legfőbb titka, amelyen nagy pénzeket keresnek. Nem véletlenül világhírűek a svájci bankok, amelyek még bírósági nyomozók előtt sem tárják fel titkaikat. Egy alkalommal Baselban beszélgettem Prodoleit úrral, az egyik legnagyobb svájci hitelbank igazgatójával. Dicséretes szerénységgel mondotta:

„No persze, sokat beszélnek a svájci bankok teljes megbízhatóságá-

ról. Nem kívánom ezt a hírt megerősíteni, de megcáfolni sem fogom..."

Nos, miután beléptem a bank sokoszlopos előcsarnokába, amelyben úgy lépkedtünk a márványpadlón, mint valami zajtalan szőnyegen, én is bizalmat kezdtem érezni az intézmény iránt. A nagy ügyintézőtermekben csend honol. A fényezett, aranyozott kilincsű tölgyfa ajtók csillogó feliratairól a tekintélyesség érzését keltik a látogatóban. Jó néhány ilyen épületet láttam Baselban, Münchenben vagy Frankfurtban. Ezeket általában a múlt század végén–századunk elején építették, és az én szememben sokkal meggyőzőbben jelképezték a bankügyletek fontosságát, mint az új szuperbanképületek.

Tehát beszéljünk a banktitokról. Ismeretes, hogyan kell valamit betenni a svájci bankokba, amelyekben a kliens nevét csupán az a személy ismeri, aki valamit megőrzésre átvett. A betevő személlyel közöl egy számot, és ettől a pillanattól kezdve maga az ember is számmá változik. Amikor meg akarja kapni betétjét, az ellenőrrel csupán saját számát közli, és okmányok felmutatása nélkül megkapja a szükséges összeget vagy tárgyat. Éppen ez az az eljárás, amelyet nagy sikerrel alkalmaztak az SS és a náci vezetés megbízottai a háború legvégén, amikor is az elkerülhetetlen összeomlás láttán, rabolt vagyonuk számára számokkal rejtjelzett bankszámlát nyitottak a baseli, zürichi vagy genfi bankokban. Így például 1944-ben Kurt Becher SS-Standartenführer ennyit „gyűjtött be" magyarországi áldozataitól:

Magyar pengőt	1 711 962	svájci	frank	értékben
Amerikai dollárt	860 000	„	„	„
Angol fontot	8 650	„	„	„
Briliánst	702 000	„	„	„
Értékpapírt	72 646	„	„	„
Svájci frankot	100 000			

Összesen több mint hárommillió svájci frankot érő vagyont.

Becher csak egy volt a sok „begyűjtő" közül. Fritz Katzmann SS-Gruppenführer, a megszállott Lvov SS-parancsnoka és rendőrfőnöke 1942 nyarától 1943 nyaráig az alábbi „termésre" tett szert:

Rézpénz	25,58	kilogramm
Nikkelpénz	53,19	»
Aranypénz	97,581	»
Ezüst nyakék	82,6	»
Arany nyakék	6,64	»
Ezüstpénz	167,74	»
Tört ezüst	4326,78	»
Jegygyűrű	20,952	»
Aranyprotézis	11,73	»
Ezüstkészlet	482,9	»

USA-dollár	261 589,75
Kanadai dollár	2515,75
Frank	513
Svéd korona	2460
Holland forint	185
Angol shilling	360

Nehogy azzal vádolhassák, hogy a kicsit nem becsüli, a pedáns Gruppenführer jegyzékébe felvett olyan összegeket, mint 1 ír font sterling, 2 mexikói peso, valamint egy dobozt 0,46 kilogramm súlyú korallal, és egy bőröndöt, amelyben 7,495 kg súlyú töltőtoll volt. Ezeket az értékeket leadta az SS főtörzsénél, a pénzt pedig átutalta a Birodalmi Bankba.

1946. május 7-én Nürnbergben kihallgatták Walter Funkot, a Birodalmi Bank elnökét, gazdaságügyi minisztert. A bank aranytartalékainak származásáról folyt a szó.

„– Ön gyakran látogatta a Birodalmi Bank széfjeit? – kérdezték Funktól.

– Igen, azokat, ahol az aranyrudak feküdtek – válaszolta a volt miniszter.

– És a bank szabályai nem engedték meg drágakövek, órák, cigarettatárcák, aranykoronák és más ilyesmi bevételét? – kíváncsiskodott az ügyész.

– Nem – felelte Funk. – Ez teljesen kizárt dolog volt.

– És ön sohasem látott a széfekben olyan holmikat, aminőkről említést tettem?

– Nem, soha! – állította a miniszter."

Ám ennek a bizonygatásnak akkor lehetett látni a valóságos értékét, amikor néhány perc múlva bemutattak egy filmet, amelyet a Birodalmi Bank értékőrzőjében vettek fel. A széfekben halomban álltak a briliánsok, smaragdok, aranydíszek, karperecek, hegyben a fogkoronák...

Funk mentegetni kezdte magát: ez állítólag személyi tulajdon, amelyet megőrzésre adtak a bankba, és ezért az igazgatóság nem ellenőrizhette.

„Érdekes válasz – jegyezte meg az ügyész. – Hallott ön valaha is arról, hogy valaki megőrzésre adja át fogkoronáit?"

Funk hallgatott. És akkor már végképp nem tudott szólni, amikor felolvasták Emil Puhlnak, a Birodalmi Bank igazgatóhelyettesének vallomását. Puhl kijelentette, hogy Funk nemcsak hogy tudott arról, hogy Himmler átadja a banknak az összerabolt vagyont, hanem ő maga is gyakran „látogatta az értékőrzőket ennek a szörnyű holminak az átvétele után". Felolvastak más dokumentumokat is: így például papírokat arról, hogy egyedül 1942. augusztus 26-án 1 184 345 márka 59 pfennig értékben helyeztek el a bankban elkobzott értékeket, egy pfenniggel se többet...

És a már említett Emil Puhl 1945 tavaszán – néhány héttel a harmadik birodalom összeomlása előtt – Svájcba utazott, hogy tárgyaljon a legnagyobb svájci bankok vezetőivel a széfekben letétbe helyezett náci milliók sorsáról. 1945. április 6-án azt jelentette vezetőinek, hogy svájci partnerei „az aranybetétek kérdésében megőrzik függetlenségüket", és – bármi történjék is! – „az üzleti kapcsolatok megmaradnak". A többi között Puhlnak sikerült Svájcban további három tonna aranyat letétbe helyeznie.

Mi lett a sorsa ezeknek a véres milliónak, amelyek a svájci bankokba kerültek?! Erről senki sem tud, és aligha fog megtudni bármit is. A titok mindenképpen titok marad (bár a svájci kormány a háború után kijelentette, hogy „befagyasztotta" a betéteket a svájci számlákon). Ám ki kényszeríthet egy magánbankot arra, hogy bevallja: melyik számla náci és melyik nem?

A birodalom, a bankok és ipari mágnások gazdagsága egyre nőtt Európa népeinek kirablása során, a német munkásosztály kizsákmányolásából nyert profitból. Senki sem szerzett volna erről tudomást, ha nem omlik össze a fasizmus. Ám még ez is kevés volt az összes titok feltárásához. Ebbe a jelenségbe még ma is beleütköznek a kutatók, ha

szeretnék rekonstruálni a nácizmus és az akkori német nagytőke viszonyát. A hitlerista Németország szétzúzása után tízezrével maradtak fenn különböző mértékben titkos dokumentumok. Ám viszonylag kevés közöttük az olyan okmány, amely a náci párt pénzelésével kapcsolatos. A náci számvivőség élén Franz-Xawer Schwarz állt – a számvivőség archívuma azonban nyomtalanul eltűnt. Általános vélemény szerint 1945 tavaszán elégették. Amikor e könyv szerzője kísérletet tett arra, hogy rátaláljon a hírhedt „Adolf Hitler német ipari alapítvány" irattárának nyomaira, közölték vele, hogy ez is eltűnt Berlinben 1945 tavaszán...

Természetesen sok mindent elmondhatnak a nagy cégek irattárai is. A Német Demokratikus Köztársaság történészei jelentősen hozzájárultak a nácizmus lényegének feltárásához, amikor figyelmesen áttanulmányozták a Deutsche Bank, a Zeiss és a Mansfeld konszernek anyagait és más olyan dokumentációkat, amelyek az NDK területén maradtak. Ám jó néhány cég irattárai ott maradtak, ahol jelenlegi gazdáik a legkevésbé sem érdekeltek az ilyesfajta elemzésben. Azok a bírósági perek, amelyeket a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék üléseinek befejezése után az USA hatóságai az IG Farben és néhány más konszern ellen indítottak, csupán egy kissé lebbentették fel a fátylat a náci rendszer legfontosabb titkáról, vagyis arról, hogy az üzleti világ szoros kapcsolatban állt a barna diktatúrával. A kérdéskör amerikai kutatója, Henry A. Turner, akarata ellenére is, eléggé pontosan határozta meg az említett titkolózás okait. *Faschismus und Kapitalismus in Deutschland* című könyvében ezt írta: „Ha helyes az a széles körben elterjedt vélemény, hogy a fasizmus a kapitalizmus terméke, akkor egy ilyen szisztémát nem lehet megvédeni." Ebből a formulából könnyen eljuthatunk a logikus következtetéshez: aki tehát meg akarja védeni a kapitalizmust, kénytelen tagadni a fasizmussal való kapcsolatát.

A nácizmus társadalmi gyökereiről és az általa kirobbantott második világháború okairól folytatott vitát semmiképp sem tekinthetjük „akadémikusnak". A Nyugat közvéleménye mindmáig kénytelen (milyen gyakran tagadják ezt nyugati kollégáim!) behatolni „az alap és felépítmény" közötti kapcsolat mechanizmusába, vagyis abba a kapcsolatba, amely a világ szeme elől eltakart ipari finánctőke világa és a felszínen tevékenykedő politikai pártok között létrejön. Hitler már rég

nem él, Mussolini, Horthy és Antonescu nevét elfelejtik, de ihletőik még élnek.

A háborút követő első években sok mindent megtettek, hogy ezt a mechanizmust feltárják. Dokumentumokat, periratokat tettek közzé. A marxista tudósok, ezekre a publikációkra támaszkodva, következetesen leplezték le a német ipari finánctőke, valamint más országok tőkéseinek szerepét a hitlerista rendszer létrehozásában. Ám már ezekben az években jelentkezett egy másik vonal is. Ehhez az első lökést Hitler „főbankára", Hjalmar Schacht adta, aki szabadlábon maradt, és fellépett kollégái nyílt rehabilitálása érdekében. Nem, nem ők adták a pénzt Hitlernek, de ha esetleg mégis adtak, akkor puskacsőbe nézve. Schacht szavai szerint senki sem állott olyan távol a náci diktatúrától, mint az akkori Németország legnagyobb cégeinek és bankjainak gazdái...

Igy kezdődött a huszadik századi antikommunisták egyik legnagyobb ideológiai hadművelete, amelynek célja a hozzájuk hasonlóan gondolkodók, illetve elődeik jó hírének megmentése volt.

„Hitlerista hullámok"

„Mit hallottam Adolf Hitlerről" – ez volt annak a dolgozatnak a címe, amelyet az NSZK 120 felsőbb osztályában adtak fel 3042 iskolás fiúnak. A körkérdés feltevését Dieter Bossmann flensburgi tanító kezdeményezte – saját kockázatára levelet váltott az említett 120 iskola történelemtanáraival, és azt javasolta nekik, hogy végezzék el ezt a szokatlan kísérletet.

Miért jutott ez Bossmann eszébe? Nyugtalanította őt a nyugatnémet élet számos ténye, mégpedig: az NSZK sajtójában valósággal áradtak a Hitlerről szóló művek, akadálytalanul árusították a harmadik birodalom vezéreinek beszédeit tartalmazó hanglemezeket, és végezetül – Bossmannt ez aggasztotta a legjobban – e „művek" sikert arattak a fiatalok körében. Ilyenek voltak például egy bajorországi körkérdés eredményei a fiataloknál: a résztvevők 48 százaléka kijelentette, hogy „semmi kifogása egy diktátor ellen, csak hozzáértő ember legyen". Bossman ekkor döntött úgy, hogy komolyan tanulmányozni kell a fiatalok és a nácizmus viszonyát. Szándékosan úgy fogalmazta meg a kérdéseket, hogy a válaszadók közöljék, honnan merítették különböző ismereteiket a nácizmusról, és segítsenek abban, hol is

találhatók azoknak az információknak a forrásai, amelyeknek alapján a tanulók véleménye kialakul. A problémának ezt a vonatkozását mellesleg érintette recenziójában az egyik flensburgi újság is, amely a kísérlet végrehajtása után ezt írta: „A fogalmazásokból vett idézetek olyan történelmi analfabetizmusról tanúskodnak, hogy az már szégyenletes. Ám helytelen volna, ha ezért csak a tanulókat vádolnánk..."

Az eredmények egy háromszáz oldalas könyvben jelentek meg, amelyet Bossmann 1977 végén tett közzé. Csupán néhány mondatot idézünk belőle:

„Azt hallottam, hogy Hitler nagy ember volt, és nekem tetszik."

Günter, szakiskolai tanuló, 17 éves*

„Hitler okos ember volt, bár nem mindenben volt igaza."

Reinhard, reáliskolai tanuló, 17 éves

„Ha most is Hitler kormányozna, nem lenne bűnözés."

Max, reáliskolai tanuló, 17 éves

„A háború előnyös volt a mi mesterségünk szempontjából, sok pácienst adott nekünk."

Olaf, ortopédiai tanintézeti tanuló, 17 éves

„Az egyetlen jó dolog, amit Hitler tett, az, hogy megsemmisítette az összes kommunistát."

Jorg, szakiskolai tanuló, 16 éves

„Azt mondják, Hitler gazember volt, elpusztította Németországot... De ugye sok mindent elért? Ugye nagyszerű hadvezér volt? És akkor, persze mindenki dicsérte."

Wolfgang, reáliskolai tanuló, 14 éves

„A harmadik birodalom jelenségében számomra a legcsodálatosabb az, hogy minden meglehetősen ártatlanul kezdődött, és állítólag senki sem tudta, mibe viszi bele Hitler Németországot. Sajnos, napjainkban is megfigyelhető egy bizonyos »jobbramozdulás«, mégpedig az, hogy a lakosság »erős emberről« kezd álmodozni... Az NSZK jelenlegi helyzete olyan, hogy egyáltalán nem vagyunk messze a harmadik birodalom korától."

Walter, reáliskolai tanuló, 20 éves

„Szerintem a Hitler-mítoszt egyáltalán nem oszlatták el."

Kurt, reáliskolai tanuló, 17 éves

---

* Hogy a fogalmazások szerzőit őszinteségre bírja, Bossmann azt kérte, hogy csupán keresztnevüket adják meg.

Az idézeteket hosszan folytathatnók, de semmi kedvünk. Bár olykor előfordulnak ésszerű gondolatok is (például a 20 éves Walternál és a 17 éves Kurtnál), az idézetek általános hangvétele teljesen meghatározott. Valóban csupán a dolgozatok szerzőit vádolhatjuk azzal a „történelmi analfabetizmussal", amelyről a flensburgi lap írt?

Az ötvenes évek közepén az egyik NSZK-beli közvélemény-kutatás során a következő kérdéseket tették fel:

„Úgy véli-e, hogy a nácizmus jó eszme, csupán Hitler rosszul valósította meg?"

„Úgy véli-e, hogy ha Hitler nem indított volna háborút, a legnagyobb államférfiak egyike lett volna?"

Íme az eredmény. Az első körkérdésre a megkérdezettek 57 százaléka válaszolt igennel, a másodikra 48 százalék. Mi több, 15 százalék a két kérdésre adott válaszában közölte, hogy nincs határozott véleménye. Helmut Schellski professzor, az ismert szociológus, e hangulatok okát elemezve rámutatott, hogy akkoriban az NSZK-ban legalább 2 millió egykori náci, illetve a hitlerista állam volt tisztviselője élt, továbbá 9 millió „áttelepült" a kelet-európai országokból, végül 2 millió egykori Wehrmacht-katona, aki a fogságból tért vissza. Ez, úgymond, a náci hangulatok tartósságának „objektív" oka. Ám azóta húsz év telt el, új nemzedék jelentkezett. Azt hihetnők, a helyzet gyökeresen megváltozott. Bossmann adatai azonban másról tanúskodnak. Ezt igazolja például a *Stern* folyóirat körkérdése is, amely szerint 1975-ben az NSZK minden ötödik állampolgára vélte úgy, hogy Hitler „jobban megoldaná a bonyolult problémákat, mint a Szövetségi Köztársaság bármelyik jelenlegi politikusa". Végezetül, a Sinus müncheni intézet kutatása azt igazolta, hogy 1981-ben az NSZK felnőtt állampolgárainak több mint fele „igazságosnak" tartotta a náci rendszert.

Segítik-e az NSZK-ban az embereket abban, hogy tisztázzák a forrásait annak a véres diktatúrának, amelyet Németországban a monopolburzsoázia kívánságára a harmincas években megteremtettek? Minden alapunk megvan arra, hogy „nem"-mel válaszoljunk. Nyomban megjegyzem: tagadó válaszomban nincs semmi előítélet, amellyel gyakran vádolnak bennünket a nyugati politikusok és propagandisták. Nem kívánjuk az 1933–1945 közötti időszak Németországát a mai NSZK-val azonosítani. Nagy megelégedéssel jegyzünk fel minden pozitív előrelépést a Szövetségi Köztársaság politikai és társadalmi

életében, mindazt, ami kivezethetné abból az „ördögi körből", amely katonai előkészületekkel és háborúkkal zárul. Másképp nem került volna sor az 1970. évi történelmi jelentőségű moszkvai egyezményre, amelynek következtében az országaink közötti kapcsolatok a békés egymás mellett való élésre és az európai béke megerősítése érdekében tett közös erőfeszítésekre épülnek.

Ám épp ez az alap követeli meg mindenkitől, aki csak a nácizmus szörnyűséges gonosztetteinek és a háborús idők tragikus eseményeinek szemtanúja volt – nem csupán az éberséget, hanem a felfokozott reagálást is a múlt „megfésülésére" irányuló minden kísérletre, amely azt is célozza, hogy a jelenlegi nemzedékek figyelmét a nácizmus mélyebb társadalmi gyökereiről elfordítsák. A hírhedt „hitlerista hullámok", amelyek rendszeresen elvonulnak nem csupán az NSZK-ban, hanem Nyugat-Európa más országaiban is, éppen ezt a figyelemelterelést célozzák.

Az első ilyen hullám az ötvenes évek elején vonult végig, és egybeesett a „hidegháború" kialakulásával; ennek megvan a maga logikája. Ha egyszer ennek a hidegháborúnak a szervezői mozgósítani akartak minden kommunistaellenes erőt a szocialista tábor ellen, lelkesen kellett elfogadniuk azt a segítő kezet, amelyet a hitlerista Wehrmacht még élő tábornokai, illetve a harmadik birodalom propagandistái feléjük nyújtottak.

Mintegy varázsütésre, egymás után jelentek meg a harmadik birodalom egykori államférfiainak művei, amelyek minden módon szépítették a náci korszakot, mindenekelőtt annak vezetőjét. Az NSZK közvéleményét sokféle propagandaváltozattal bombázták, amelyeknek meg kellett zavarniuk mindazokat, akik becsületesen ki akarták magukat ismerni a közelmúltban. Az egyik ilyen munkában Hitlert valamiféle „démonikus jelenséggé" nyilvánították, amelyet nem lehet ésszerűen magyarázni; egy másikban pszichopata volt és őrült, aki zavarta a hozzáértő tábornokokat abban, hogy a háborút a német vezérkar klasszikus előírásai szerint vezessék; egy harmadikban kísérletet tettek arra, hogy Hitler, az ember iránt valamiféle szánalmat keltsenek, hiszen életét áldozta a fennkölt eszményekért. Stb. stb.

Napjainkban már látható, milyen vitathatatlan kárt okoztak az ilyesfajta művek: nyilvánvalóan „alibit" kívántak teremteni a harmadik birodalom főnökeinek, mindenekelőtt az első számú gonosztevőnek. Nem vitatható azonban az sem, hogy a nácizmus rehabilitálására

tett kísérletek éles ellencsapást váltottak ki az antifasiszta erőkből. Ezeknek az erőknek a középpontjában a kommunisták álltak a világ minden országában. Közös erővel sikerült felhívniuk a világ közvéleményének a figyelmét arra, mennyire veszélyes a náci hangulatok újraélesztése.

Így sikerült visszaverni „az első hullámot". Visszaverni, de nem felszámolni. Ez a hullám, ha tovább folytatjuk a hasonlatot, „holt hullámzássá" változott a társadalmi élet rendkívül meghatározott, lokalizált szakaszán. Az újnáci szerzők – az antifasiszták őszinte felháborodása és a hatalmon lévők megjátszott tiltakozása ellenére – tovább turkáltak Hitler és a vele egyívásúak életrajzaiban, kutatták a barna klikk palotaforradalmainak részleteit. Időről időre a nagypolitika propagandája kölcsönvett egyet s mást „a Hitler-kutatóktól", főként ha szükségük volt valamire a szovjetellenes rágalmazás soros fordulójában. Ám egy ideig Hitler ennek a propagandának a szemében alkalmatlan figura volt, aki gátolta, hogy a propagandisták demokratikus öltözékkel álcázzák magukat.

„A második hitlerista hullám" más körülmények között keletkezett. A hetvenes évek elejére az NSZK-t és Nyugat-Európát már jelentős távolság választotta el a háborútól és a nácizmustól. Új nemzedék született, amelynek már a legkisebb elképzelése sem volt Hitlerről és a hitlerizmusról. Ami pedig az NSZK idősebb nemzedékét illeti, amely addigra a „szabadságszerető demokratikus rend" hordozójának hitte magát, ez a nemzedék is bizonyos fokig szükségét érezte, hogy ismét Hitlerhez forduljon. Ennek a szociális-lélektani szükségletnek az értelmét nagyjából így határozták meg nyugatnémet kollégáim: az NSZK a kapitalista világ egyik vezető országa lett, ezért uralkodó osztályának jelentős rétegei úgy érezték, meg kell szabadulniuk attól a „kisebbrendűségi komplexustól", amely a nácizmus csődje után alakult ki bennük. És minthogy Hitlert nem lehetett a múltból kiiktatni, „más értelmezést" kellett neki adni.

És akkor világra jött ez az új értelmezés. Egy hatalmas kötet hasábjain fejtették ki, amely Joachim Fest, a konzervatív hamburgi publicista és történész tollából származott. Ismertem Festet: régóta foglalkozott a harmadik birodalom történetével, és a hatvanas években kibocsátott egy érdekes könyvet *Profile einer totalitären Herrschaft* címmel, amely a náci állam vezetőinek portréit tartalmazta. Akkoriban még meglehetősen kritikusan vélekedett a nácizmusról, ami jó hírne-

vet teremtett Festnek az NSZK haladó köreiben. Ezért először az *Adolf Hitler* című ezeroldalas életrajzot is pozitívan fogadták. Ám amikor a kritika jobban elmélyedt Fest újabb könyvének értelmében, egyszerre csak fellobbantak a mű körül a szenvedélyek.

A csodálkozó olvasó ezúttal nem a háborús főbűnössel, a cinikus, kegyetlen politikussal, a gátlástalan demagógga találkozott. Nem. Fest elképzelése szerint Hitler az 1918-as novemberi németországi, sőt az az 1917-es októberi forradalomra bekövetkezett logikus, sőt igazolható reakció volt. A német népet, úgymond, rémület kerítette hatalmába, és Hitler „kifejezte azt a nyugtalanságot, amely mind a polgári, mind a katonai körökben elharapózott, és azt csapásmérő erővel látta el". Hitler „az összes rémület, pesszimista és védekező reagálás szintetikus terméke volt... Nem vezetőjük volt, hanem kifejezőjük."

Ez Fest egyik kinyilatkoztatása. Művének vitaháttere korántsem volt „történelmi". Éppen abban a pillanatban, amikor a NATO magasztalói sokadik alkalommal rémítgették Nyugat-Európát a „szovjet veszedelemmel", amikor az imperialista reakció egyesített erői a helsinki egyezmény megsemmisítésére törekedtek, nehogy Európa harmincöt országa, az USA és Kanada megfogalmazhassa a második világháború politikai eredményeit – nos, Fest úr éppen ebben a pillanatban minősítette Hitlert „a félelem termékének", és a nyugatnémet kispolgárnak azt a megváltó gondolatot sugallta, hogy minden bajnak az oroszországi és németországi forradalom az oka...

Ám a forradalom megrágalmazása ezzel sem ért véget. Fest magát Hitlert is... a forradalmárok közé sorolta. Ez a fogás nem volt új: hiszen hatalomra kerülésüket maguk a nácik is fellengzősen „nemzeti forradalomnak" nevezték (és ezt Krupp, Thyssen s az imperialista világ más hatalmasságai kegyesen megbocsátották nekik). Fest igyekezett megújítani a régi módszert: bár „Hitler megvetette a forradalmat, valójában a forradalom németországi megnyilvánulását képviselte". Milyen egyszerű (és a különféle reakciósok számára mennyire kívánatos) eszköz: nem csupán általában a forradalmat rágalmazza, hanem a német történelem forradalmi hagyományait is! Hiszen ha Hitler „a forradalom németországi megnyilvánulása", akkor hol van a helyük a nagy forradalmároknak – Thomas Münzertől Karl Liebknechtig? Fest legfőbb célja azonban az volt, hogy Hitlert úgy ábrázolja, mint a nácizmus megjelenésének és tevékenységének fő okát. A fasizmus –

hirdette Fest – „olyan rendszer, amelyet csupán egy tényező magyarázhat: Hitler szörnyűséges akarata és aktivitása".

Fest műve nyomban „bestsellerré" vált, ezt az is elősegítette, hogy nagy pénzeket fektettek bele. Míg az ilyen vastag köteteket általában tíz-húszezer példányban tették közzé, Fest műve százezrekben látott napvilágot. „Hitler újra üzlet lett" – állapította meg a *Die Welt*, a harcos reakció legfőbb orgánuma. Sorra jelentek meg Hitler „új életrajzai", beszédeinek, leveleinek, sőt személyes feljegyzéseinek gyűjtemények. A német példa más országokat is megfertőzött: 1972 őszén az amerikai könyvpiacon tizenkilenc könyv jelent meg Hitlerről. Angliában, Dániában, Svédországban és Olaszországban a *Mein Kampf* újabb kiadásai jelentek meg.

A „Hitler-kutatás" a hetvenes években olyannyira divatossá és széles körűvé vált, hogy 1978 nyarán a bajorországi Aschaffenburg városkában az ilyesfajta életrajzok és traktátusok szerzői szimpóziumot tartottak. Voltak közöttük történészek és publicisták az NSZK-ból, Svédországból, Angliából és más országokból, csupán a valóban tudományos, marxista történelemfelfogást nem képviselte senki. A Német Kommunista Párt helyi szervezetéből való ifjú marxistáknak, fiatalembereknek és lányoknak csupán annyit engedtek meg, hogy a bejáratnál állhattak feliratkaikkal. Ők emlékeztettek is Hitler és a német tőke kapcsolatára – de ezt persze sietősen elvetették. A vita résztvevői mással foglalkoztak: belemélyedtek a Führer életrajza apróbb eseményeinek mocsarába (ezt még Sterne professzor, az egyik angol vendég is bírálta).

Miért fejlődhetett ki ennyire Nyugat-Németországban a fasizmus történetének ilyesfajta „megszemélyesítése"? Ennek a fontos kérdésnek az elemzésével a nyugatnémet történetírás marxista irányzatának egyik tekintélyes képviselője foglalkozott: Reinhard Kühnl professzor, a marburgi egyetem fiatal történésze. 1979-ben jelent meg *Faschismustheorien* című könyve, amelyben megsemmisítő bírálatnak veti alá a Fest könyvéhez hasonló műveket, és felhívja a figyelmet azokra a speciális körülményekre, amelyek a „festi" eszmék oly gyors és széles körű elterjedését magyarázzák.

Az első ilyen körülményt Kühnl joggal látja a porosz–junker német állam mély hagyományaiban. Hitler egyáltalán nem az első olyan bálvány, akit imádás céljából a német népre erőltettek. II. Frigyes

porosz királytól és a második birodalom két Vilmosától Hitlerig terjed a „hűséges alattvalók" nevelésének logikai vonala.

Ám ehhez az általános vonalhoz még egy kiegészítő vonás csatlakozott. 1945 után a nyugatnémet burzsoázia igyekezett takarni a nácizmus gonosztetteiben való részvételét. Ezt a célt pedig a lehető legjobban szolgálta a fasiszta rendszer „perszonifikálása". Ha egyszer mindenről a Führer tehet, és a többiek csupán teljesítették parancsait, akkor minek másokat vádolni? Továbbá: ha a Führer 1945-ben meghalt, mindörökre eltűnt a nácizmus is. Amint azt Ernst Nolte, a fasizmus ilyetén értelmezésének egyik híve kijelentette, a fasiszta kor „központi személyiségeinek" halálával véget ért és sohasem ismétlődik. Következésképpen, miért harcolnánk egy nem létező veszély ellen?

Kühnl így foglalta össze: „Ezek az eszmék (a »megszemélyesítésé« – *L. B.*) nem adnak választ egy lényeges kérdésre. Hogyan történhetett, hogy 1918 után csaknem mindegyik kapitalista országban létrejöttek a fasiszta mozgalmak? Miért volt az, hogy bizonyos társadalmi rétegek különösen hálás talajnak bizonyultak a fasizmus számára? Miért szolgált ki a fasizmus meghatározott társadalmi érdekeket? És konkrétan: miért váltak a legnagyobb ipari és pénzügyi monopóliumok vezetői a helyzet uraivá a nácizmus idején, a munkásmozgalom vezetői pedig miért kerültek börtönökbe és koncentrációs táborokba? Mellesleg ez nem csupán Németországban történt meg 1933 után, hanem Olaszországban is 1922 után, Spanyolországban 1939 után, és Chilében is 1973 után." A kérdések teljesen jogosak. Érthető, hogy az NSZK és más nyugati országok uralkodó osztályai egyáltalán nem akarják, hogy az e kérdésekre adott válaszok eljussanak a széles néptömegekhez.

A jelenlegi „hitlerista hullámnak" egyik jellegzetes sajátossága éppen az, hogy igyekszik a fasizmus társadalmi meghatározottságának problémáját kikerülni. Tucatjával jelennek meg lélektani, biológiai, politikai magyarázatok, de egyáltalán nem szólnak arról a társadalmi rendszerről, amely a fasizmust megszülte. Fest már említett könyve Hitler és a monopóliumok kapcsolatának a szó szoros értelmében csupán néhány bekezdést szentel. Fest számára ez a kapcsolat a „politikai mitológia" terméke. A marxista történetírás minden tényszerű adatát már eleve elveti, mivel azok „tendenciózusak". Fest csupán könyvének 1086. oldalán (valahol a jegyzetek között) ismeri be kény-

telen-kelletlen: „Kimondhatjuk a következőt: bár nem az iparosok vitték be Hitlert a hatalomba, de nehezen tehette volna ezt akaratuk ellenére..."

Egy másik ismert kutató, Ralp Dahrendorf professzor, a nyugatnémet liberalizmus ideológusa hajlandó volt egy kicsit továbblépni. „A nagyiparosok és a vezető nácik között feltétlenül szövetség volt" – állapította meg a *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland* (A társadalom és a demokrácia Németországban) című könyvében. Dahrendorf azonban nyomban visszakozik: úgymond, a nácik és az iparosok között nem volt egyezség, csupán annyi történt, hogy egyes vállalkozók „be kívánták biztosítani magukat" arra az esetre, ha Hitler hatalomra kerül...

A fasizmus egyes „értelmezői" messzebbre mennek. Így például Wilhelm Treue professzor jó előre hiteltelennek minősít minden dokumentumot, amely arról szól, hogy a német monopolisták pénzelték Hitlert. Gert Schäfer nyugatnémet szociológus pedig ezt a szónoki kérdést teszi fel:

„Vajon kapitalizmus-e a fasizmus?"

És új elméletet gyárt: a fasizmus – önálló alakulat, amely a kapitalizmus után következik, és a magántulajdont valamiféle „közvetlen kizsákmányolással" helyettesíti. Következésképp a vállalkozók éppúgy áldozatai Hitlernek, mint a munkások...

Olykor nem kell keresni a szövetségeseket, jönnek azok maguktól. A marxista történetírás, amely feltárta a nácizmus és az ipari finánctőke közti kapcsolatot, nem kívánja monopolizálni ezt a területet. Ellenkezőleg: a kutatói gondolat fejlődése elvezet oda, hogy azok a nyugati tudósok, akik távol állnak a marxizmustól, de tanulmányozzák az objektíve meglévő tényeket, ugyanerre a következtetésre jutnak. Egy példa: 1978 őszén az NSZK történészeinek hamburgi kongresszusán hihetetlen zajjal járt dr. Fritz Fischernek, a nyugatnémet történetírás nesztorának felszólalása, amely korszakot teremtett a császári Németország expanzionista programjának elemzésével. A hatvanas évek elején Fischer megjelentette a *Griff nach der Weltmacht* című munkáját, amelyben megmutatta a német imperialista politika mély gyökereit. A hetvenes években Fischer a terjeszkedő programok kölcsönviszonyával foglalkozott – Vilmos császártól Hitlerig –, és erre a következtetésre jutott: Hitler nem volt „véletlen", programja a német uralkodó osztályok irányvonalának logikus folytatása volt.

Óriási zajt csaptak: hogyan, Fischer a marxisták járszalagján halad! Ám az ősz hajú professzor nem hagyta magát megijeszteni. Előadását önálló könyvben is kiadta, amelynek ezt a címet adta: *Bündnis der Eliten* (Az elit szövetsége). Fischer szerint az, amiről Adolf Hitler beszélt, amire felszólított, korántsem volt kifejezetten náci találmány. Ellenkezőleg, a jelszót, hogy „az összes európai németet egyazon fedél alatt kell egyesíteni", már 1925-ben meghirdette Stresemann külügyminiszter, aki korántsem volt náci. A „Nagynémet Birodalom" létrehozását, a keleti határok revízióját, „új földek, új térségek" meghódítását 1932-ben nem valamelyik barna gazfickó hirdette meg ünnepélyesen, hanem von Freitag-Loringhofen báró, a Reichstag képviselője a tekintélyes Német Nemzeti Néppárt részéről...

„Hitler – folytatta Fischer – nem kerülhetett volna hatalomra, nem robbanthatta volna ki a háborút, ha nem támogatták volna. A harmadik birodalom és a második világháború nem lett volna lehetséges, ha a kispolgárság soraiból kikerült Führer nem lépett volna egyezségre a hagyományos agrár-ipari klikkekkel, amelyek egyidejűleg voltak hangadók a Wehrmachtban és a diplomáciában..." És, végezetül, a nácizmus támogatásában a döntő szerepet „az ipari és pénzügyi körök játszották".

Fischer szavait a legszemléletesebben a német nácizmus kialakulásának folyamata igazolhatja.

A müncheni sörözőkről és látogatóikról

Valaki megemlítette, hogy a német nemzetiszocializmus története megírható a müncheni sörözők jegyzéke alapján: a náci pártot a Sterneckebräu sörözőben alapították, a tagok a Bürgerbräuban gyülekeztek, legfőbb gyűléseiket a Hofbräuban tartották stb. stb. Ám ne vessünk árnyékot a müncheni sörözőkre. Azok nem tehetnek róla, hogy a nácik bennük gyülekeztek.

Münchenben (mint egyébként más német városokban is a tizenkilencedik század végén, a huszadik század elején) a sörözők meghatározott társadalmi szerepet játszottak. Eleinte csak igen szerényet: a helyi lakosok minden este összegyűltek az asztaluknál, kártyáztak, söröztek, megvitatták a legújabb híreket, kicserélték pletykáikat. Emellett csaknem mindegyik sörözőben volt egy „tisztaszoba", amelyet havonta

egyszer-kétszer kibérelt a dalárda vagy a vadászkör. Minthogy a német kisember szerette a különféle „egyleteket", jutott belőlük csaknem mindegyik söröző re.

Amikor a városokban, különösen az olyan nagyokban, mint Berlin, Lipcse vagy München, egyre érezhetőbbé vált az iparosítás, a söröző k szolgálatait kezdték kérni az első munkásszövetségek is – máshol nem gyűlhettek össze. A söröző k tulajdonosai, ha nem is valami lelkesen, odaadták „tisztaszobáikat" az első szakszervezeti, majd szociáldemokrata egyesüléseknek. Jó néhány söröző nek csakhamar kialakult a megfelelő politikai híre, és a fiatal munkás, ha este a hozzá hasonlóan gondolkodókat kereste, már tudta, hová menjen...

Az akkori Németország különböző részeiben ez a hagyomány eltérően fejlődött. Bajorország nagyszerű sörével és félig paraszti jellegű városi lakosságával kétségkívül az első helyre került. A söröző kben tomboltak a politikai szenvedélyek, pártok születtek és hullottak szét, beszédek hallatszottak, dörögtek a tapsok. Egyes müncheni söröző k több ezer embert is képesek voltak befogadni. Így például a régi München kellős közepén, a Platzon régóta állt már a Hofbräuhaus, az Udvari Sörház. Olyannyira beíródott a város történetébe, hogy az egyik népdalban egyenesen az állt: München nem pusztulhat el –

Amíg a mi Hofbräuhausunk
Ott áll a főtéren...

A Hofbräuhaus földszintjén hatalmas bolthajtásos termek vannak hosszú tölgyfa asztalokkal, amelyek mindegyikénél ötven-hetven ember helyezkedhet el. Az első emeleti termek kisebbek „a tiszta közönség számára", míg följebb óriási terem található, karzatokkal, ezt nagygyűlések számára készítették. A sör itt régóta kiváló minőségű, a söröző mellett lévő udvari sörfőzdében főzték. A termek nappal és este egyaránt megteltek. A pincérnők elképesztő ügyességgel hordtak szét – minden tálca nélkül – egyszerre tíz-tizenöt korsó sört (megjegyzem, itt csupán literes agyagkorsókból ittak!).

Hasonló „sörházak" voltak München többi kerületében is – a Bürgerbräuhaus a Dachauerstrassén, a Löwenbräu a pályaudvar közelében, a Matthäser a Stachus tér közelében. Valamennyiben több ezer ember fért el egy időben, és abban az időben (de ma is!) bármelyik

politikai párt számára igen előnyös volt, ha gyűlésére termet bérelt egy ilyen „sörházban".

Ám az a gyűlés, amely jelentős szerepet játszott századunk politikai eseményeinek kibontakozásában, nem ilyen hatalmas házban játszódott le, még csak nem is nagyteremben. 1919. szeptember 12-én, az Am Tahl utcán lévő kopott, öreg sörház, a Sterneckebräu rosszul világított hátsó szobájában mindössze negyvenhat ember üldögélt. Mindegyikük meghagyta aláírását a résztvevők jegyzékén. Az utoljára belépő egyenetlen írással jegyezte fel: „Adolf Hitler őrvezető".

A hamburgi *Spiegel* szerint „a baloldali teroetikusok nem tudják, mit csináljanak Hitler személyiségével". A velünk való elégedetlenségük oka egyrészt azt, hogy nem akarjuk Hitlert „centrális figurának" vagy „a világot mozgató középpontnak" tartani. Másrészt a történelem tanulmányozása és megértése során nem ilyen vagy olyan életrajzi részletek véget nem érő leírását tartjuk a legfőbbnek, hanem a társadalmi-politikai erők szerepének feltárását. Minek fecsérelnénk erőfeszítéseinket arra, hogy a Braunau ausztriai városkából való vámtisztviselő családfájának minden ágát és ágacskáját kikutassuk? Sokkal fontosabb, hogy a német nemzetiszocializmus Führerének példáján kimutassuk: milyen környezetből, mi módon, milyen feltételek mellett jelennek meg azok az emberek, akik a nemzetközi imperializmus „centrális figuráivá" lesznek. Emlékezzünk rá, hogy századunk húszas éveinek Németországában különösen lelkesen kerestek egy ilyen embert.

...Elképzelhetetlen, sosem látott megrázkódtatásokat élt át ez az ország, amely addig Európában a nyugalom, a rend és a legszigorúbb államfegyelem mintaképe volt.

Németország – I. és II. Vilmos császár birodalma; amely „vérrel és vassal" egyesítette a szétszórt királyságokat és hercegségeket a porosz királyok alatt.

Németország – megingathatatlan monarchia, amelyet a legszorosabb szálak fűznek az összes európai udvarhoz; amely a legkékvérűbb hercegnőket szállította a világ minden tájára.

Németország az ismert mondás szerint – „nem olyan állam, amelynek hadserege van, hanem olyan hadsereg, amelynek állama van".

Németország – hatalmas ipari ország, ahol a gyárak és üzemek

százaiban sok millió német dolgozott. Munkaszeretetüket és szorgalmukat dicsérte minden könyv.

Németország – olyan ország, amelyben nemzedékről nemzedékre adták tovább az engedelmesség, családi fegyelem változtathatatlan hagyományait; amelyben a nő legfelsőbb eszménye a nevezetes három „K" volt – Kinder, Küche, Kirche (gyermek, konyha, templom).

Nem véletlenül említette azonban már Heinrich Heine is, hogy az országról legelterjedtebb vélemény egyúttal a legtévesebb is. A húszas évekbe lépő Németország jó példája volt ennek.

A német birodalom szétesett.

A német hadsereg vereséget szenvedett és széthullott.

A német munkásosztály a barikádokra ment az 1918. évi novemberi forradalom idején.

A német kispolgárság sok évszázados hagyományai semmivé lettek.

Egyébként maga a német nagypolgárság sem tudta elképzelni, mit is kell a továbbiakban tennie. Kockázatos csupán a tiszti ezredekre számítani. Ezt jól bizonyította a hírhedt „Kapp-puccs" sikertelensége – ő 1920-ban próbált fehér diktatúrát teremteni Berlinben. Talán fogadja el a szociáldemokrata vezetők szolgálatait, akik szívósan hirdették, hogy „ők a legjobb monarchisták a monarchia nélküli világban"? Nem hittek nekik. Talán adjanak át mindent a versailles-i rendszer angol–francia gazdáinak kezébe? Ezt nem csupán a nacionalista hagyományok nem engedték meg, hanem az a felismerés sem, hogy az angol és francia versenytársak elzárhatják a német ipar elől a világpiacot. Talán éljenek az ifjú szovjetköztársaság önzetlen segítségével, amely nem volt részese a bilincsbe verő versailles-i egyezménynek, és kölcsönösen előnyös gazdasági együttműködést ajánlott fel? Ez a lehetőség érdeklődést váltott ki a Ruhr-vidéki cégek irodáiban, de másfelől hogyan is gondolhattak egyezségre a szörnyű orosz bolsevikokkal, akikről az újságok naponta közöltek mindenféle rémséget?!

Volt mitől elkeseredniük! És bár a forradalmi roham első hullámai már elültek, az a kérdés, hogyan tartsák meg a hatalmat, rendkívül aktuális maradt. Ezen nem csupán az éppen kikiáltott polgári Német Köztársaság államférfiai gondolkodtak el, hanem a Reichswehrnek, a köztársaság fegyveres erőinek vezetői is. A hadsereg akkor részese volt a nagypolitikának. A többi között nagypolitikát csinált Münchenben von Lossow altábornagynak a IV. katonai körzetet irányító törzse is.

Csak nemrég történt, hogy a körzeti csapatok, amelyek főként önkéntes tiszti ezredekből álltak, vérbe fojtották a Bajor Tanácsköztársaságot. Könyörtelenül agyonlövették a Bajor Vörös Hadsereg katonáit, akiknek élén Rudolf Eglhofer tengerész állt. Különleges vizsgáló bizottságokat alakítottak, amelyek felkutattak mindenkit, aki támogatta a forradalmat. Az egyik ilyen bizottságba furakodott be önkéntesként a 2. tartalék ezred akkor még teljesen ismeretlen őrvezetője, Adolf Hitler. 1919 júniusában felírták a körzeti törzs titkos ügynökeinek listájára – pontosabban abba a különleges részlegbe, amelynek parancsnoka Karl Mayr százados volt.

Ennek a részlegnek egyáltalán nem katonai feladatai voltak. Mindenekelőtt figyelnie kellett a „bolsevista fertőzés" minden maradványát a csapatokban, és különleges „átnevelő tanfolyamokat" kellett rendeznie a katonai káderek átnevelésére; másodszor, figyelnie kellett a müncheni politikai pártokat (mintegy ötven volt!), a városi kormányzat tevékenységét – és megint csak fel kellett tárnia a „kétes irányzatokat". Karl Mayr, akinek irodája a bajor hadügyminisztériumnak a Schönefeldstrassén lévő épületében volt, gyakorlatilag a politikai hírszerzés és elhárítás vezetője lett.

1919. július 19-én élt először Mayr az ügynöke, Hitler szolgálataival. A München környékén lévő lechfeldi katonai táborból aggasztó hírek érkeztek, miszerint a katonák között „bolsevista hangulat" lépett fel. Ekkor „a dolog tisztázására" elküldték oda az új ügynököt, aki szorgalmával és szónoki adottságaival felhívta magára a főnökség figyelmét. Mayr gyakrabban vonta be az őrvezetőt „tanfolyamaiba", azután pedig elküldte a Sterneckebräu sörözőbe. Hogy miért? Meg akarta tudni, mennyire alkalmas akkori céljaira a kevéssé ismert Német Munkáspárt*, amelyet egy még kevésbé ismert lakatos, Anton Drexler vezetett. A nagy pártokról Mayr sokat tudott, de azt is jól tudta, hogy az 1918–1919. évi viharos események során reménytelenül kompromittálták magukat. A „munkás" elnevezés a legkevésbé sem aggasztotta Mayrt, sőt: egy ilyen párton keresztül könnyebben lehetett hatni a tömegekre, mint mondjuk egy monarchista párton keresztül!

Éppen ez volt az egyik legfontosabb következtetés, amelyre maguk

* A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) 1919-ben Német Munkáspárt néven alakult meg.

az események szorították a német burzsoáziát, s annak politikai és katonai képviselőit. Az elvesztett támogatást már nem lehetett visszaszerezni régi módszerekkel, fogalmakkal és jelszavakkal. Nem lehetett számítani a monarchisták ősi jelszavára: „Meghalt a király, éljen a király!" Most már a „király" feltámasztásához úgy kellett tenni, mintha annak ellenfelei volnának, vagy legalábbis nem volt szabad a hívének mutatniuk magukat...

Talán vannak, akik csodálkoznak rajta, hogy Adolf Hitler politikai karrierjének első szakaszaiban milyen elkeseredetten tagadta, hogy ahhoz az osztályhoz tartozna, amelyet kiszolgált. Werner Maser történész előásta Hitler 1921. november 29-i levelét, amelyben Hitler először fogalmazta meg életrajzát. Ebben a dokumentumban a többi között kijelentette: „Minthogy 17 évesen elárvultam, és nem volt semmiféle vagyonom, bécsi utazásom idején egész tőkém 80 koronából állott, tehát nyomban meg kellett keresnem a kenyeremet, mint minden munkásnak. Még 18 éves sem voltam, amikor fizikai munkásként építkezésen dolgoztam, és két év alatt végigcsináltam a napszámosok szokásos életének minden szakaszát."

Ezekben a szavakban csak a megadott kor igaz. Valójában a Hitler család jómódúnak számított Braunau ausztriai városkában: házuk volt és meglehetős vagyonuk. Apjának (a vámtisztviselőnek) a halála után Hitler anyja nyugdíjat kapott, és az örökölt pénz lehetővé tette, hogy fiát a linzi internátusba adja. Onnan többször is elutazott Bécsbe, megpróbált bejutni a Szépművészeti Akadémiára. Nem sokkal később, 1907-ben az édesanyja meghalt, és Hitler Bécsbe költözött. Eleinte megkapta az „árvanyugdíjat", bár ezenkívül rendelkezésére állt egy havi összeg, amelyet nagynénje hagyott rá, továbbá 7000 korona is az anyai örökségből. Maser megállapította, hogy Hitler havonta 58 koronát kapott akkor, amikor egy bécsi jogász havi fizetése 70 korona, egy fiatal tanítóé 66 korona, egy postai tisztviselőé 60 korona volt.

Kitalálásnak minősíthetjük a „fizikai munkással" és a „napszámossal" kapcsolatos szavakat is, meg azt, hogy állítólag „éjjeli menedékhelyeken" sínylődött. Mert ha Hitler valóban tartózkodott is néhány éjszaka a bécsi menedékhelyen, ezt csak azért tette, mert rejtőzködött a katonai szolgálat elől. Hogy ne kapja meg a behívót, néhányszor megváltoztatta lakóhelyét, majd Münchenbe utazott. Münchenben sem voltak Hitlernek gondjai, megkapta a pénzét és árulta rajzait. Ez

az idillikus időtöltés 1914 augusztusában véget ért: a hadüzenet napján hirtelen feliratkozott az önkéntesek közé – egy osztrák állampolgár bajor szolgálatban! Következtek a fronton töltött évek, amelyek 1918 októberében gázmérgezéssel értek véget, ezután elküldték őt a hátországi kórházba. Hitler onnan Münchenbe került a tartalék ezredbe, majd Mayr százados részlegébe, és Mayron keresztül a Német Munkáspártba, amely csakhamar baljós ismertségre tett szert, de már Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) néven.

De miként került ez a párt a müncheni sörözők hátsó szobáiból az akkori Németország politikai színpadának előterébe? Kinek a gondos keze támogatta ezt a politikai csoportosulást, látta el anyagiakkal, és vezette a politikai harc bonyolult vizein?

Utazás Kölnbe

1933. január 3-án Adolf Hitler bajorországi főhadiszállásán becsomagolták a bőröndöket. A náci párt vezére északra készülődött, Detmold városába, ahol a soros újraválasztási gyűlésre került sor. A müncheni pályaudvaron azonban a jövendő birodalmi kancellár környezete elképedt: Hitler nem a Braunschweig–Detmold irányába tartó vonatra ült, hanem a kölnibe. Az éjszaka találgatásokkal telt. Reggel az egész társaság leszállt a vonatról – de megint csak nem Kölnben, hanem Bonnban. Itt a beavatatlanokra újabb meglepetés várt: a pályaudvarnál ott állott Hitler Mercedese, amely Münchenből jött idáig. A kormánynál a Führer személyi sofőrje, Kempka ült.

Bonnból a menet Köln felé tartott – Németország első olyan autósztrádáján, amelynek a forgalma egyirányú volt, ezt még 1928-ban építtette Konrad Adenauer kölni főpolgármester. Három kilométerrel Köln előtt Hitler parancsot adott kísérőinek, hogy álljanak meg. Itt már egy másik autó állt, amelybe csupán egyedül ült át.

Kísérői néhány órán keresztül áztak-fáztak a havas esőben, főnöküket várva. Csak jóval később tudták meg a hozzá közel álló személyek: az az autó, amely Hitlert elvitte, Kurt von Schröder báróé, kölni bankáré volt. A ő villájában töltötte Hitler a nap első felét, mégpedig nem egyedül. Ide jött még (nem magánautóban, hanem taxin) Schröder barátja, Franz von Papen, aki nem sokkal ezelőtt Németország birodalmi kancellárja volt.

Az 1933. január 4-én lezajlott találkozó ma már ott szerepel minden

történelemkönyvben: ekkor kötötte meg Hitler, Papen és Schröder azt az alkut, amely lehetővé tette a náciknak, hogy néhány hét múlva akadálytalanul hatalomra jussanak. Az a körülmény, hogy január 4-én Hitlernek egy rossz detektívregény szabályai szerint kellett eljárnia, csupán kiemelte a kölni találkozás jelentőségét – a résztvevők mindenképpen el kívánták rejteni mind kortársaik, mind pedig az utókor elől.

A tény tény marad: von Schröder bankáron keresztül az akkori Németország üzleti világa „igent" mondott Hitler hatalomra kerülésére. Emellett Schröder szerepe érthető módon korántsem korlátozódott autójának és villájának felajánlására. Aláírása másoké mellett ott állt azon a petíción, amelyet még 1932. november 19-én nyújtottak át a legnagyobb német vállalkozók és bankárok Hindenburg elnöknek. Ebben a petícióban követelték, hogy adja át a hatalmat Hitlernek, és az ország valódi urai írták alá. Kiszámították, hogy az ő kezükben volt több mint 1,5 milliárdnyi részvénytőke, miközben a német részvénytársaságok teljes tőkéje 2,2 milliárd márkára rúgott!

Napjainkban többen állítják, hogy Kurt von Schröder nem játszott jelentős szerepet azokban a napokban. Ezt a feltételezést maga a báró döntötte meg, aki 1945-ben a kihallgatáson azt vallotta, hogy a január 4-i találkozó előtt előre tárgyalt „az ipar több képviselőjével". „Az iparosok általános törekvése – ezt a benyomást keltették ezek a megbeszélések Schröderben – az volt, hogy Németországban erős vezető kerüljön hatalomra, aki olyan kormányt alakít, amely sokáig képes hatalmon maradni."

Ki is volt Kurt von Schröder? Miként az eljövendő barna rezsim jó néhány személyiségénél, az ő múltjában szintén nemcsak üzleti, hanem katonai karriert is találunk. Az első világháború idején Schröder ezredtörzsparancsnok volt, majd pedig százados „a nagyvezérkarban". Amikor a háború véget ért, sikerült feleségül vennie az ismert kölni bank, a Stein tulajdonosának lányát. Kurt von Schröder már abban az időben is vonzódott a politikai kalandokhoz. Így például 1918-ban részt vett abban a kísérletben, amely a rajnai tartománynak Németországtól való elválasztását célozta (aláírása ott áll a megfelelő felhívás alatt, Konrad Adenauer főpolgármester és Hagen bankár aláírása mellett). Ám a szeparatista törekvések nem sokáig foglalkoztatták Schröder bárót: már a húszas években kapcsolatot teremtett a nácikkal.

Ez egyértelműen üzleti alapon történt: Steinék bankja részt vett

bizonyos pénzügyi akciókban, amelyek két céghez, a Stesshez és az Odin-Werkéhez kapcsolódtak – ezeknek társtulajdonosa Hitler eljövendő gazdasági tanácsadója, Wilhelm Keppler volt (róla még szólunk). Schröder jó néhány tisztséget betöltött: ő volt a kölni kereskedelmi-ipari kamara elnöke, a Felten & Guillaume Carlswerk AG, Mitropa, Rheinische Zelwolle, Adlerwerke, BRABAG, Dinamit-Nobel, Mitteldeutsche Stahlwerke és más cégek igazgató tanácsainak tagja. 1933-ban Schröder hivatalosan is belépett az NSDAP-ba, 1936-ban pedig az SS soraiba, majd nemsokára tábornoki rangot kapott.

De ne feledjük azt sem, hogy a Schröder bankárok szétágazó családjába tartozott, márpedig a Schrödereknek egész Nyugat-Európában és az USA-ban is voltak bankjaik. Csupán a háború után leplezte le Sz. N. Rosztovszkij szovjet kutató a Schröder-bankháznak mint a reakció nemzetközi centrumának és a fasizmus kiszolgálójának a szerepét.*

Foglalkozzunk most a Schröderek német ágával. Megvolt a bázisuk Kölnben – a Stein Bank. Ez volt a rajnai terület egyik legfontosabb bankja, amely pénzelte az Acéltrösztöt – a kor legnagyobb kohászati monopóliumát. Az Acéltröszt nélkül nem lehetett dönteni háború és béke kérdéséről, nélküle, Kruppék és még néhány nagyüzem nélkül nem lehetett volna megvalósítani Németország felfegyverzésének programját. Egy másik szál futott Schrödertől az IG Farben-Industrie monopóliumhoz: maga Kurt von Schröder báró az IG Farben egyik alapítójának, Richard Schnitzlernek a veje volt.

Schrödernek és Kepplernek a háború után megtalált, NDK-beli történészek által közzétett levelezése igazolta, hogy az 1933. évi találkozót hosszan készítették elő, és célja a nácizmus közvetlen hatalomra kerülésének megszervezése volt. Már ez az egy tény elegendő volna ahhoz, hogy jellemezzük a nagytőke szerepét a náci fordulatban. Ám ez a tény korántsem egyedi, csupán egyetlen egy egész rendszeren belül.

Az a kérdés, hogy milyen szerepet játszott a német ipar a nácizmus sorsában, mindenekelőtt azt a problémát veti fel, hogyan pénzelték a nácizmust az ipari vállalatok – nagyok, közepesek, kisebbek. Nyomban megemlítem, hogy egyáltalán nem ez volt az egyetlen formája az

* Lásd *Novoje Vremja*, 1947, No. 8–9.

ipar és a nácizmus együttműködésének. Ám a nácik történetének ez – a pénz csengése – is részét alkotja.

Aki ismeri a polgári parlamenti demokrácia működését, tudja, hogy az pénzügyi ellátottság nélkül nem megy. A választások óriási pénzeket követelnek: a pártok ritkán élnek meg csupán a tagdíjakból, és azok a pártok, amelyek hatalomra törnek, nem győzhetnek az iparosok és bankárok „önkéntes adományai" nélkül.

Amikor a háború után Friedrich Flicket, a német ipar egyik koronázatlan királyát (az Acéltröszt társtulajdonosát) arról faggatták, mennyi pénzt adott a náciknak, az igen tapasztalt Flick nagy óvatlanságról tett tanúbizonyságot. Azt kívánván bizonyítani, hogy más pártokat is pénzelve a náciknak viszonylag keveset adott, Flick „bűnbánó vallomást tett" arról, hogy 1932-ben a következő kiutalásokat eszközölte:*

Hindenburgnak	95 000 márka
Brüningnek és más pártoknak	150 000 márka
Schleicher tábornoknak	120 000 márka
Hugenbergnek *(Német Nemzeti Néppárt)*	30 000 márka
Papennak	100 000 márka
A szociáldemokratáknak és más „baloldali" csoportoknak	100 000 márka
Hitlernek	50 000 márka

Ha hozzátesszük, hogy a Hitlernek adott 50 000 márkát Flick hozzávetőlegesen határozta meg, és az összeg valójában magasabb volt (Steinbrinck, Flick igazgatója 80 000 márkáról beszélt), akkor előttünk áll határozott képe annak az áldemokráciának, amely Flick és a hozzá hasonlók pénzéből élt. Az IG Farben a maga részéről 1 millió márkát mozgósított Hindenburg megválasztására, és az a pénz, amelyet a konszern ebben az időben a különböző pártoknak (Centrum Párt, Német Néppárt, Német Demokratikus Párt) kifizetett, meghaladta a 600 000 márkát.

Ez a kép nem kivételes. Emlékszem, 1976 nyarán ott ültem a Ruhr-vidéki ipar egyik vezető személyiségének dolgozószobájában. Korunk

* 1932-ben Németországban kétszer választottak a Reichstagba képviselőket (júliusban és novemberben), márciusban pedig elnököt választottak.

különféle problémáiról beszélgettünk, a többi között arról is, milyen a kapcsolat a nagyvállalatok és a politikai pártok között.

„Ön nyilván úgy véli – mondta beszélgetőpartnerem –, hogy ezt szét lehet választani, úgymond, ez a cég a kereszténydemokratákat pénzeli, amaz a szabaddemokratákat, a harmadik pedig a szociáldemokratákat. Valójában a helyzet nem ilyen egyszerű. Feltárhatok ön előtt egy titkot: dolgozószobámban az összes parlamenti párt képviselője megfordult, és mindegyik megkapta a maga pénzét..."

Valóban, a nagy konszernek körültekintően jarnak el. Úgy biztosítják maguknak a kapcsolatokat és a befolyást, hogy nem orientálódnak egy meghatározott párt győzelmére. „A pártok felett" gondolkodnak, és minden helyzetből hasznot kívánnak húzni. Előfordul persze más is: így például az 1976. évi választási hadjáratban egy átlagos vagyonú gyáros, Dietrich Bahner teljes vagyonát egyetlen (ultrareakciós) párt, az úgynevezett „negyedik párt" anyagi ellátásába fektette – és vesztett. Ám a nagyiparosok sohasem vesztenek.

Bárhogy álljon is, egy vitathatatlan: abban a világban, ahol mindent a pénz határoz meg, a náci párt sehogy sem maradhatott volna fenn, ha nem lettek volna jelentős pénzügyi eszközei. És ha az iparmágnások azzal dicsekedtek, hogy „jó néhány pártnak" adtak pénzt, ebből a körből nem maradhatott ki az NSDAP.

Így kezdődött...

A náci párt már tevékenysége hajnalán jelentős anyagi támogatást kapott jó néhány cégtől. Az adományozók között találjuk Thyssent, az acélmágnást (100 000 aranymárka 1923-ban), Ernst von Borsigot (a mozdonyépítő vállalat tulajdonosát), Bechsteint, az ismert zongoragyártó cég fejét, Bruckmann kiadót és sok mást. Miért segítették a nácikat?

Az idők változnak, nevek tűnnek fel és tűnnek el. Kinek mit mondhatna manapság – akár a Rajna-vidéken is – Hugo Stinnes neve? Márpedig hatvan évvel ezelőtt nem volt olyan ember Nyugaton, aki ne ismerte volna ezt a szénkirályt, egy óriási szénkohászati konszern tulajdonosát. Miniszterek reszkettek előtte, a gyárosok kedvét keresték; a külföldi követek kikérték véleményét.

...Hugo Stinnes azon a napon meglehetősen őszinte volt, ezt egyébként meg is engedhette magának egy olyan ember, aki nem kételkedett

benne, hogy joga van azt mondani, amit gondol. Olyan ember ült előtte, aki sok vonatkozásban közel állt hozzá. Mr. Hewton, az USA németországi követe, aki olyan országot képviselt, amely óriási kölcsönöket szándékozott adni Németországnak. Mit jegyzett fel az amerikai követ az egyik 1923 szeptemberi napon?

„– A német munkásnak – mondotta Hewtonnak Stinnes – többet és megfeszítettebben kell dolgoznia. Meg vagyok azonban győződve arról, hogy ezt magától nem fogja megtenni. Következésképp kényszeríteni kell rá. Éppen ezért diktátort kell találnunk, és meg kell adnunk neki a szükséges hatalmat. Ennek az embernek olyan nyelven kell beszélnie, amelyet a nép megért. Ez az ember már létezik. Bajorországban nagy mozgalom kezdődött. Ezt a mozgalmat támogatják az összes jobboldali pártok és jó néhány mérsékelt személyiség is, mivelhogy ez a mozgalom mindenekelőtt a kommunizmus ellen irányul...

– Támogatják-e az iparosok ezt a mozgalmat? – kérdezte a követ.

– Igen, támogatják – felelte Hugo Stinnes, és hozzátette: – A munkanélküliek száma rövidesen három-négy millióra emelkedik, és ez arra készteti majd a kommunistákat, hogy aktív cselekvésre szánják rá magukat. Ebben az esetben Németország elnöke kinevez majd egy diktátort, aki végét veti a parlamentarista rendszernek. A kommunistákkal könyörtelenül leszámolnak, és Németországban rend lesz. Az USA akkor majd aggodalom nélkül befektetheti tőkéit a német iparba..."*

Ha figyelembe vesszük, hogy Stinnes és Hewton beszélgetésére 1923 szeptemberében került sor, azaz tíz évvel Hitler hatalomra jutása előtt, akkor nem tagadhatjuk, hogy a „Ruhr királya" igen előrelátó volt. Csupán az időpontokban tévedett: Hitler első puccsa, amely másfél hónap múlva játszódott le, sikertelennek bizonyult. Hitlernek még tíz évet kellett várnia: az a német elnök, aki meghívta a diktátort a hatalomba, nem Ebert lett, az állam akkori feje, hanem Hindenburg. Ennek ellenére „Stinnes sémája" hosszú életű lett, hiszen olyan ember vázolta fel, aki a hozzá hasonlókkal együtt az igazi hatalmat tartotta kezében Németországban.

Ezek az emberek akár bizonyos formaságokat is elhanyagolhattak. Így például Hitler pártja „szocialistának" nevezte magát. Ám Stinnes

* Ezt a rendkívül jellemző dokumentumot G. Hallgarten, az ismert amerikai kutató találta meg.

és társai értették, hogy az ilyesfajta deklarációk demagóg értelműek. Néhány évvel ezelőtt alkalmam volt Münchenben beszélgetni az agg Otto Strasserral – egy olyan emberrel, aki Hitlerrel együtt kezdte politikai pályafutását. Strasser elmondta, hogy a húszas évek végén a náci párt – amikor még hangsúlyozta állítólagos „szocialista" programját – elküldte neves személyiségeit a nagy cégekhez pénzgyűjtés céljából. A Ruhr egyik mágnása fogadta a Münchenből érkezett náci küldöttet, és megkérdezte tőle:

„Mondja csak, a maguk rohamcsapatai megvédenek majd engem a sztrájkolók tömegétől?"

És amikor igenlő választ kapott, megírta a jelentős összegről szóló csekket. Strasser tanúsága szerint ez nemegyszer fordult elő. Ő tájékoztatott egy Hitlerrel folytatott beszélgetéséről is, amelynek során azokról a kapitalizmusellenes jelszavakról esett szó, melyeket a náci demagógok eleinte felvonultattak. Amikor Strasser megkérdezte, mi az igazi célja ezeknek a jelszavaknak, Hitler így felelt:

„Csak nem képzeli, hogy meg akarom semmisíteni a német nehézipart?"

Ilyen „gaztettet" Hitlertől még a német ipari világ azon parancsnokai sem vártak, akik eleinte szkeptikusan vélekedtek a náci pártról és annak perspektíváiról. Szkepszisük érthető volt: azokban az években a fő tételeket más befutókra tették. Ha megvizsgáljuk a hírhedt „ruhri szövetség" összetételét – ez volt a tizenkét legnagyobb Ruhr-vidéki vállalat nem hivatalos, de annál hatalmasabb egyesülése –, akkor azt találjuk, hogy a szervezet tagjainak rokonszenve megoszlott. Fritz Thyssen nyíltan a nácik mellett állt ki, Paul Reisch (a Gutehoffnunghütte konszern feje) úgy vélte, hogy „egyáltalán nem kívánatosak", Krupp, Vögler, Silberberg a Német Néppárthoz tartoztak, Springorum pedig a Német Nemzeti Néppárthoz. Ám amikor szóba került a Hitler érdekében Hindenburghoz intézett nevezetes petíció, Vögler, Reisch és Springorum közölte az elnöki titkársággal, hogy nem akarnak ugyan nyilvánosan fellépni, de támogatják a petíciót.

Abban a vitában, amely a német iparosok és a hitlerizmus kapcsolatáról folyik, jelentős helyet foglalnak el azok az események, amelyek Emil Kirdorf nevével kapcsolatosak. A Rajna-Vesztfáliai Kőszénszindikátus feje meglehetősen korán összekötötte sorsát a nácikkal. Határozott politikai álláspontja volt: a császár idején aktív tagja a Pángermán Szövetségnek, és szenvedélyesen síkraszáll az annexiós törekvé-

sek mellett. A weimari Németországban a szénmágnás először Ludendorff tábornokba vetette reményét; aztán a német nacionalisták vezetőjébe, Hugenbergbe. 1926-ban azonban véletlenül találkozott Hitlerrel. Ettől kezdve a náci eszmék aktív propagandistája lett – egészen addig a nagy feltűnést keltő elhatározásáig, amely szerint a Rajna-Vesztfáliai Kőszénszindikátus minden üzeme attól kezdve minden egyes tonna kibányászott szén után öt pfenniget fizetett az NSDAP pénztárába...

A háborút követően jó néhány kísérletet tettek, hogy Kirdorfról és kollégáiról lemossák a kainbélyeget – vagyis az összes Ruhr-vidéki nagyiparost tisztára mossák. Az egyik ilyen kísérletre Kurt Bachmann – a Német Kommunista Párt jelentős személyisége, az antifasiszta mozgalom veteránja – emlékeztetett engem. A háborút követő első években Bachmann újságíró volt, és jól emlékszik az ötvenes évek „bonni színpadára". Ezekben az években a német monopóliumok rehabilitálásával egy August Heinrichsbauer nevű ember foglalkozott, akit teljesen nyíltan a nagy cégek lobbystájának tartottak. Mellesleg Konrad Adenauer éppen őt bízta meg azzal, hogy dolgozza meg a képviselőket, hogy azok Bonnt válasszák az NSZK fővárosának. Ez a spekuláció később parlamenti vizsgálat tárgya lett. A harmadik birodalomban Heinrichsbauer ugyanilyen ügyletekkel foglalkozott, ezért rendkívül csábító volt az ajánlata, hogy könyvet ír az üzleti világ politikai kapcsolatairól. Ez a könyv, a *Schwerindustrie und Politik* (Nehézipar és politika) 1947-ben jelent meg Essenben, és napjainkra könyvtári ritkasággá vált. Ilyen jelzést találunk rajta: „Bizalmas, csupán személyes tájékozódásra! Újranyomása tilos, mivel a könyvet nem szánják további terjesztésre."*

És a könyvet valóban nem terjesztették tovább, mégpedig meglehetősen érdekes okokból. Azért nem, mert Heinrichsbauer, aki igyekezett cáfolni az „ötpfenniges gyűjtéssel" kapcsolatos adatokat, többet fecsegett el, mint ahogyan az akció kezdeményezői szerették volna. Először is a szerző megerősítette, hogy a Ruhr-vidéki iparosoknak tényleg volt külön alapjuk, amelyről a cégek tonnánként öt pfenniget átutaltak (a szerző szavai szerint nem egy-egy tonna szén, hanem egy-egy tonna acél után). Másodszor beismerte: 1930-tól 1933-ig a szénipar gazdái 500 000 és 600 000 márka közötti összeget fizettek ki

* Ezt a könyvet az NSZK Bundestagjának archívumában sikerült fellelnem.

az NSDAP-nak. Harmadszor Heinrichsbauer elmondta, hogy 1927-ben, egyik találkozásuk alkalmával Hitler 100 000 márkát vett át Kirdorftól. Negyedszer beismerte, hogy 1932 őszén a hitlerista párt 100 000 márkát kapott a szénipar gazdáitól. Ezt a pénzt Walter Funknak adták át, ki korábban is több ezer márkát kapott a vállalkozóktól, hogy „gazdasági bulletinjét" megjelentethesse. Ötödször, Heinrichsbauer adatai szerint, nyomban Hitler hatalomra kerülése után, az úgynevezett „Központi Ipari Iroda" is hozzájárult a német ipar választási alapjához, amely 3 millió márkát tett ki, és azt a koalíciót támogatta, amelyet a nácik vezéreltek. Végezetül, kifejtve a ruhri ipar vezetőinek megfontolásait, a szerző egyenesen elismerte, hogy ők a nácizmust „a kisebbik rossznak" tartották, és „ha már diktátori módon kell kormányozni, akkor az új kormányzási forma legyen nemzetiszocialista". Heinrichsbauer még naivul fel is kiáltott: „Érthető, hogy a rajna-vesztfáliai ipar, amelytől egyenesen vagy közvetve annyi ember (tehát választó) sorsa függött, nem mehetett el az adott helyzet mellett, nem mellőzhette azt."

A könyvből kiviláglik az is, milyen széles körű volt a „közvetítői tevékenység", amely azért bontakozott ki, hogy biztosítsa a nácik és a monopóliumok kapcsolatait. Volt néhány különleges szerv, amelyen keresztül a kapcsolatot tartották és az anyagiakat átutalták. Közöttük különleges helyet foglalt el Walter Funk „gazdasági bulletinje" és Wilhelm Keppler „baráti köre". Ez utóbbit be is mutatjuk.

Keppler és barátai

1931 decemberében történt. Adolf Hitler magához hívatta gazdasági tanácsadóját, Wilhelm Kepplert, és azt a különleges feladatot bízta rá, hogy szervezze meg a német ipar vezető személyiségeinek körét, amelynek konzultálnia kell a náci párttal minden fontos gazdasági kérdésről. Hitler csupán két olyan embert említett, akit ott akart látni e kör tagjai között – Hjalmar Schacht bankárt és Albert Vögler nagyiparost. A többieket magának Kepplernek kellett kiválasztania.

Miért esett Hitler választása éppen Wilhelm Kepplerre? A náci panoptikumnak ez a figurája segíthet abban, hogy a nácizmus és a monopóliumok kapcsolatának bizonyos mechanizmusait megértsük. Kepplert a maga idejében a náci ipar tekintélyes személyiségének tartották: alapos műszaki tudással rendelkezett, és már az első világhá-

ború előtt elkezdte üzleti pályafutását a Stess & Co. vegyigyáraiban. Az első világháborút a császári hadsereg soraiban töltötte, majd visszatért az üzleti világba, társtulajdonosa lett az Odin-Werke gyárainak, amelyek fotozselatint készítettek. Igaz, Keppler kezében csupán a gyár részvényeinek fele volt, a másik felét a világhírű amerikai Eastman–Kodak fotógyár birtokolta. Keppler jól együttműködött az amerikai társtulajdonosokkal: az ő javaslatukra 1923-ban felszólította gyárának munkásait, hogy lépjenek ki a szakszervezetből.

Keppler hamarosan belépett a náci pártba, és annak aktív személyisége lett, gyakran találkozott Hitlerrel, aki jó véleménnyel volt róla. 1931 őszén a Führer azt ajánlotta neki, hogy legyen a gazdasági tanácsadója. Keppler elfogadta a javaslatot, eladta részvényeit, és átköltözött Münchenbe, a Barna Házba. A Hitlertől kapott feladatot Keppler meglehetősen gyorsan teljesítette, és megszervezte azt a „kört", amely később baljós szerepet játszott Németország sorsában.

„Keppler köre" eleinte kicsiny volt – alig valamivel több mint húsz ember. Ám Friedrich Flick, a német ipari világ egyik gazdája már akkor megmondta, hogy a kör „az egész német gazdasági élet tükörképe".

És mit mutatott Wilhelm Keppler „tükre"? A résztvevők soraiban mindenekelőtt bankárokat találunk. Nem csodálkozhatunk, ha a listákon Kurt von Schröder báró nevét olvassuk, aki régóta ismerte Kepplert. „Keppler körének" továbbá részese volt dr. Emil Meier, a Dresdner Bank nevű hatalmas német magánbank egyik vezető személyisége. Friedrich Reinhart a Kommerzbankot képviselte, ez volt az ország második legnagyobb bankja. A bankárok csoportját a Hitler ajánlotta Hjalmar Schacht zárta, a Birodalmi Bank leendő igazgatója.

Az iparosok csoportja sem volt kevésbé súlyos. Az élén Albert Vögler állt, a Vereinigte Stahlwerke nevű acéltröszt megteremtője és főigazgatója. Azokban az években ez volt a legnagyobb acélkonszern a világon. Vögler számtalan igazgató tanács tagja volt a különféle ipari cégeknél, és nem idegenkedett a politikai tevékenységtől sem – még 1918-ban az ő pénzén hozták létre a hírhedt „Antibolsevista Ligát". Vöglerhez hasonló tekintélye volt Rudolf Bingelnek is – a hatalmas Siemens–Schuckert elektrokonszern főnökének. A vegyi ipart a Wintershall társaság főigazgatója, August Rosterg képviselte, akinek messzemenő politikai elképzelései voltak. Ő már a húszas években támogatta a hírhedt Rechberg–Hoffmann-tervet, amely egységes „eu-

rópai szovjetellenes hadsereg" felállítását irányozta elő. Emil Helferich a Lloyd szállítótársaságot képviselte, valamint az Esso nevű német–amerikai céget. Keppler a földbirtokosokról sem feledkezett meg: az ő érdekeiket Gottfried Bismarck-Schönhausen gróf védelmezte, a „vaskancellár" leszármazottja. Ügyintézőül Keppler földijét, Fritz Kranefusst választotta – a későbbi SS-tábornokot.

1932 nyarán a „kör" megkezdte munkáját. Hitler fogadta a kör tagjait a Kaiserhof nevű berlini luxusszállodában, amely a Führer rezidenciájául szolgált azokban a napokban, amikor Münchenből a fővárosba utazott. Hitler teljesen őszintén beszélt: kijelentette, hogy a parlamentáris rendszer felszámolására és diktatúrára törekszik. Schacht kollégái nevében köszönőbeszéddel válaszolt. A maguk részéről az iparosok is elmondották kívánságaikat: le kell számolni a bolsevizmussal, fel kell számolni a munkanélküliséget, és biztosítani kell a gazdaság „szárnyalását". A későbbiekben úgy döntöttek, hogy a német gazdasági élet számára a „Führer-elvet" ajánlják, vagyis azt, hogy a vállalkozó korlátlanul és egy személyben parancsolgathasson az üzemében.

„Keppler köre" a legkülönfélébb kérdésekkel foglalkozott. Először is rendszeresen megvitatta a német gazdasági élet szervezésének problémáját Hitler jövendő égisze alatt. Helferich későbbi emlékezése szerint 1932-ben „a kör nagyon aktívan dolgozott". Tagjai közvetlenül részt vettek Hitler hatalomra kerülésének meggyorsításában. A „kör" volt a közvetlen szervezője Papen és Hitler kölni találkozásának. És végezetül, részt vett a pénzgyűjtésben is. Funk birodalmi gazdasági miniszter később azt vallotta Nürnbergben, hogy 1931–1932-ben a náci párt mintegy 1 000 000 márkát kapott a Ruhr-vidéki ipar képviselőitől.

Nem csak pénzt...

Egyetérthetünk Heinrich Winkler professzorral, a nyugatnémet kutatóval, aki ezt írja: „Az NSDAP pénzzel való ellátása az ipar és nemzetiszocializmus kapcsolatainak csupán egyik vonatkozása. A német ipar jobbszárnya a maga részéről oly módon járult hozzá az [...] első német köztársaság szétzúzásához, ami nem nyom kevesebbet a latban, mint az a közvetlen segítség, amelyet a náci pártnak néhány iparos nyújtott."

És valóban, ha volt olyan társadalmi csoport, amely döntő hatással lehetett a weimari Németország sorsára, az az ország pénzügyi-ipari világa volt. Ennek kezében voltak a hatalomhoz vezető tényleges kulcsok, és ezeket a kulcsokat átadták a náciknak.

Egy ideig úgy vélték, hogy Adolf Hitler csak egy könyvet írt – a *Mein Kampf*ot. Ezt a művet, amely 1925-ben jelent meg, azután, hogy Hitler letöltötte landsbergi börtönbüntetését, joggal tartják „a nácik bibliájának". Ám a háború után érdekes felfedezésekre került sor: kitűnt, hogy Hitler még két könyvet írt. Egyikük, amelyet a külpolitika kérdéseinek szentelt, a Barna Ház széfjében maradt. Alighanem gyengébbnek tartotta, és különböző okok miatt nem jelentette meg.* A másik könyvet Henry Turner amerikai történész találta meg. Ez 1927-ben „született" külön rendelésre. A már említett Emil Kirdorf fordult Hitlerhez azzal a kéréssel, hogy fejtse ki programját az üzleti világ számára. Hitler nyomban felfogta a feladat jelentőségét, és munkához látott. Így jött létre *Az újjászületés útja* című brosúra. Bruckmann, egy müncheni kiadó igazgatója, Hitler régi rajongója adta ki – de nem széles körű terjesztésre, hanem bizalmasan, az üzleti emberek szűk köre számára. Turner az egyik Ruhr-vidéki konszern archívumában találta meg.

Ez a lelet további fényt vet az iparosok és a Führer kölcsönös kapcsolataira. Egy ideig úgy vélték, hogy kölcsönös megismerkedésükre 1932. január 27-én került sor, amikor Thyssen meghívta Hitlert, hogy szólaljon fel Düsseldorfban a Ruhr-vidéki üzletemberek előtt. Ezen az alapon sokan próbálták bizonyítani, hogy az üzleti világnak nem volt elegendő lehetősége arra, hogy „jó előre megismerje" Hitler programját. Valójában sok ilyen lehetőség állt rendelkezésére. Így például Hitler már 1926-ban beszédeket mondott az iparosok előtt Essenben és Königswinterben. Következésképp az 1927-ben írott brosúrájaban csupán továbbfejlesztett egy meghatározott vonalat.

Hitlernek ez a műve jóval rövidebb, mint a *Mein Kampf*. Ez érthető: a szerző tudta, hogy hallgatósága ügyszerű beszédekhez szokott. A brosúra meglehetősen koncentráltan és őszintén fejti ki a hitlerizmus céljait. Szerzője félreveti „az antikapitalista bírálatot", amely

* *Hitlers Zweites Buch.* Ein Dokument aus dem Jahr 1928, eingeleit und kommentiert von Gerhard L. Weinberg, Deutsche Verlags-Anstalt Stuttgart, 1961.

abban az időben divatos volt a náci propagandisták szavaiban, és kifejti Németország gazdasági fejlődésének széles körű programját a meglévő rendszer megerősítése alapján. Ami a további problémákat illeti, Hitler megígérte olvasóinak, hogy az NSDAP szilárd kapcsolatot teremt a német fegyveres erőkkel, ami közvetlen összefüggésben állt „élettér"-elméletével (ezt Hitler „természetes imperializmusnak" nevezte) és a fajelmélettel. Hitler kinevette az olyan eszméket, mint „a népek közötti megbékélés és az örök béke". Nem rejtette véka alá, hogy a nemzetiszocialista mozgalom nem parlamenti párt, és „diktatúra megteremtésére törekszik". „Hiszek a győzelemben" – ezekkel a szavakkal fejezte be Hitler fogalmazványát. Ily módon, amikor a Führert 1932-ben meghívták Thyssen várába, ahol a „ruhri szövetség" befolyásos tagjai elbeszélgettek vele, a náci programot már nagyszerűen ismerték. Hitlernek, Hessnek és Röhmnek többször is alkalma volt rá, hogy részletesen tanácskozzék olyan befolyásos személyekkel, mint Thyssen vagy Vögler. És e találkozások eredményei csakhamar megnyilvánultak.

Néhány évvel ezelőtt a nyugatnémet könyvpiacon megjelentek Heinrich Brüning egykori birodalmi kancellár emlékezései. Brüning a weimari korszak egyik legfontosabb figurája volt, aki 1930 és 1932 között a német kormány élén állott. Már jó ideje tudták, hogy megírta memoárjait, ám szívósan elutasította, hogy életében publikálják őket. Ebből sejtették, hogy nem kevés robbanóanyagot rejthetnek. Eugen Kurtz úr, a memoárok kiadója elmondta nekem, hogy még arra is kísérletet tettek, hogy kilopják az írásokat a széfjéből. Amikor pedig megjelentette, pert indítottak, hogy kétségbe vonják a könyv hitelességét – sikertelenül.

És valóban, Brüning emlékezései jó néhány olyan tényt tartalmaznak, amelyek a weimari köztársaságra és annak üzleti köreire kedvezőtlen fényt vetnek. Kitűnik, hogy a parlamenti polgári pártok jól ismerték Hitler céljait, de ennek ellenére titokban együttműködtek vele. Így például, amikor Brüning 1930 márciusában hatalomra került, titokban fogadta Hitlert, és megvitatta vele a közös taktikát. A többi között egyenesen azt ajánlotta Hitlernek, hogy „kölcsönösen egyezzenek meg az ellenzékiség formáiról, ami természetes előfeltétele volna későbbi együttműködésüknek".

Brüning és Hitler második titkos találkozójára 1931. október 10-én került sor, egy nappal a Harzburgi Front nevezetes demonstrációja

előtt – ez az összes jobboldali pártnak (a náci pártot is beleértve), a Reichswehrnek és az iparnak közös blokkja volt. Napjainkban Joachim Fest a Harzburgi Frontot mítosznak minősíti, márpedig azokban a napokban Brüning újra és újra megvitatta Hitlerrel a szerepek elosztását. Hitlernek az „ellenzékben" való részvételét Brüning szükségesnek tartotta, hogy a Führer segítsen „ellensúlyt teremteni a kommunizmus ellen". Brüning tudta Göring szavaiból, hogy „Hitler és barátai elvben nem tiltakoztak" a brüningi vonal ellen.

Ám egy meghatározott pillanattól kezdve Brüning megértette, hogy ugyanazok az iparosok, akik valamikor hatalomra juttatták, immár más lóra tesznek. Azt írja, hogy „az egész nehézipar nem látott más eszközt önmaga megmentésére, mint a munkabér további csökkentését és erőszakos fordulatot az infláció felé. Ezt úgy érhették el, ha anyagilag támogatják az NSDAP-ot." És a fordulat meg is történt – először Poroszországban von Papen által (1932. július 20-án), majd Hitler és Papen révén össznémet viszonylatban is (1933. január 30-án). Brüning memoárjai jó néhány keserű szót intéznek azokhoz a politikusokhoz, akik kapcsolatban álltak a ruhri mágnásokkal, és halálos csapásokat mértek a weimari rendszerre, amely így a hitleri diktatúrába torkollott.

Brüning visszaemlékezik Flickkel, Vöglerrel, Springorummal, Wolff-fal és más ruhri mágnásokkal folytatott beszélgetéseire, amikor is tudtára adták, hogy „eljött a változások ideje", és Brüningnek át kell adnia helyét „a jobboldali pártoknak". Ugyanerre a döntésre jutott a weimari Németország egy másik befolyásos ereje, amely a legszorosabb kapcsolatban állt az üzleti világgal: a Németország akkori fegyveres erőit, a Reichswehrt irányító katonai klikk.

Hans von Seeckt „éke"

1930. november 25-én a *Deutsche Allgemeine Zeitung* című berlini újság, amely úgy hírlett, közel áll a katonai körökhöz, közölte azokat a válaszokat, amelyeket a soros választások előtti körkérdésére kapott. A kérdés így hangzott:

„Kívánatos-e a hitlerista párt részvétele a kormányban, és melyek lehetnek a következményei ennek a részvételnek?"

A válaszok különfélék voltak. Sokan, a többi között az akkor uralkodó és Hitlerrel versenyben lévő pártok képviselői nemlegesen vála-

szoltak. Ám egy válasz nagyon kategorikus volt. „A kérdés első felére – írta a szerző – feltétlen »igennel« válaszolok. Mi több: a hitlerista párt részvétele nem csupán kívánatos, hanem szükséges is. Szükséges, mégpedig nem szűk parlamenti és pártpolitikai értelemben az." A hitlerizmus magja, folytatta a szerző, „megtestesíti a nemzeti érzést, a katonai akaratot, a társadalmi kölcsönös megértést", márpedig ezeknek „a jövendő kormány szükséges elemeivé kell válniuk". A kormánynak „ék formáját kell öltenie acélheggyel". Ezt az éket pedig „olyan erőnek kell mozgatnia, amelynek segítségével át lehet ütni a gazdasági akadályok és a külső ellenség falát". Ezért nem fontos, hogy melyik párt alkotja majd az új ék „acélhegyét"; de leginkább a hitlerista párt alkalmas erre a szerepre. A válasznak ez is volt a címe: „Ék".

Ki volt az „Ék" című cikk szerzője? Hitler híve, netán az SA* valamelyik főnöke? Nem. Az „Ék" szerzője Hans von Seeckt volt, tábornok, a német szoldateszka bálványa, a Reichswehr egykori főparancsnoka 1920 és 1926 között, aki azután a Német Néppárt egyik vezetője lett, e párt képviselője a Reichstagban. Hans von Seecktet az első világháborút követő egész időszakban a német „harci szellem" megtestesülésének tartották. Elég volt rápillantani erre a kifogástalan katonás kiállású emberre, aki állandóan monoklit hordott fekete zsinórral, s mestere volt a pontos megfogalmazásoknak és akciókidolgozásoknak, szerzője feltűnést keltő katonai traktátusoknak, hogy meglássuk benne a porosz militarista hagyomány eszményi kifejeződését. Seeckt százezres német hadseregnek parancsolt az 1918-as összeomlás után, és előkészítette a sokmilliós Wehrmacht megteremtését. Korántsem véletlen, hogy éppen ő szállt síkra Hitler hatalomra juttatásáért!

A nácizmus és a német katonai klikk kapcsolatait a polgári történetírás éppoly kevéssé érintette, mint a nácik és a nagytőke kapcsolatait. Nyugatnémet és amerikai történészek körében született meg a legenda az „ellenzéki Reichswehrről", „a tábornokok ellenállásáról". A Wehrmacht tábornokai, sőt tábornagyai a Hitler elleni harc képviselőinek rangjára emelkedtek, és hatalomra kerülését olyan aktusnak minősítették, ami ellen a Reichswehr akkori parancsnoksága aktívan küzdött. Ám a legendák legendák maradnak, a történelmi igazság pedig napfényre jut.

* SA – Sturm Abteilung, Hitler pártjának rohamosztaga.

Nem kell sokáig keresgélnünk a példákat. Napjaink nyugatnémet Bundeswehrjének egyik bálványa Ludwig Beck vezérezredes, aki jelentős posztokat töltött be a harmincas évek Reichswehrjében, majd a hitlerista diktatúra létrejötte után a vezérkar főnöke lett. 1938-ban nyugalomba vonult, majd résztvevője lett annak a konzervatív összeesküvésnek, amely azzal végződött, hogy Hitler ellen 1944. július 20-án merényletet követtek el. Hány könyv jelent meg Beckről az NSZK-ban, milyen dicséretekkel halmozták el! Még a Hitler-ellenes harcról szóló televíziós film hősének is megtették.

És kicsoda volt a valóságban ez a „hős"? A szocialista országok történészei már régóta leleplezték a róla szóló legendát, emlékeztetvén arra, hogy éppen abban az ezredben jelentek meg először a náci propagandisták, amelynek parancsnoka a harmincas években Ludwig Beck volt, ő pedig fedezte őket. A Beck-legendát ma már a nyugatnémet történetírás sem tudja alátámasztani, erről tanúskodik Klaus-Jürgen Müller hamburgi történész 1982-ben megjelent tanulmánya. Átvizsgálta Beck archívumát, és megállapította: „Beck nem Hitler ellen harcolt, nem is a politikai rendszer ellen, hanem azért, hogy ezt a rendszert a katonai parancsnokság elképzelései szerint átszervezze." Melyek voltak ezek az elképzelések?

Beck úgy vélte, hogy a hadseregnek különleges szerepet kell játszania az államban (e tekintetben korántsem ő volt az első porosz tábornok). E célból a katonai vezetésnek „nem csupán a katonai döntésekben kell részt vennie, hanem a bel- és külpolitikai kérdések megoldásában is". Ezért Beck már 1930-ban azzal a követeléssel lépett fel, hogy a hatalmat át kell adni a náci pártnak – pontosan ugyanúgy, ahogyan egykori főnöke, Hans von Seeckt is megkövetelte. Hitler hatalomra kerülésének napját Beck elnevezte „az első fényes napnak 1918 óta" (vagyis a császári birodalom széthullása óta). Aktívan síkraszállt a hitlerista párt és a Reichswehr közötti tömb létrehozásáért. Müller megállapítása szerint Beck számára a nemzetiszocializmus elfogadható volt, amennyiben megfelelt az államról kialakított elgondolásainak, márpedig a fasiszta diktátor éppen ezeknek megfelelően járt el. Hitler biztosította a katonák részvételét a politikai döntések meghozatalában, erőltette a felfegyverkezést, és megerősítette Németország nemzetközi helyzetét. Amiként Beck 1935-ben kijelentette, Hitler az ő számára „mindenki felett áll". Beck egy és másban még tovább is lépett a Führernél: már 1934-ben (Hitlert egy évvel meg-

előzve) követelte az általános hadkötelezettség bevezetését. Korábban azt ajánlotta, hogy az eljövendő Wehrmacht létszámát 36 hadosztályra növeljék (Hitler a 21-es számot említette). Sőt: Beck nem 1936-ban javasolta a Rajna-vidék remilitarizásának első demonstratív aktusát, ahogyan Hitler tette, hanem még 1934 végén. A Wehrmacht első katonai akcióját – a Grün-tervet Csehszlovákia ellen – Beck azzal alapozta meg, hogy „Csehország fennállása elviselhetetlen Németország számára, meg kell találni, hogyan lehetne a nyugtalanság eme fészkét felszámolni, a többi között háború útján..."

Ilyen volt az „ellenzéki" Beck, aki vajmi kevéssé különbözött azoktól a kollégáitól, akik a hitlerista pártban katonai terveik megvalósításának kényelmes eszközét látták. Maga Hitler is nemegyszer elismerte, hogy a Reichswehr támogatása nélkül nem valósíthatta volna meg 1933. évi hatalomra kerülését. És amikor napjainkban a német militarizmus magasztalói „visszamenőleg" igyekeznek a tábornoki karról a hitlerista diktatúra által kiontott vért lemosni, csak egyféle választ adhatunk: mind a nagyiparosok, mind pedig a Reichswehr tábornokai kiválóan tudták, mit tesz és mit fog tenni a hitlerizmus. No persze, Németország új gazdáinak egyes vonásai viszolyogtathatták őket: a monoklis és glaszékesztyűs tábornokok, akik hetedízigleni nemesi családfával dicsekedhettek, megengedhették maguknak, hogy megvető megjegyzéseket tegyenek „Hitler őrvezetőről", és „a rohamcsapatok zsoldos banditáiról". Ám ezek a megjegyzések megmaradtak a tiszti kaszinók szűk körében, politikájuk a gyakorlatban a diktatúra minden eszközzel történő támogatása volt.

A harmincas évek német tábornokai tudták, mit cselekszenek – mint ahogy 1941-ben is tudták, mi történik majd a Szovjetunió megtámadása során. Rajtuk kívül tudták ezt más országok katonai körei is. Csak nemrégiben vált ismeretessé egy dokumentum az amerikai levéltárakból, amely a következőről tanúskodik: nem csupán az amerikai diplomaták (mint például a Stinnessel beszélgető Hewton nagykövet), hanem a katonák is jól ismerték Hitler szándékait.

...1922. november 15-én Berlinből Münchenbe érkezett az amerikai nagykövetség katonai attaséjának helyettese, Truman Smith százados. Egy hetet töltött a városban, majd november 20-án 16 órakor meglátogatta a Georgenstrasse 42. szám alatt lévő házat. Itt sokáig tárgyalt a legkülönfélébb témákról, a többi között az akkor még kevéssé ismert Nemzetiszocialista Német Munkáspárt céljairól. Ezt írta

jegyzetfüzetébe, amelynek alapján az USA katonai parancsnokságának jelentést tett:

„A mi mozgalmunk egyesíti a fizikai és szellemi dolgozókat a marxizmus elleni harcra.

...A parlamentet és a parlamentarizmust fel kell számolni. A parlament nem tudja kormányozni Németországot. Csak a diktatúra állíthatja lábra Németországot.

...Amerika és Anglia szempontjából jobb lesz, ha a civilizáció és a marxizmus közötti döntő harc német területen zajlik le, nem pedig amerikai vagy angol területen. Ha Anglia nem segíti a német nacionalizmust, a bolsevisták elfoglalják Németországot."

Ez áll Truman Smith százados memorandumában, akinek beszélgetőpartnere maga Adolf Hitler volt. A beszélgetés bizonyítja, hogy az USA katonai és politikai körei a nácizmus megszületésének pillanatától tudták, milyen távlatokat hordoz ez a „mozgalom" Németországra és az egész világra nézve. Tudták ezt a világ jó néhány fővárosában. A már említett Brüning ezt írta egyik levelében: „Hitler felemelkedésének egyik fő tényezője... az a körülmény volt, hogy 1923-tól kezdve nagy összegeket kapott külföldről."

Ez egybevág a berlini amerikai követség értékelésével, amely 1930. szeptember 23-án ezt jelentette a külügyminisztériumnak: „Kétségtelen, hogy Hitler jelentős anyagi segítséget kap a nagyiparosoktól ... A legutóbbi napokat tekintve az a benyomásunk, hogy a befolyásos pénzügyi körök nyomást gyakoroltak és gyakorolnak a kancellárra (Brüningre – *L. B.*), hogy tegyen kísérletet és engedje a nácikat a hatalomba... Éppen ma kaptunk tájékoztatást az általában jól informált forrásokból, hogy az itt (vagyis Berlinben – *L. B.*) képviselt különböző amerikai pénzügyi körök nagy aktivitást fejtenek ki éppen ebben az irányban."

Itt most még egy részletet láthatunk a monopóliumok nemzetközi összeesküvését mutató széles vásznon. Már a húszas években ismertté vált, hogy a hitlerista mozgalmat támogató személyek között nem csak német vállalkozók vannak. Akkoriban Sir Henry Deterding, angol szuperolajmágnás nevét emlegették. Mindenki tudta, hogy Deterding minden kommunistaellenes szervezet iránt rokonszenvet táplál. Miként L. Lochner amerikai publicista és történész közölte könyvében, a Deterding által Hitlernek kiutalt segélyek teljes összege elérte a tízmillió márkát. Ugyancsak Lochner emlékezik rá, hogy amikor az

Associated Press berlini tudósítója volt, gyakran emlegették Rothermere lord, az angol újságkirály nevét, mint a náci propaganda egyik „hitelezőjéét".

August Heinrichsbauer adatai nem kevésbé érdekesek. Azt írta, hogy a Ruhr-vidéki vállalkozók, kommunistaellenes akcióikat tervezve, a harmincas években (vagyis a nácik hatalomra jutását készítve elő) szoros kapcsolatokat tartottak fenn az úgynevezett „Gazdasági Ligával" Angliában (a vállalkozók kommunistaellenes szövetségével), valamint más országok, például Franciaország és Belgium hasonló szervezeteivel. Ebben az értelemben érdekes Brüning egy másik beismerése is: amikor 1930-ban kezdett megérni Hitler hatalomba „vezetésének" terve, jó néhány nagyvállalkozó (Brüning nem nevezi meg őket) nemcsak hogy nyomást gyakorolt Hindenburgra, hanem még meg is látogatta az akkori németországi USA-nagykövetet, Frederick M. Sackettet, igyekezvén „hatni rá és kormányom (Brüning kormánya – *L. B.*) ellen hangolni át a náci párt érdekében".

Természetesen nem az egész amerikai és angol üzleti világ állt ki Hitler mellett. Az említett országok józanul gondolkodó üzletemberei megértették, mivel fenyeget, ha ez a náci klikk hatalomra kerül. Ám ugyanakkor jól ismerjük a Führer angolszász hódolóinak a nevét is – kezdve Charles Lindbergh-gel az USA-ban és a hírhedt „Clivedenklikk-kel" végezve Angliában. Amikor pedig Hitler hatalomra jutott, nyomban akadtak olyan amerikai üzletemberek, akik gyors üzleteket kötöttek a nácikkal.

Benn ezredes businesse

Ki ne ismerné napjainkban az amerikai International Telephone and Telegraph Corporation, rövidítve az ITT nevét? A kapitalista világnak egyetlen olyan szférája sincsen, ahová ne hatoltak volna be ennek a konszernnek a csápjai. A CIA nemegyszer az ITT üzletemberein keresztül lépett akcióba. Allende chilei elnök demokratikus kormányának megdöntésében az ITT nagy szerepet játszott. A konszern hatalma olyan erős, hogy a *Washington Post* című amerikai lap egyszer ezt a szónoki kérdést tette fel: „Milyen rendszer teszi lehetővé, hogy egy hatalmas cég képviselői ugyanúgy sétálgassanak a hatalom folyosóin, mintha csak a saját cégük folyosója lenne?" Számunkra a feleletet

egyértelmű: a kapitalista rendszer hoz létre ilyesfajta helyzeteket, minthogy az ITT – hús a húsából.

Az ITT konszern 1920-ban kezdte „pályafutását", és az egyik legelső lett azon cégek között, amelyeket napjainkban „multinacionálisoknak" neveznek. Az ITT már a húszas években elkezdte az USA határain kívül leányvállalatainak megteremtését. Az ITT bölcsőjénél akkor az az ember állt, akit egy publicista „telefonhercegnek és ipardiplomatának" nevezett el. A neve: Benn. Apai ágon dán, anyai ágon francia. Benn Korzikán, majd Franciaországban tanult, de amerikai állampolgár lett. Pályafutását cukorkereskedőként kezdte, de csakhamar áttért a telefonra. Az első világháborút az USA híradástechnikai csapatainak ezredeseként végezte, majd kis céget alapított, amely azonban ezt a büszke nevet viselte: „Nemzetközi Telefon- és Távíróegyesület". És ez a cég valóban nemzetközi lett!

A húszas évek végén az ITT-nek már Európa számos országában volt leányvállalata. És Németországban? Benn ügyei itt eleinte nemigen haladtak előre. 1930-ban a Siemens német konszernnel együtt két céget alapított: a Standard Electricet és a Lorenzet. Akkoriban az ITT élethalálharcot vívott svéd versenytársával, az Erikssonnal, amely Ivar Krüger, a legnagyobb svéd mágnás tulajdona volt. A harc tragikusan végződött: Krüger öngyilkos lett. Benn békét kötött az örököseivel, és megosztotta velük befolyási szféráikat.

1933. augusztus 4-én Németország, amely akkor még tartott a nemzetközi elszigeteléstől, felírhatta külpolitikai sikereinek könyvébe azt a közleményt, hogy Hitler fogadta az USA vezető üzletembereinek első küldöttségét. Ez az ITT delegációja volt Benn ezredesnek és az ITT németországi főmegbízottjának, Mr. Henry Mann-nak a részvételével. A megbeszélés jegyzőkönyvét nem tették közzé, és mindmáig nem találták meg. Ám a találkozó eredményei hamarosan észrevehetők lettek. Wilhelm Kepplernek, Hitler előttünk már ismert gazdasági tanácsadójának ajánlására Benn olyan embereket vett fel németországi leányvállatainak vezetőségébe, akik az új rendszer előtt kedvesek voltak. Kik is voltak az illetők? Újra csak a mindenütt jelen lévő von Schröder báró, és dr. Gerhard Westrik, egy ismert ügyvéd. Keppler ajánlása csakhamar meghozta az ITT-nek a politikai és üzleti osztalékot. Schröder rendbe hozta a Standard Electric céget, és ennek, valamint a Lorenz cégnek csakhamar rendkívül előnyös katonai megren-

deléseket szerzett. Schröder szolgálatait nyomban honorálták: Benn kereken 25 000 birodalmi márkát adott át neki.

Gerhard Westrik is hasznosította magát a ITT érdekében. Westriknek és Benn-nek Göringgel folytatott tárgyalásai eredményeképpen a Lorenz cég megszerezte a Focke-Wulf légitársaság részvénytőkéjének 28 százalékát. A Focke-Wulf cég pedig hozzálátott, hogy katonai repülőgépeket gyártson a jövendő háború számára. És mindez Benn áldásával történt!

Amikor a nürnbergi vizsgálat során ez szóba került, von Schröder báró kijelentette:

„1933-tól a háború kezdetéig az ITT leányvállalatai Benn ezredes amerikai leányvállalatainak adták át hasznuk jelentős részét. A jelek szerint nem volt ellenvetése az ellen, hogy azok a német vállalatok, amelyekben részt vett, összes profitjukat a háborús termelésre fordítsák."

A nyomozó megkérdezte:

„Tudott-e vagy hallott-e róla, hogy Benn ezredes vagy helyettesei tiltakoznak ez ellen azon cégek vezetőségénél, amelyek részt vettek Németország felfegyverzésében?"

Schröder válasza:

„Nem."

Egészen 1939-ig az ITT német leányvállatainak profitját rendszeresen átutalták az USA-ba. Az ITT és a nácizmus igen szoros együttműködése a második világháború kirobbanása után is folytatódott – ezt tudták az USA külügyminisztériumában is. A híradási ügyek megvitatására összehívott amerikai minisztériumközi bizottság (1943) hivatalos jelentése egyenesen rámutatott az ITT tisztátalan ügyeire, és hogy profitjának egy része a fasiszta tengely országaiban lévő leányvállalataitól származik.

Azt a szerepet, amelyet a nácik számára az ITT-ben Benn játszott el, a Standard Oil olajmonopóliumban Walter Tigle töltötte be. Amiként azt Higham amerikai publicista *The Trade with Enemy* (Kereskedés az ellenséggel) című leleplező könyvében közölte, Tigle a harmincas évektől kezdve igen szoros kapcsolatot tartott Németországgal. 1936-ban a Kanári-szigeteken olajlepárló vállalatokat létesített, amelyek benzint szállítottak Németországba. Ezzel egy időben a Standard Oil ugyanilyen gyárat épített Hamburgban, amely 15 000 tonna benzint adott Göring légierejének évente. Tigle kezdeményezését rendki-

vül hálásan fogadta az IG Farben konszern, amely az ő segítségével különleges ólomadalékot kapott a repüléshez felhasznált benzinhez.

Tigle kapcsolatai nem csupán gazdasági jellegűek voltak. Felfogadott egy reklámszakembert, A. Leet, aki elkezdett dolgozni az IG Farben külpolitikai felderítése számára, adatokat szolgáltatva neki arról, hogyan reagál az USA Németország újrafelfegyverzési programjára. A náci mozgalmat gyakorlatilag a General Motors is pénzelte: német fiókjai, miként az összes német cégek, szorgalmasan fizették be a pénzt az Adolf Hitler-alapba. Higham úgy számítja, hogy 1932 és 1939 között a General Motors főnökei mintegy harmincmillió dollárt fektettek be az IG Farben vállalataiba.

„A Führer személyes rendelkezésére"

Mind ez idáig az 1933-ig terjedő időszakra összpontosítottuk figyelmünket, minthogy ezekre az évekre vontakozóan különleges erőfeszítéseket tesznek a német (és egyéb!) monopóliumok rehabilitálására. Ám a kép nem lenne teljes, ha megszakítanánk azzal a nappal, amelyen Hitler hatalomra került. Ettől a naptól kezdve a német iparnak és a bankoknak a nácikkal kialakított kapcsolata állami formát öltött. Az, hogy az ipari cégeknek anyagiakkal kell ellátniuk a náci pártot, törvényerőre emelkedett. Krupp kezdeményezésére létrehozták az Adolf Hitlerről elnevezett különleges gazdasági alapot, amelybe az összes iparosok befizették jövedelmeik meghatározott százalékát. Ezt az alapot maga Martin Bormann kezelte.

Az alap létrehozásának megvan a maga érdekes előtörténete. A hitleristáknak eleinte rendelkezésükre állt az úgynevezett „NSDAP kölcsönös segélynyújtási pénztár". Ennek az volt a hivatalos rendeltetése, hogy anyagilag támogassa azoknak a rohamosztagosoknak és náciknak a családját, akik elpusztultak vagy megsebesültek a politikai összecsapások során. Kevés ilyen személy volt: 1928-tól 1932-ig 303 halálesetet rögzítettek, a pénztár pedig összesen 20 234-szer adott ki segélyt. A pénztár jelentősége persze túlnőtt a „jótékonyságon". Jóval több funkciója és lehetősége volt. A pénztárba befizetett összegek nagyon kényelmes formának bizonyultak egyes cégek számára, amelyeknek még álcázniuk kellett a hitlerista párt pénzelését. Egyes források szerint ez a pénztár az NSDAP „tartalékbankja" lett.

Minden szál, amely az ipari cégektől Hitlerhez és pártjához veze-

tett, Rudolf Hessnek, „a Führer helyettesének" úgynevezett törzsén keresztül haladt át. Hess törzsének hivatalosan az volt a funkciója, hogy vezesse a náci pártot, kidolgozza az összbirodalmi és helyi törvénykezést, előkészítse a Führer parancsait, ellenőrizze a párt legfelső tisztviselőinek kinevezését. Ám a törzs pénzügyi kérdésekkel is foglalkozott. Éppen erre célzott Funk, amikor a nürnbergi per során arról beszélt, hogy a ruhri iparosok összegyűjtöttek megfelelő összegeket személy szerint Hitler számára, és Rudolf Hessen keresztül juttatták el hozzá. Pontosabban – Martin Bormannon keresztül, aki 1930-tól kezdve az NSDAP „kölcsönös segélynyújtási pénztárának" főnöke lett.

1933. május 29-én Gustav Krupp, a Német Birodalmi Ipari Szövetség elnöke levelet intézett Schachthoz, amelyben közölte, hogy az összes ipari ágazat képviselői különleges központi adományozási alapot hoznak létre, „hogy ezzel váltsák fel az NSDAP különálló szervezeteinek és intézményeinek szétszóródó gyűjteséit, megszervezik a központi gyűjtést az összes ipari ágazatban" – állt az alapító dokumentumban. Ezt a javaslatot Hitler elé terjesztették, aki beleegyezett. Ehhez az ékesen szóló dokumentumhoz mellékelték Krupp személyes üzenetét Schachtnak, amelyben a Ruhr koronázatlan királya felszólította a német pénzügyi személyiségeket, hogy személyesen is vegyenek részt az alapban, amelynek „a nemzetnek a Führer iránti háláját kell kifejeznie".

Valamivel később – 1933. június 14-én – az egyezséget teljesen szabályosan megkötötték. Krupp a Német Birodalmi Ipari Szövetség nevében, és Karl Kettgen a német munkaadók egyesülése nevében kidolgozott egy körlevelet „a német ipar Adolf Hitler-alapjáról" (FAG). A körlevél előírásai szerint minden német iparosnak évente négyszer meghatározott összeget kellett kiutalnia a náci párt javára – az 1932-ben kifizetett munkabérnek legalább 5 százalékát. Ez a döntés mellesleg ékesszólóan dönti meg a nyugatnémet történetírásban elterjedt változatot, miszerint „erőszakkal gyűjtötték" a pénzt az NSDAP-nak.

A FAG helyzete kivételes volt. A különféle náci intézmények szívesen gyűjtögettek volna pénzt saját belátásuk szerint, s változtatták volna ezt a folyamatot „hűbéri adóvá". Martin Bormann teremtett rendet, amikor Hess nevében a következő utasítást adta ki:

„Ez úton kategorikusan megtiltom a párt minden tagjának és szer-

vének, valamint összes szervezetének, hogy pénzadományokat gyűjtsön olyan vállalatoknál, amelyek dokumentummal igazolni tudják, hogy részt vesznek a FAG-ban. Parancsot adtam mindezen cégeknek, hogy tegyenek nekem jelentést mindazon szervezetekről, amelyek, annak ellenére, hogy megtiltottam a pénzgyűjtést a FAG tagjaitól, tovább folytatják ilyetén tevékenységüket.

Utasításom gyakorlati alkalmazásáról törzsparancsnokom ad ki instrukciókat.

Rudolf Hess

München, 1936. június 1."*

„A törzsparancsnok" – értsd Martin Bormann – még azon a napon kiadta a megfelelő útbaigazítást, amely csupán az úgynevezett „téli segélyalap" számára tett kivételt. Minden más gyűjtésnek át kellett adnia a helyét a FAG-nak. Az a cég, amely befizetett a FAG-ra, megkapta a nyugtát és az úgynevezett „vörös bélyeget" (később a bélyeg kék vagy más színű volt). Amikor pedig a FAG vezetősége 1937 novemberében panaszt tett Hessnél az utasítás megszegése miatt, Hess kiadta 163/37. számú utasítását, amelyben megerősítette, hogy „a Führer személyes parancsban tiltotta meg a FAG-tól független gyűjtéseket". Az utasítás rámutatott: „A FAG eszközei a Führer személyes rendelkezésére állnak fontos intézkedések anyagi ellátására."

Bormann, a hű kutya, igencsak odafigyelt, hogy a Gauleiterek idejében összegyűjtsék az adományokat a FAG számára. Így például 1938. augusztus 2-án Bürkel Gauleiter megkapta Bormanntól a letolást: „Én, mint a FAG ügyintézője, nem mondhatok le egyetlen, a FAG számára történő befizetésről sem." Majd így folytatta: „A FAG nem szokványos alap, és valóban a Führer személyes rendelkezésére áll."

Pénz és vér

Mennyi márka folyt be a barna pénztárakba? Íme, néhány részlet az IG Farben kifizetési listájáról a náci párt pénztárába, amelyet eskü alatt erősített meg H. Bössler, az egyik vezető Nürnbergben:

* A FAG archívuma eltűnt, ám jelentős mennyiségű anyag található a korunk történetével foglalkozó müncheni intézetben, ahol meg is találtam azokat.

1933.	„Az Adolf Hitler-alapnak" (FAG)	694 612
	A náci pártszervezeteknek	81 921
	„Téli segély"*	1 008 909
	Egyéb kifizetések	1 798 628
1934.	A FAG-nak	434 718
	A náci pártszervezeteknek	398 519
	„Téli segély"	2 248 432
	Egyéb kifizetések	938 538
1939.	A FAG-nak	1 091 611
	A náci pártszervezeteknek	440 245
	„Téli segély"	1 649 683
	Egyéb kifizetések	4 194 000
	Külföldi utalások**	164 315
1942.	FAG-nak	1 414 315
	A náci pártszervezeteknek	249 037
	„Téli segély"	2 332 236
	Egyéb kifizetések	9 245 253
	Külföldi utalások	195 360

Úgy számolják, hogy a náci rezsim éveiben az IG Farben legalább egymilliárd márkát fizetett be az NSDAP pénztáraiba. Márpedig sok ilyen monopólium volt, és ami nem kevésbé fontos, a pénzügyi és ipari cégek vezetői kiválóan tudták, mire fordítják ezeket a pénzeket. Különösen jól voltak tájékozva „az SS-Reichsführer baráti körének" tagjai – különleges szervezet volt, tevékenységét az NDK történészei igen alaposan tanulmányozták. A marxista kutatók – közöttük K. Drobisch, E. Crichon és mások – ennek a szervezetnek a példáján mutatták ki, hogy milyen mélyen összefonódtak a német monopóliumok és a legbűnösebb SS-klikk kölcsönös érdekei az egész Európában elkövetett gaztettekben. A legutóbbi években újabb adatokat tettek közzé erről a „körről".

* Hagyományos gyűjtés, amelyet az NSDAP a téli hónapokban indított.

** Valutában kifizetett összegek, amelyek a Németország határain kívül lévő náci szervezetek anyagi ellátását célozták.

„Az SS-Reichsführer baráti köre" a már bemutatott „Kepplerkör" logikus és tényleges folytatása volt. Fritz Kranefuss – egykor Keppler jobbkeze – nem sokkal Hitler hatalomra kerülése után belépett az SS soraiba, és ott gyors karriert csinált. Az anekdoták kedvelői megesküsznek, hogy „az SS-Reichsführer baráti körének" elgondolása annak köszönheti létét, hogy ... nem volt elég szoba a nürnbergi Grand Hotelban. Ide hívták meg „Keppler körének" tagjait a soros „pártösszejövetelre" 1933-ban. Hogy mégis fenntartsák a szobákat a német ipar főnökei számára, valaki táblácskákat akasztott az ajtókra ezzel a felirattal: „Foglalt az SS-Reichsführer baráti körének tagjai számára". Nem véletlenül mondja azonban a régi olasz szólás: „túl jó, hogy igaz legyen". Valójában korántsem volt véletlen, hogy Heinrich Himmler, az SS főnöke magára vállalta a „Keppler köre" gyámjának funkcióit.

Reinhard Vogelsang nyugatnémet kutató megjegyezte, hogy „az SS-Reichsführer baráti köre" a nemzetiszocialista állam leghatalmasabb csoportjai „együttműködésének legkiválóbb példája". És igaza van: a náci vezetésben nem volt az SS-nél hatalmasabb csoport; a gazdasági életben pedig nem volt cég, amely erősebb lett volna az Acéltröszt, IG Farben, Flick, Deutsche Bank, Dresdner Bank típusú monopóliumoknál. Himmler gyámsága alatt „barátainak" köre az akkori Németország legjelentősebb iparosainak és pénzügyi embereinek sajátos zárt klubjává alakult át. Keletkezésétől a harmadik birodalom összeomlásáig 38-szor találkoztak „Himmler barátai" (a legutolsó találkozóra 1945. január 10-én került sor). A tagok létszáma kicsiny volt – legfeljebb 44 személy, néha kevesebb. Az iparosokhoz olykor csatlakoztak az SS legmagasabb tisztségviselői, mint például az SS legfőbb gazdasági részlegének vezetője, akinek hatáskörébe a koncentrációs táborok tartoztak.

A „körnek" nem csupán tanácskozó funkciói voltak. Rajta keresztül pénzelték a náci apparátus és az SS vezérkarát. Így például a Dresdner Bankban különleges R-számlát hoztak létre, amelyen keresztül a kör tagjai eljuttatták befizetésüket az SS szükségleteire. Évi bontásban:

1939 – 1 128 000 márka
1940 – 1 691 100 márka
1941 – 155 000 márka
1942 – 780 360 márka

1943 – 600 000 márka
1944 – 1 230 000 márka

Hasonló bontásban a számláról eszközölt kifizetések:

1939 – 1 401 421 márka
1940 – 1 397 150 márka
1941 – 385 000 márka
1942 – 1 135 360 márka
1943 – 400 000 márka
1944 – 1 202 450 márka
1945 – 225 000 márka

Látható, hogy a különleges R-számla nem tükrözte az összes kifizetést és bevételt. Ha összevetjük a két számoszlopot, azt kapjuk, hogy az iparosok 5 584 460 márkát utaltak Himmler számlájára, de a számláról 6 146 381 márkát fizettek ki. Nyilvánvalóan voltak más számlák is, és egyéb bevételek. A már említett Vogelsang úgy véli, hogy 1939-től 1944-ig az évi gyűjtések nagyjából egymillió márkára rúgtak.

Fennmaradtak Himmler köszönőlevelei, melyeket nagylelkű pártfogóihoz intézett. Így például 1938-ban megköszönte a „kör" tagjainak, hogy „azok lehetővé tették számára bizonyos feladatok végrehajtását, melyekre nem volt elég pénz". Nyomban azután, hogy a cseh hazafiak kivégezték Himmler legközelebbi cinkosát, Heydrichet, Himmler azt írta barátainak, hogy „az általuk összegyűjtött egymillió márka segített sok-sok seb begyógyításában..."

Vogelsang bocsánatkérő fenntartással fejezte be tanulmányát, miszerint nem volt célja, hogy „megállapítsa a kör tagjai büntetőjogi felelősségének mértékét". Ez az ő dolga. A bűnösség foka eléggé világos: minden egyes birodalmi márkán, amelyet Himmlernek kifizettek, rajta volt az SS-terror áldozatainak láthatatlan, de szörnyű vércseppje.

A náci rendszer és a német monopóliumok rendkívül szoros szövetsége – megdönthetetlen történelmi tény, amelyet a szovjet, NDK-beli és más szocialista országokból való tudósok elmélyülten tanulmányoztak a háborút követő években. Meggyőzően beszélnek erről a nürnbergi dokumentumok és az azt követő években közzétett archív anyagok. Ezek részletes elemzése feltárná a náci Németország gazdasági

életének egész mechanizmusát, de ez nem tartozik e könyv feladatai közé. Csupán néhány problémára térek ki, amelyek mindmáig éles viták tárgyát képezik.

Az egyik az, hogy a nácizmus idején állítólag „ütközött a gazdaság és a politika". Jó néhány nyugati szerző gondolkodik így: egy bizonyos szakaszban az iparosok és a bankárok támogatták Hitlert, minthogy tőle remélték a gazdasági fellendülést, ám egy idő után „a farok kezdte csóválni a kutyát", és a Ruhr ártatlan főnökei ugyanúgy Hitler áldozataivá váltak, mint mindenki más. Ennek az érvelésnek csúcspéldája Fritz Thyssen. Thyssen kétségkívül a Ruhr gazdája volt a húszas-harmincas években, az Acéltröszt feje, aki megvásárolta Hitlernek a Barna Házat Münchenben, aki őt a Ruhr-vidéki iparosok körébe bevezette. És íme, 1939-ben Thyssen váratlanul elhagyta Németországot! És nemcsakhogy elhagyta, hanem Emery Reeves amerikai író segítségével 1942-ben leleplező könyvet tett közzé, amelynek már a címe is magáért beszélt: *I paid Hitler* (Én pénzeltem Hitlert).

Ez a könyv valóban nem kevés kellemetlenséget okoz a modern kapitalizmus magasztalóinak. Olyannyira, hogy Turner amerikai történész megpróbálta bizonyítani, hogy Thyssen egyáltalán nem írt ilyen könyvet, csupán áldozata lett Reevesnek, aki az összes leleplező tényt kiagyalta. Turner azonban nem tudta megdönteni a legfontosabbat: azt, hogy Thyssen Reeves rendelkezésére bocsátotta jegyzeteit, és még arra is volt ideje, hogy a kézirat nagyobbik részét korrigálja.

Ám mit bizonyít Thyssen „ellenzékisége"? Nem túl sokat, ha figyelembe vesszük, hogy nem annyira ő veszett össze Hitlerrel, mint inkább az történt, hogy versenytársa, Friedrich Flick kiszorította az Acéltröszt kormányzásából, minthogy Flicket Hitler hasznosabb és hozzáértőbb szövetségesnek tartotta. Ugyanolyan keveset bizonyít a német vállalkozók „ellenzékisége". Ők az „Adolf Hitler-alappal" egy időben látták el anyagiakkal az 1944. július 20-i Hitler-ellenes összeesküvés előkészítőit. Napjainkban persze sokkal többet írnak Robert Bosch stuttgarti gyárosról, aki pénzzel támogatta az ellenzéki Goerdelert (a birodalmi kancellári tisztség jelöltjét), illetve Hofackerről, az összeesküvőkkel együttérző Krupp-igazgatóról – mint arról a Kruppról, aki Hitler idején hatalmas vállalkozói szövetségek élén állt, vagy Flickről, aki milliószámra fizette ki Hitlernek a birodalmi márkát. Ám az archív okmányok magukért beszélnek. A nagy konszernek doku-

mentumaiban „az új rend" kifejezés semmivel sem fordul elő ritkábban, mint Hitler és Goebbels beszédeiben.

„Az új rend" a világpiacokon ugyanolyan életbe vágó volt az IG Farbennak, az Acéltrösztnek és társaiknak, mint az európai „új rend" Hitlernek és Himmlernek. Sőt: „az új rend" törvényszerűen következett a német nagyiparnak abból a törekvéséből, hogy korlátlan uralomra tegyen szert az európai, ázsiai, afrikai és persze az amerikai piacokon. Adolf Hitler pedig nagyon jól tudta, hogy ezektől a törekvésektől függ. Nem véletlenül ígérte meg Kirdorfnak már 1927-ben „a felfelé vezető utat". A háború idején pedig kifizette váltóit!

Nemrégiben olvashattunk erről hitelt érdemlő tanúbizonyságot. 1975-ben – hosszas ingadozás után! – Gerhard Engel, Hitler volt személyi segédtisztje úgy döntött, hogy közzéteszi a háború idején vezetett feljegyzéseit. Van közöttük egy, amely 1941–1942 telére, a Moszkva előtti harcokra vonatkozik. A Führert már akkor kétségek fogták el a katonai eseményeket illetően. Amikor a front Moszkvától nyolcvan kilométerre megállt, Engel ezt jegyezte fel:

„*November 12.* Csak sírhatunk! Most olyan a helyzet, hogy egyszerre kell elfoglalni Moszkvát és a Délt... Ráadásul a Führer nem beszél eléggé őszintén arról, mit is akar...

November 16. Örömtelen helyzet. Beszámolnak az utánpótlás és a vasúti szállítás helyzetéről... A Führer egyre inkább kételkedik abban, hogy helyesen választotta meg a főcsapások irányát...

November 22. A Führer szűk körben beszél arról, ami sok-sok hónapja foglalkoztatja... A létrejött helyzet döntésre kényszeríti, ám döntéseit, sajnos nem hozhatja meg szabadon. Függ a párttól, »a veterán harcosoktól«, az államtól és a Wehrmachttól. Végezetül az derül ki, hogy a hadjárat nem érte el céljait. Másrészt a német sikereknek megvan a maguk kihatása a világpolitikai tekintélyünkre. A háborúk nem emberi, hanem gazdasági okoktól függnek. Kereskedők nélkül még egyetlen háborút sem nyertek meg. A kereskedők határozzák meg az ágyúk, a páncélosok, a hadifelszerelések gyártását. Neki (Hitlernek – *L. B.*) olyan német katonai potenciált kell teremtenie, amelytől az ellenség kifullad. Éppen így kell háborút vezetni Keleten. A győzelem feltétele az, hogy az ellenséget megfosszuk előnyeitől."

Ezek a feljegyzések sokat mondanak: hiszen bennük Hitler beismeri azt, amit mindmáig tagad jó néhány polgári történész. Kitűnik, hogy nem maga Hitler és nem csak Hitler határozta meg annak a háborúnak

értelmét és céljait, amelybe a nácizmus belefogott. Szerepet játszott itt a náci párt, a náci állam, a tábornokok, és végezetül a „kereskedők". Hitler egyenesen kijelenti, hogy háborúja „gazdasági okoktól függ". Szemben azzal az elterjedt nézettel, miszerint a totális hitleri diktatúra „abszolút jellegű" volt, a Ruhr mágnásai úgy irányították az ügyeket, ahogyan kedvük tartotta. A már említett Kurt von Schröder báró a kor német bankjait „Németország második kormányának" nevezte. Ő pedig csak tudhatta!

Sok ilyen kinyilatkoztatás található a naplókban, gyorsírásos feljegyzésekben és memorandumokban, amelyek a náci időkben készültek – csak meg kell őket keresni.

...Egy Neckar menti ház sötét szalonjában ültem. A ház a Speer építészek családi birtokán áll, amely a háború után is Albert Speer, az egyik legfőbb háborús bűnös tulajdonában maradt. Miután leülte húszéves börtönbüntetését Spandauban, szívesen megosztotta a látogatókkal a régmúlt időkkel kapcsolatos gondolatait. Speer ezt mondta nekem:

„Amikor Hitler hirtelen rám bízta a birodalmi fegyverkezés és hadiipar minisztériumának vezetését, sokáig gondolkodtam azon, milyen elvek is vezessenek az ország hadigazdaságának irányításában? És így döntöttem: egy hozzáértő építész maga végzi az általános tervezést, de az egyes objektumokat különböző vállalkozókra bízza. Elődeim hibája abban állt, hogy ők akarták irányítani az ipari vállalatok tevékenységét. Ennek következtében a hadiipar nem növekedett eléggé gyorsan. Én másképp jártam el. Megteremtettem az egyes részlegek számára az úgynevezett »főbizottságokat«, amelyek mindegyikének élén a legnagyobb iparos állt. A cégek azt tették, amit ők maguk tartottak szükségesnek, és így nagy hatékonyságot értünk el..."

Még ha ebből levonjuk az önreklámozást, akkor is megfigyelhető, hogy a Hitler és Speer által megteremtett hadigazdasági élet megfelelt a német monopóliumok struktúrájának. Ezek a monopóliumok lényegében korlátlanul gazdálkodhattak a maguk területén. Ily módon Speer a gyakorlatban valósította meg az egyik náci ideológus formuláját, aki azt írta, hogy a gazdasági szférában tevékenykedő vállalkozónak „Übermenschnek" kell lennie. Mellesleg Hitler maga is úgy határozta meg a kapitalista vállalkozást, mint az „optimális szervezés" lehetőségének bizonyítékát. Krupp vállalataiban látta a fasiszta állam vállalatainak mintáját, és ezt mondta Speernek:

„Használja fel minél gyakrabban az iparosok közvetlen példamutatását!"

Az ilyen kijelentéseket hosszan folytathatnók. Rudolf Brinckmann, a birodalmi gazdasági minisztérium államtitkára arra szólította fel alárendeltjeit, hogy a nemzetiszocialista vállalkozó eszményét abban lássák, hogy „a veszélyek ellenére fáradhatatlan energiával küzd a gazdasági manőverezés szabadságáért".

Így szélesednek ki „a széfek és a horogkereszt" kérdéskörének keretei. Horogkereszt már nincs, de a széfek megmaradtak. Tulajdonosaik – a nyugati világ gazdái, és senki sem biztosíthatja, hogy ne akadnának befolyásos pártfogóik azoknak, akik szeretnék megismételni Hitler kalandorságát. A nácizmus évei kétségkívül sokakat kijózanítottak, és a veszélyes tendenciák minden újabb megnyilvánulása széles körű felháborodást kelt a világon. „Akinek szemei vagynak, lássa, akinek fülei vagynak, hallja." Ám a széfek falai vastagok.

A tűz, amely még nem aludt ki

Stiebertől vezet a szál...

A „vándorló témák" az irodalomtudomány szakkifejezése. Olyan történéseket értenek alattuk, amelyek megismétlődnek a különböző népek kulturális örökségében; a tudósok sok tucat ilyent ismernek. Ám a világméretű reakció politikai gyakorlatában meglehetősen csekély az olyan „témák" száma, amelyek egyik korból a másikba vándorolnak. Az egyikről maró gúnnyal írt még Marx és Engels, amikor a múlt század közepén a Kommunisták Szövetsége ellen megindították a nagy port felvert „kölni pert". Akkoriban Wilhelm Stieber porosz rendőrügynök erőfeszítéseinek segítségével megszerveztek egy provokációt, amelynek célja az volt, hogy összefabrikált hamis iratok útján kompromittálják az éppen csak megszületett kommunista mozgalmat.

Stieber nevét régóta elfeledték, árnya azonban ma is ott kóborol a kommunistaellenes politikusok irodáiban. Az októberi forradalom után Stieber módszereit azonnal fegyvertárába iktatta a reakció. Így például az angol „keményfejűek", akik megszülték a hírhedt „Kominternlevelet". A nemzetközi reakció a második világháború után is gyakran hívta segítségül az összetákolt dokumentumokat és a jó előre előkészített provokációkat, hogy a világ közvéleménye előtt igazolni tudják rosszízű cselekedeteiket. A negyvenes évek végén ilyen volt a nagy port felvert „M-jegyzőkönyv", amelynek a Nyugat-Európát fenyegető állítólagos „vörös veszélyt" kellett illusztrálnia.

Olykor elgondolkodom: lehetséges, hogy a kommunistaellenes laboratóriumok agyondicsért szakemberei annyira együgyűek, hogy semmi újat nem tudnak kiagyalni? Önkéntelenül is arra a következtetésre jutok, hogy ebben valamilyen objektív törvényszerűség jelentkezik: a világ és a haladás érdekei ellen irányuló akciók már lényegüknél fogva megkövetelik az álcázást. Van azonban egy másik törvényszerűség is: az ilyen álcázás előbb-utóbb lelepleződik. A kommunistaellenesség királyai mezteleneknek bizonyulnak.

Előbb-utóbb – sajnos inkább csak utóbb. Bizonyosak lehetünk benne, hogy egy idő után lelepleződnek azok a hamisítványok is,

amelyekkel napjainkban látják el a nyugati országok átlagpolgárát, hogy meggyőzzék őt a „szovjet fenyegetésről". Ám amíg ez a pillanat elérkezik, a propagandagépezet teljes erővel működik, és a termékeitől megzavarodott „átlag amerikai" (vagy „átlagos angol") tényleg elhiszi, hogy maholnap a „vörös agresszió" áldozatául kell esnie...

Aki elemzi az elmúlt időket, jobb helyzetbe kerül. Nem csupán a történelmi távlat áll rendelkezésére, hanem egykori titkos iratok, szemtanúk vallomásai. Éppen erre ad lehetőséget a huszadik század egyik legnagyobb provokációja – a Reichstag felgyújtása az 1933. február 27-ről 28-ra virradó éjszakán.

A Reichstag égése mindmáig az európai történelem fontos epizódja, amely körül egyre csak összecsapnak a láthatatlan kardok. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a tűz a náci birodalom egyik „legszívósabb" rejtélye maradt, amelyen napjainkig vitatkoznak. Ki gyújtotta fel a Reichstagot és hogyan? Ezek azok a kérdések, amelyek nemcsak a tűzolto-szakértőket, hanem sok politikust és történészt is foglalkoztatnak.

A híres bírósági per, amelyet a Birodalmi Bíróság 1933-ban folytatott Lipcsében, nem adott választ a kérdésekre, csak összezavarta őket. Mindössze egyetlen embert ítélt el, Marinus van der Lubbe holland állampolgárt, akit a rendőrség a tűz idején ott talált a Reichstag épületében. A híres „Barna Könyv" Göringet, a rohamosztagosokat és a náci párt egész vezetőségét vádolta a gyújtogatás megszervezésével, ám leleplezéseit a harmincas években nem lehetett igazolni „a bűncselekmény színhelyén". Van der Lubbét gyorsan kivégezték, és ezzel az ügyre látszólag pontot tettek.

A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszéken nem vizsgálták külön a Reichstag felgyújtásának kérdését, ám a tanúk kihallgatása során rögzítették a náci főnökök kiegészítő vallomásait arról, hogy közük volt a gyújtogatáshoz. Az ötvenes évek végén viszont újult erővel lobbant fel a vita a gyújtogatás vétkeseiről. Ez volt a helyzet: a „kommunista gyújtogatókkal" kapcsolatos náci változatot már régen megdöntötték. Az a tény is vitathatatlannak tűnt, hogy van der Lubbe nem volt képes arra, hogy egyedül felgyújtsa az óriási épületet. És minthogy a kommunisták között természetesen nem voltak cinkosai és nem is lehettek, az elemi logika azt sugallta, hogy a nácik a bűnösök. Ez a körülmény pedig elég sok keserűséget okozott a harmadik birodalom magasztalóinak.

Amikor van egy olyan tézis, amelyet „a világ hatalmasai" szeretnének bizonyítani vagy megdönteni, mindig akad ember, aki ebbe belefog. Ezúttal Fritz Tobias volt a illető, a nyugat-németországi Alsó-Szászország „Alkotmányvédő Hivatalának" (értsd: elhárításának) tisztviselője. Tobias ugyan nem történész, de igyekezetét és a „tények" meg „tényecskék" tendenciózus kiválogatását tekintve nem maradt el a német professzori „metódus" legelfogultabb képviselőitől. Tobias tézise olyan egyszerű volt, mint Kolumbusz tojása: van der Lubbe egyedül, minden segítség nélkül gyújtotta fel a Reichstagot! Tobias ezt a következtetést sugallta olvasójának: a náciknak semmi közük sem volt ehhez a sötét ügyhöz.

Tobias műve először a *Spiegel* című népszerű, szenzációhajhász hamburgi folyóiratban jelent meg, majd önálló könyvként is. Nagy vitát váltott ki a történészek köreiben. A többi között foglalkozott ezzel a kérdéssel az azokban az években speciálisan megteremtett Nemzetközi Bizottság, amely a második világháború okainak és következményeinek vizsgálatára volt hivatva, élén Walter Hofer svájci történésszel. Az 1968-ban alapított bizottságban NSZK-beli, svájci, francia és luxemburgi történészeket találunk. Két díszelnöke Pierre Gregoire, a luxemburgi képviselőház elnöke és André Malraux francia író és államférfi lett. A bizottság kategorikusan, bizonyítékokkal döntötte meg Tobias következtetéseit.

A bizottság főtitkára dr. Eduard Calic, a jugoszláv származású újságíró és történész lett, a náci koncentrációs táborok egykori foglya. Calic nevét ismertem: néhány évvel korábban ő tette közzé Richard Breitingnek, a harmincas évek egyik viszonylag kevéssé ismert személyiségének a feljegyzéseit, amelyet az archívumokban talált meg. Breiting nem volt náci, a weimari időkben a Német Nemzeti Néppártot képviselte, amely látszólag Hitler ellenfele volt. Valójában Hitler titkos kapcsolatot tartott ezzel a párttal. Calic megkereste Breiting és Hitler megbeszéléseinek jegyzőkönyvét, ezek során Hitler kifejtette terveit. Ezt a publikációt a polgári történészek éles támadással fogadták, és ettől kezdve Calicot „baloldalinak" nyilvánították.

Calic persze egyáltalán nem „baloldali". Ezt még kevésbé mondhatjuk el a bizottság elnökéről, Hoferről, akinek jó néhány tézisével a marxisták ideológiai vitát folytatnak. Ám a Reichstag felgyújtásának kérdésében nem ideológiáról volt szó: Hofer és társai egyszerűen rámutattak, hogy Tobias meghamisítja a tényeket. Amikor dr. Calic

megküldte nekem a bizottság tanulmányainak épp hogy megjelent első kötetét, így tréfálkozott a kísérőlevélben:

„Óvakodjék Tobiastól!"

Mintha csak a jövőbe látott volna. Alighogy cikket jelentettem meg a *Novoje Vremjá*ban a Reichstag felgyújtásáról, amelyben megismételtem a bizottság adatait, amikor Bonnba, ahol akkoriban a folyóirat munkatársaként dolgoztam, eljuttattak hozzám az egy vastag borítékot. Ebben ott volt Tobias 32 oldalas hosszú levele, valamint saját cikkem, amelyet Tobias gondos megjegyzésekkel látott el, nem kevesebbel, mint 42-vel! Tobias úr 42 pontban követelt helyreigazítást. Mit tegyek? Úgy döntöttem, hogy tanácskozom Hoferral, akitől ezt a választ kaptam:

„Mint tudja, egy nemzetközi kutatócsoportnak vagyok a vezetője, amely a második világháború okait és következményeit kutató Nemzetközi Bizottság megbízásából a Reichstag 1933. évi felgyújtásának körülményeit igyekszik tisztázni. A csoport az elmúlt nyáron megjelentette az idevágó dokumentáció első kötetét. Ön a *Novoje Vremjá*ban írt erről a publikációról, és cikkét mi érdeklődéssel és megelégedéssel fogadtuk.

Ön volt szíves megismertetni azzal a 32 oldalas levéllel, amelyet cikke megjelenése alkalmából Tobias úr írt Önnek. Közölnöm kell Önnel, hogy ebben a levélben nincs más, mint hamisítás, előre megfontolt hazugság és aljas támadás. Aligha kell ezekkel külön-külön foglalkozni. Egyébként ez a levél nem lepett meg bennünket, mivel csupán az egyik láncszem Tobias úr kísérleteinek sorában, melyekkel le akarja járatni munkánk eredményeit, tanúink vallomásait. Tobias úr levele teljesen világosan megmutatja, hogy az ő fő célja nem a tudományos igazság megkeresése, hanem az ostoba kommunistaellenes vita, az egykori Gestapo- és SS-tisztek rehabilitálásának megkísérlése, mivel ezek múltjáról dokumentáris adatokat közöltünk. Ön erről teljesen ügyszerűen írt."*

Úgy határoztam, hogy követem Hofer tanácsát, és nem válaszoltam.** Ám a találékony Tobias változata még most is ott kóválygó a nyugati sajtó hasábjain. Más szóval: minden alapom megvolt rá, hogy komolyan foglalkozzam a harmadik birodalom eme titkával.

---

* W. Hofer levele a szerzőhöz 1973. november 6-i keltezéssel.

** Arról, hogy Hofernak volt igaza, hamar meggyőződhettem: egy idő után még egy levelet kaptam Tobiastól, ezúttal 36 sűrűn írt oldalon. Tobias elmondott mindennek, és azzal „vádolt", hogy „a kommunista vonalat" követem.

Azon a végzetes éjszakán

Minden fontos eseménynek vannak tanúi, de az elsőt mindig keresni kell. Annak az eseménynek, amelynek történetét tanulmányozzuk – bármilyen furcsa! – két első tanúja volt. A hivatalos első tanút Werner Thalernek hívták. 1933. február 27-én este elment a Reichstag épülete mellett, átszelte a Simsonstrassét, amely a hatalmas épület déli oldalánál fekszik, és annak délnyugati sarka felé fordult. Amikor közeledett a nyugati bejárathoz (ez pedig 21 óra 7 vagy 8 perckor történt), meghallotta egy betört üveg zaját. A hangot gyanúsnak vélte, és odafutott a bejárathoz. Ekkor azt látta, hogy egy ember igyekszik bemászni a földszinti ablakon. Thaler ekkor a délnyugati sarokhoz futott, meglátott ott egy rendőrt, és ezt kiáltotta: „Nézze csak, valaki ott bemászik az ablakon!"

A rendőr azonban nem reagált. Ezért Thaler visszatért a bejárathoz. Már ott állt Buwerth rendőr törzsőrmester és még egy ember. Thaler az órájára nézett: 21.10 volt. Ez áll a Reichstag felgyújtásával kapcsolatos vádiratban, amelyet a tűz után néhány hónappal nyújtottak be a lipcsei Birodalmi Bíróságon. Ám, mint sok minden ebben a perben, az első tanúval kapcsolatos közlés is hamis volt.

Az igazi első tanút Hans Flötternek hívták. Napjainkban Springe nyugatnémet városka népfőiskoláján tanít. 1933-ban még csak a berlini egyetem második évfolyamán tanult. Flöter így emlékezik a végzetes éjszakára:

„...Február 27-én késő este – 21 óra körül – a Brandenburgi kapu felől mentem a Simsonstrassén, és gondolataimba merültem. Amikor egy vonalba értem a Reichstag épületével, hirtelen erős, éles hangot hallottam a főbejárat felől. Odafordultam, és megláttam, hogy az erkélyen a bejárattól első ablak körül ott áll egy ember, aki betörte az üveget. Ez az ember fáklyával a kezében bemászott az ablakon. Felöltőjének szárnyai lobogtak. Én megmerevedtem a rémülettől, aztán pedig rohantam, hogy odahívjam a rendőrséget. Az éjszaka tiszta volt és világos. Körülnéztem – senkit sem láttam. A Reichstag sarkán találtam egy rendőrt, és elkezdtem neki kiabálni, hogy a bejárattól balra, az étterem közelében egy fáklyás ember betörte az ablakot és bemászik. Még hátba is löktem a rendőrt, és vele együtt odafutottam az események színhelyére. Ezután hazamentem. Biztos voltam benne, hogy a rendőr megállította és letartóztatta ezt az embert. Eszembe se

jutott, hogy a Reichstag fellángolhat. Annál jobban meglepett, amikor gazdaasszonyom még a vacsora alatt ezt kiáltozta: »Ég a Reichstag!«"

Negyven év elteltével Flöter már nem csodálkozik azon, hogy nem keresték, holott 1933. február 28-án elment a berlini rendőrségre, és írásos vallomást tett. Flöter helyett Thaler szerepelt a vádiratban. Ott volt Flöterrel együtt akkor is, amikor a bíróság „rekonstruálta" a gyújtogatás körülményeit a Reichstag épületében. Flöter akkor meg akart ismerkedni Thalerrel, és meghívta őt egy korsó sörre. Thaler szívesen beszélt magáról: az NSDAP tagja, és csupán nemrégen kapott szedői munkát a *Völkischer Beobachter* című náci lap nyomdájában. Mi több, elfecsegte Flöternek, hogy „felülről" kapott utasítást, milyen tanúvallomást kell tennie. Egyszerű a titok: a nácik megbízható tanúkat akartak!

Flöter beszámolt a gyújtogatás bírósági „rekonstrukciójának" néhány részletéről is. Van der Lubbénak még csak nem is javasolták, hogy mutassa meg, miként mászott fel a mellvédre. És ami a legérdekesebb: Flöter ma sem tudja, hogy az általa meglátott fáklyás ember valóban van der Lubbe volt-e. Ma már hajlik a tagadó válaszra, és feltételezi, hogy az ablakba a gyújtogatás másik részvevője mászott be, akinek azt a benyomást kellett keltenie, hogy a gyújtogatók korántsem belülről jutottak be a Reichstagba. De ne fussunk előre.

...Paul Wallot építész aligha gondolta, hogy művére ilyen sors vár. A Rajna-vidéken született, a „vilmosi korszak" elismert mestere volt, aki 1882-ben dolgozta ki annak a épületnek a tervét, melynek bejárata felett ez a felirat díszelgett: „A német népnek." A feliratnak minden belépőt arra kellett emlékeztetnie, hogy a parlament csupán ajándék a császári felségnek, I. Vilmosnak, Isten akaratából német császárnak, porosz királynak a kegyelméből. Az épület megfelelt a kor minden előírásának: hatalmas kocka, mintegy 400 méter hosszú oldalakkal; komor volt, sarkain négy torony, gigászi kupolája középen 75 méter magas. Az épület alapkövét I. Vilmos idején rakták le, és 1894-ben fejezték be, II. Vilmos uralkodása alatt.

A Reichstag kevéssé díszítette ugyan Berlin központját, de akarva-akaratlanul fő nevezetességévé vált. Tőle indultak az állatkerti sétányok, a többi között a nevezetes „Győzelmi sétány" a német hercegeknek, királyoknak és császároknak emelt emlékművekkel. A Reichstag elé került később a német agresszió pompázatos emlékműve – a gigászi győzelmi oszlop, amelynek tetejéről egy aranyangyal hirdette a Fran-

ciaország feletti győzelmet. Az oszlop először itt állt magánál a Reichstagnál, de később átszállították az állatkert közepébe.

A Reichstag fő helyisége természetesen a hatalmas ülésterem volt, amelyet sötét tölgyfa burkolattal és magas tölgyfa emelvénnyel láttak el. A terem nem volt szépnek mondható. Amikor Hermann Göringet Nürnbergben kihallgatták, ilyen kétes tréfát engedett meg magának:

„– Ha én gyújtottam volna fel a Reichstagot, egészen más okból tettem volna.

– Miért? – érdeklődött az amerikai ügyész.

– Mert az ülésterem ocsmány volt..."

Az építészetről lehet vitatkozni, de az építész hibájának van egy sajátossága: sokáig megmarad. Ebben az „ocsmány" teremben lapozták Németország történelmének oldalait: a tölgyfa emelvényről beszéltek a birodalmi kancellárok, a „kivételes törvény" eltörlését követően róla szónokoltak a német szociáldemokrácia vezérei, August Bebel és Wilhelm Liebknecht. Ugyanebben a komor teremben „estek bűnbe" a német szociáldemokraták, akik 1914. augusztus 4-én a háborúra szavaztak. Ám ugyanebben a teremben tiltakozott a militarizmus ellen képviselői székéből a kiváló forradalmár, Karl Liebknecht is. Az első világháború után a Reichstag kormányülésein megindult a körhinta – Scheidemann, Stresemann, Cuno, Wirth, Müller, Brüning, Papen, Schleicher és végezetül – Hitler. Ám ugyanebben a teremben vívták önfeláldozó harcukat képviselői székekből és az emelvényről a német kommunisták képviselői – Ernst Thälmann, Clara Zetkin, Wilhelm Florin, Wilhelm Pieck és sokan mások. Így például Clara Zetkin, mint a legidősebb a Reichstag képviselői közül, hősiesen szólt a hitlerizmus elkerülhetetlen pusztulásáról abban a teremben, amelyben a többség már a náciké volt.

Mi történt hát az 1933. február 27-ről 28-ra virradó éjszaka? A tüzek különfélék lehetnek. Adott esetben olyan eseményről van szó, amely igen fontos következmények láncolatát hozta, következésképp a megfelelő politikai sorba kell beállítani. Egyébként erről maguk a harmadik birodalom főnökei gondoskodtak. Ugyanis alig néhány perc telt el, s Hitler, Goebbels és Göring már ott volt a Reichstagnál.

...Azon a végzetes estén Berlin a maga életét élte. Adolf Hitler birodalmi kancellár úr volt szíves meglátogatni birodalmi propagandafőnökét, Joseph Goebbelst a Reichskanzlerplatzon lévő lakásán; Hermann Göring belügyminiszter valamilyen oknál fogva ott maradt

minisztériumi dolgozószobájában, egészen közel a Reichstaghoz. Hitler akkori kedvence, Ernst Hanfstengl, aki több feladatot is ellátott – sajtóattasé, titkos ügynök és házi zongorista volt –, így emlékezik: azon az estén rosszul érezte magát, és otthon ült abban a lakásában, amelyet a Reichstag szomszédságában kapott. Igencsak meglepte, hogy Hitler és Goebbels egyre csak telefonál neki, és követelik, hogy hagyja el lakását, menjen oda hozzájuk, és üljön a zongorához. Hanfstengl nem akart odamenni. Ekkor befutott a házvezetőnője, és ezt kiáltotta: „Doktor úr, ég a Reichstag!" Hanfstengl a telefonhoz rohant, s telefonált Goebbelsnek és Hitlernek, hogy közölje velük ezt a szenzációs újdonságot...

Hanfstengl ma úgy véli, hogy a telefonhoz hívottak jól játszották el meglepetésüket, és a házi koncertre való meghívásnak az alibi szerepét kellett betöltenie. Ennek ellenére valamennyien a Reichstaghoz igyekeztek. Odajött Göring is. Negyven perc múlva a birodalom csaknem egész vezérkara ott volt a tűznél. És ami még csodálatosabb – már tudták, mi az oka a tűznek!

Az esemény színhelyén volt Robert Kempner jogász is, akit néhány nappal korábban bocsátottak el a göringi belügyminisztériumból. Így emlékezik:

„Teljesen véletlenül kerültem a Reichstaghoz: ismerős újságírókkal vacsoráztam az Ullstein konszerntől, amikor egyikőjüknek hírt adtak a tűzről. Nyomban odamentünk. Az újságírók igazolványuk révén bejutottak. Én is megmutattam a belügyminisztériumi munkatárs nevére szóló, igaz, már érvénytelen igazolványomat. Rengeteg náci és különösen sok rohamosztagos volt ott. Ott álltam a lángoló épület előtt – tőle negyven-ötven méterre. A homlokzatot a tűz még nem érintette... Az épületből a főlépcsőházon át kijött Hitler, Göring, Grauert* (ez utóbbi SS-egyenruhában). Sokakat megismertem belügyminisztériumi kollégáim közül. Éppen akkor, amikor beszélgettünk, Göring odahívatta magához a sajtóosztály főnökét, és még a nyomozás előtt parancsot adott ennek a közleménynek a publikálására: »A kommunisták gyújtották fel a Reichstagot.« A sajtófőnök nyomban közölte ezt a változatot az újságírókkal. Csodálkoztam ezen a gyorsaságon, egy ismerős újságíró azonban sokatmondóan bólogatott a fejével."

Később, Nürnbergben, Göring mindezt tagadni próbálta: amikor

* Belügyminisztériumi államtitkár.

rábizonyították, mindent Hitlerre fogott: állítólag a Führer parancsolta neki, hogy ezt mondja. Ez azonban hazugság. Göring szájából a tanúk azon az éjszakán ilyen szavakat hallhattak:

„Nem egy ember volt. Tízen-húszan lehettek, egy egész kommuna!"

Hitlernek is ez volt a véleménye:

„Most már nem lesz nekik irgalom. Mindenkit elsöprünk, aki az utunkba áll! A német nép nem tűrheti ezt. A kommunista funkcionáriusokat ott helyben agyon kell lőni, a kommunista képviselőket pedig még ezen az éjszakán fel kell akasztani!"

Goebbels lediktálta egy plakát szövegét: „A Reichstag ég, a kommunisták – gyújtogatók!" Ugyanebben a szellemben jelentek meg másnap reggel a hivatalos közlemények.

Kinek állt érdekében?

Negyvenöt év jelentős idő, különösen a mi viharos korunkban. Ám ahhoz, hogy olyan eseményeket tanulmányozzunk, melyeket korunktól ennyi idő választ el, még nem kell poros levéltárakban kutatnunk. Persze nem vagyok az archívumok ellen, még jó szolgálatot tesznek majd nekünk. Ám a huszadik század harmincas évei élénken élnek kortársaink emlékezetében is.

Berlinben, az NDK fővárosában a Hitler-ellenes harc veteránjaival kívántam beszélni. Már egy-egy telefon is elég volt, hogy megtaláljam a harmincas évek eseményeinek jó néhány fontos és aktív résztvevőjét. A *Horizont* című folyóirat szerkesztőségében találkoztam Hans Schreckerrel és Max Kahanéval, az NDK Művészeti Akadémiáján pedig Alexander Abusch-sal. Végezetül, saját dolgozószobájában fogadott Albert Norden, a Politikai Bizottság tagja, a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának titkára, akinek antifasiszta harca már sok-sok éve lelkesített.

Mindannyiukkal a Reichstag felgyújtásáról beszélgettem.

Hans Schrecker emlékezéseivel kezdem, aki elmondta:

„Éjszaka három óra körül megcsendült a telefon a lakásomon. Ernst Schneller telefonált, a Reichstag képviselője, a Német Kommunista Párt Központi Bizottsága propagandarészlegének főnöke.

– Hans, ég a Reichstag – mondta.

– Megőrültél! – tört ki belőlem.

– Nem, ez igaz. Menj és olvasd el a lapok különkiadásait. A Reichstag ég, a kommunistákat vádolják a gyújtogatással...

– Akkor én, a Német Kommunista Párt Központi Bizottsága propagandarészlegének munkatársa, még legálisan dolgoztam – emlékezett Schrecker. – Nyomban megértettem a Schneller által mondottak tragikus jelentőségét. Már régóta számítottunk náci provokációra, és megmondtam Ernstnek, hogy azonnal át kell költözni az illegális lakásba. Nem hallgatott rám, abban reménykedett, hogy megmenti őt képviselői sérthetetlensége. Ernstet még azon az éjszakán elfogta a rendőrség, én viszont azonnal elmentem hazulról, és kezdtem keresni az illegális találkozóhelyet..."

Max Kahane újságíró azon az éjszakán már „a föld alatt" élt:

„A párt akkoriban várta a csapásokat – hiszen a nácik már hatalomra jutottak. Egy magyar emigránssal (aki később Robert Capa néven világhírű fotóművész lett) ott laktunk a Breitenbachplatzon. Amikor késő este hazatértünk, a szobánkban sokan vártak, a barátaink, akik tudomást szereztek a tűzről. Számunkra, »illegálisok« számára ez a provokáció aggasztó jelzés volt. Nyomban lakást cseréltünk..."

Albert Norden:

„– Abban az időben a Német Kommunista Párt központi orgánumának, a *Rote Fahné*nak voltam a politikai szerkesztője. Amikor tudomást szereztünk a Reichstag égéséről, egyikünkben sem volt a legcsekélyebb kétely sem, hogy hol kell keresni a gyújtogatókat. A Német Kommunista Párt abban az időben már megszabadult a kispolgári anarchizmustól. Ezt a betegségünket addigra kihevertük, és Lenin nevezetes munkái kivételes segítséget nyújtottak »a baloldaliság gyermekbetegségének« leküzdésében is. A harmincas években a párt már megvált a balosoktól. Határozottan léptünk fel az egyéni terror ellen, küzdöttünk a dolgozók egységes frontjáért, a kommunisták, szociáldemokraták, szakszervezeti tagok egységéért. Azokban a napokban és hetekben legfőbb politikai feladatunk a tömegekért vívott harc volt. Senki sem gondolt terrorra. Éppen ellenkezőleg: ellenünk irányult a politikai terror. A rohamosztagos bandák rendszeresen megtámadták a kommunista gyűléseket, öldösték elvtársainkat.

– Hogyan reagált a párt a gyújtogatásra?

– Az NKP kategorikusan tiltakozott a náci koholmányok ellen, miszerint a párt államcsínyt készített elő, és hogy a Reichstag felgyújtása lett volna a »nyitánya« ennek a nácik által kiagyalt aktusnak.

Feltételezésük képtelenségnek tűnt, hiszen ha valakiknek szükségük volt a Reichstagra, azok éppen a kommunisták voltak, akiknek számára a Reichstag volt csaknem az egyetlen fórum, ahonnan leleplezhették a nácikat és harcolhattak a tömegekért. Ugyanakkor megértettük, hogy a náci provokáció súlyos következményekkel jár. Már készen álltak a koncentrációs táborok az akkori rezsim összes ellenségének »befogadására«.

– Norden elvtárs – kérdeztem ősz hajú beszélgetőpartneremet –, hogyan értékeli egyes nyugatnémet történészek jelenlegi tézisét arról, hogy a náciknak »nem volt szükségük a gyújtogatásra«, minthogy az éppen csak létrejött rendszer stabilizációjában voltak érdekeltek?"

Hans Mommsen nyugatnémet történész fellépésére gondoltam, aki Tobias segítségére sietett, és egyik publikációjában kijelentette, hogy 1933 februárjában a náciknak „stabil helyzetre" volt szükségük.

Albert Norden elmosolyodott:

„Csak csodálkozhatunk azon, milyen »tudományos« és politikai szégyentelenséggel tevékenykednek napjainkban azok, akik ilyesfajta téziseket ajánlanak. A nácik nem a stabilizációban voltak érdekeltek, hanem a provokációkban. Emlékezzünk csak arra a politikai helyzetre, amely 1933 januárja után keletkezett..."

Valóban, a Reichstag felgyújtását megelőző időszak az egész ország, de különösen a Német Kommunista Párt számára aggasztó volt és feszült. A kommunisták mindegyike ismerte Ernst Thälmann-nak, a munkástömegek feledhetetlen vezérének szavait: „Hitler egyenlő a háborúval." Hitler hatalomra kerülése végzetes mérföldkő volt az ország történetében. Ám a kommunisták nem szándékoztak megadni magukat. Nyomban a nácik hatalomra jutása után minden demokratát általános sztrájkra szólítottak fel, de ezt a felhívásukat a szociáldemokrácia jobboldali vezetői elvetették. Ennek ellenére az új urak helyzete eleinte nem volt szilárd. Rendszeresek voltak a tiltakozó sztrájkok, demonstrációk, összejövetelek, a többi között Berlinben, Braunschweigben, Chemnitzben, Drezdában, Duisburgban, Düsseldorfban, Frankfurtban, Halléban, Hamburgban, Kölnben, Lipcsében, Mannheimben, Münchenben, Stuttgartban. A náciknak nehézségeik voltak a többi polgári pártokkal is, amelyeket ideig-óráig el kellett viselniük.

...Az 1933 februárjában uralkodó légkörre emlékezik még egy tanú, Robert Kempner, akinek nevét már említettem: abban az időben a

Belügyminisztériumban szolgált mint a rendőrségi részleg jogtanácsosa. Kempner a Bírák Köztársasági Szövetségének volt tagja. 1933. január 31-én sok kollégájával együtt megjelent a munkahelyén, és megtudta, hogy ettől kezdve új főnöke van – Hermann Göring. Hitler első kormányában Göring a tárca nélküli birodalmi miniszter fontos posztját kapta, és egyidejűleg Poroszország belügyminisztere is lett. Ez volt a helyzet már 1932 óta, amikor Hitler elődje, von Papen minden nehézség nélkül kiűzte a szociáldemokrata Severinget a porosz minisztériumból, s ily módon a helyzet urává lett Berlinben és az akkori Németország fő részében – Poroszországban. Nem véletlenül mondotta a bölcs Bismarck: „Akié Poroszország, azé Németország." Poroszország most Göring kezébe került, aki egyúttal a Reichstag elnökének tisztjét is betöltötte.

Robert Kempner így emlékezik:

„Azoknak a napoknak az eseményei örökre bevésődtek emlékezetembe. Bár ifjú és gondtalan ember voltam, mégis nehéz szívvel utaztam január 31-én, kedden Lichterfelde berlini külvárosból a város közepén lévő munkahelyemre. Az utcákat horogkeresztes zászlók díszítették. A rádiónak és a reggeli lapoknak a rohamosztagosok előző napi diadalmenetéről szóló beszámolóiból arra a következtetésre juthattam, hogy Németország sorsa eldőlt.

Az újságok közölték, hogy ideiglenes miniszteremmé Hermann Göringet, a Führer legelső »bajnokát« nevezték ki.

Tudtuk, kicsoda Göring. Jó néhány piszkos ügybe belekeveredett már. És most ez az ember lesz a leghatalmasabb államgépezet gazdája. A minisztériumunk irányította az állam kétharmadát, 76 000 fős rendőrség állt rendelkezésére.

A tisztviselők száma abban az időben viszonylag alacsony volt a minisztériumban. Jelentős részük az úgynevezett »apolitikusok« közé tartozott, általában a Német Nemzeti Néppárttal, Papennal és a Centrum Párttal rokonszenvezett. Akadt néhány szociáldemokrata is. Voltak azonban olyanok is, akik már 1933 elején átrohantak a nácikhoz.

Amikor beléptem a dolgozószobámba, amelynek hatalmas ablakai az Unter den Lindenre néztek, csaknem minden ajtó nyitva állt. Kollégáim susogtak valamiről, mindannyiuk arcán ott volt az aggodalom: senki sem tudta, mi lesz vele...

Az első februári napokban a tisztviselők figyelemmel követték, kit hívnak a miniszterhez, és milyen új emberek jelennek meg a minisztéri-

riumban. Nyomban kiemelkedett Rudolf Diels Oberregierungsrat (kormányfőtanácsos) a politikai részlegből.* Őt állandóan hívatta a miniszter. Kérdéseimre lelkiismeretfurdalás nélkül válaszolta:

– Rémes események előtt állunk, barátai erről hamarosan meggyőződhetnek!

Ezeket a szavakat három-négy héttel a Reichstag felgyújtásának éjszakáján bekövetkezett letartóztatások előtt mondta. Még ezt megelőzően Diels nyíltan elmondta, hogy már összeállították Hitler jelentős ellenfeleinek jegyzékét, akiket le kell tartóztatni. Egyiküket-másikukat még tudtam figyelmeztetni.

Február elején Göring magához hívatta a vezető tisztviselőket, és kijelentette, hogy azokkal, akik »teljesítik kötelességüket«, semmi sem történik. Ám amikor visszatértem dolgozószobámba, sokakhoz hasonlóan ott találtam az írást, hogy menjek be a személyzeti részleg vezetőjéhez... Elbocsátottak bennünket. Még azon a napon megteremtették a politikai rendőrség új osztályát, Rudolf Dielsszel az élén. O lett a Gestapo első főnöke."

Tizenkét évvel később Robert Kempner – ezúttal már amerikai állampolgár, a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék tagja – ismét találkozott Dielsszel. Részletesen kihallgatta egykori főnökét, aki bőbeszédűen, mint mindig, beszámolt neki, milyen széles körű intézkedéseket foganatosítottak a letartóztatások és a terror előkészítésére, amelyet Göring minisztersége idején végrehajtottak. Diels segítségére régi nácikat hívtak be, Dalugét, Grauertet, Kernert és másokat, akik „különleges feladatokkal kijelölt megbízottak" lettek. Diels azt is elmondta Kempnernek, hogy Göring még jóval a tűz előtt elküldte Paul Kernert, legközelebbi munkatársát, a jövendő államtitkárt a berlini rendőrparancsnokságra, hogy tisztázza, milyen következményekkel járhat a Hitler parancsára előkészített utasítás a rendkívüli állapotról, és lehetőséget ad-e a korlátlan letartóztatásokra.

Nos igen, 1933 elején Hitlernek még az országban érvényben lévő törvények keretei között kellett tartania magát. Az adott körülmények között előbb biztosította helyzetét a porosz rendőrségen (ez tartotta

* Diels a háború után megjelentette emlékiratait, melyekben magát a nácizmus ellenfeleként mutatta be, és erősítgette, hogy a porosz belügyminisztérium Göring idején „becsületes demokratákból" állt. Göring valójában éppen ezeket az embereket dobta ki, és helyettesítette Dielsszel és a hozzá hasonlókkal.

fenn a rendet Berlinben). Ezért történt, hogy Erich Klausnert, a rendőrség vezetőjét, aki Göring szemszögéből megbízhatatlan volt, leváltották (majd megölték), és Dielsszel helyettesítették. Februárban huszonkét magas rangú rendőrtisztviselőt bocsátottak el. Helyükre olyanok jöttek, mint Daluge és Grauert, az SS tagjai.

Február 17-én Göring kiadott egy rendeletet, amely megengedte a rendőrségnek, hogy „rendcsinálás esetén" fegyverét használja. Február 22-én létrehozták az úgynevezett segédrendőrséget, amelybe 40 000 főt toboroztak – főként az SA és az SS soraiból. Február 23-án a rendőrség betört a „Karl Liebknecht-házba", ahol az NKP Központi Bizottsága székelt, és mindent szétvert, miközben dokumentumokat igyekezett találni arról, hogy a kommunisták „államcsínyt készítenek elő". No persze, hà kerestek, „találtak" is – a rendőrség által fabrikált felszólításokat „a kutak megmérgezésére, a rendőrkirendeltségek megtámadására, gyújtogatásokra" stb. Göring minisztériumában már készült a „különleges állapot" törvénytervezete. Február 26-án pedig Mutschmann, Szászország náci Gauleitere kijelentette egy tömeggyűlésen:

„Szükségünk van egy Szent Bertalan-éjszakára! A nemzetiszocialisták éberen őrködnek, és nem lesz helye semmiféle szentimentalizmusnak..."

Erre nem szívesen emlékeznek azok a polgári történészek, akik igyekeznek tagadni, hogy a nácizmus közvetlenül érdekelt lett volna olyasfajta provokációkban, mint a Reichstag felgyújtása. Albert Norden teljesen határozottan mondta:

„Arra a kérdésre, hogy »kinek állt érdekében«, az 1933 februári eseményekre alkalmazva pontosan válaszolhatunk: kizárólag Hitlernek állt érdekében, ami történt. Az ezt követő események helybenhagyták elemzésünket..."

Február 27-én nappal a rohamcsapatok Berlinben és más városokban azt a parancsot kapták, hogy legyenek harci készültségben, és készítsenek elő helyiségeket a letartóztatottak elhelyezésére. Egyedül a február 28-ra virradó éjszaka Berlinben több mint 5000 kommunistát, szociáldemokratát és az új rendszer más ellenfelét tartóztatták le, a Poroszországban letartóztatottak teljes száma pedig elérte a 15 000 főt. Az események tovább gyorsultak: február 28-án Hitler összehívta a kormány rendkívüli ülését. A minisztertanács határozatot hozott „az összes polgári jog ideiglenes eltörléséről", és a kormányt rendkívüli

teljhatalommal ruházta fel. Ezzel egy időben utólag törvényesítették az éjszakai letartóztatásokat. Az NKP teljes sajtóját betiltották. Március 3-án Göring, Poroszország miniszterelnöke kijelentette: „Intézkedéseim jogi szempontból egyáltalán nem vonhatók kétségbe... A feladatom az, hogy megsemmisítsek és kiirtsak!" A letartóztatások folytatódtak: a letartóztatottak teljes létszáma elérte a 20 000 főt. Köztük volt Ernst Thälmann is.

Ki sugalmazta Hitlernek és Göringnek azt a gondolatot, hogy a Reichstagot válasszák a provokáció tárgyául? Egy ilyen provokáció kézenfekvő volt. A nácik gyakran jelezték, hogy undorodnak mindentől, ami a parlamenttel kapcsolatos. A „Führer-elv" semmiféle demokratikus szabadságjoggal nem fért össze.

Ám ezt az „általános elképzelést" konkretizálni kellett. Ki volt az, aki ezt megtette? 1946. április 25-én a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék elé állt Hans Bernd Gisevius tanú, a porosz belügyminisztérium egykori munkatársa. Feltették neki a kérdést: milyen eredményekre jutott a rendőrség, amikor a Reichstag felgyújtásának ügyét vizsgálta?

Gisevius ezt mondta:

„Rövid leszek. Megállapítottuk, hogy Hitler általánosságban kifejtette azt a kívánságát, hogy jó lenne végrehajtani valamilyen nagy propagandisztikus intézkedést. Goebbels vállalta magára ennek az akciónak a kidolgozását. Ő volt az első, akinek eszébe jutott a Reichstag felgyújtásának gondolata..."

Goebbels életrajzírója, Kurt Riess megerősíti: „Nem Göring, hanem Goebbels volt a szerzője ennek a tervnek. A berlini rendőrtisztviselők néhány hónap múlva megismerték az igazságot."

Arról, hogy a tüzeket úgy tekintették, mint a „nagy propagandisztikus intézkedés" egyik lehetséges formáját, tanúskodik a NKP Központi Bizottsága ellen intézett lerohanásra előkészített hamisítványok tartalma is. Ezekben a többi között gyújtogatásokról is esett szó. Ennek más, rendkívül sajátos tanúbizonysága is van. Azokban az években Németországban sokan ismerték Erich Hanussen jós nevét. E név alatt ügyesen tevékenykedett Hermann Steinschneider, aki nemcsak dicsőségre, hanem óriási vagyonra is szert tett. Szoros kapcsolatot teremtett a berlini nácikkal, főként egyik vezetőjükkel, Helldorff gróffal. Február 26-án Hanussen válogatott társaságot hívott magához – új luxuspalotát épített, ahol szeánszot rendezett (előtte,

szemtanúk szerint, a gróf valamilyen cédulát juttatott Hanussenhez). És Hanussen elkezdett jövendölni:

„Nagy termet látok. A falakon híres emberek arcképei függnek, akik Németország sorsát intézték. Kancellárok volnának? Igen! De mit látok? Lángot! Szörnyű lángot! Szörnyű lángot... Tűz... már fellobbant... Bűnözők gyújtogattak... Szakadékba kívánják taszítani Németországot... Meg akarják gátolni Hitler győzelmét. Németországot csak vasököl mentheti meg!"

Másnap a „jóslat" bevált. Igaz, Hanussen az életével fizetett érte: az SA törzsében úgy döntöttek, hogy túlságosan messzire ment őszinteségével. Nem telt bele egy hónap, és a „prófétát" holtan találták.

Ily módon látható, hogy a náci rendszernek szüksége volt egy „meggyőző ürügyre", hogy beindítsa a megtorlás és terror rég előkészített gépezetét. A helyzet tipikus: Hitlernek ugyanilyen provokációkra volt szüksége Lengyelország megtámadása előtt is, és még sok más esetben. Más szóval: a Reichstag felgyújtása volt a premierje annak a politikai stratégiának, amely provokációkra és hazugságra, a közvélemény félrevezetésére épült.

A tűzoltók szemével

Mint tudjuk, a gyújtogatási ügyet első ízben Lipcsében tárgyalták. Nem kevésbé ismeretes, hogy ez a szégyenletes per nem vált a nácizmus dicsőségére, de a tűz titkát sem oldotta meg. A Birodalmi Bíróság meghatározott céllal ülésezett: igazolnia kellett volna a tűz hivatalos változatát, mégpedig a „kommunisták bűnével" kapcsolatos verziót.

Másképp alakult: a per leleplező szószékké változott Georgi Dimitrov, a kiváló kommunista, bátor antifasiszta számára, akit megpróbáltak ebbe az ügybe belekeverni. Dimitrovnak sikerült bebizonyítania, hogy sem neki, sem honfitársainak, Popovnak és Tanevnek semmi közük a tűzhöz. A bíróság ezt kénytelen volt elismerni. Elismerte azt is, hogy Torgler, az NKP parlamenti frakciójának elnöke, szintén ártatlan. Egyedül Marinus van der Lubbét, ezt a furcsa, félig vak, beteges embert ítélték el.

Dimitrov azonban nem elégedett meg saját ártatlanságának bebizonyításával. Úgy alakította a dolgokat, hogy a per a nácik feletti bírósággá alakult, és nem hiába vágta az akkor mindenható Göring arcába a félelmetes szavakat:

„Ön valószínűleg fél a kérdéseimtől, miniszterelnök úr!"

Napjainkban ezeket a szavakat eredeti hangfelvételről hallhatjuk, amelyet a lipcsei Dimitrov Múzeumban játszanak le. Ez a múzeum a Birodalmi Bíróságnak abban a komor (és a berlini Reichstagéra nagyon hasonlító) épületében van, amelyben Dimitrovot egykor a náci bosszú fenyegette. Napjainkban ezrével jönnek a látogatók a világ minden tájáról ebbe a múzeumba meghallgatni Dimitrov szavait.

Ám 1933 őszén-telén (a per 1933. szeptember 21-től december 23-ig tartott Lipcsében; október 10-től november 18-ig a bíróság Berlinbe szállt ki) Dimitrovnak élethalálharcot kellett vívnia. Szét kellett törni az áltanúskodások és áldokumentumok hosszú és ravasz láncolatát, amelyet a vád egybekovácsolt. Meg kellett találni a Reichstag felgyújtásának titkához a kulcsot.

Dimitrov összevetette a nála meglévő összes anyagot (márpedig akkor jóval kevesebb állt rendelkezésére, mint napjainkban nekünk), és el kellett gondolkodnia azon, mire céloznak az összes náci bizonyítékok? Válasza ez volt: azt próbálják igazolni, hogy van der Lubbe nem egyedül cselekedett. Dimitrov ekkor bátor és szellemes döntésre jutott: nem száll szembe a bíróság elnökével, amikor az „cinkosokra" utal, hanem tovább vezeti őt ezen az úton. A bíró hivatali korlátoltságánál fogva arra gondolt, hogy bizonyítékokat talál a kommunisták ellen, valójában pedig a nácik ellen szóló bizonyítékokat készített elő...

Ezek a különleges körülmények magyarázzák, hogy az ügy tisztán tűzoltói vonatkozásával is foglalkoznunk kell – ahogyan Lipcsében felmerült.

Íme, a tények. Flöter 21.05-kor vette észre a gyanús embert. Nagyjából ugyanezt az időpontot rögzíti Thaler vallomása is. A tűzoltókat 21.14-kor riasztották, 21.17-kor érkeztek a tűz színhelyére. És mit találtak?

...A tűzoltóság jelenlegi vezetője, akkor egyszerű tűzoltó, Fritz Polchow a berlini tűzoltóság 6. részlegében szolgált (Linienstrasse 72). Csapatuk 21 óra 14 perc 30 másodperckor indult. Az autók csakhamar odaérkeztek az épület nyugati homlokzatához, és a tűzoltók lángot pillantottak meg az itt található étterem ablakaiban. Polchow tanúsítja:

„Parancsnokunk utasított: »Támasszák a létrákat a bejárattól jobbra lévő, második ablakhoz!« Puhle tűzoltóparancsnok maga verte be

baltával az ablakot. Az ablakon nem figyeltem meg semmiféle előzetes törést. Puhle mászott be elsőként, én pedig utána. Attól számítva, hogy a bejárathoz érkeztünk, három perc sem telt el. Az óra 21.20-at mutatott. A tűz az étterem helyiségeiben már lassan kihunyt, meglehetősen sötét volt. Úgy emlékszem, hogy néhány tűzfészek volt az asztalokon és a padlón. Égtek a függönyök is. Mindezt eloltottuk vödrökből és tűzoltócsővel, ehhez két-három perc kellett. Akkor még semmi nyoma sem volt, hogy az épület belsejében is tűz volna."*

Így hangzik Polchow vallomása. „Időjelzése" miatt fontos: 21 óra 20 perckor az ülésteremben még nem vettek észre tüzet, és az éttermi tűz már lecsillapodott. Ugyanakkor a vádirat azt rögzíti, hogy van der Lubbét 21.27-kor fogták le a szomszédos „Bismarck-teremben". Csak valamivel ezelőtt történt (21.21–21.22-kor), hogy két rendőr, aki belépett az ülésterembe, észrevette, hogy az elnökségi emelvény és a gyorsírók páholya mögött lángolnak az ajtófüggönyök. 21.27-kor pedig a teremben már tűzvész volt, és három perc múlva olyan hő keletkezett, hogy megrepedt az üvegtető. Beomlott, és fellángolt, mint egy gyufásdoboz. Ez bizonyult a központi tűzfészeknek.

Kurt Hernt tűzoltóparancsnok (az északi oldalról érkező tűzoltócsapat 7. részlegéből) pedig azt látta, amikor belépett a terembe, hogy „a lángocskák egész láncolatot alkotnak, olyat, amilyet Szent Iván-éjen szoktak gyújtani. Egymástól egyenlő távolságra helyezkedtek el". Néhány perc múlva pedig már nem lehetett belépni a terembe. Sűrű füst borította el az egész helyiséget.

Első pillantásra egy újabb rejtély: van der Lubbe csupán néhány percig lehetett a teremben, és saját vallomása szerint összesen négy csomag olcsó szénrudacskát vitt oda, melyek nagyobbik részét az étteremben használta fel. Márpedig az ülésterem hatalmas volt: 53 méter magas, teljes térfogata 11 000 köbméter.

Figyeljünk azonban a probléma tűzoltói vonatkozására, amely első pillantásra távol áll a politikától. De csak első pillantásra! Másképp nehéz megérteni, hogy a vizsgálat során Gempp berlini tűzoltóparancsnokot gyakorlatilag miért tartották távol az ügytől, és miért nyugdíjazták rövid idő múlva. Haladjunk folyamatosan a „tűzoltólétra" fokain.

Február 28-án von Löwetzow tengernagy, a berlini rendőrség veze-

* Ezt és a további tanúságokat a Nemzetközi Bizottság gyűjtötte.

tője magához hívatta Otzen professzort, titkos tanácsost, aki abban az időben a birodalmi anyagvizsgáló hivatal élén állt, és megkérte, jelöljön ki szakértőket a nyomozáshoz. Otzen Kristen berlini professzort jelölte ki – aki mindmáig életben van, és emlékezetből felidézte a szakértői vizsgálat menetét. Miért emlékezetből? Mert Kristen vizsgálati eredményeinek sem eredetije, sem másolata nem maradt fenn a harmadik birodalom archívumaiban. Furcsa, de így van.

Íme, Theodor Kristen beszámolója. Március elsején vagy másodikán belépett a Reichstagba segítőtársaival, Schultze professzorral és Schulz technikussal együtt. Elkezdték tanulmányozni a tűz helyét, és legalább húsz-huszonöt előre elhelyezett tűzfészket fedeztek fel. Az étterem székeit valamilyen anyaggal „megmunkálták". Ugyanezt találta Kristen az ülésteremben is, ahol foszfor és lőpor nyomait találta. Emlékszik, hogy ezeket a nyomokat rögzítették az ügyirat mellékletében.

„Olyan primitív szénrudacskákkal, mint amilyenek van der Lubbénél voltak – jelentette ki akkor és jelenti ki most is Theodor Kristen –, a Reichstag épületét nem lehetett ilyen rövid idő alatt felgyújtani. Van der Lubbe »cinkostársai« speciálisan fel voltak készítve..."

Ezt a véleményt osztotta Gempp is. Schultze professzor meghalt. Schulz technikus él. Elmondta: igen, több mint húsz tűzfészket látott, és úgy vélte, hogy van der Lubbe egyedül nem volt képes ezeket lerakni. A gyújtogatók foszfort, petróleumot, benzint és lőport használtak...

Felmerül a kérdés: miért mellőzték Kristen és Schultze szakvéleményét a lipcsei perben? Hiszen megerősíthették volna a van der Lubbe „kommunista cinkosaival" kapcsolatos verziót. Ma már nehéz erre a kérdésre válaszolni. Talán azért jártak el így, mert a húszhuszonötös szám túl nagy volt ahhoz, hogy elhelyezésükkel csupán a három állítólagos cinkost – Dimitrovot, Popovot, Tanevet vádolják meg. De talán azért, mert a szakvélemény túlságosan pontosan jelölte meg azoknak a kiegészítő eszközöknek a nemét és fajtáját, amelyek elősegítették a tűz megerősödését, és amelyekre már csak a tűz után bukkantak rá.

Akárhogyan volt is, a lipcsei nyomozás még két szakértői vizsgálatot indított. Az egyiket dr. Schatz vegyész végezte, a másikat Josse professzor, hőtechnikus. Schatz is feltételezte, hogy voltak más eszközök azon a négy csomag szánalmas szénrudacskán kívül, amelyet van der

Lubbe harminc pfennigért vásárolt. Dimitrov nyomban felfigyelt erre. A bíróság 1933. október 23-i ülésén a keresztkérdések során ilyen párbeszéd bontakozott ki:

„Dimitrov: Ha jól értettem, ez egy érdekes kijelentés...

Elnök: Jobban tenné, ha rövidebben beszélne...

Dimitrov: Akkor arra a következtetésre jutok, hogy ilyen gyújtóanyagok és ilyen gyújtogatási módszerek alkalmazása csak abban az esetben lehetséges, ha nem dilettánsok cselekedtek itt, hanem olyan emberek, akiknek valamelyes ismereteik voltak ebben a dologban. Szeretném megkérdezni a szakértőt: milyen ismeretekre van ehhez szükség?

Schatz: Ilyen ismeretekkel azok rendelkeznek, akik a vegyiparban dolgoztak. Ezek vagy olyan diákok voltak, akik gyakorlati idejüket laboratóriumban töltötték, vagy gyógyszerészek, akik ilyen eszközökkel dolgoznak.

Dimitrov: Alkalmazhatták-e ezeket a módszereket és gyújtóanyagokat olyan emberek, akik nem ismerték a Reichstag épületét és az üléstermet? Lehetséges ez?

Schatz: Nem tudom, milyen ismereteik vannak a vádlottaknak. Csak annyit tudok, hogy van der Lubbe munkás volt, a többieket nem ismerem.

Dimitrov: Félreértett. Én azt kérdeztem: ha valaki nem ismeri a Reichstag épületét és nem járt az ülésteremben, képes-e nyomban úgy tájékozódni, hogy alkalmazhassa az említett gyújtogatási módszert?

Schatz: Már mondtam, hogy helyismeretre volt szükség..."

Ez a párbeszéd nagyon érdekes – Dimitrov itt rátalált azon szakértők fájó pontjára, akik az ügy első vizsgálatakor mintegy megerősítették a náci tézist. És mégis, Schatz (és nyilvánvalóan Kristen) adatai azt bizonyították, hogy a gyújtogatást olyan személyek követték el, akik: 1. különleges felkészültséggel és anyagokkal rendelkeztek; 2. jól ismerték a Reichstagot. Mindezek azonban sem Dimitrovra, sem más vádlottakra nem mondhatók el.

Most pedig lássuk dr. Josse szakvéleményét!

1933. május 15-i keltezésű, és rendkívül terjedelmes. Először rögzíti a gyújtogatás időrendjét: tűzfészek-elhelyezés az étteremben 21.07-kor, az illemhelyen 21.13-kor, az ülésterem bejáratánál 21.15-kor, az emelvénynél 21.17–18-kor, a gyorsírók asztalának lángra lobbanása

21.22-kor, az emelvény erőteljes égése 21.23-kor, a tűz csúcspontja 21.24-kor. Josse a továbbiakban a következő kérdésekre felelt:

„– Elősegíthette-e a szellőzőberendezés a tűz gyors elterjedését a folyosókon és az étteremben?

– Nem.

– Elősegíthette-e a szellőzőberendezés ugyanezt az ülésteremben?

– Nem, mert nem volt bekapcsolva.

– Ugyanazokat az eszközöket használták-e az ülésteremben a gyújtogatáshoz, mint az étteremben?

– Valószínűleg nem. Szénrudacskákkal nem lehetett felgyújtani a termet.

– Hogyan keletkezett a tűz az ülésteremben?

– A gyújtogatáshoz szükséges anyagokat a gyorsírók helyisége felől hozták be a terembe, annak ajtajai nyitva voltak; itt mindent jó előre előkészíthettek."

„Az a benyomásom keletkezett – írta szakvéleményében Josse –, hogy az egész »tűzakciót« jól átgondolták és előkészítették."

Emlékezzünk Josse szavaira a gyorsírók helyiségének különleges szerepéről, és menjünk tovább. Josse véleménye: van der Lubbe csupán a terem néhány részét gyújthatta fel. A technikai lehetőségekből kiindulva azonban teljesen kizárt, hogy egyedül készült volna fel a gyújtogatásra. Addigra megérkezett Gempp utódja, Wagner tűzoltóigazgató (az 1933. május 22-i vizsgálat). Hitlernek júniusban mindkét szakvéleményt bemutatták azzal a különleges megjegyzéssel, hogy „jól átgondolt és előkészített tervről" van szó.

Régi szólásmondás: „Ha ketten mondják ugyanazt, az nem ugyanaz." Megváltoztatva így is mondhatjuk: „Amikor ketten teszik fel ugyanazt a kérdést, az nem ugyanaz a kérdés." 1933-ban a nácik, a kommunisták megrágalmazására törekedve, ezt a kérdést tették fel: felgyújthatta-e van der Lubbe *egyedül* a Reichstagot? Most ismét kénytelenek vagyunk ezt a kérdést felvetni, de más alapon, más motívumokkal.

Erre azért van szükség, mert a nácizmus magasztalói – élükön Fritz Tobiasszal – demagóg manőverbe kezdtek. Ez a manőver egyszerű volt, mint Kolumbusz tojása: Tobiasnak szándékában állt lemosni a szégyenbélyeget a nácikról oly módon, hogy be akarta bizonyítani: egy ember is felgyújthatta a Reichstagot. Ennek szentelte könyve oldalainak százait, több tucatnyi cikket a lapokban és folyóiratokban. Meg

kell mondanunk, nem is eredménytelenül. A legfőbb eredménye az volt, hogy a tudósok és propagandisták egy bizonyos szemszögből úgy találták: olyan anyagot kaptak, amely megengedi a nácik rehabilitálását. Tobias észrevette a lipcsei per dokumentumaiban található ellentmondásokat és pontatlanságokat (ezt nem volt nehéz megtennie), összegyűjtött néhány utólag tett tanúvallomást. Ez elég volt hozzá, hogy az újságok és tudományos értekezések lapjain diadalmasan hangoztathassák: a náciknak semmi közük a gyújtogatáshoz, van der Lubbe mindent maga csinált!

A régi dokumentumokat lapozgatni és mindent elölről kezdeni – nem különösebben kellemes. Hofer professzor Nemzetközi Bizottsága sem kerülte el ezt a „betegséget", amikor úgy döntött, hogy mindent „elölről kezd". A bizottság először újraellenőrizte a tűzoltósági szakvéleményeket. Mivel úgy vélték, hogy 1933-ban a szakembereket kifejezetten a fasiszta rendszer nevezte ki, márpedig ez utóbbi teljesen meghatározott célra törekedett, új hődinamikai szakértőket kértek fel, hogy vizsgálják meg újonnan a problémát. Figyelembe véve, hogy negyven év alatt a hődinamika előrelépett, modern számítógépes technikát lehetett alkalmazni, hogy választ találjanak a kérdésre: „elégethette-e" van der Lubbe egyedül a Reichstagot?

Ezt a szakértői vizsgálatot a nyugat-berlini Műszaki Egyetem Hődinamikai Intézete végezte el 1970-ben Stephan professzor, a kiváló szakember vezetésével. A tudósok előbb megismerkedtek a korábbi vizsgálatokkal, aztán maguk kezdték tanulmányozni a problémát, és erre a véleményre jutottak: „Nem kétséges, hogy a korábbi szakértők, Josse, Wagner és Schatz eltérő nézeteket vallottak az 1933. február 27-i tűz számos vitás mozzanatával kapcsolatban. Ennek ellenére abban egyetértettek, hogy egyetlen gyújtogató, segédeszközök híján, nem volt képes ilyen rövid idő alatt ilyen hatalmas tüzet okozni, hacsak a termet korábban nem készítették elő a gyújtogatáshoz. Ugyanez volt a következtetése Kristen professzornak és kollégáinak is.

Kutatásunk tehát ugyanarra a következtetésre vezetett, bár más úton haladtunk. Nem támaszkodtunk a korábbi szakemberek tapasztalataira, hanem új számítógépes módszerekre építettünk.

Következtetéseinket így fogalmazhatnánk: a mennyezet üveges részei csupán kis nyomástúlterhelést bírtak el, tehát csupán kis túlterhelésre volt szükség, hogy a kupola és az üvegmennyezet beszakadjon. Nagyon valószínű, hogy a tűz idején éppen ez a többletnyomás jelent-

kezett. Ám az üvegmennyezet beszakadása után a tanúk által említett hőfok csak abban az esetben jöhetett létre, ha előzetesen az egész szerkezetet eljuttatták a lángra gyúlás hőfokáig.

A legóvatosabb feltételezésekből kiindulva kimondhatjuk, hogy ilyen körülmények között nemcsak az ajtófüggönyöknek kellett teljességgel égniük, hanem még kétszáz kilónyi fának is. Mint a magunk és mások tapasztalata bebizonyította, teljességgel kizárt, hogy ilyen mennyiségű fatárgy (székek, asztalok stb.) tíz perc alatt lángra gyúlhatott, ha a szénrudacskákon és anyagfoszlányokon kívül másfajta eszközök nem álltak rendelkezésre...

A mennyezet csupán könnyen lángra gyúló anyagok használata következtében szakadhatott be. Ez a következtetésünk annak az időnek a megállapítására épül, amelyre ahhoz van szükség, hogy olyan hőfokot érjünk el, amelyen a fa lángra lobban...

...Azoknak az eredményeknek az alapján, amelyekhez bennünket a vizsgálat eljuttatott, lehetetlennek kell tartanunk, hogy az egész terem néhány perc alatt tűztengerbe borulhatott, hacsak nem alkalmaztak kiegészítő gyújtóanyagokat."*

Bocsássa meg nekem az olvasó ezt a hosszadalmas és kevéssé olvasmányos idézetet, de igencsak ékesen szól. Stephan professzor, következtetéseit kommentálva, elmagyarázta: ha az objektív körülményekből indulunk ki, akkor egyetlen embernek legalább harminc percre és különféle segédeszközökre lett volna szüksége az ülésterem felgyújtásához. A többi között vagy 80 kilogramm nehézgázolajra, vagy 90 kilogramm foszforra, vagy 80 liter benzinre, 130 liter spirituszra és ráadásul még legalább 2100 kiló papírra. Van der Lubbénak sem ennyi ideje nem volt (a rendőri jegyzőkönyvek szerint néhány percig volt a teremben), sem pedig ilyen anyagai. Tehát...

Nem hiába mondjuk: könnyű valamit kimondani, de nehéz megcsinálni. Stephan professzor egyenes és egyértelmű következtetése nem ízlett Tobias úréknak. Először megpróbálták kompromittálni az elemzés tudományos alapját – ez nem sikerült. Akkor új kérdést vetettek fel: talán mégis több ideje volt van der Lubbénak? Ezzel a kazusztiká-

* A teljes szöveg megjelent a Nemzetközi Bizottság anyagainak első kötetében, amely Nyugat-Berlinben látott napvilágot 1972-ben.

val foglalkozott az NSZK egyik tekintélyes történelmi folyóiratának oldalain A. Berndt.*

Ám ez az ellentámadás sem volt elég hatékony. Walter Hofer ellenvetésében megállapította: semmi alap sincs rá, hogy kételkedjünk abban az időrendben, amelyet a két tűzoltócsapat a február 28-ra virradó éjszaka rögzített. Továbbá, ha hinnénk Berndtnek, van der Lubbénak hivatásos rövidtávfutónak kellett volna lennie, hogy bejusson a terembe, márpedig nem ismerte az oda vezető utat. Hozzáteszem: Stephan meghatározta a gyújtogatáshoz szükséges időt, és harminc percben állapította meg, azzal a feltétellel, hogy különleges eszközöket is kellett alkalmazni hozzá. Ám bebizonyított tény, hogy ilyenek nem voltak van der Lubbénál! Egy félig vak ember a maga szénrudacskáival akár egész éjszaka rohangálhatott volna a Reichstagban, és nem ért volna el semmit. Az egész munkát mások végezték helyette, hozzáértőbb kézzel.

Hová vezettek a nyomok?

Marinus van der Lubbe nevét már sokszor említettem. Talán nem is érdemelt volna ekkora figyelmet, ha alkalmi provokátorról vagy mániákus őrültről lett volna szó. Arra, hogy elgondolkodjak ennek a figurának a szimbolikus jelentőségén, bármily furcsa, Fritz Tobias úr ihletett. Hosszadalmas levelében, amelyet hozzám intézett, sokat jelentő párhuzamokat kezdett vonni van der Lubbe és korunk ultrabalosai között, akik terrorista akciókat hajtanak végre a nyugati országokban.

Valóban, a legutóbbi években az NSZK-ban és Nyugat-Európa más országaiban elszaporodtak az anarchista elemek által végrehajtott terrorakciók. Ezeket ők maguk (és pártfogóik) úgy tüntetik fel, mint „kommunista akciókat". A hatalmon lévők pedig nyomban ürügyül használják fel ezeket arra, hogy rendőri megtorlásokat alkalmazzanak a valódi kommunisták ellen. Még gyakrabban igyekeznek általuk a haladó erőket eszmeileg lejáratni. Nem lett-e Marinus van der Lubbe az ilyesfajta provokációk mintapéldája?

Abban a pillanatban, amikor ezt az embert az égő Reichstagban letartóztatták, senki sem tudott róla semmit. Éppen ezért jelenthette ki Göring lelkiismeret-furdalás nélkül, hogy van der Lubbénál megta-

* Berndt nem történész, hanem a polgári védelem szakembere.

lálták a Holland Kommunista Párt tagkönyvét. A lipcsei bíróságon azonban senki sem tudta bemutatni ezt a tagkönyvet, ennek ellenére van der Lubbéról mindvégig azt mondogatták, hogy „megszállott kommunista".

A legendát szétfoszlatták. Elsőként Borisz Izakov, az ismert szovjet újságíró, aki abban az időben a *Pravda* londoni tudósítója volt. 1933 tavaszán azt a sürgős feladatot kapta a szerkesztőségtől, hogy utazzék Amszterdamba, és gyűjtsön adatokat van der Lubbéról. Borisz Izakov ma így számol be erről:

„Nagy szerencsém volt. A holland elvtársak segítségével egy nap alatt nemcsak hogy adatokat tudtam gyűjteni az álkommunista van der Lubbéról, hanem még néhány dokumentumhoz is hozzájutottam – fényképeihez, leveleihez, és megkaptam közjegyzőileg hitelesített felszólalásainak jegyzőkönyvét. A holland fasiszták gyűlésein szólalt fel..."

Marinus van der Lubbe, a fiatal kőműves, valójában nem volt a Holland Kommunista Párt tagja. Csupán a kommunista ifjúsági szövetség munkájában vett részt, de fegyelmi vétség miatt onnan is kizárták. Ettől kezdve különféle trockista és balos csoportokban bukkant fel, amelyeknek megvoltak a társszervezeteik Németországban is. Tudták, hogy van der Lubbe hajlamos a provokációkra: így például mindenkinek azt mondta, hogy járt Moszkvában, holott sohasem volt ott. 1933 januárjában Németországban tartózkodott, ahol egy szemklinikán gyógyíttatta magát látásának hetvenöt százalékos elvesztése miatt. Január végén nyomtalanul eltűnt, rokonai sem tudtak róla, és a szülei csupán a letartóztatásáról közölt hírek után szereztek tudomást a sorsáról. Marinus bátyja mindmáig úgy véli, hogy van der Lubbét becsalogatták „a berlini kelepcébe".

Csupán annyi ismeretes, hogy a február 26-ról 27-re virradó éjszakát van der Lubbe Hennigsdorf berlini külváros rendőri menedékhelyén töltötte. Vele együtt volt egy bizonyos Franz Watchinsky – aki másnap nyomtalanul eltűnt. Sem a rendőrnyomozók, sem a bíróság nem tett kísérletet arra, hogy előkeresse ezt a fontos tanút.*

Hogyan készítették fel van der Lubbét a szerepére? Ezzel kapcsolat-

* Úgy vélik, hogy ez a személy egy Rall nevű rohamosztagos lehetett, aki később részt vett a gyújtogatásban.

ban meghallgathattam egy olyan ember elbeszélését, aki a gyújtogatást megelőző napon látta őt.

1972 őszén bemutattak Bonnban egy idős embernek, aki mögött „gazdag" múlt állt. A harmincas években az SA berlini törzsében dolgozott, közel állt az SA jó néhány személyiségéhez, a többi között Karl Ernsthez, a berlini rohamosztagosok vezetőjéhez. Jürges úr – így hívták beszélgetőpartneremet – kijelentette, hogy a február 27-re virradó éjszaka sor került Ernst és van der Lubbe találkozására. Maga Jürges is jelen volt tolmácsi minőségben, minthogy van der Lubbe rosszul beszélt németül. A megbeszélésen ott volt az SA egy másik képviselője is; Ernst hegemannstrassei törzsében került rá sor.

„– Az volt-e a benyomása, hogy Karl Ernst először látja van der Lubbét? – kérdeztem Jürgest.

– Nem, éppen ellenkezőleg. A beszélgetésből kitűnt, hogy van der Lubbe már találkozott Ernsttel vagy beosztottaival.

– Volt-e szó a gyújtogatásról?

– Nem, nem emlékszem, hogy a Reichstag közvetlenül szóba került volna.

– Talán elfelejtette?

– Nem, ilyesmire emlékeznék. Csupán valamilyen intézkedésről beszéltek, amiben megállapodtak. Csak másnap értettem meg, miről van szó, és beszéltem is róla barátomnak, Obervohren Reichstag-képviselőnek. Ő csakhamar elpusztult titokzatos körülmények között..."

De Jong holland jogász véleménye szerint, aki megfigyelőként volt jelen Lipcsében, van der Lubbét a berlini rendőrség ügynökei tényleg „csapdába" csalták, és nagy hatású gyógyszerekkel elkezdték a megdolgozását. Azt senki sem vonta kétségbe, hogy a per idején is gyógyszerezték. A még élő szemtanú, Lili Makszimovna Kajt, aki azokban az években az *Izvesztyija* tudósítója volt Németországban, elmondotta, milyen gyámoltalanul motyogott van der Lubbe a bírósági teremben, olykor arra sem volt képes, hogy befejezze az elkezdett mondatot.*

* A nácik először nem akarták beengedni a szovjet újságírókat, és még le is tartóztatták Lili Kajtot, valamint G. Beszpalovot, a TASZSZ tudósítóját, amikor Lipcsébe érkeztek. Miután azonban a szovjet kormány energikus válaszintézkedéseket hozott, az újságírókat kiengedték, és jelen lehettek a tárgyaláson.

Marinus van der Lubbét Lipcsében halálra ítélték. Kegyelmi kérvényét elutasították. A rendőrségi levéltárakban semmi sem maradt fenn van der Lubbéról, ezért csupán közvetett bizonyítékokhoz fordulhatunk az ő valóságos szerepét illetően. Miről tanúskodnak ezek? Az első csoportjuk azokra a nyomokra vonatkozik, melyeket van der Lubbe maga hagyott hátra a bűncselekmény színhelyén. Már a végzetes éjszakán felfedeztek ott olyan bizonyítékokat, melyeket semmiképp sem lehetett csupán „a magányos gyújtogatóra" visszavezetni. A Nemzetközi Bizottság az adatok összegezése alapján ezeket nevezi meg: gyújtófolyadék maradványai, a folyosón talált fáklya, számos tűzfészek az ülésteremben.

A nyomok persze fontosak, de nem merítik ki az összes körülményt. Az, hogy a félvak van der Lubbe egyáltalán nem úgy cselekedett, ahogyan ezt a lipcsei nyomozás leírta, már a per idején világossá vált. Georgi Dimitrov nyilvánvalóan zavarba hozta a bíróságot, amikor felsorolta mindazokat a cselekedeteket, amelyeket a gyújtogató állítólag tíz perc alatt végrehajtott. Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozott a haladó közvélemény által szervezett 1933. évi „ellenper", amely figyelmesen kísért végig minden, a nácik által felvonultatott változatot. Megállapították, hogy ezeknek a verzióknak megfelelően van der Lubbénak 11–14 perc alatt 167 különböző műveletet kellett volna végrehajtania két emeleten és több mint 20 helyiségben!

Lipcsében egyébként azt sem bizonyították be, hogy éppen van der Lubbe volt az az ember, akit Thaler és Flöter az ablaknál látott. Inkább ellenkezőleg! A már említett Polchow kategorikusan kijelentette, és állítását fenntartja ma is, hogy a tűzoltóknak maguknak kellett betörniük az ablakot. Ugyanakkor van der Lubbén semmiféle vágásnyom nem volt található. A rendőrség végül nem tanulmányozta a betört ablakokat. Emellett Flöter az ablaknál lévő embernél fáklyát látott, márpedig van der Lubbénak nem volt fáklyája. Végezetül, a rendőrség még egy embert tartóztatott le, aki elfutott a Reichstag épületétől. Más szóval: a gyújtogatóknak más úton kellett bejutniok a Reichstagba. Hogyan tehát?

Amikor Josse vizsgálatát végezte, felfigyelt a gyorsírók páholyaira, amelyek a szószék két oldalán helyezkedtek el. A gyorsírók rendelkezésére állt még egy szoba a szószék mögött, amelynek különbejárata volt az alagsor felől. A szobából ki lehetett menni, s közben nem kellett az üléstermen átmenni. Nem messze attól a helytől, ahol a

gyorsírók szobájából kivezető lépcső végződött, volt egy kis vasajtó. Ha valaki ezt kinyitotta, egy szűk lépcsőn lefelé mehetett, egy föld alatti járatba. Ez átvezetett az utca alatt, és abban a kazánházban ért véget, amely a Reichstagot, valamint a Reichstag elnöki palotájának a közvetlenül a kazánház fölött lévő épületét is fűtötte. Ez azt jelentette, hogy az elnöki palotából a föld alatti járaton át közvetlenül be lehetett jutni a Reichstagba, elkerülve minden őrszemet és őrséget.

Erről sokan tudtak, képviselők, házmesterek, a Reichstag tisztviselői. A legjobban persze a palota akkori gazdája tudott róla. Hermann Göringnek hívták.

A föld alatti járat

Azt mondják, a tolvajon meglátszik, hogy vaj van a fején. Hermann Göring úr, a Reichstag elnöke aligha kívánta, hogy ez a mondás rajta beteljesüljön, de mégis úgy lett. Amikor megjelent a tűzvésznél, azonnal elküldte Weber rohamosztagost, személyi törzsfőnökét az ominózus vasajtóhoz. Minek? Csak azért, hogy Weber később eskü alatt vallhassa: a föld alatti járatba vezető ajtó a tűz éjszakáján zárva volt.

Ám Göring valamiért nem tartotta kielégítőnek ezt a változatot, amelynek azonnal „törölnie" kellett volna a járat felhasználásával kapcsolatos lehetőségeket. Már 1933. március elsején, a szó szoros értelmében a következő napon kijelentette a sajtónak, hogy éppen ezen a föld alatti járaton „futhattak el a gyújtogatók" (értsd: kommunisták). Mindkét változat szerepelt Lipcsében, ám az ügyészség végül nem tudta eldönteni, melyiket is válassza. A vádiratban egy meglehetősen cseppfolyós megfogalmazás szerepelt: a járatot nem „lehetett használni engedély nélkül".*

És engedéllyel? Itt jutunk el az egész titokzatos tűz legfőbb problémájához, amely körül mindmáig nem csillapodnak a viták. Az adott probléma tanulmányozásában több szakaszt figyelhetünk meg.

Az első szakasz abban a pillanatban kezdődött, amikor az antifasiszta közvélemény az 1933 nyarán megjelent nevezetes *Barna Könyv*ben első ízben hívta fel mindenki figyelmét a föld alatti járatra, mint olyan útra, amelyet a náci gyújtogatók felhasználtak.

* Göring váratlan „csele" mindmáig fejtörést okoz a történészeknek. Nyilvánvalóan olyannyira biztos volt bármely kijelentésének meggyőző erejében, hogy minden más megfontolást félretett.

A második szakasz Lipcsében bontakozott ki: a bíróság itt igyekezett eltussolni a föld alatti járattal kapcsolatos kérdést, Dimitrov pedig szétzúzta Göring változatait.

A harmadik szakasz a reakciós publicistáknak és történészeknek azzal a kísérletével kapcsolatos, hogy a háború után tisztára akarták osni a nácikat. Amikor Tobias megjelentette könyvét, amelyben tagadta a föld alatti járat szerepét, új adatok, új tanúbizonyságok jelentek meg. Most velük foglalkozunk.

Az új tények jelentős részben azoknak az egykori berlini tűzoltóknak a vallomásai, akik közvetlenül részt vettek a tűzoltásban, de a fasizmus éveiben – teljesen érthető okokból – hallgattak. A hatvanas években elkezdték részletesen leírni a végzetes éjszaka eseményeit, és a következőket rögzítették: amikor a földszintről az alagsorba kellett lemenniük, ismeretlen emberek csoportja útjukat állta.

Ezt mondotta Polchow, aki az elsők között lépett be az égő épületbe: „Az egyik helyiségben égett a villany. Ma is emlékszem rá, milyen rendetlenség volt ott. Körben felfordított székek, a nyitott szekrényekből kilógtak a terítők. Ebből a helyiségből egy szűk lépcső vezetett az alagsorba. Minthogy a lépcsőn sötét volt, tapogatózva kezdtem leereszkedni. Amikor már kettő-négy lépcsőfokot megtettem, alulról hirtelen felvillant egy kis lámpa – addig körülbelül egy perc telt el. Lehetséges, hogy valaki bekapcsolta a fényt az alsó kapcsolótáblán. Ekkor megláthattam, hogy a lépcső végén egy üvegajtó van. Zárva volt. Néhány rendőrtisztviselő állt mögötte, rajtuk meglehetősen új uniformis. Revolvert szegeztek rám, az arcomat zseblámpával megvilágították. Az összetört üveg mögül ezt kiáltották a rendőrök: »Azonnal vissza!« Amikor azt mondtam, »tűzoltó vagyok«, rám ordítottak: »Vissza, vagy lövünk!« Meghökkentem, hogy rendőröket látok ilyenkor (21 óra 23 perckor) és ezen a lépcsőn; hiszen amikor a Reichstaghoz érkeztünk, a rendőrségnek nyoma sem volt. Kénytelen voltam visszatérni, és jelentést tenni Lutosch tűzoltóparancsnoknak, részlegem vezetőjének: »Lutosch úr, ott lenn a lépcsőnél rendőrök állnak, akik nem engednek oda.« Lutosch megkérdezte: »Hol az a lépcső?« Megmutattam. Amikor visszatért, azt mondta: »Még mindig ott állnak, és revolverrel hadonásznak. De azt mondták, hogy ott lenn nincs tűz.«"*

* F. Polchow levele a Nemzetközi Vizsgáló Bizottság titkárságához.

Polchow hozzátette, hogy amikor másnap hivatalos vallomást tett a rendőrségen, erről a találkozásról is beszámolt. A nyomozó azonban félbeszakította a kihallgatást, és ezt mondta:

„Elég, a többit már tudjuk..."

Maguk a tűzoltók sokáig vitatták a lépcsőnél történt titokzatos találkozást, és Meuser, a tűzoltószakértők egyike azokban a napokban még pontos vázlatot is készített, majd nyilvánosan közölte hipotézisét, miszerint „a gyújtogatók sokan voltak". Ám néhány nap múlva Meuser összehívta a tűzoltókat, és azt mondta, hogy megváltoztatta véleményét, meggyőződött róla, hogy van der Lubbe mindent maga csinált...

Nem nehéz megérteni, miért kellett elhallgatnia Polchownak és Meusernek. Polchow az idézett levelet csak a háború után írta meg, amikor ismét szóba került a Reichstag felgyújtása. Hírt adott magáról Erich Nest tűzoltó is, aki Polchowval egy szakaszban szolgált. Nest megerősítette: igen, Polchow mögött ment, és amikor elkezdtek lereszkedni a szűk lépcsőn, alul két rendőr bukkant fel, akik revolverrel fenyegetőztek.* Ugyanezt erősítette meg a Polchow szakaszából életben maradt harmadik tűzoltó, Emil Dupke is.**

Tehát fontos tanúbizonyságaink vannak róla, hogy a Reichstag alagsorában valami „nem volt rendben". Hiteles adatokkal egészíti ezt ki a Reichstag két egykori fűtője – Heinrich Grünewald és Erhard Ziron. Grünewald ezt mondotta el 1969-ben Karl Bracher történésznek:

„1933. február 26-án és 27-én én és kollégám, Johann Wittkowski azt a feladatot kaptuk, hogy fűtsük fel a kazánokat, hogy bemelegítsük azt a helyiséget, amelyben a megerősített őrség tartózkodott, vagyis a Reichstag elnöki palotájának fogadótermét. Tizenhárom évig szolgáltam a Reichstagban, de ez volt az egyetlen eset, amikor ezt a termet befűtötték. Az őrségre állítólag a kommunista zendülések miatt volt szükség. Az egységet nemcsak mi, fűtők találtuk gyanúsnak, hanem Paul Adermann kapuőr is. Elhelyezett néhány gyufát a föld alatti járat megfelelő helyén – éppen ott, ahol két fémlappal fedett csatorna szeli át. Ez volt a járatnak az egyetlen olyan helye, amelyet fémlapok borítottak. Ezenkívül Adermann cérnát rakott azokra az ajtókra, ame-

* E. Nest 1960. július 14-i levele.

** E. Dupke 1971. július 26-i levele.

lyek az elnöki palotát a kazánháztól elválasztották. Ily módon állapíthatta meg, hogy éppen azokon az éjszakákon, amelyeken megerősített egység volt a palotában, ismeretlen személyek használták a föld alatti járatot. A február 27-i tűz után az egység nyomtalanul eltűnt. Február 28-án Adermann azt mondta nekem és kollégáimnak, hogy a tűz éjszakáján valaki használta az elnöki palotának a pincébe vezető hátsó kijáratát. Az illetők csakis az egység tagjai lehettek."

Ez a közlés nyilván kellemetlenül érintette Tobias urat, mert elkezdte bizonygatni, hogy Grünewald azon a napon egyáltalán nem járt a Reichstagban. Ekkor a megbántott Grünewald megtalálta az archívumban az 1933. évi szolgálati beosztást, amelyből kitűnt, hogy éppen ő volt február 27-én éjszaka az ügyeletes.

És még egy vallomás, melynek szerzője Erhard Ziron, szintén a Reichstag egykori fűtője: „Grünewaldnak igaza van, amikor arról beszél, hogy 1933. február 26-án és 27-én kivételesen be kellett kapcsolnia a fűtőszerkezetet, minthogy a Reichstag elnöki palotájában előttünk ismeretlen személyek egy csoportja tanyázott. 1933. február 27-én este 8 órakor mentem el a kazánházból Krüger és Wittkowski fűtőkkel... Engem, Grünewaldot és Wittkowskit a bíróság nem idézett meg. Lipcsébe csupán »megszűrt tanúkat« hívtak. A nyomozás idején szintén nem hallgattak ki minket az esemény színhelyén."

A kép teljessége kedvéért hozzátesszük: amikor Adermann kapuőrt kihallgatták Lipcsében, azt mondta, hogy feltételezése szerint a tüzet megelőzően hat alkalommal jártak ismeretlenek a föld alatti járatban. Ha levették a cipőjüket, könnyen elkerülhették, hogy zajt csapjanak...

Ám ez nem győzte meg Tobiast, Mommsent és a hasonszőrűeket. Mommsen új verzióval jelentkezett: a kapuőri helyiség olyan helyen volt, hogy Adermann-nak és a többieknek feltétlenül látniuk kellett volna mindenkit, akik a föld alatti járatot használja. „A magányos gyújtogató" elméletének hívei azonban itt is kudarcot szenvedtek. Heinz Leverentz, a Nemzetközi Vizsgáló Bizottság képviselője, a heidelbergi egyetem kriminalisztikai professzora megállapította: az elnöki palotából észrevétlenül át lehetett jutni a Reichstagba, és a kapuőr nem ellenőrizte az átjárót. Zajtalanul és észrevétlenül lehetett mozogni a föld alatti járatban. Leverentz végkövetkeztetése: a legkevésbé sem vitatható, hogy a gyújtogatók a föld alatti járatot használták, és a palotában „megerősített őrség" volt jelen.

Utazás a múltba

Viszonylag nemrég jelent meg tudományos körökben a „mai történelem" fogalom. Ebben látszólag ellentmondás van: hogyan lehet a történelem „mai"? A történelem az történelem, melynek a múlt a tárgya. Napjainkban azonban már a hagyományok leghívebb őrzői sem tiltakoznak az új terminus ellen, és ennek megvan a maga oka.

Rohanó időnkben, a szupersebességek és grandiózus előrelépések korában olykor igen nehéz meghúzni a pontos határt a múlt és a jelen között, és még nehezebb múltnak tekinteni azt, ami a közelmúltban történt. A történelem klasszikus felosztásában az „újkor" és a „legújabb kor" már nem képes az eseményeket a maguk teljességében befogadni. Ha például az 1918. év eseményei a „legújabb korhoz" tartoznak, akkor miként nevezzük az 1941-ben történteket: „legesleg-újabb kor"? Nyilvánvalóan az ilyesfajta nehézségek elkerülésére vezették be a „mai történelem" terminusát. A mai történelem azokat az eseményeket tekinti át, amelyek ugyan már múlttá váltak, de valamiképpen maiak maradnak. Napjainkban már sok országban vannak a mai történelemre szakosodott intézetek, amelyek az 1939–1945. évi háborúnak és az azt követő időszaknak a tanulmányozására összpontosítanak.

A „mai történelem" nem csupán tisztán tudományos okok folytán áll közel hozzám. Amikor magunk is átélünk bizonyos eseményeket, és aztán megtaláljuk azok leírását monográfiákban, sőt történelemtankönyvekben is, önkéntelenül elgondolkozunk nemzedékünk sorsán. A nagy honvédő háború minden résztvevője átéli ezt, amikor emlékiratok és hadtörténeti tanulmányok oldalait lapozgatja. Vagy pedig megérkezünk egy városba, ahol a háború napjaiban megfordultunk, és a város a mai történelem útikalauzává válik...

Éppen ez az érzés fog el olyan városokban, mint Berlin vagy Lipcse. Különösen Berlinben! Bár a várost újjáépítik és egyre növekszik, s az egykori romok helyén már régóta új lakónegyedek állnak, újra és újra belebotlom olyan épületbe, amely nyomban visszatérít a múltba.

A háborút követő években nemegyszer sétáltam, illetve utaztam a Reichstag épületének közvetlen közelségében. Az ötvenes években a város angol szektorában magasodott, mint szürke – és mondjuk ki nyíltan – ocsmány és ormótlan valami, amely 1933-ban leégett hatalmas kupolájának csontvázával az eget verte. Az épületet nagyon lassan

hozták rendbe, s azzal kezdték, hogy befestették vagy levakolták az összes feliratot, amelyet szovjet harcosok hagytak a Reichstag falain az épület ostromának történelmi napjaiban. A nyugat-berlini hatóságok természetesen arra hivatkoztak, hogy csupán tatarozni szeretnék az épületet.

A Reichstag most ragyog a frissen vakolt falaival és oszlopaival. Rekonstruálták az épületet: a középső kupolát lebontották, ugyanígy a négy sarokbástyát is. Ettől az épület nem lett szebb. A nyugat-berlini hatóságok gyakran használják fel provokációs célokra, hogy ily módon bebizonyítsák Nyugat-Berlinnek az NSZK-hoz való tartozását. A helyrehozott termekben olykor a bonni Bundestag bizottságai üléseznek. A régi ülésterem egész belső kiképzése a felismerhetetlenségig megváltozott.

Amikor a Reichstag felgyújtásának történetével foglalkoztam, elgondolkodtam: nem kellene-e odautaznom, ahogy mondani szokás, a „bűncselekmény színhelyére"? Ügyeim azonban meggátoltak szándékom végrehajtásában. Egy alkalommal közleményt olvastam az újságban, hogy a Nemzetközi Vizsgáló Bizottság egyik tagja meg kívánja látogatni azt a bizonyos föld alatti járatot, amelyen keresztül 1933. február 27-én este a gyújtogató rohamosztagosok csapata megindult vészt hozó útjára. Ez a hír arra késztetett, hogy félretegyem dolgaimat és Berlinbe utazzam.

Honnan lehetett bejutni a föld alatti járatba? Már tudjuk, hogy az egyik út a gyorsírók szobájából vezetett oda. Telefonáltam Nyugat-Berlinbe megkérdezni, hogy megmaradt-e az a szoba? Nemleges választ kaptam. Ekkor eszembe jutott: hiszen az a járat a Reichstag egykori elnökének palotájában végződött, márpedig ez a palota...

A mai Berlinben aligha figyel fel bárki is arra az ódivatú épületre, amely a Clara Zetkin-strasse és az Otto Grotewohl-strasse (régebben ezeket az utcákat így hívták: Dorotheenstrasse és Charlottenstrasse) kereszteződésénél lévő udvarban található. Az épület általában nehezen elérhető, minthogy az államhatár közvetlen közelségében van, ez a határ választja el a Német Demokratikus Köztársaság területét Nyugat-Berlintől. Az udvarba ma nem könnyű bejutni. Maga a szóban forgó épület kevéssé nevezetes. Az egyetlen említésre méltó része az a külső lépcső, amely az udvarról közvetlenül az első emeletre vezet.

A háborút követő történelem úgy húzta meg a határt a két világ között, hogy nemigen törődött bizonyos történelmi körülményekkel.

A Reichstag épülete a berlini angol zónába került. A keleti oldalán található utca Friedrich Ebertnek, a weimari Németország első elnökének nevét viseli. Az elválasztó vonal éppen ezen az utcán halad. Az egységes komplexum – a Reichstag és a Reichstag elnökének palotája – szétvált. Ezt egyébként senki sem sajnálta, hiszen a Reichstag régóta elveszítette hivatali jelentőségét, a palota meg még régebben. Ez utóbbi az NDK fővárosának területére került. Ma hanglemezgyártó üzem van benne.

A harmincas években ez az épület másmilyen volt. Ha kiléptünk a Reichstagból, és átmentünk az utcán, nyomban eljutottunk ahhoz a magas kapuhoz, amely az elnöki palota belső udvarába vezetett. Itt volt a fogadóterembe vezető díszbejárat. Az első emeletre fogadásokat és tanácskozásokat terveztek, a második emeleten voltak az elnök szobái, valamint néhány lakosztály a díszvendégek számára. Az egész épületet magas kerítés vette körül, ezt a rendőrség őrizte. A bejárat egyébként nem a Friedrich Ebert-strasséről, hanem a Reichstag-Uferről nyílt, ahol állandóan őrség állt. Sokszor láttam ezt az épületet fényképeken, olvastam leírásait, elemeztem a tervrajzát. Ám egyszer meglátni többet ér, mint tucatszor olvasni róla.

Amikor Berlinbe érkeztem, nyomban kapcsolatot teremtettem az NDK belügyminisztériumának vezetőségével. Megkaptam az engedélyt, és a megbeszélt órában ott vártam a „határ menti objektum" szívélyes gazdáit a Reichstag-Ufer és az Otto Grotewohl-strasse kereszteződésénél.

Elmegyek a sorompó mellett, bemegyek az egykori elnöki palotába a „hátsó bejáraton". Először bal kéz felé kisebb épületet látok – ez egy melléképület. Néhány lépés múlva előttem áll maga a palota. Magas kapu vezet a belső udvarába.

Nyomban a kazánházba vezető kis ajtóhoz mentem. Két fordulat a szűk lépcsőn, és egy viszonylag magas helyiségbe kerülünk. Innen két járat nyílt: az egyik a műhelybe, a másik egy újabb föld alatti helyiségbe. Nagy kazán áll benne, amely ma is működik. Vasajtó vezet abba a nevezetes járatba, amelyben 1933-ban a rohamosztagosok haladtak...

Sajnos nem tudtam megismételni a teljes éjszakai útjukat. Az elnöki épületből a Reichstagba vezető föld alatti utat teljesen elzárták egy téglafallal és két ráccsal. Itt van az államhatár.

A járat meglehetősen széles. Lehetett benne mozogni és közben

kézben vinni mindent, ami a gyújtogatáshoz szükséges. A járat megtekintése után bementem magába az épületbe is. Ehhez ismét fel kellett mennem a belső udvarra. Miután kiléptem a kazánház kis ajtaján, a díszkapu közelében találtam magam. Tudjuk, hogy a rohamosztagosok különcsapatát az úgynevezett „fogadóteremben" helyezték el, vagyis közvetlenül ennek a bejáratnak a közelében. Egy érdekes adottság, amelyről már szóltam: a kertből széles kőlépcső vezetett közvetlenül az első emeletre, és a Nemzetközi Bizottság nyomozói úgy vélik, hogy a rohamosztagosok csapata a kertből közvetlenül bejuthatott rajta az épületbe. Innen észrevétlenül átmehettek a kazánházba, majd a föld alatti járatba.

Megköszöntem német barátaimnak szívélyes meghívásukat az 1933-ba történő utazásra, és tovább utaztam, de már a mába. Beszélnem kellett a nevezetes *Barna Könyv* szerzőivel; ennek a könyvnek az oldalain leplezték le először a Reichstag felgyújtásának a titkát, mutattak rá annak a föld alatti járatnak a jelentőségére, amelyben épp az imént jártam.

A *Barna Könyv* páratlan jelenség a világ publicisztikájában. Aligha fordult elő a történelemben, hogy ilyen rövid idő alatt napvilágot látott volna egy könyv, amely egy ennyire titkos elgondolást ennyire pontosan tudott volna feltárni – ezt megirigyelhették még a legkiválóbb képesítésű bűnügyi szakértők is. Napjaink történészei, akiknek pedig jóval több dokumentum áll rendelkezésükre, ők sem tudnak az eseményeknek más, meggyőzőbb magyarázatot adni. Ezért van értelme annak, hogy most megszakítsuk elbeszélésünk fonalát, és emlékezzünk erre a csodálatos könyvre.

Történetét Alexander Abusch, a kommunista mozgalom veteránja mondta el nekem. A háború utáni években az NDK miniszterelnökhelyettese volt, majd pedig az NDK Kulturális Szövetségének díszelnöke.

„Akkoriban az NKP Ruhr-vidéken megjelenő újságjának, a *Ruhr-Echó*nak voltam a szerkesztője, a lap Essenben jelent meg. 1933. május 10-ig a Ruhr-vidéken maradtam illegálisan. Május végén Berlinbe hívattak, ahol megtudtam, milyen új feladattal bíz meg a párt. Úgy döntöttek (magában a döntésben nem vettem részt), hogy a lehető legrövidebb idő alatt előkészítünk és közzéteszünk egy könyvet, amely leleplezi a náci provokációt. A munkát Párizsban kellett végeznünk,

ahová bonyolult úton jutottam el – Csehszlovákián, Ausztrián és Svájcon keresztül.

A rue Saint-Honorén lévő kis szobákban csakhamar megkezdődött a nagy munka. Ebben az utcában volt a »Karrefuhr«-kiadó, amelynek az élén akkor Willi Münzenberg állt. A könyvet szeptemberig mindenképpen ki kellett adnunk, vagyis még a lipcsei per megkezdése előtt. Szerkesztőségünkbe mindenfelől dőlt az anyag: tanúvallomások, emigráns szemtanúk beszámolói. Óriási segítséget kaptunk az NKP-tól. Így például Wilhelm Pieck, aki Ernst Thälmann letartóztatása után a pártot vezette, átadta nekünk a Reichstagnak és a föld alatti járatnak a tervrajzát, amelyhez képviselőként jutott. Ő fordította figyelmünket Ernstnek, az SA berlini főnökének a szerepére is. Ám nem csupán kommunistáktól kaptunk anyagokat. Szociáldemokraták, pártonkívüliek, a polgári pártok aktivistái, akik szintén a nácizmus áldozatai lettek, beszámoltak az általuk ismert tényekről.

Sietnünk kellett, ezért az egyes fejezetek megírását munkatársainkra bíztuk. Az én feladatom volt a politikai szerkesztés; a másik szerkesztő Otto Katz volt (őt André Simon újságírói álnéven ismerték). Rudolf Fleistmann írta a nácizmus hatalomra jutásáról szóló fejezetet, Albert Norden tárta fel a fasizmus nemzetközi kapcsolatait. Nagy segítséget nyújtottak nekünk ismert írók, akik az anyagok irodalmi feldolgozásában vettek részt. Ezenkívül ideadták eredeti anyagaikat is. Így például a szerzők névsorában olyan kiváló alkotókat találunk, mint Martin Andersen Nexø, Romain Rolland, Egon Erwin Kisch, Lincoln Steffens, Ernst Toller, Michael Gold, André Gide, Henri Barbusse.

Nehézséget okozott – mesélte Abusch –, hogy a nyomda nem Párizsban volt, hanem Strasbourg-ban. Ide-oda kellett szállítanom a levonatokat: osztrák útlevelemmel viszonylag szabadon mozoghattam Franciaországban. Röviden: 1933. augusztus elsejére kész volt a német nyelvű kiadvány, néhány hét múlva a könyv franciául és angolul is megjelent..."

Az NDK Művészeti Akadémiájának hatalmas dolgozószobájában beszélgettünk. A könyvespolcokat megtöltötték Abusch művei, melyeket írói és társadalmi tevékenységének éveiben írt. Az, amire most emlékezett, mintha a távoli múltba tűnt volna. Azokban a zaklatott napokban és hónapokban a német kommunistáknak illegálisan, életük

kockáztatásával kellett harcolniuk eszményeik megvalósításáért. Napjainkban ezek az eszmények valósággá váltak.

1933-ban a régi birodalmi Berlinben élte nyugtalan életét Hans Schrecker, akivel könyvünk lapjain már megismerkedhettünk. Tudjuk, hogy február 28-án elővigyázatossága megmentette a letartóztatástól.

„Született berlini vagyok – meséli Schrecker. – Ám a sors úgy akarta, hogy azokban az években csehszlovák útlevelem legyen. Ma már nem érdemes elemezni, miért is alakult így. Ám ez a körülmény a kezünkre játszott. Hanus Strasnitznak hívtak, csehszlovák állampolgár voltam, prágai állandó lakással. A párt úgy döntött, hogy egy ilyen útlevéllel könnyen teljesíthetem a futár feladatait, melyek akkoriban igen fontosak voltak. Feltétlenül hírt kellett vinni külföldre a németországi állapotokról, el kellett látni anyagokkal elvtársaimat, akik Párizsban lázasan dolgoztak a *Barna Könyv*ön. A Franciaországba eljuttatandó anyagokkal három ízben léptem át a német határt. Nem mentem közvetlenül Franciaországba, utam Baselen és Zürichen át vezetett. Az anyagokat, melyeket Fritz Dahlem, az NKP KB Politikai Bizottságának tagja adott át nekem, a legvékonyabb papírra írták, hogy könnyen elrejthessem.

Egyébként csakhamar gyanúba fogtak. A Gestapo nyilván hírt adott rólam a svájci hatóságoknak, mert egyik utam alkalmával a határőr megkérdezett:

– Miért utazik Svájcba?

– Turista vagyok.

– Mennyi pénze van?

– Tíz frank.

– És ennyi pénzzel akar turistaútra indulni?

Nem tudtam jobbat kitalálni, mint hogy a pénzemet Zürichben fogom megkapni. Lelkem mélyén átkoztam Franzot, aki nagyon takarékos volt a párt pénzének kezelésében, és tényleg csak tíz frankot adott az útra. Ami Zürichet illeti, ebben nem hazudtam, hiszen épp ott adtam le anyagaimat, melyeket aztán továbbjuttattak Párizsba.

Egy alkalommal – folytatta Schrecker – valóban volt miért, nagyon komolyan izgulnom. Berlinből Basel felé tartva egy kupéba kerültem egy ismeretlen nővel, aki hirtelen ezt kérdezte:

– Nem érzi úgy, hogy figyelik?

Igenlően bólintottam. Addigra (a vonat közeledett a svájci határhoz) néhány embert már valóban gyanúsnak találtam a kocsiban.

– Ide figyeljen – mondta útitársnőm –, ha fél az üldözéstől vagy van valami elrejtenivalója, szívesen segítek...

Közeledett a határ – döntenem kellett. Minthogy semmi kétségem sem volt afelől, hogy figyelnek és hogy a határon átkutatnak, úgy határoztam, hogy kockáztatok, és amikor a vonat alagútba ért, gyorsan átadtam útitársnőmnek a borítékot.

Később minden úgy alakult, ahogyan vártam: a német rendőrség feltartóztatott a határon, és átkutatott. Semmit sem találtak, és elengedtek. Közben azonban a vonatom elment, és taxin kellett utolérnem. Svájci területen mondhattam köszönetet megmentőmnek..."

Albert Norden beszélgetésünk során nyilvánvaló elégedettséggel emlékezett a *Barna Könyv*re, mint a harcos antifasiszta publicisztika remekére:

„– Azokban a napokban Berlinben dolgoztam, a párt központi orgánumának, a *Rote Fahné*nak voltam a politikai szerkesztője. Miután Hitler hatalomra jutott, más antifasisztákhoz hasonlóan nekem is illegalitásba kellett mennem. 1933 áprilisában megkaptam a Központi Bizottság új utasítását, amelyről az egyik titkos találkozóhelyen szereztem tudomást Richard Giptnertől: Koppenhágában meg kellett jelentetnem az *Antifasiszta Front* című bulletint, neki pedig Párizsba kellett utaznia. Nemsokára magam is odautaztam. Antifasiszta kongresszus előkészítésével foglalkoztunk, ezenkívül engem bevettek a *Barna Könyv* szerzői kollektívájába.

– Norden elvtárs – kérdeztem –, napjainkban bizonyos nyugati szerzők azt állítják, hogy a *Barna Könyv* csupán véletlenül sikerült, és főként feltételezésekből állt, nem pedig tényekből. Igaz ez?

– A *Barna Könyv* éppen azért sikerült, mert pontos adatokat gyűjtött egybe, és az összes anyag ezekre támaszkodott. Ha nem voltunk teljesen biztosak egy adott kérdésben, természetesen feltételezéseinket és elképzeléseinket fejtettük ki. Ám nem túlzok, ha kimondom, hogy a *Barna Könyv*ben az ilyen hipotézisek legfeljebb a könyv öt-tíz százalékát teszik ki. Minden más elvtársaink és barátaink igen aprólékos munkájára épült, ők segítettek a Reichstag felgyújtásának pontos képét rekonstruálni. Hozzáteszem, hogy később a feltételezéseink is igazolódtak.

Meg kell mondanom, hogy jeles francia és angol publicisták segítet-

tek munkánkban, a többi között Geneviève Tabouis, a híres francia újságírónő. Sok anyagot kaptunk Angliából az ismert jogásztól, Dennis Pritt-től s a neves társadalmi személyiségtől, Stafford Crippstől.

Csak az antifasiszta erők egyesítésének köszönhető, hogy gyorsan és hatékonyan be tudtuk fejezni az anyagok feldolgozását. Ezt napjainkban is csak csodálhatjuk. Nyilvánvalóan azoknak a hónapoknak a rendkívüli körülményei vezettek el a publicisztika ilyen emlékezetes jelenségének a létrehozásához, mint amilyen a *Barna Könyv*. Ez persze nem az én személyes érdemem, de arra, hogy a szerzők egyike voltam, elégedetten emlékezem..."

„Pozitív bizonyítékok"

A kriminalisztika komoly tudomány. A bírósági bizonyítékoknak kimerítőeknek kell lenniük, s ha abszolút teljességük nem lehetséges, maximálisan meg kell győzniük. Emellett fennáll egy meghatározott osztályozás, amely a bizonyítékokat „negatívokra" és „pozitívokra" osztja. Az előbbieknek ki kell zárniuk mindenkit, aki *nem követett el* bűncselekményt, az utóbbiaknak választ kell adniok a kérdésre, *ki is volt* hát a tettes.

Eddig a „negatív" bizonyítékokat gyűjtöttük, és erre a következtetésre jutottunk:

– Van der Lubbe *nem volt képes* ilyen rövid idő alatt a Reichstag felgyújtását előkészíteni.

– Van der Lubbe *nem volt egyedül* azon az estén a Reichstagban.

– Van der Lubbe *nem ismerte* a Reichstag helyiségeinek elrendezését, minthogy életében először járt az épületben.

– Ha voltak segítőtársai, azok *nem tartoztak* azokhoz az antifasiszta rétegekhez, amelyek között a harmadik birodalom főnökei a bűnösöket keresték.

De hát kik voltak a segítőtársai? És voltak-e ilyenek? Ezeket a kérdéseket újra és újra felteszi Tobias és Mommsen... Hirdetik, hogy a „negatív bizonyítékok" nem elegendőek; negyvenöt év elteltével meg kellene már nevezni a gyújtogatókat. Ugyanakkor, véleményük szerint, világos, hogy az egyetlen gyújtogató Marinus van der Lubbe volt...

A lényeget tekintve, a világ közvéleménye sok évvel ezelőtt már megkapta a *Barna Könyv* lapjain a „pozitív bizonyítékokat" – melyek,

ha nem is teljesen kimerítőek, de elegendőek voltak. Éppen a *Barna Könyv*ben esett először szó a Göring palotájában elhelyezett rohamosztagosokról, a gyújtogatás igazi szervezőiről – Goebbelsről, Göringről, valamint a rohamcsapatok parancsnokairól, Ernstről, Heynesről, Helldorffról.* A *Barna Könyv* a többi között az úgynevezett „Obervohren-memorandumra" támaszkodott. Obervohren a Német Nemzeti Néppárt képviselője volt a Reichstagban. 1933 márciusában összeállított egy dokumentumot a Reichstag felgyújtásáról, és terjesztette azt a hozzá hasonlóan gondolkodók között. Ez a dokumentum külföldi újságírók kezébe került. 1933 áprilisának végén egy részlete megjelent a *Manchester Guardian* hasábjain, és tíz nap múlva Obervohrent holtan találták kieli lakásán...

A következtetések, amelyekre a *Barna Könyv* szerzői jutottak, beigazolódtak még a fasizmus összeomlása előtt. Hermann Rauschning, Hitler egykori követője, *Hitler bizalmasa voltam* című könyvében így emlékezett:

„Nem sokkal a Reichstag égése után Hitler hallani akarta a jelentésemet... Vorster Gauleiter kísért hozzá. Mielőtt bebocsátottak volna a kancelláriába, alkalmunk volt a folyosón beszélgetni a párt vezetőivel. Himmler, Göring, Frick és néhány nyugat-németországi Gauleiter volt ott. Göring beszámolt a Reichstag égésének részleteiről. A pártban akkor még szigorúan őrizték a tűzvész titkát, és jómagam is úgy véltem, hogy a gyújtogatás vétkesei a kommunisták, vagy legalábbis a Komintern által küldött emberek. Csupán ebből a beszélgetésből tudtam meg, hogy a Reichstagot a nemzetiszocialista vezetőség gyújtatta fel.

Döbbenetes volt az az őszinteség, amellyel egymás között, szűk körben tárgyaltak erről. Az összeesküvők nevetgéltek, cinikus tréfákat engedtek meg maguknak. Göring leírta, hogy legényei hogyan jutottak be a Reichstagba a föld alatti járaton keresztül, hogy milyen kevés idejük volt, és majdnem fel is fedezték őket. Csak azt sajnálta, hogy nem égett le az »egész kunyhó«. Annyira siettek, hogy nem tudták befejezni »munkájukat«."

Rauschningnak ezek a sorai feljegyzéseire épültek. Miként elmondotta nekem, minden Hitlerrel és cinkosaival folytatott beszélgetés

* Mint később Ernstgert Kalbe NDK-beli történész rámutatott, a könyv egyedül abban volt pontatlan, hogy Heynesnek nem volt közvetlen köze a gyújtogatáshoz.

után nyomban feljegyzéseket készített jegyzetfüzeteibe, s ezeket magával vitte, amikor Németországból Svájcba utazott.

Hans Bernd Gisevius, akinek nürnbergi tanúvallomásairól már tudunk, a per folyamán beszámolt bizonyos részletekről, melyekről a rendőrség még a tűzvész okainak kutatásakor tudomást szerzett, de ezek nem kerültek nyilvánosságra:

„Goebbels tárgyalt erről (a gyújtogatási tervről – *L. B.*) a berlini SA-csapatok vezetőjével, Karl Ernsttel, és minden részletében felvázolta, hogyan kell végrehajtani a gyújtogatást. Kiválasztottak egy oldatot, amelyet minden pirotechnikus ismer. Ezzel az oldattal kellett jó előre leönteni az összes helyiséget, hogy a láng rövid idő alatt valamennyit elborítsa. A Reichstagba való behatoláshoz azt a járatot használták, amely a Reichstag elnöki palotájától vezetett oda. Az SA tíz megbízható tagját felkészítették a gyújtogatás végrehajtására..."

Gisevius a továbbiakban beszámolt a gyújtogatás néhány résztvevőjének sorsáról. Egyiküket, Rall rohamosztagost, az egykori köztörvényes bűnözőt, 1933-ban kizárták az SA soraiból, és nem fizették ki neki a megígért jutalmat. Ekkor úgy határozott, hogy mindent kitálal a Birodalmi Bíróságnak, ám vallomásának jegyzőkönyve a Gestapóhoz került. A jegyzőkönyvet megsemmisítették, majd megölték Rallt. A többi résztvevő többségét akkor likvidálták, amikor 1934. június 30-án leszámoltak az SA vezetőségével.

Hofer és Calic Nemzetközi Bizottsága még napjainkban is össze tudott gyűjteni új tanúvallomásokat. Fontos felfedezést tettek, amikor rátaláltak a Kessel fivérek, Eugen és Hans dokumentumaira. Az előbbi a császári sereg tisztje volt, majd az 1918. évi ellenforradalom önkéntes csapataiban szolgált; 1933 után belépett az SA-ba. Hans von Kessel konzervatív lapok munkatársa volt, és szoros kapcsolatot tartott Hellerrel, aki Ernst Gruppenführernek, a berlini rohamosztagosok parancsnokának segédtisztje és a rendőrségnek a kommunisták megfigyelésére specializálódott munkatársa volt. Eugen von Kesselt akkor lőtték agyon, amikor 1934 júniusában leszámoltak az SA-val; bátyja, Hans akkor már emigránsként élt Stockholmban.

Miről szólnak a von Kessel fivérek feljegyzései? Először is arról, hogy 1933 februárjában a politikai rendőrség, SA, SS köreiben, valamint Daluge, a belügyminisztérium különleges biztosa irodájában „feketelistákat" állítottak össze, ügynököket és provokátorokat készítettek fel, hamis tanúkat válogattak ki, és folyt a gyújtogatás „műszaki

előkészítése". Célpontul a Reichstagot választották ki; az előkészítést Daluge SS-Brigadeführer és az SA különleges osztaga végezte. Kesselék ezenkívül tudtak róla, hogy Obervohren megyilkolására készülnek.

A Kessel fivérek dokumentumainak tanulmányozása közben Hofer professzor felfigyelt arra, hogy Hans von Kessel kapcsolatban állt Richard Breitinggel, a Német Nemzeti Néppárt egyik személyiségével. Breiting archívumával pedig már régóta foglalkozott dr. Calic, a Nemzetközi Bizottság titkára. Calic ebben az archívumban sok olyan feljegyzést talált, amelyet „K" betűvel jelöltek meg. Minthogy ezek a feljegyzések alapjában véve egybevágtak Kesselék feljegyzéseivel, Calic feltételezte, hogy Breiting ugyanebből a forrásból kapta értesüléseit.

Mit közöltek a „K-dokumentumok"? Először is teljesen világosan szerepelt bennük, hogy Göring palotájában helyezték el az SA különosztagát, és hogy Obervohren tudott erről. Rámutattak a föld alatti járat felhasználására is. Breiting a továbbiakban bevezette a „K-dokumentumokba" azt a feljegyzést, amely Rudolf Hessnek az 1933. májusi titkos összejövetelen tartott felszólalását örökítette meg: ebben rátámadt az SA embereire, akik kifecsegték a gyújtogatás titkát. Amikor ezt elolvastam, eszembe jutott Birdnek, a legfőbb háborús bűnösök spandaui szövetségi börtöne parancsnokának egyik feljegyzése. Bird egy alkalommal megkérdezte Hesst, mit tud a Reichstag felgyújtásáról.

„Nem tudok semmit, semmit sem tudok – felelte Hess szemét lesütve, öklét összeszorítva. – De még ha tudnék is, akkor se beszélnék róla..."

Bird hozzátette, hogy Hess nyilvánvalóan hazudott.

Breiting archívumában megtalálták annak a beszélgetésnek a leírását is, amelyet 1933. május 10-én Hugenberggel, a Német Nemzeti Néppárt vezetőjével folytatott. Hugenberg akkoriban nagyon haragudott Hitlerre, aki először bevette őt a minisztertanácsba, de aztán nyilvánvalóan egyszemélyi diktatúrára törekedett. Hugenberg nyíltan szólt arról, hogy a Reichstag felgyújtása „Goebbels, Himmler, Heydrich és Daluge műve volt". Kijelentette, hogy Obervohrent éppen azért „távolították el", mert túl sokat tudott a február 27–28-i eseményekről.

Ezek az adatok először is igazolják a *Barna Könyv* leleplezéseit,

másodszor kissé kiszélesítik a gyújtogatás előkészítésének egy másik vonatkozásával kapcsolatos ismereteinket. A többi között rendkívül érdekes, hogy megemlíti az SS-nek – Himmlernek és legközelebbi munkatársának, Heydrichnek, a cseh nép jövendő hóhérának – a részvételét a dologban. Heydrich részvételéről szól Otto von Heidebreck újságíró nemrég megtalált memoranduma is, amely az ötvenes években készült. Heidebreck 1933-ban igen jól tájékozott ember volt, minthogy a fivére, Peter, SA-Gruppenführer volt Stettinben (őt is „likvidálták" 1934-ben). A Kesselékétől teljesen eltérő forrásokra támaszkodó Heidebreck beszámol arról, hogy Heydrich már 1933 elején aktívan tevékenykedett Berlinben, és hogy a gyújtogatás az SS, az SA berlini osztagainak és a berlini rendőrségnek „közös akciója" volt. Heidebreck a többi között rámutat, hogy a tűzvész napján Heydrich Berlinben tartózkodott.

Ez a körülmény a legutóbbi időkig homályban maradt. De mégis tisztázódott, amikor megszólalt az akkori idők fontos tanúja, aki sokáig hallgatott! Filipp Bachmann-nak hívják.

A Mannheim melletti Wiesloch város nyugdíjasa immár elmúlt hetvenéves, de akkoriban fiatal vállalkozó volt, egy berlini vegyiüzem tulajdonosa. Ezt mondja Bachmann a *Mannheimer Morgen* 1978. augusztus 3-i számának tanúsága szerint: 1932 nyarán megismerkedett egy „nagyon sikeres" kereskedővel, aki érdeklődést tanúsított a Bachmann-cég termékei iránt. Ez a kereskedő Hindenburg elnök unokaöccse volt, nagyszerű kapcsolatokkal rendelkezett, ami arra késztette Bachmannt, hogy odaadja Albert von Hindenburgnak (így hívták a kereskedőt) a kizárólagos jogot pirotechnikai áruinak Berlinben való forgalmazására. Így Bachmann is egyike lett azoknak, akik érdeklődtek e meglehetősen speciális áruk iránt,

Gambke, az egyik vásárló, jól ismerte az SA-vezetőit. Bachmann rajta keresztül ismerkedett meg a berlini SA-törzs tűzszerészrészlegének munkatársaival, akik befogadták őt abba a „söröző körbe", amely rendszeresen összegyűlt a Pschorrbräu sörözőben, a Potsdamerplatz közelében, este hat-hét óra körül. Itt, német szokás szerint, volt egy asztal a „törzsvendégeknek". Bachmannt bemutatták a törzsvendégek némelyikének – az egyikük Goebbels segédtisztje volt, a másik Göring testőre. Bachmann több alkalommal is részt vett a rohamosztagosok e csoportjának dáridóiban. Ők maguk – mintegy tréfából – „állami haramiáknak" nevezték magukat. Bachmann csakhamar megtudta,

honnan ez az elnevezés: a rohamosztagosok tagjai voltak annak a „különosztagnak", amely államfontosságú objektumokat őrzött, a többi között Göringnek, a Reichstag elnökének palotáját.

Bachmann háromszor járt a kocsmában február 27-e előtt, és hallotta, hogy ivócimborái valamilyen „akcióra" készülődnek. Gambkétól pedig arról szerzett tudomást, hogy Gambke hatvan kiló foszfort szállított az SA tűzszerészrészlegének. Albert von Hindenburg, aki tudta, kikkel ismerkedett meg Bachmann, azt tanácsolta neki, hogy nyomban február 27-e után látogassa meg a sörözőt. És valóban, február 28-án óriási lakomát csaptak a Pschorrbräuban, amelyben részt vett Goebbels titkára, Hanke (a későbbi Gauleiter), a Reichstag képviselője az NSDAP részéről, Albrecht, valamint egy magas, szőke férfi, akihez a résztvevők nagy tisztelettel szóltak, hol keresztnevén („Reinhard") említve őt, hol pedig a rangján („Standartenführer"). Az egyik rohamosztagos felkötött karral járt. Bachmann kérdésére, hogy mi történt vele, ezt válaszolta: „megégette a karját foszforral".

Ki volt ez a rejtélyes szőke férfi? Bachmann ma már tudja, hogy senki más, mint Reinhard Heydrich, Himmler jobbkeze. Bachmann meséli:

„Amikor belépett, mindenki felugrott a helyéről, összeütötte a bokáját, és felordított: »Heil Hitler!« Heydrich ezt mondta az összegyűlteknek: »Fiúk, a győzelem a miénk!« Ezután az ivás ivászattá fajult."

Bachmann persze megértette, mivel is foglalkoztak az „állami haramiák". Gambke könyörgött neki: ne beszéljen a hatvan kiló foszforról és más szállítmányokról. Bachmann úgy döntött, hogy befogja a száját, mert nem akart az életével fizetni.

Csak napjainkban, tudomást szerezve a Nemzetközi Vizsgáló Bizottság munkájáról, döntött úgy, hogy megszegi „hallgatási fogadalmát", és fontos részleteket közöl: amennyire tudja, az SA-osztag 10 emberből állt; a foszforkészletet (60 kilót) bevitték a Reichstag ülésztermébe; a terem hosszában egy speciális gyújtózsinórt helyeztek el (mintegy 100 métereset). Ezt átitatták foszforral, ami lehetővé tette a tűz oly gyors tovaterjedését a teremben.

Felbukkant egy másik, 1981 előtt ismeretlen tanúvallomás. Egy baden-württembergi professzortól származott, aki ismeretlenségben kívánt maradni. Az illető közeli ismeretségben állt Bruno Kinddel, az SA egyik vezetőjével. A harmincas években együtt dolgozott ezzel a rohamosztagossal, aki megosztotta vele „első kézből" származó infor-

mációit. Ez az „első kéz" pedig az SA ama különleges pirotechnikai részlege volt, amelyről Bachmann beszámolt.

Bruno Kind 1933-ban ennek a részlegnek volt a munkatársa, és késleltetett hatású gyújtószerkezetek összeállításával foglalkozott. 1933 legelején a berlini rádiótorony közelében kipróbáltak egy ilyen szerkezetet. Kind tudta, hogy február 27-én este az SA-osztag a föld alatti járaton keresztül bevitt a Reichstagba jó néhány gyújtófolyadékkal töltött kannát. Az üres kannákat ugyanazon az úton hordták el. Ez a tény a többi között azért is érdekes, mert gyújtófolyadékról beszél – ugyanarról, amit Schatz szakértő felfedezett. Egy másik tanúvallomás – amelyet egy egykori repülőtábornok tett – ismételten rámutatott Göring szerepére. Kitűnt, hogy a gyújtogatást követő napon Lörtzser repülő, Göring közeli barátja (később repülőtábornok) azzal dicsekedett a berlini repülősklubban, hogy Göring parancsára ő maga is részt vett a gyújtogatásban. Végezetül, 1982-ben tették közzé Rudolf Diels posztumusz nyilatkozatát arról, hogy Göring vezető szerepet játszott a gyújtogatásban. Diels, aki sokáig és szívósan állította ennek az ellenkezőjét, közzé kívánta tenni vallomását, de hirtelen egy autókatasztrófa áldozata lett.

Ugyanilyen érdekesnek bizonyult Erwin Willennek, az SA 15. köpenicki Standartja (ezrede) egészségügyi vezetőjének archív anyaga, amelyet a Nemzetközi Bizottság szintén előásott. Willennek a rohamosztagosok zárt bírósága elé kellett állnia, azzal vádolták, hogy verekedett Leonardo Kontival az SS-től. Ugyan mit lehetne kideríteni két náci verekedésének tényéből? Kiderült, hogy sokat. Amikor Willen védte magát a bíróság előtt, elkezdett érdemeire hivatkozni, a többi között arra, hogy... részt vett a Reichstag felgyújtásában. Ezt nemrégiben közölte a per egyik résztvevője, a bíróság akkori titkára, dr. Helmut Stange, egykori Scharführer.

Ám Willenen az sem segített, hogy hivatkozott a gyújtogatásban való részvételére. Özvegye közlése szerint azzal fenyegette főnökét, Karl Ernstet, hogy elmondja az igazságot a tűzről. Willen ezzel eldöntötte saját sorsát, az 1934. június 30-i véres események során agyonlőtték. Willennek mint a gyújtogatás résztvevőjének a neve megtalálható Breiting papírjaiban is. 1934-ben azt írta Doenikének, az NSDAP lipcsei Kreisleiterének, hogy Willen azt a parancsot kapta – Eggerttel, a berlini SA törzsparancsnokával együtt –, hogy ők ketten vezessék a Göring palotájában elhelyezett SA-különosztagot.

A Kessel fivérek, illetve Heidebreck dokumentumai olyan anyagokat tartalmaztak, amelyek a gyújtogatás előtörténetére vonatkoznak. Ezek a többi között leírják, hogyan készítették elő a porosz belügyminisztérium vezető tisztviselői, élükön Göringgel és Dalugéval, azokat a törvényeket, amelyeket február 28. után elfogadtak. A dokumentumokból kitűnik, hogy igencsak jó előre készültek a „gyújtogatók" elleni lehetséges bírósági perre. Így például a rendőrség régóta kijelölte Dimitrovot és Popovot leendő áldozatként. Előkészített egy „tanúvallomást" arról a találkozásról, amelyre állítólag sor került egy bizonyos „orosz" és „két holland" között. Előkészítették a Reichstag felgyújtásának hamis terveit is, melyeket oda kívántak csempészni Dimitrovhoz. És végezetül, valamennyi dokumentumban említik, hogy az SA „különosztaga" ott van Göring palotájában, hogy az akcióban olyan személyek vesznek részt, akik Ernst Gruppenführer környezetéből valók.

Nem véletlen, hogy a szálak újra és újra Karl Ernstnél futnak össze. Ernst az akkori rohamosztagok egyik vezéralakja volt. A viszonylag fiatal – huszonkilenc éves –, energikus, kalandor típusú férfi a szó szoros értelmében hullákon gázolt felfelé. Osztagai rémületet keltettek a berlini lakosságban. Karl Ernst az SA vezérkari főnöke, Röhm jóindulatát élvezte (mellesleg mindketten homoszexuálisok voltak, és nem is titkolták). Ernstre bízták az SA legfelelősségteljesebb akcióit.

Nemrég vált ismeretessé, hogy a lipcsei per megnyitásának napján Ernst a rohamosztagosok egyik találkozóján cinikusan kijelentette:

„Számomra nincs kiút. Ha azt mondom, hogy nem vettem részt a gyújtogatásban, hazugnak neveznek, ha megmondom, hogy részt vettem benne – disznónak."

Ernst mindenesetre túl sokat tudott. 1934. június 30-án őt is likvidálták.

A Signal-akció

Próbáljuk meg összefoglalni az összes ismert adatot, és rekonstruáljuk a nácik által kigondolt és megvalósított akció menetét.

Az elgondolás a náci vezetőség csúcsán született. Csaknem biztos, hogy az eszme Goebbelsé. Goebbels a rákövetkező hetekben is közvetlenül foglalkozott az egész akció „propagandisztikus alátámasztásával". Így például ő bízta meg egyik munkatársát, dr. Eberhardt

Taubertet, hogy gyűjtsön össze minden adatot „a kommunisták részvételéről" a gyújtogatásban.

Taubert igen érdekes személyiség. Azt az osztályt vezette Goebbels hivatalában, amely kifejezetten kommunistaellenes propagandával foglalkozott. Később ebből az osztályból nőtt ki a hírhedt Antikomintern – a hamisítványok elkészítésének és különféle provokációk előkészítésének központja. Taubert nem maradt munka nélkül a nácizmus összeomlása után sem: a „hidegháború" idején tanácsossá nevezték ki „az összném et kérdések" bonni minisztériumában. Itt ismét felhasználta kommunistaellenes tapasztalatait.

Akkor, 1933-ban, Taubert Lipcsébe utazott, ahol a jövendő pert előkészítő birodalmi ügyészekkel együtt dolgozott a náci szuperbíróság „forgatókönyvén". Ami Goebbelst illeti, ő az elkövetkező években is igyekezett kihasználni a tüzet baljós céljaira, így például egy alkalommal azt javasolta, hogy a Reichstag épületében hozzák létre „A Kommunista Veszedelem Múzeumát".

A gyújtogatás elképzelt tervének megvalósításához Göring közvetlen részvételére volt szükség: először is a rendőrség Göringnek engedelmeskedett, másodszor ő volt a gazdája magának a Reichstag épületének, illetve az elnöki palotának. Végezetül, Göring felügyelt az SA berlini osztagaira (Ernst Röhm, az SA vezérkari főnöke Münchenben tartózkodott).

A Nemzetközi Bizottság nyomozói megállapították, hogy az akció a „Signal" (Jel) fedőnevet kapta.

A terv kidolgozását az SA berlini törzse készítette el az SS-vezetőség közreműködésével. A „káderek" kiválasztásába a rendőrséget is bevonták, amely áttanulmányozta a rendőrségi ügyiratokat azzal a céllal, hogy megtalálja „az alkalmas embereket". Az egyik ilyen doszszéban már 1931 óta szerepelt Marinus van der Lubbe, aki 1933-ban váratlanul feltűnt Berlinben. Már tisztázódott, hogyan is történt ez: elküldték érte Brauser rendőrspiclit, aki van der Lubbét 1931 óta ismerte.

Egyúttal szélesebb körű intézkedéseket is tettek. Lerohanták az NKP KB épületét (a „Karl Liebknecht-házat"), ahol állítólag megtalálták a „rendzavarások és gyújtogatások" tervét. Két rendőrspicli, Arlt és Merten már jó előre vallomást tett, hogy még február 17-én látták van der Lubbét valami „orosszal" (Lipcsében az ügyész megpróbálta bizonyítani, hogy az illető Dimitrov volt, de ő gyorsan szét-

zúzta ezt a nevetséges vádat). Elkészítettek egyéb „adatokat" is, például arról, hogy Dimitrov találkozott „a GPU ügynökével" stb. A háború után aztán Heller egykori rendőrtisztviselő közölte, hogy ezeket az „adatokat" nem vonultatták fel Lipcsében, mert tartottak tőle, hogy Dimitrov révén ebből is csak botrány lenne.

A gyújtogatás előkészítése. A rohamosztagosok különcsoportja február 26–27-én letáborozott Göring palotájában, a föld alatti járat felhasználásával behatolt az ülésterembe, és előkészítette azt a gyújtogatáshoz. A csoport mintegy tíz emberből állott, tagjainak többségét már ismerjük: Willert, Eggert, Rall, Steinle rohamosztagosok, Gildisch, Woythe, Gepke, Sander, Teufl: az SS tagjai. Az ő „munkájuk" eredménye volt, hogy a hatalmas teremben néhány perc alatt minden lángra lobbant. A gyújtogatás műszaki részét az SA törzsének különleges tűzszerészrészlege biztosította, amelybe az SS vezérkarától átirányították Herbert Packebuscht.

A Nemzetközi Bizottság úgy véli, hogy gyakorlatilag Kurt Daluge vezette az egész akciót – náci káder, rohamosztagos, aki az SS tagja lett. 1933-ban Göring kinevezte Dalugét porosz „különleges feladatokra kijelölt biztosnak" és rendőrtábornoknak. Ebben a *Barna Könyv* eltér a bizottság véleményétől, mert kiemeli Karl Ernst fontos szerepét. A két nézet között azonban nincs ellentmondás. Daluge és Ernst egyaránt a barna vezetők közé tartozott. Az ő kezükben volt a „Signal" összes szála. Az akció végrehajtásában közvetlenül részt vettek még az SS „specialistái", élükön Reinhard Heydrichhel.

És végül, az akció közvetlen résztvevője lett Hitler, Göring és Goebbels. Nem bízták senkire az események „ellenőrzését". Megérkezvén a tűzvész színhelyére, nemcsak hogy maguk is tanúkká váltak, de – és ez a legfontosabb – mindörökre bemocskolták magukat, mint századunk egyik legnagyobb kommunistaellenes provokációjának cinkosai.

A tűz fénye nem alszik ki

...Nagy zaj és tömeg volt a frankfurti könyvvásár kiállítótermeiben. Fontos, évenként ismétlődő esemény ez nemcsak az NSZK, hanem egész Nyugat-Európa kulturális és szellemi életében. A Nyugat-Németországban eltöltött hat évem alatt rendszeresen meglátogattam a vásárt.

Egy alkalommal körbejártam az állványokat, és hirtelen hatalmas

plakátot vettem észre: „Hanussen – bevált jóslatok!" Hanussen? Az a bizonyos? Hiszen azt az embert, aki óvatlanul megjósolta a Reichstag égését, megölték! Amikor odaléptem az állványhoz és elbeszélgettem gazdáival, kétségeim eloszlottak. A valódi Erich Jan Hanussen halott. Ám él Nyugat-Németországban egy „próféta", aki felvette a II. Hanussen nevet (mint a királyi családokban!). És miért éppen Hanussenét? Beszélgetőpartnereim szerint I. Hanussen „korunk legnagyobb jósa" volt. Átadták nekem II. Hanussen „csodálatos jóslatainak" prospektusát, a könyv gyönyörű kiadásban jelent meg (valami oknál fogva Liechtensteinben). A prospektusból kitűnt, hogy II. Hanussen egyidejűleg gyógyítja is az embereket a legkülönfélébb betegségekből.

Hanussen tehát „visszatért". És visszajött – a valóságban – jó néhány hitlerista tábornok s rendőr is! Ők pedig azt hirdették emlékezéseikben: igaz, hogy a kommunistáknak nem volt közük a gyújtogatáshoz, de nem volt közük a náciknak sem. A hamis tanú szerepét játszotta el Zirpins, az egykori rendőrbiztos (ő kérdezte ki van der Lubbét), valamint Schnitzler, az ő egykori munkatársa. Mindketten Hannover nyugatnémet város rendőri apparátusában helyezkedtek el. A dortmundi rendőrség tisztviselője lett Braschwitz, „a tűz okait kutató bizottság" egykori elnöke, valamint Heisig, akkori munkatársa is. Így jött létre a Nemzetközi Bizottság találó meghatározása szerint „a rendőrbiztosok összeesküvése". Az összeesküvés célja a Signal-akció szervezőinek és résztvevőinek rehabilitálása volt.

Az összeesküvők valóságos frontot alakítottak ki. Ugyanabban a Hannoverban, ahol Zirpins Alsó-Szászország bűnügyi rendőrfőnökének magas tisztségét látta el, adta ki Tobias, az „Alkotmányvédő Hivatal" tisztviselője a maga könyvét. Segítségére sietett „vallomásaival" Grauert egykori államtanácsos, a már említett Brauschwitz, továbbá Jacobi, Göring személyi segédtisztje, Melitta Wiedemann náci újságírónő, Taubert egykori munkatársnője s még sokan mások. És nem csupán publicisztikus eszközökhöz folyamodtak. Azok ellen a tanúk ellen, akik elvetették Tobias téziseit, üldözési és rágalmazási hadjáratot indítottak.

Könnyen megérthetjük, hogy ilyen körülmények között még a Nemzetközi Bizottság tagjainak, polgári történészeknek is igen nehéz lett a helyzetük. Anyagaik megjelentetését akadályozták. Ha csak mód nyílt rá, megvádolták őket, hogy „a világkommunizmus cinkosai". A bizottság azonban nem adta fel: 1978 végén megjelent tanulmányai-

nak második kötete. 1979 elején dr. Calic, a bizottság titkára Bulgáriába látogatott. Fogadta őt Todor Zsivkov, aki igen jó véleménnyel volt a bizottság munkájáról, mivel az segített, hogy jobban megértsük Georgi Dimitrov antifasiszta hőstettének nagyságát. Nem véletlen, hogy az NSZK reakciós sajtója ellenségesen fogadta a bizottság munkájának eredményeit. A *Zeit* című hamburgi hetilap 1979 végén 8 (!) hasábnyi „szaktanulmányt" jelentetett meg, amelyekben igyekezett lejáratni Hofert és Calicot. Fő érvük ez volt: Hoferék ugyanarra a következtetésre jutottak, mint a *Barna Könyv*...

Hát igen, a mai NSZK-ban nem akarják hangosan megnevezni az igazi bűnösöket! Ettől való tartózkodásuk olykor anekdotikus formát ölt. A hatvanas években a kivégzett Marinus fivére, Johannes van der Lubbe bírósági pert indított, hogy elérje Marinus hivatalos rehabilitálását. Először sikerült annyit elérnie, hogy a halálos ítéletet „utólag" nyolcévi börtönnel helyettesítették. Marinus, mondták, mégiscsak bűnös volt gyújtogatásban, és a náci bíróságnak elvben igaza volt. Johannes van der Lubbe azonban nem nyugodott addig, amíg csak 1980-ban el nem érte a felmentő ítéletet. Ekkor történt a viccbe illő esemény: az ügyészség megfellebbezte a döntést, és a bíróság hatályon kívül helyezte a felmentést, mivel „nem illetékes" arra, hogy az 1945-ben felszámolt Birodalmi Bíróság ítéleteit felülvizsgálja...

Ez – az egyik újság szavai szerint – „jogi pingpong" kiváltotta a nyugatnémet közvélemény felháborodását. Martin Hirsch jogász, a szociáldemokrata párt jeles személyisége tiltakozott amiatt, hogy a bíróságok kazuisztikával foglalkoznak, és nem akarják helyreállítani a történelmi igazságot a náci gyújtogatók és bírák bűnével kapcsolatban. Hirsch az NSZK „igazságszolgáltatása szégyenének" nevezte azt a tényt, hogy Nyugat-Németországban az egész háborút követő időszakban a fasiszta igazságszolgáltatás egyetlen tisztviselőjét sem ültették a vádlottak padjára. 1983-ban pedig jött az új határozat, amelyet már egyenesen a Szövetségi Bíróság hozott: van der Lubbe ügyét nem kell felülvizsgálni, mivel „nem lehet felújítani azokat az ügyeket, amelyeket egykor a Birodalmi Bíróság vizsgált", emellett a történészek, állítólag, máig vitatkoznak az igazi bűnösök kilétén...

Nem nehéz rájönni, hogy a sok évvel ezelőtti események körül miért forrnak ma is a szenvedélyek. Megérthetjük, ha például elolvassuk az USA kongresszusi képviselőkből álló különbizottságának 1979 elején megjelent közleményét a Kennedy elnök és Martin Luther King

meggyilkolása ügyében végzett vizsgálatának eredményeiről. Az ő változatuk mindkét ügyben ez volt: „magányos gyilkos", és semmiféle összeesküvés! Mennyire hasonlítanak ezek a hivatalos kijelentések Tobias téziséhez, aki arról kívánja meggyőzni az embereket, hogy a Reichstag felgyújtásakor nem volt náci összeesküvés, mindent egy „magányos ember" végzett...

Ma már ez nem olyan bonyolult...

Hát igen, ma már ez nem olyan bonyolult. Telefonálhatok vagy levelet írhatok, amelyben kifejezem azt az óhajomat, hogy találkozni szeretnék valakivel, és elbeszélgetnék vele a közelmúlt valamelyik eseményéről. Beszélgetőpartnerem (vagy levelem címzettje) érdeklődik, hogy mi iránt tudakozódom, és rendszerint megkér, hogy előre jelezzem kérdéseimet. Egy idő után megkapom a választ, ami nem feltétlenül pozitív. Ám a Herr Standartenführer sohasem mondja azt, hogy nem kíván egy szovjet íróval beszélgetni. Egyszerűen csak nem állnak rendelkezésére a szükséges adatok, vagy már mindent elmondott másoknak, akiket éppen ez a probléma érdekelt.

Előfordul azonban az is, hogy a találkozóra sor kerül. Megjelenik előttünk egy idős ember, legtöbbször nyugdíjas, aki nyugodtan fejezi be életét egy Düsseldorf melletti villában vagy München csendes lakónegyedében.

Minden ilyen találkozás – kínszenvedés. Nem csak azért, mert hivatásos hóhérral találhatom magam szemközt. Inkább azért, mert nagyon nehéz lélektanilag megtenni a távolságot a harmadik birodalom – ennek az embere volt beszélgetőtársam – és napjaink között, amikorra ő (SS-jelvény nélkül a hajtókáján, horogkereszt nélkül a lovagkereszten) megmaradt ama szörnyűséges tizenkét év ékesszóló tanújának, amelyet vérrel-vassal írtak be Európa történetébe. Mindenre emlékezik, szívesen mesél. Számára a náci világ magától értetődően elevenen él, ha a történelem furcsa szeszélyéből valamiképp múlttá vált is.

Az eltelt években nemegyszer kerültem ilyen helyzetbe. Először Münchenben, amikor meglátogattam Kurt Kristmann SS-Obersturmbannführert, akinek gaztetteiről Lev Ginzburg *Mélység* című kisregénye számol be. Ez a kisregény az SS krasznodari rémtetteiről szól, ahol Kristmann vezette a 10. Sonderkommandót. Tanúja voltam, miként gyűjtötte az író kisregénye anyagát; tudtam, hogyan jutott Kristmann cinkosainak nyomára. Annál nagyobb izgalommal

hallgattam a Münchenből éppen hogy visszatért Ginzburg elbeszélését. A Stachus szállodában szállt meg, amely a Bayerstrassén található – általában ott laknak a szovjet turisták. Csupán át kellett mennie az utca túlsó oldalára, hogy a szomszédos házon egy réztáblácskán meglássa ezeket a szavakat: „Kurt Kristmann ingatlankereskedő." Ez annyira megrendítette, hogy sokáig nem tudott magához térni.

Végighallgattam beszámolóját Moszkvában, és a következő napon Bonnba repültem, majd tovább utaztam Münchenbe. A *Kürbiskern* című haladó újság szerkesztőjével, Friedrich Hitzerrel együtt elmentem ebbe az ingatlanirodába, amely a Bayerstrassén volt. Előzőleg meglátogattam a helyi ügyészt, aki megerősítette, hogy az említett dr. Kristmann és a 10. Sonderkommandó parancsnoka egy és ugyanaz a személy, ügyét már több mint tíz éve vizsgálják, de az ügyészség még nem tisztázta a „tényálladékot", minthogy állítólag még nem érkeztek meg a dokumentumok a Szovjetunióból. Ezért Kristmann még szabadlábon van. Hogy mikor kezdődik a pere? Nem tudni.

Nem kell megerőltetnem az emlékezetemet, mivel a Kristmannál tett látogatásunk után nyomban leültünk Hitzerrel a szomszédos kávéházban, és leírtuk beszélgetésünket a doktori címet viselő hóhérral. Íme a feljegyzés szövege, amelyet akkor megjelentettünk a *Kürbiskern*ben, és átadtunk a *Mélység* szerzőjének. (Ginzburg hamarosan maga is beszélt Kristmann-nal.)

„A beszélgetés kezdete 1967. augusztus 28. 9 óra 15 perc.

Kérdés: Herr dr. Kristmann, kérdéseink volnának Önhöz.

Válasz: Kérem.

Kérdés: Ön a 10-es számú SS-Sonderkommandó egykori parancsnoka?

Válasz: Igen, én vagyok az. Már régóta folytatnak ellenem vizsgálatot. Letartóztattak, de óvadék ellenében kiengedtek, és jelentkeznem kell a rendőrségen. Addig voltam letartóztatásban, amíg az Oroszországból küldött dokumentumokat lefordították. Ám ezekben mindent eltúloztak és felfújtak, ezt bárki láthatja.

Kérdés: De néhány évvel ezelőtt Ön, dr. Kristmann, Grigorjanc szovjet újságíróval folytatott beszélgetésében tagadta, hogy a kommandó parancsnoka lett volna?

Válasz: Igen, de azért, mert nem mutatta fel az iratait. Beszélhetünk őszintén. Nincs mit takargatnom. Parancsnok voltam, a Gestapóban szolgáltam. Ám az ellenem felhozott vádak túlzottak. Mindig

korrekt és humánus voltam. Háború volt, és a háborúban olykor rossz dolgok történnek. Ezt csak sajnálhatjuk, és én is sajnálom. De mit kellett volna tennem? Beosztottaim ma is igazolhatják, hogy korrekt voltam. Nem, ezek a túlzások igaztalanok. Zsidókkal pedig egyáltalán nem volt dolgom. Nem ártottam nekik.

Kérdés: Azt jelenti ez, hogy Ön csak oroszokat semmisített meg?

Válasz: Nem, csupán a partizánokat és ügynököket. Én a partizánok és az ügynökök elleni harccal foglalkoztam. Egyébként is újonc voltam ebben a dologban. Hivatásomat tekintve síelő vagyok, hivatásos sportoló, a békés Salzburgból származom. Síelőként akartak elküldeni a Kaukázusba. Ám nem jutottunk el a Kaukázusig, így kerültem a Sonderkommandóba. Hogyan gátolhattam volna ezt meg? Ár ellen nem lehet úszni. És ott már minden megtörténhetett. Csak egyebek mellett foglalkoztam ezekkel az ügyekkel, a papírokat nem szerettem. A gaztettek pedig még előttem történtek. Természetesen sajnálom a történteket. Ám az, ami az Önök anyagaiban szerepel, többnyire fel van fújva.

Kérdés: Kristmann úr, Ön a Szovjetunióból érkezett anyagokról beszél? Az itteni hatóságok azonban azt állítják, hogy a Szovjetunió nem szállította az anyagokat.

Válasz: Az anyag a nemzetközi jogsegélyen keresztül érkezett. De már megmondtam, hogy sok benne a túlzás. Magam is jogász vagyok, mindig korrekt. Jól bántam az oroszokkal.

Kérdés: Miért tartja a szovjet anyagot túlzásnak?

Válasz: Ezt nem tudom most Önnek részletesen elmagyarázni, hosszú ügy.

Kérdés: Most nem a részletekről van szó. Ön az egész anyagot elfogultnak tartja?

Válasz: Mindezt az akkor nálunk szolgáló oroszok agyalták ki. Szeretnék magukat kimenteni. Hiszen Önöknél már rendeztek egy kirakatpert ellenem!* Hallottunk erről az itteni rádióból, és a hasunkat fogtuk a nevetéstől.

Kérdés: Ön ezt a pert »kirakatpernek« nevezi?

Válasz: Nem, bocsásson meg, rosszul mondtam. Egyszerűen csak pernek. Én ehhez kevéssé értek. Jajszkban nem voltam jelen. Ott gyerekeket öltek, de én nem voltam ott.

---

* Krasznodarban megtartották a pert, amelyen fény derült Kristmann gaztetteire.

Kérdés: Talán Jejszkre gondol?

Válasz: Igen, igen, Jejszk! Így fordította a tolmács is. Ó, tudja, én nagyon szeretem az orosz népet. Személyesen jártam Himmlernél, és megmondtam neki, hogy helytelenül bánunk az oroszokkal. Jobban kell velük bánnunk, különben elvesztjük a háborút.

Kérdés: Nocsak, Ön még Himmlernél is járt?

Válasz: Nem, bocsánat, ilyen magasra nem jutottam. Csak Kaltenbrunnernél jártam. Neki mondtam, amit mondtam.

Kérdés: Ön azt mondta Kaltenbrunnernek, hogy az oroszokkal való rossz bánásmód miatt elveszíthetik a háborút. És azon sohasem gondolkodott el, hogy ez a háború – bűncselekmény?

Válasz: Ó, tudja, én nem akarok politikával foglalkozni. 1945 óta teljesen apolitikus vagyok. Semmibe sem avatkozom bele. Hibáztunk, amikor háborút kezdtünk az oroszokkal. Nagyon sajnálom, hogy megtámadtuk őket. Ugyanakkor gyűlölöm az amerikaiakat, akik megtámadtak bennünket. Az oroszok ellen semmi kifogásom sincs.

Kérdés: Kristmann úr, mond-e Önnek valamit a Tomka név?*

Válasz: Nem, nem emlékszem ilyen névre. Sokan voltak. Nem emlékszem. De miért kérdezi ezt? Kiről beszél?

Itt felálltunk, mondván, hogy részünkről ennyi elég.

Kristmann: Nem, várjanak, beszélgessünk még, ne menjenek...

Mi: Beszéljen erről majd a bíróságon, ne itt.

Kristmann: Igen, igen. De hiszen ez legkorábban két év múlva lesz. Most az első csoport felett fognak ítélkezni.

Kérdés: Ön is benne lesz?

Kristmann: Nem, én jogász vagyok. A német jog szerint a vádlott nem tekinthető bűnösnek, amíg bűncselekményét nem bizonyították be. Mondják, írni fognak rólam?

Mi: Természetesen, hiszen újságírók vagyunk.

Kristmann: De az istenért, ne a német sajtóban! Hiszen nagy ügyfélköröm van. Legyenek szívesek, maradjanak még, leülünk, elbeszélgetünk...

9 óra 40 perc. Köszönés nélkül távozunk."

Azóta nemegyszer elmentem a Bayerstrassén lévő ház és a Kristmann nevét viselő réztábla mellett. Láttam az 1974. évi sajtóközleményt is arról, hogy tanúk és kellő bizonyíték híján megszüntették a

* Így hívták Kristmann egyik ágyasát, akit Krasznodarban lelepleztek.

Kristmann elleni vizsgálatot. Aztán eltűnt a tábla is a házról. Az Obersturmbannführer úr nyilván nyugdíjba ment, és élvezi mindazokat a javakat, amelyek a Szövetségi Köztársaságban egy nyugalmazott SS-tag és sikeres üzletember számára elérhetőek...

Kristmann akkor nem akart semmit sem elmondani – nos, ez érthető. Ám egyik-másik kollégája, például Köppen SA-Brigadeführer (szintén Münchenben) vagy Naumann államtitkár Remscheidben készségesen megosztotta emlékeit. Ám a hallgató számára ez valóságos kínzás, mert az interjúkészítő hivatása megköveteli, hogy egy időre elnyomja saját érzéseit. Márpedig ha azt akarjuk, hogy beszédpartnerünk részletesen és tartalmasan szóljon, olykor hallgatnunk kell. Hallgatnunk, amikor ordítani szeretnénk! Emlékszem, Köppen Brigadeführer a birodalmi kancellária minden felsőbb tisztségviselőjének a jellemzését ezekkel a sablonos szavakkal kezdte:

„Mindenekelőtt nagyon rendes ember volt..."

Márpedig Köppen jókora időt töltött ebben a kancelláriában. És mégis, számára Goebbels, Fegelein (Hitler rokona), Krebs tábornok, sőt Himmler is „nagyon rendes" ember volt. Kivételt csak Bormannnal tett, akit az egykori Brigadeführer mindennek elmondott...

Fritz Hesse elbeszélése

Ezúttal a beszélgetőtársam nem egykori SS volt. Erre akár egy közvetett jelből is rájöhettem: a müncheni Türkenstrassén lévő lakásának berendezése igen szerény volt. Észre lehetett venni, hogy ez a bútor már évtizedek óta áll itt, és semmiképpen sem a háború után vették. Nem, Hesse nem volt újgazdag, és nem csinált a háború után ragyogó karriert, mint az Ober- és Gruppenführer urak többsége. Ellenkezőleg, szerényen, nagyon szerényen élt a nyugdíjából, amelyet Legationsratként (követségi tanácsosként) kapott, mint a Birodalmi Külügyminisztérium egykori tisztviselője.

Dr. Fritz Hesse viharos életet élt. Münchenben kezdte pályafutását, ahol ifjú egyetemi hallgatóként Karl Haushofer professzornak, nyugalmazott tábornoknak, a „geopolitika" jövendő oszlopának tanítványa lett. Az előadásokon és odahaza Hesse gyakran találkozott a professzor egy másik tanítványával, aki ugyanolyan fiatal volt, mint Hesse. A rendkívül furcsa fiatalembert Rudolf Hessnek hívták. Hess összehozta Hessét Hitlerrel, majd később (már Berlinben) Guttmann

bankár házában megismerkedett Joachim von Ribbentroppal is. Az egyetem elvégzése után azonban Hesse nem foglalkozott politikával, hanem az újságírásban használta fel tehetségét. Nemsokára a Wolf távíróügynökség főszerkesztője lett. Amikor pedig 1934-ben ez az ügynökség átalakult a hivatalos Német Tájékoztató Irodává (DNB), Hesse megőrizte beosztását. Néhány évi munka után Canaris tengernagy javaslatára (!) a DNB londoni irodájának vezetője lett. Ez igen tekintélyes tisztség volt, mivel a kialakult szokások értelmében a DNB irodavezetője automatikusan tagja lett a német követség mellett működő „sajtótanácsnak", vagyis egyike lett a sajtóattaséknak. Hesse helyzete még jobban megerősödött, amikor a régi iskolához tartozó diplomata, Leopold von Hesch helyett a londoni német nagykövet éppen Hesse régi ismerőse, Joachim von Ribbentrop lett!

Hesse csakhamar Ribbentrop afféle „különfutárja" lett. Ribbentrop bizalmatlan volt a követségi tisztviselők iránt, akiket a császári diplomácia merev hagyományai szerint neveltek. Az új követnek hűséges emberekre volt szüksége, márpedig Hesse sok tekintetben megfelelt Ribbentropnak: először is (a követtől eltérően) jól tudta a nyelvet, és kiismerte magát az angol ügyekben; másodszor, az angol–német együttműködés eszméjének volt a híve, amelyet Haushofer tábornok már a húszas évek óta hirdetett. Éppen ezért különösen alkalmas volt annak a fő feladatnak a végrehajtására, amelyet Ribbentrop Hitlertől kapott:

„Ribbentrop, szállítsa nekem a szövetséget Angliával!"

Így hangzott Hitler utasítása, amely megfelelt az angol–német kapcsolatok egyik teljesen meghatározott szakaszának. Megfelelt Ribbentrop hírnevének is a náci körökben.

Hogyan került Joachim von Ribbentrop Londonba? Eleinte nem töltött be hivatalos diplomáciai tisztségeket, az úgynevezett „Ribbentrop-irodának" volt a főnöke, a náci párt külpolitikai szervének, amelyet a Birodalmi Külügyminisztérium mellett párhuzamosan hoztak létre. Ebben a minőségében már voltak bizonyos érdemei a náci vezetőség előtt: ő kötötte meg 1935-ben az angol–német tengeri egyezményt, amelynek segítségével Németország megszabadult azoktól a korlátozásoktól, amelyekre a versailles-i békeszerződés kötelezte. Ribbentropnak jó híre volt az üzleti körökben is: közülük került ki, és egy nagyiparos lányát vette feleségül.

Frau Ribbentrop láthatta, hogyan „emelkedik" a hitvese. 1936

augusztusában a bayreuthi Wagner-fesztiválon (Hitler hódolt Richard Wagner zenéjének, és ezért a fesztiválra az egész náci elit odautazott) a Führer közölte Ribbentroppal, hogy államtanácsossá kívánja tenni a Birodalmi Külügyminisztériumban – ezzel miniszterhelyettes lett volna. A poszt akkor betöltetlen volt, de betöltetlen volt a londoni követ helye is. Ezért Hitler megkérdezte Ribbentropot:

„Kit küldhetnék Londonba? És van-e egyáltalán esély az Angliával való megegyezésre?"

Ribbentrop óvatosan válaszolt: az esélyek nem túl nagyok, de vannak. Ennek ellenére – nyilván megérezte, hogy most „kitűnhet" – önmagát ajánlotta követnek. Másnap Hitler beleegyezett. Később kiderült, hogy az egykori pezsgőkereskedő nem számította el magát, mivel csakhamar nem államtanácsossá, hanem miniszterré nevezték ki.

Bizonyos körülmények között a követ személye politikai jelzéssé válhat. Amikor 1937-ben a Foreign Office eltávolította Berlinből Eric Phippset, és Neville Hendersonnal helyettesítette, mindenki tudta: a bíráló hangvételű Phippsre nincs szükség, olyan ember kell, aki rokonszenvezik Hitlerrel. Ribbentrop kinevezése ily módon vált jelzéssé az összes londoni kommunistaellenes erő számára.

A hitlerista Németország és Anglia – pontosabban Anglia akkori vezetőinek és a hitlerista Németországnak a kapcsolataiban volt egy rendkívül fontos közös tényező: a kommunistaellenesség. A két ország burzsoáziája egymás ellen küzdve sem feledkezett meg közös gyűlöletéről a világ első szocialista állama iránt. Miután a nácizmus hatalomra került, gyakran jártak Berlinben londoni látogatók, akik lelkesedtek azért, hogy Hitler milyen „hozzáértően" számolt le a kommunista mozgalommal. Ami pedig a birodalom vezetőit illeti, állandóan hangoztatták, hogy „a bolsevizmus elleni harc bástyái Európában".

Az ellentétek és az összhang eme bonyolult egyvelegében jöttek létre és fejlődtek az angol–német kapcsolatok. Nemegyszer fogunk még találkozni az érem e két oldalával. Olykor magában a náci vezetésben sem volt egyetértés, hogyan is viselkedjenek Anglia irányában egy adott pillanatban. Előfordult, hogy egyes csoportok (például a katonai vezetés, személy szerint Beck és Canaris 1938–1939-ben) nyilvánvalóan túlbecsülték az Angliával lehetséges megegyezés esélyeit; előfordult az is, hogy ezt a megegyezést a Wehrmachttól távol álló olyan politikusok szorgalmazták, mint Rosenberg vagy Ribbentrop. Ám

csak kevés időnek kellett eltelnie, és mindannyian rátaláltak arra a magatartási vonalra, amely legfőbb céljukat – a harmadik birodalom világuralmát szolgálta.

...Abban az időszakban, amikor Joachim von Ribbentrop Reichsleiter londoni követ lett, az elmélyült diplomáciai tapogatódzás volt a fő feladat: el lehet-e érni, hogy Anglia támogassa a német terjeszkedést Európában, mindenekelőtt Kelet-Európában?

Az első napokra emlékező Hesse bánatosan számolt be arról, hogy milyen tehetségtelenül és durván lépett akcióba az új követ.

„Képzelje csak – mondotta –, Ribbentrop még megbízólevelének átadása előtt interjút adott az angol sajtónak, amelyben kijelentette: azért jött, hogy meggyőzze Angliát, mekkora veszély fenyegeti a bolsevizmus részéről, és arról, hogy feltétlenül létre kell hozni az angol–német szövetséget a szovjetek ellen..."

A náci követ „nagy dobásai" közé tartozott, hogy amikor első ízben jelent meg VI. György király előtt, a terembe belépő Ribbentrop náci köszöntéssel emelte fel karját, amivel zavarba hozta az udvari embereket és magát az uralkodót. Másnap azt írták a londoni lapok, hogy a német követ nyilván összetévesztette a Buckingham palotát egy náci röpgyűléssel...

Igaz, Ribbentrop nem sokáig maradt Angliában. 1937-ben külügyminiszter lett. Herbert von Dirksen, a tapasztalt diplomata váltotta fel (akivel Hesse szintén közös nyelvet talált). Ennek ellenére Ribbentrop magát az angliai ügyek kiváló ismerőjének kezdte tartani. Amikor Hitler úgy döntött, hogy elfoglalja Ausztriát, elküldte külügyminiszterét Londonba, hogy nyugtassa meg az angol politikusokat. Hesse úgy emlékszik, hogy a német csapatok Ausztriába való bevonulásáról szóló távirat éppen ama díszebéd közben érkezett, amelyet Neville Chamberlain a magas vendég tiszteletére adott. Ribbentrop nem tudott jobbat kitalálni, tehát kijelentette, hogy az Anschluss elvben persze szükséges, de hozzátette, hogy a beérkezett közlés hazug, Ausztriába egyáltalán nem vonultak be német hadosztályok...

„Ebből később jókora botrány lett – mondotta Hesse –, de, képzelje csak, az angolok belenyugodtak abba, hogy Ausztria elveszítette függetlenségét."

Amikor pedig a miniszter hazakészülődött, közte és bizalmasa között az alábbi nevezetes beszélgetés zajlott le.

Ribbentrop úgy vélte, hogy Angliát „le kell írni" a német politika

számvetéseiből, és nem lehet számítani a vele való együttműködésre. Hesse ellenvetést tett:

„Miniszter úr, még egyszer meg kell próbálni!"

Erre Ribbentrop ésszerűen válaszolt:

„No jó, akkor maradjon itt..."

Hesse teljesítette a feladatot, és az egész drámai 1938-as évet Londonban töltötte. Amikor világossá vált, hogy Ausztria után Csehszlovákia következik, speciálisan foglalkozott ezzel a kérdéssel. Hesse partnerei vezető londoni személyiségek voltak, így például J. Stuart, a kormány sajtófőnöke, Conwall-Evans professzor (Hesse tudta, hogy ez a tudós férfiú valójában az Intelligence Service német osztályának munkatársa). Jó kapcsolatai voltak Hessének a befolyásos Angol–Német Társaság köreiben, amelynek feje lord Mount-Temple, tagjai pedig Londonderry, Rothermere, Derby lordok és mások voltak. És végezetül, Stuart összehozta Hessét magával Horace Wilsonnal – egy olyan emberrel, akinek véleménye éppen annyit nyomott a latban, mint magáé Chamberlainé.

Wilsont még jó néhányszor fogjuk említeni könyvünk oldalain. Hesse elmondta, hogy Ribbentrop közvetlen ajánlására teremtett Wilsonnal kapcsolatot.

„Wilson született közvetítő volt, és ebben a minőségében pótolhatatlan értéket jelentett az angol–német együttműködésben. Beszélgetőpartnerei előtt csendes, észrevétlen figurának tűnt, maga volt a megtestesült szerénység. Ám szerénysége mögött erő rejtőzött. Önmagát az angol ügyek igazi irányítójának tekintette, és mindig a »mi« névmással kezdte. Gyakran mondta: »Mi úgy véljük...«, »Mi nem engedjük meg...«"

Hesse nem állt egyedül Wilsonról kialakított véleményével. Így például a német követség azt jelentette Londonból Berlinbe, hogy Wilson „kulcsfigura", aki Moltke tábornagy klasszikus elve szerint jár el: „légy valójában nagyobb, mint amilyennek látszol". A nevezetes londoni közgazdasági iskola neveltjeként sokáig szolgált a Munkaügyi Minisztériumban, ahol bonyolult tárgyalásokat folytatott a szakszervezetekkel (ekkor tett szert „közvetítői" képességeire). 1931-től kezdve a miniszterelnök fő „ipari tanácsadója" és a polgári szolgálat feje lett. Chamberlain egyetlen döntését sem hozta meg Wilson nélkül.

„Tudtuk – mondta Hesse –, hogy a polgári szolgálat főnökeként gyakorlatilag Wilson vezette a titkosszolgálatot..."

Ezeket a kapcsolatokat kellett aktivizálni attól a pillanattól kezdve, amikor Hesse tudomást szerzett róla, hogy Keitel tábornagy bemutatta a Führernek a Grün-terv – Csehszlovákia elfoglalásának terve – egyik változatát. Figyelemre méltó, hogy erről Hesse... az angoloktól értesült. Az angol felderítés tehát nagyon gyorsan kapott adatokat arról, hogy a németek be kívánnak törni a Szudéta-vidékre.

Az árulás naptára

Különféle naptárak vannak: hold- és csillagnaptárak, van Julianus-naptár és Gergely-féle naptár. Ám ha a második világháborút megelőző eseményekre emlékezünk, egészen sajátos naptárat állíthatunk össze: a világ érdekei elárulásának naptárát. Mert az akkori Nyugat-Európa urai csaknem minden hónapban (ha nem éppen naponta) elkövettek egy-egy kisebb-nagyobb árulást saját népeik ellen. Békét, jólétet, biztonságot ígértek nekik, mindegyik a maga módján: az angol politikusok gőgösen, évtizedek óta kidolgozott retorikával; a németek a nácizmusra jellemző hetvenkedéssel; az olaszok színpadiasan. Ám ez csak ügyes álcázás volt. Európa gyakorlatilag már az imperialista versailles-i békekötés első napjától kezdve megkezdte útját az új háború felé.

A harmincas évek végére ezt már nem lehetett véka alá rejteni. A titkos árulás napfényre került. Az agresszor kénye-kedvére kiszolgáltatták Abesszíniát (ma Etiópia), majd Spanyolországot. A második világháború elkerülhetetlenné vált, és Makszim Litvinov, a Szovjetunió külügyi népbiztosa ezt ki is mondta egy keserű mondatban, amelyet a nyugati politikusokhoz intézett: „úgy vélik, hogy a kísértéstől úgy lehet megszabadulni, ha engednek neki..."

Az 1938-as év baljós előjelekkel kezdődött Európában. Spanyolországban folytatódott a német–olasz intervenció. Angliában nyugalomba vonult Eden külügyminiszter, a kollektív biztonság híve. Február 4-én közzétették, hogy a náci Németország legfőbb politikai és katonai szerveit átszervezték: Hitler önmagát a fegyveres erők parancsnokának nyilvánította. Érlelődött az újabb konfliktus, ezúttal Ausztria körül. A hitlerista vezetők teli torokból beszéltek Ausztria függetlenségének felszámolásáról. Március 12-én a német csapatok bevonultak Ausztriába – az Anschluss ténnyé vált. A nyugati hatalmak pedig belenyugodtak.

Hogy olvasóm felmérhesse a helyzet egész bonyolultságát, újra csak dokumentumhoz fordulok – ezúttal szovjethez. Ez a forrás – a szovjet követek jelentései, a szovjet diplomácia dokumentumai.

Hogyan értékelték tehát a helyzetet 1938 elején a szovjet diplomaták? 1938. március 14-én Litvinov külügyi népbiztos levelet intézett a párt Központi Bizottságához, amelyben megállapította:

„Úgy vélem, hogy Ausztria elfoglalása a világháború óta a legfontosabb esemény, amely rendkívüli veszélyekkel terhes, nem utolsósorban számunkra."

A párt és a kormány döntése alapján a Szovjetunió határozottan tiltakozott. Március 17-én a londoni, párizsi, prágai és washingtoni szovjet követeknek – I. M. Majszkijnak, Ja. Z. Szuricnak, Sz. Sz. Alekszandrovszkijnak és A. A. Trojanovszkijnak – megküldték a népbiztos táviratát, amely a Külügyi Népbiztosság nyilatkozatát tartalmazta. A szovjet kormány kijelentette, hogy „kész részt venni olyan kollektív akciókban, amelyeket vele együtt határoznak el, és amelyeknek célja az agresszió további kibontakozásának megállítása és az új világháború erősödő veszélyének elhárítása". „Holnap már késő lehet – figyelmeztetett a Szovjetunió –, de még mindenre van idő, ha minden állam, főként a nagyhatalmak kemény, egyértelmű álláspontra helyezkednek a világ kollektív megmentésének problémakörében."

És mit közöltek a szovjet nagykövetek a nyugati hatalmak reakciójáról?

Ivan Majszkij ezt jelentette Londonból:

„Nem kétséges, hogy Chamberlain rendkívül elutasítóan fogadja kezdeményezésünket, és ha képes lesz rá, hogy folytassa jelenlegi irányvonalát, akkor a brit kormány mindent megtesz majd azért, hogy eltemesse a szovjet ajánlatot."

Majszkijnak minden alapja megvolt erre a feltételezésre. Azokban a napokban meglátogatta Joseph Kennedyt,* az USA új londoni nagykövetét, egy rendkívül befolyásos és tájékozott személyiséget. Kennedy benyomása szerint Chamberlain nem kívánta elkötelezni magát Csehszlovákia irányában. Röviden így határozta meg Chamberlain vonalát: „alkut kötni Németországgal és Olaszországgal, angol engedmények árán".

* Az USA jövendő elnökének, John Fitzgerald Kennedynek az apja.

„Nem tudom – tette hozzá Kennedy –, van-e egyáltalán olyan dolog a világon, amiért a miniszterelnök hajlandó volna verekedni."

A franciák látszólag megőrizték az illemet, és kijelentették, hogy „hatalmas rokonszenvvel" viseltetnek a szovjet javaslatok iránt. Ám Szuric közölte, hogy Paul-Boncour külügyminiszter azt mondta neki, hogy konkrét álláspontot akkor foglalhat el, „ha tárgyalt kollégáival, és főként, ha tisztázta más demokratikus országok véleményét".

A diplomáciai nyelvről hétköznapi nyelvre fordítva ez elutasítást jelentett. Franciaország és Anglia negatív álláspontja nyomban visszatükröződött a csehszlovák diplomaták viselkedésén is. Amikor március 21-én Alekszandrovszkij prágai szovjet követ találkozott Kamill Kroftával, Csehszlovákia külügyminiszterével, utóbbi kijelentette, hogy bár Csehszlovákia hálás a segítségért a Szovjetuniónak, és számít rá, a háború nem „éles kérdés", és „a közvetlen támadás már kizárt". Világos volt, honnan ered ez a váratlan optimizmus. Március 24-én Majszkij ezt közölte Moszkvával:

„Ma jegyzéket kaptam a Foreign Office-tól válaszul Litvinov interjújára, amelyet március 17-én adtam át Cadogannak.* A jegyzék, miként az várható volt, ellentmond a békeszerető hatalmak konferenciája összehívásának, amelynek célja az agresszió elleni harc lett volna."

Igaz, nem mindenki gondolkodott így Angliában. Még azon a napon Majszkij ezt közölte Churchill-lel folytatott beszélgetéséről:

„...Teljesen egyetért, és üdvözli Litvinov legutóbbi moszkvai megnyilatkozását. Beszélgetésünk során Churchill a többi között ezt mondta: »Húsz évvel ezelőtt minden lehetséges energiámmal harcoltam a kommunizmus ellen, mert abban az időben a kommunizmust a maga világforradalmi elképzelésével a Brit Birodalmat fenyegető legnagyobb veszélynek tartottam. Napjainkban a kommunizmus nem ennyire veszélyes a birodalomra. Ellenkezőleg, a Brit Birodalmat napjainkban fenyegető legnagyobb veszély a német nácizmus, Berlinnek a világ feletti hegemóniájáról alkotott elképzelésével. Ezért jelenleg minden lehetséges energiámmal harcolok Hitler ellen... Erre az időszakra útjaink közösek. Ezért állok ki Anglia, Franciaország és a Szovjetunió szoros együttműködéséért.«"

Ám akkoriban nem Churchill határozta meg Anglia irányvonalát.

* Az angol külügyminiszter állandó helyettese.

A „békéltetők" voltak hatalmon, akiknek politikája Hitler kezére játszott. Berlinből pedig egyre aggasztóbb jelentések érkeztek. Március 27-én G. A. Asztahov ideiglenes megbízott ezt jelentette:

„Naplóimból kitűnhet, hogy Ausztria odacsatolása óta az itteni külföldi megfigyelők legfőbb problémája az a kérdés, hogy mi lesz a német agresszió soron következő tárgya. A vélemények eltérnek: egyesek Csehszlovákiát tartják a következő témának, mások a korridort*..."

Asztahov a különféle adatok elemzése után erre a következtetésre jut:

„Úgy vélem, a Csehszlovákiát fenyegető veszély rendkívül aktuális. A németek módszeresen és magabiztosan valósítják meg ottani akciótervüket, egyelőre kizárólag Henleinen** keresztül tevékenykednek, és közvetlenül nem lépnek be a játékba... A csehszlovák követ, érthető módon, igyekszik bátran viselkedni, de nem feledhetem, hogy az osztrák is így viselkedett az utolsó pillanatig. A helyzet továbbra is kivételesen komoly, az események rendkívül gyorsan bontakoznak ki, bár, ismétlem, a németek teljesen arra játszanak, hogy Csehországot »fájdalommentesen«, belső robbanás után foglalják el, és nem különösebben álszenteskednek, amikor arról beszélnek, hogy nem akarnak háborút. Ha tehát a nemzetközi helyzet Berlin számára kedvezőtlen irányban változna meg, ez rákényszeríthetné, hogy tervének megvalósítását elhalassza."

Mi is volt hát Hitler terve?

Hitler elgondolása

Sokan vélik, hogy Csehszlovákia megtámadásának terve azon a napon, 1937. november 5-én kezdődött, amikor Hitler a nála tartott megbeszélésen egyenesen kijelentette, hogy célja Csehszlovákiának mint önálló államnak a felszámolása.

Ám ez az elgondolás jóval korábban keletkezett. Már „a nácizmus bibliájában", Hitler *Mein Kampf* című, 1925-ben írott könyvében voltak elmefuttatások a Csehszlovák Köztársaság életképtelenségéről.

* Az úgynevezett „lengyel korridorról" van szó, amely Lengyelországnak utat biztosított a tengerhez.

** A szudétanémet fasiszták vezére.

Amikor pedig Hitler hatalomra jutott, már a tábornokok előtt tartott első, 1933. február 3-i beszédében meghirdette az európai határok revíziójára irányuló programját.

Csehszlovákia már akkor is a jövendő agresszió egyik objektuma volt. Hermann Rauschning emlékirataiban rögzítette, hogy Hitler már 1932-ben kinyilatkoztatta:

„A Cseh–Morva-medencét német parasztok fogják gyarmatosítani. A cseheket Szibériába telepítjük át..."

Egy más alkalommal, 1934-ben, szintén Rauschninggal beszélgetve, Hitler elmondta, hogy Ausztriát és Csehszlovákiát Németország részévé kívánja majd tenni. Ezek az eszmék elterjedtek katonai körökben is. Így például 1933 májusában Knaus – később a légierő tábornoka – ezt írta feljegyzésében Göringnek:

„Németország – kontinentális hatalom. Az általa vezetett háborúk kimenetele mindig a központi európai hadszíntéren dől el. Jövendő ellenfelei – mindenekelőtt Franciaország és Lengyelország, másodsorban pedig Csehszlovákia és Belgium."

A vezérkari főnök 1938. június 3-i jelentésében, melyet a szárazföldi erők főparancsnokához intézett, ez állt:

„Csehország katonai szétzúzásának kérdését a vezérkar állandóan tanulmányozta és ki is dolgozta, miután megkapta a birodalmi hadügyminiszter 1935. április 4-i, WA 1186/35gKL1 számú utasítását, sőt már ezt megelőzően is. A szárazföldi erők vezérkara nem kevésbé világosan látta ennek az akciónak a szükségességét, mint más illetékes szervek. A vezérkar olyan alapossággal folytatta a sokéves kutatásokat és előzetes munkálatokat, mint senki más. Ezek eredményeként számos szervezeti és stratégiai alapelvet dolgoztunk ki a Csehország elleni katonai akciók előkészítéséhez."*

Amikor pedig 1936-ban Németország katonai parancsnoksága kidolgozta első „távlati" tervet, amely a „Schulung" fedőnevet viselte, abban már szerepelt a Csehszlovákia elleni akciók lehetősége. A Csehszlovákia elleni katonai tervezés nagy méreteket öltött. Így például Franz Halder tábornok, vezérkari főnök később azt tanúsította, hogy a Csehszlovákia elleni akciótervét első ízben 1936-ban említették. Amikor pedig 1938-ban Halder elfoglalta tisztségét, már ké-

* Ez a jelentés fennmaradt, és jelenleg az NSZK Szövetségi Levéltárában található Ludwig Beck vezérezredes ügyének iratai között.

szen találta az 1937-ben kidolgozott akciótervet Csehszlovákia ellen. Ezt a dokumentumot – szavai szerint – Erich Manstein, a jövendő tábornagy, a vezérkar akkori első főszállásmestere (ezredesi rangban) állította össze.

Halder talán tévedett? Nem, emlékezete nem csalta meg. 1937. június 24-én von Blomberg birodalmi hadügyminiszter kiadta utasítását „A háborúra való egységes felkészülésről", amelyben előírta, hogy „készen kell állni arra, hogy a létrejövő kedvező politikai lehetőségeket kihasználjuk a háború érdekében". Az utasításban a többi között ez állt:

„A keleti háború kezdetét veheti egy Csehszlovákia elleni váratlan német akcióval. Ezt megelőzően meg kell teremteni a politikai és nemzetközi jogi feltételeket. Franciaország és Oroszország valószínűleg hadműveleteket indít Németország ellen. A német politikai vezetés minden erejével Anglia semlegességének elérésére törekszik majd."

Az utasításban közölték a jövendő akció fedőnevét: „Grün" (Zöld). Következésképpen, amikor 1937. november 5-én a birodalmi kancelláriában Németország legfelsőbb politikai és katonai vezetői összegyűltek, rendelkezésükre állt az összes akció vázlata, a többi között Csehszlovákia megtámadásáé is. Az értekezleten Hitler ezt a gondolatát fejtette ki:

„Katonapolitikai helyzetünk könnyítése érdekében legelső célunknak mindenesetre olyan katonai akciókat kell tekintenünk, amelyek során egyidejűleg felszámoljuk Csehországot és Ausztriát... Amikor pedig Csehországot szétzúzzuk, közös határ jön létre Németország és Magyarország között..."

Erre von Fritsch vezérezredes, a szárazföldi erők főparancsnoka kijelentette, hogy a Csehszlovákia elleni akciók részletes tervei elkészülnek az 1937–1938. évi tél folyamán. És a Grün-terv valóban készen állt 1937. december 21-én. Halder emlékezése szerint az elképzelés az volt, hogy egyidejűleg csapást mérnek Sziléziából és Ausztriából (bár Ausztriát akkor még nem foglalták el!). Hitler és Keitel 1938. április 22-i, a Grün-akcióval kapcsolatos, teljesen titkos megbeszélésének jegyzőkönyve szerint a következő változatokat vizsgálták meg:

„A. *Politikai tézisek*

1. El kell vetni a hirtelen hadászati támadás gondolatát ürügy vagy a támadás igazolásának lehetősége nélkül...

2. Akció foganatosítása a fokozatosan válsághoz és háborúhoz vezető diplomáciai tárgyalások időszaka után.

3. Incidenssel indokolt, villámszerű csapás...

B. *Katonai következtetések*

Az előkészítést a 2. és 3. változat alapján kell végrehajtani."

A későbbiekben a Grün-tervet pontosították, és 1938 májusában, júniusában-júliusában és augusztusában tovább dolgoztak rajta. „Ennek a tervnek a megvalósítására" – állt abban a dokumentumban, amelyet Keitel május 30-án írt alá – nem kerülhet sor 1938. október elsejénél később." Június 18-án kiegészítő parancsot adtak ki a seregek felvonulásáról. A véglegesen létrehozott hadseregcsoport öt hadseregből (a 2., 8., 10., 12. és 14.) állt, amelyeket Szilézia, Szászország, Bajorország és Ausztria területén vontak össze.

Már ebből is látható, hogy a náci Németország szándéka a legkevésbé sem a csehszlovákiai „német kisebbség önrendelkezési jogának" a biztosítása volt, miként azt a nácik 1938-ban hirdették, s ahogyan egyes nyugati történészek ma is írják. A Szudéta-vidéki szégyenletes komédiát csak azért játszották el, hogy ürügyet teremtsenek Csehszlovákiának mint önálló államnak a felszámolására.

A német vezetés szigorúan titkos dokumentumai őszintén mutatták be a Szudéta-vidéki náciknak előírt szerepet. Vezetőjük Konrad Henlein volt. Henlein és Hess már 1934-ben találkozott, és akkor megvitatták ezt a kérdést. „A német külpolitika vonala – írta a prágai német követ 1938. március 16-i levelében – az egyetlen politika és vezérfonal a szudétanémetek pártjának taktikájában."

A Szudéta-vidéki náciknak azonban a provokációk előkészítésén kívül volt még egy nem kevésbé fontos funkciójuk. Ki kellett dolgozniuk a cseh nép teljes megsemmisítésének tervét. Henlein kancelláriája már 1938 májusában–augusztusában kijelentette az úgynevezett „O. A. dokumentumban": „A cseheket nem tekinthetjük önálló nemzetnek."

Amikor pedig Hitler elfoglalta Csehszlovákiát, a cseh nép megsemmisítése napirendre került. 1939. július 12-én Frideritzi tábornok, a protektorátus német csapatainak parancsnoka aláírt egy titkos dokumentumot, amely a „Cseh probléma" címet viselte. Ebben ez állt:

„Csak egyetlen megoldás van: fizikailag és szellemileg szét kell zúzni a cseh közösséget, és e célból vezető rétegét ki kell űzni a Cseh–Morva-térségből. Figyelembe véve, hogy fizikai kiirtásuk nor-

mális körülmények között nem lehetséges, ezt másképpen kell elérni, mégpedig: 1. kitelepítés és emigráció segítségével; 2. a cseheknek Nagy-Németországban való feloldása útján."

Később még határozottabb vonásokat öltött a cseh nép likvidálásának ez a szörnyűséges terve. 1940. augusztus 31-én von Neurath, „Csehország és Morávia birodalmi protektora", valamint a helyettese, Karl Hermann Frank javaslatokat tett Hitlernek a „Cseh–Morva-térség jövőjére" vonatkozólag. Ezekben ez állt:

„Állampolitikai szempontból csak egy célunk lehet: végleges bevonása a Nagynémet Birodalomba és a körzet németekkel való betelepítése."

1940. október 5-én Neurathtal közölték Hitler döntését:

„A Führer a következő három lehetőséget vizsgálta meg a protektorátus jövőjével kapcsolatban.

Először. A cseh autonómia megőrzése a németek egyenjogúságának megőrzése mellett. Ez a lehetőség elesik, mivel cseh lázadásokkal jár.

Másodszor. A csehek kitelepítése és a Cseh–Morva-térség gyarmatosítása német telepesekkel. Ez a lehetőség is elesik, minthogy megvalósításához száz évre volna szükség.

Harmadszor. A Cseh–Morva-térség németesítése a csehek asszimilációja útján. Ez utóbbi lehetséges, ami a cseh nép nagyobbik részét illeti. Ám nem kell asszimilálni azokat a cseheket, akik ellen faji megfontolások merülnek fel, és akik a birodalom ellenségei. Az emberek e kategóriáját ki kell irtani.

A Führer a harmadik lehetőség javára döntött."

Megvalósítására részletes utasításokat dolgoztak ki, amelyek a cseh lakosság németesítését és „a nem kívánatos elemek" tömeges megsemmisítését írták elő. 1939-től kezdve a németesítés során legalább 300 000 csehszlovák állampolgárt semmisítettek meg koncentrációs táborokban. 500 000 hektárnyi cseh földet adtak át német telepeseknek. A legfontosabb iparvállalatok a német monopóliumok kezébe kerültek, s eközben a német tőkének a százalékaránya a cseh gazdaságban 1938 és 1945 között több mint 1000%-kal megnőtt! A nácik javára meg kellett semmisíteni a cseh népet is, a csehszlovák államiságot is.

Amikor Hitler döntést hozott a Grün-terv megvalósításáról, a tervezett háború „egyenletében" még ismeretlenek voltak bizonyos mennyiségek, mindenekelőtt Anglia álláspontja.

Igaz, ismerősünk, Fritz Hesse már 1938 májusában igen fontos információt küldött Berlinbe, mégpedig: angol ellenügynökei azt jelentették, hogy Chamberlain kész „elismerni a Szudéta-vidék annektálását".

Mi történt közben? Aktív, sőt mondhatjuk, feszült diplomáciai véleménycsere folyt London, Párizs, Prága és Moszkva között, amelynek során megvitatták azt a lehetőséget, hogy Anglia és Franciaország, valamint a Szovjetunió megsegíti Csehszlovákiát. A Szovjetunió helyzete különleges volt: a fennálló szerződések szerint csak akkor segíthette volna Prágát katonai erőkkel, ha Franciaország is megtette volna ezt.

Április végén Chamberlain és Daladier találkozott Londonban. Ám ez a találkozó szerencsétlen csillagzat alatt kezdődött. Hore-Belisha angol hadügyminiszter sajtókonferenciát hívott össze, amelyen kijelentette:

„Németország terjeszkedése Csehszlovákia, Magyarország és a Balkán felé elkerülhetetlen. Anglia azonban nincs felkészülve a háborúra, tehát nem is lesz háború, amíg Németország Európában tevékenykedik..."

Ez az állítólagos reménytelenség uralkodott a londoni megbeszélésen is. Bár hivatalosan bátorító nyilatkozatokat tettek Csehszlovákia felé, a megbeszélések eredményei elkeserítőek voltak. Mr. Newton, a prágai angol követ meglátogatta Kroftát, és ezt mondta neki:

„Csehszlovákia katonai helyzete reménytelen. Nem tudja magát tartani addig, amíg Anglia és Franciaország összegyűjti erőit, hogy segítségére siessen. Az országot előbb elfoglalják, mintsem hogy segítséget kapna vagy kitörne a háború Európában... Anglia pedig az adott időpontban nem tud ilyen háborút viselni..."

A következtetés? Európa békés fejlődése érdekében Csehszlovákiának engednie kell. Beneš „letörésére" különbizottság utazott Prágába, élén Sir Walter Runcimannel, Chamberlain barátjával.

Arról, hogy Anglia nem szándékozik megvédeni Csehszlovákiát, nyíltan beszélt az az ember is, akinek jellemzését már hallottuk Hesse

szájából – Sir Horace Wilson. Nem rejtette véka alá Chamberlain szándékait. Május 11-én például meglátogatta a szovjet követet, és beszélgetésük után Ivan Majszkij ezt jegyezte fel diplomáciai naplójába:

„Tegnap nálam reggelizett Sir Horace Wilson, aki jelenleg Chamberlain főtitkárának tisztségét tölti be, és gyakorlatilag annak a külpolitikának a teremtője, amelyet jelenleg a miniszterelnök folytat... Chamberlain most azt a feladatot tűzte maga elé, hogy »megbékíti Európát« az Olaszországgal és Németországgal való megegyezés útján. Igyekszik ezt megvalósítani, és azért kezdte Olaszországban, nem pedig Németországban, mert úgy vélte, hogy a »tengelynek« ezen a végén több esélye van gyors pozitív eredmények elérésére. Most Németországon a sor. A brit közvetítés a csehszlovák kérdésben – próba. Kimenetelétől függ, számítani lehet-e Berlinnel történő általános megegyezésre a legközelebbi jövőben. Chamberlain teljességgel számol azzal a lehetőséggel, hogy Németország terjeszkedik Közép- és Délkelet-Európában, sőt (ilyen vagy olyan formában) elnyel néhány kisebb közép-európai és balkáni országot. Ám úgy véli, hogy ez kisebb rossz, mint a háború Németországgal a közvetlen jövőben."

Elég világos, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ezt Wilson mondta.

Azokban a napokban Majszkij persze nem tudhatta, hogy a brit kormány külpolitikai bizottsága még márciusban döntést hozott, amelyet Alexander Cadogan cinikusan így formált meg a naplójában:

„Csehszlovákia nem éri meg egyetlen angol gránátos sarkantyúját sem."

Május 21-én pedig ezt írta Cadogan:

„Eldöntöttük, hogy nem szabad harcolnunk."

Maga Chamberlain ezt írta egy magánlevélben:

„Személy szerint fütyülök rá, hogy a Szudéta-vidék bekerül-e a birodalom állományába vagy rajta kívül marad."

Így tehát az angol politikusok, miközben farizeusi módon igyekeztek meggyőzni a szovjet diplomatákat, hogy állítólag még várják „közvetítésük eredményét", egyszerűen hazudtak. Valójában már eldőlt az alku.

Ebben a légkörben került sor az úgynevezett „májusi válságra". Beneš kormánya, amelyet aggasztottak a készülő német akciókról szóló hírek, 1938. május 21-én úgy döntött, hogy részleges mozgósí-

tást rendel el. Ez az intézkedés elnyerte a cseh nép, valamint a nyugat-európai közvélemény támogatását. Végre valaki keményen beszélt! Csehszlovákia támogatására Anglia és Franciaország kénytelen volt jegyzéket intézni Berlinhez.

Igaz, az angol–francia „békéltetők", akik elégedetlenek voltak Prágával, olyan híreket terjesztettek, miszerint a riasztás téves volt. Napjainkban, több mint negyven év elteltével nyilvánvaló, mennyire hazug volt ez a csehszlovákellenes koholmány. A német dokumentumokból kitűnik, hogy Hitler zavarba jött, sőt magánkívül volt. Most már rendelkezésünkre áll Ernst von Weizsäckernek, a Birodalmi Külügyminisztérium politikai osztályvezetőjének, később államtitkárának fontos tanúbizonysága. 1938. május 22-én ezt írta a naplójába:

„A cseh kérdés a legutóbbi napokban kiéleződött. A szudétanémetek úgy vélik, hogy a döntés napirendre került... Ausztria példája ragadós. Blöffölünk... Hitler hallgat. A Henleinnek adott utasítások ellentmondóak... Ribbentrop hangulata néhány perc alatt változik: az azonnali betörés tervétől a csehek szétzüllesztésének tisztán politikai módszeréig."

Weizsäcker a továbbiakban ezt ajánlotta: „Ha áttérünk a Benešre és hozzá hasonlókra történő másfajta nyomásra, előbb-utóbb eredményesek leszünk. Ha nem megy mechanikusan, megy majd vegyi úton!"

Tehát volt egy terv az „azonnali betörésre". Amint azonban a csehszlovák kormány szilárdságot mutatott, a nácik ingadozni kezdtek. A Grün-tervet átdolgozták. Május 28-án Hitler a Wehrmacht vezetői előtt tartott beszédében szót ejtett a „cseh kérdés megoldásának" szükségességéről, és új határidőt jelölt meg – legkésőbb október elsejét.

Találkozó Červoný Hradekben

Azon az úton, amelyen Chamberlain kormánya az árulás felé haladt, volt egy esemény, amelyet valóban a farizeusság és álszentség mintapéldájának tarthatunk. Az úgynevezett Runciman-misszióról van szó. Runciman 1938 augusztusában látogatta meg Csehszlovákiát. Miként később Oliver Harvey, Halifax miniszteri titkára ironikusan megjegyezte, ennek a küldetésnek az volt a célja, hogy meggyőzze Csehszlovákiát: „ha el akarja kerülni a halált, legyen öngyilkos". A missziónak, melynek élén Runciman, Chamberlain ismert elvbarátja állt, „tanácsot kellett adnia" bonyolult problémák megoldásához, de valójában

egy asztalhoz kellett ültetnie Benešt és a szudétanémet nácik vezetőjét, Henleint. S hogy ezt elérje, Runciman mindenekelőtt kapcsolatot teremtett Henleinnel.

...Egy alkalommal Csehszlovákia festői északnyugati vidékein utazgattam, és elkerültem a chomutovi körzetbe. Egyik útitársam megkérdezte:

– Nem akar-e benézni Červoný Hradekbe? Ez történelmi nevezetesség a maga nemében. Itt került sor 1938 válságos hónapjaiban egy találkozóra, amelynek végzetes hatása volt az események menetére. Itt történt, hogy Walter Runciman...

Természetesen emlékeztem: Runciman és Henlein találkozójáról volt szó, amely a müncheni alku egyik összetevője volt. Helyszíne Rotenhaus vára, amely Červoný Hradek német elnevezése. A vár gazdája Hohenlohe herceg volt.

Az olvasó megértheti, hogy a hely meglátogatása mellett döntöttem, és csakhamar ott álltunk a vár kapujánál. Zöld sétány vezetett a hatalmas, komor épülethez.

Útitársaim nyomban bevezettek a „történelmi terembe", amelyet sötét tölgyfa lemezek borítottak. A falakat vadásztrófeák, szarvasagancsok díszítették, viselőiket egykor hercegi vadászatokon lőtték le. Egyébként a fényességes lordnak is felajánlották, hogy vadásszék. Ám Runcimannek kisebb gondja is nagyobb volt, mint a vadászat.

– Annak idején itt egy bőrbe kötött vendégkönyv feküdt – mondotta egyik barátom –, amelybe Runciman volt szíves beírni a nevét az áruló Henlein neve mellé.

Ez a könyv most nem volt a helyén, de élénken magam elé tudtam képzelni a jelenetet: a beszélgetés véget ér, a gazda felemelkedik karosszékéből, és megkéri Sir Walter Runcimant, részesítse házát abban a megtiszteltetésben, hogy megörökíti nevét az utókor számára. Runciman szívesen beleegyezik, odamegy az asztalkához, és (talán még monokliját is feltéve) beírja a nevét.

Jelenleg turistaszálló található az egykori hercegi rezidencia festői területén. Megkérdeztem a szálló vezetőjét, hogy nem lakik-e még itt valaki Hohenlohéék egykori szolgái közül.

A vezető elgondolkodott.

– Igen, nemrég még élt egy udvaros. De már meghalt...

Néhány perc múlva belépett a szobába egy idős asszony – magának Hohenlohe hercegnek egykori szolgálólánya. Szívesen mesélt a Ho-

henlohe-családról, amely a harmincas években nem csupán az akkori Csehszlovákia, de az egész polgári Európa „társasági életének" középpontjában állott. A német származású, idős asszony jól ismerte az „utolsó" Hohenlohékat: a harmincas években az öreg Ernst Wilhelm Friedrich, meg örököse, Gottfried Hermann volt a tulajdonos, aztán Max-Egon hercegé lett a birtok.

– Max herceg aztán nagy utazó volt! Többször is megfordult Berlinben, Londonban, Madridban, New Yorkban, sőt Ausztráliában is.

Max herceget még az európai háborúk sem gátolták utazgatásaiban. Miként a beszédes asszony elmondta, a herceg Liechtenstein nagyhercegség alattvalója volt, és a hercegség útlevelével járta a világot. A második világháború éveiben Hohenlohe leginkább Németországban élt, de szabadon járt-kelt Svájcban, Spanyolországban, Angliában.

A Červený Hradek-i asszonyság elmondotta, hogy a háznak különféle ágai vannak: Langenburgok, Schillingfürstök, Waldenburgok, Eringenek és Erbachok. A langenburgi ág központja Nyugat-Németországban, Württembergben van.

Württemberg? Nos, menjünk el oda.

...Amikor az országúton elhaladtam Kirchberg városka mellett, az útjelzőn megláttam a „Hohenloheland" („Hohenlohe-föld") szót. Hát igen, itt kezdődtek a Hohenlohe hercegek birtokai. A Hohenlohék – Frankföld egyik legrégebbi nemesi családja. Az első Hohenlohe báró az 1170. évi krónikában szerepel, 1232-ben pedig a bárók megszerezték Langenburg várát, ami fő székhelyük lett. Frigyes császár a Hohenlohéknak adta Zigenhain grófságát. I. Zigenhain György gróf lett a Hohenlohe-ház alapítója, amely mindmáig fennáll.

Erről meg is győződhettem, amikor a Jagst folyó völgye fölé magasodó Langenburg várát meglátogattam. Remekül megmaradt, és most is benne lakik a Hohenlohe hercegi pár. A várban múzeumot nyitottak, ahol megismerhetjük családfájuk minden részletét – könnyű belezavarodni. A Langenburg-háznak két fő vonala van, melyek mindegyike „ágakra", „leágazásokra" és „családokra" oszlik. Amikor megértjük, megláthatjuk, hová vezethetnek mindezek az „ágak" és „leágazások". Így például „az első leágazás második ágán" a Hohenlohék rokonságban álltak a Romanov-házzal és a Koburgoknak – görög királyoknak – uralkodóházával, továbbá az angol királyi uralkodóházzal. „A második ág első leágazásában" ott vannak a badeni hercegek,

Hohenlohe gróf porosz miniszter, Peter von Siemens iparos családja, a Sisin nevű moszkvai kereskedők, Faber-Castel, Prittwitz-Gafron, Schaumburg grófok. És itt van a bennünket érdeklő család is: alapítója, Friedrich Ernst herceg Rotenhausban telepedett meg. Max-Egon Maria Erwin Paul, aki 1897. október 19-én született a már említett Rotenhausban, Gottfried herceg hat gyermekének egyike volt. Minthogy nem ő volt a legidősebb, nem Fürstnek, hanem Prinznek szólították.*

Folytassuk-e tovább genealógiai kutatásainkat? Azt hiszem, érdemes. Igen érdekes kulcsot adhat annak megértéséhez, hogyan működnek bizonyos kulisszák mögötti mechanizmusok. Így például jellemző a Hohenlohe családfán található hercegek és kereskedők „koktélja". Ilyesmire került sor Max herceg életében is. Spanyol udvarhölgyet vett feleségül, név szerint donna Maria de la Piedad Iturbe Scholzot, de las Navas márkinőjét. Hogyan került a spanyol nevek eme pompázatos vonulatába a kispolgári német Scholz név? Mivel érdekelt, megtudtam, hogy donna Maria nagyapja Scholz német kereskedő volt, aki a híres malagai borok behozatalára szakosította magát. Miután meggazdagodott, Scholz spanyol udvarhölgyet vett feleségül; leányuk a következő pompázatos címet viselte: de las Navas de la Trinidad von Scholz und Hermensdorf márkinő. Iturbe herceghez, egy mexikói diplomatához, dúsgazdag földbirtokoshoz ment feleségül.

Az arisztokrata neveknek és a kereskedői bugyellárisnak az ilyesfajta együttese e nevek birtokosait eszményi „kulisszák mögötti közvetítőkké" tette. Így például Ernst Hohenlohe herceg 1918 őszén „mutatkozott be" a császári Németország és az USA között közvetítőként, amikor Ludendorffnak, a „nagyvezérkar főnökének" elmondta az amerikai elnök kívánságát: Németországban meg kell őrizni a monarchiát.

...Max-Egon herceg (a családban Mapplnak nevezték) karrierjét a harmincas években kezdte. Még a Runciman-misszió megérkezése előtt aktívan részt vett Henlein mozgalmában. Max herceg például jelen volt azon a találkozón, amely 1937 szeptemberében zajlott le Henlein és Hodža, Csehszlovákia miniszterelnöke között. Szoros kapcsolatot tartott M. I. Christie ezredessel, a brit felderítés megbízottjá-

* Magyarul mindkettő herceget jelent. – *A ford.*

val is, akik a Foreign Office munkatársaként kísérte el Runcimant. Sőt, a herceg juttatta el Henlein üzeneteit Sir Robert Vansittart külügyminiszter-helyettesnek.

Amikor pedig Runciman missziójára került sor, Karl Frank, Himmler különmegbízottja táviratot küldött Konrad Henleinnek: „Feltétlenül szükséges, hogy Konrad augusztus 18-án, csütörtökön 12 órára megérkezzék ebédre Rotenhaus várába Hohenlohéhoz, ahol Lord Runcimannel találkozik..."

Ettől kezdve az SS és a herceg kapcsolata rendkívül szorossá válik. A többi között a hercegnek az augusztus 18-i megbeszélésről szóló beszámolóját egyenesen az SS főtörzséhez küldték, és csak onnan juttatták tovább Ribbentrophoz és Hitlerhez. Ezt követően Max herceg még egyszer összehozta Henleint Runciman munkatársával, Ashton-Gwatkinnal a Marianské Lázněban lévő Carlton hotelban. Mindezek a találkozások egyazon célt szolgálták: politikai nyomást gyakorolni az angol megbízottakra, hogy azok törődjenek bele Hitler követeléseibe. Amikor pedig Hitler észrevette, hogy a lord nagyon gyorsan kapitulál, megváltoztatta taktikáját. Most már arra volt szüksége, hogy a missziót mielőbbi elutazásra késztesse. Ezekben a napokban a prágai német követség ezt jelentette Berlinnek: „Ha kívánatos, Hohenlohe hercegnek vannak bizonyos lehetőségei, hogy meggyorsítsa a Runciman-misszió mielőbbi döntését az elutazást illetően."

Max hercegről még sokat fogunk hallani. Most azonban 1938 augusztusában vagyunk.

A Z-terv

Amikor a szovjet diplomaták jelentést tettek Moszkvába az Anglia és Franciaország külpolitikájában jelentkező aggasztó tendenciákról, és elmondották azt a feltételezésüket, hogy ez az irányvonal Csehszlovákia elkerülhetetlen elárulásához vezet, még nem tudhatták, hogy egy átgondolt terv láncszemeivel van dolguk. Erről a tervről a világ csupán 1968-ban szerzett tudomást, amikor eltelt a harmincéves határidő, ami után Angliában hozzáférhetővé válnak az archívumok. Ekkor Sir Neville Chamberlain miniszterelnök anyagai között felfedeztek egy 1938. augusztus 30-i keltezésű iratot, melyet Wilson állított össze.* Ez áll benne:

* A háború után Wilson úgy emlékezett, hogy a terv talán még előbb, esetleg augusztus 25-én született.

„Van egy terv, amelyet Z-tervnek kell nevezni. Ezt a tervet csupán a miniszterelnök, a pénzügyminiszter, külügyminiszter, Sir Neville Henderson*, valamint jómagam ismerjük és ismerhetjük.

Az említett terv csupán meghatározott körülmények között lép életbe... Amennyiben a terv teljesül, sikere teljes váratlanságától függ, és ezért rendkívül fontos, hogy ne beszéljenek róla."

A terv lényege a következő volt: abban a pillanatban, amikor „kiéleződik a helyzet", Chamberlain személyes tárgyalásra indul Hitlerhez. Ezen a megbeszélésen kell elrendezni a Csehszlovákiát érintő összes kérdéseket, és kiiktatni minden alkalmat, ami konfliktushoz vezetne Németországgal; ezek után elérhető a széles körű megegyezés Anglia és Németország között.

A tervet minden részletében kidolgozták; a többi között figyelembe vették azt a lehetőséget, hogy Hitler nem kívánja fogadni Chamberlaint. Ezért a terv összeállítói úgy döntöttek, hogy Hitlert csak akkor kell tájékoztatni, ha Chamberlain már útban lesz Németország felé. Az általános elgondolással összhangban Henderson ilyen utasítást kapott:

„Henderson azután, hogy megmondják neki: a Z-terv életbe lép, köteles megtudni, hol van Hitler az adott pillanatban, de azt nem mondhatja meg, hogy ez miért érdekli. Ha még van rá idő, Henderson második értesítést kap az érkezési időpont megjelölésével."

Ugyanilyen részletesen tekintették át a lehetséges látogatás indokolását is. Minthogy arra számítottak, hogy szeptember elején Hitler megtartja soros beszédét a pártkongresszuson, Wilson kidolgozta a beszédre való reagálás néhány változatát. Ha a beszéd „mérsékelt" lesz, ez alkalmat ad Chamberlainnek, hogy kijelentse: a tárgyalások lehetségesek; ha viszont éles hangú lesz, akkor azt fogják kijelenteni, hogy ilyen helyzetben a legjobb kiút – a személyes tárgyalás...

Chamberlain persze nem osztotta meg legtitkosabb elképzeléseit sem francia, sem csehszlovák kollégáival (a szovjetekről már nem is szólva). Ugyanakkor megírta a nővérének szeptember 11-én: „Vannak elképzelések, amelyeket bírálóink nem ismernek. Egy tervről van szó, amelynek sajátos voltát elképzelheted. Az idő még nem ért meg rá. De ha sikerül... lehetővé teheti a nemzetközi helyzet teljes megváltozását."

* Berlini angol nagykövet.

Chamberlain óvatosan készítette fel minisztertanácsát a Z-tervre. A többi között, a kabinet augusztus 30-i ülésén Halifax külügyminiszter, aki tudott a Z-tervről, kijelentette, hogy nincs értelme figyelmeztetni Hitlert arra, hogy Anglia kész háborúba lépni.

„Vajon indokolt volna-e jelenleg – kérdezte Halifax – belebocsátkozni egy feltétel nélküli háborúba azért, hogy elkerüljünk egy lehetséges háborút a jövőben?"

Chamberlain persze egyetértett Halifax véleményével. Kijelentette, hogy „az angol részről intézett fenyegetések" nem jártak a kívánt eredményekkel. Ugyanilyen kapituláns álláspontra helyezkedett Inskip, a védelem koordinációjának akkori minisztere, aki kijelentette:

„Jelenleg még nem értük el a felkészülés maximális szintjét, és egy éven belül vagy még tovább nem is érjük el..."

Ezen az alapon Chamberlain így fogalmazta meg döntését:

„A minisztertanács egyetért abban a tekintetben, hogy jelenleg nem kell Hitler úr címére olyan fenyegetést küldenünk, miszerint, ha betör Csehszlovákiába, háborút üzenünk neki."

Mindez közelítette a Z-terv megvalósítását. Sir Alexander Cadogan, akit beavattak a tervbe, szeptember 10-én melankolikusan írta a naplójába:

„H. W. (Wilson – *L. B.*) eljött vacsora után, és megvitattuk a miniszterelnök számára készített tervet arra az esetre, ha a Z-terv életbe lép. De rémes az élet!"

Az események sűrűsödtek. Hitler szeptember 12-én rendkívül agresszív beszédet mondott Nürnbergben. A szeptember 13-ára virradó éjszaka a henleinisták újabb véres összeütközések sorozatát provokálták Csehszlovákiában, és gyakorlatilag felkelést indítottak. Ezeknek az akcióknak a jellegéről Grosskurt naplója alapján alkothatunk képet – ő a német főparancsnokság felderítő és elhárító osztályának volt a munkatársa. Ebben a naplóban ilyen nyílt bejegyzések találhatók:

„1938. augusztus 27. A Führer elhatározta, hogy megkezdi a háborút. Megparancsolta, hogy provokáljunk incidenseket Csehszlovákiában.

1938. szeptember 2. A Führer megparancsolta, hogy vasárnap rendezzünk incedenseket Csehszlovákiában."

És ekkor Chamberlain úgy döntött, hogy eljött a cselekvés ideje. Ian Colvin angol történész közlése szerint szeptember 13-án azon személyek tanácskozásán, akik tudtak a Z-tervről, első ízben vitatták meg

a négyhatalmi konferencia gondolatát. Volt olyan vélemény, hogy „ez semmiképpen sem lesz vonzó Németország számára, ha Oroszországot nem zárják ki a konferencia résztvevői közül". Ily módon már a Z-terv életbe léptetésének pillanatában Chamberlain és elvbarátai a Szovjetunió nélkül kívántak cselekedni, vagyis felkészültek rá, hogy Hitler egyik legfőbb követelését teljesítik.

Szeptember 14-én a teljes létszámú minisztertanács ülésén Chamberlain bejelentette tervét. Közölte a kormány elképedt tagjaival, hogy Németországba repül „a Hitlerrel való kölcsönös megértés" elérésére.

Szeptember 15-én Chamberlain Wilson kíséretében beült a repülőgépbe (életében először!). Hitler kegyesen beleegyezett, hogy fogadja őt bajorországi rezidenciájában, a Berchtesgaden közelében lévő Berghofban. Chamberlain ezt írta nővérének ezekben a napokban: „Két dolog volt fontos: először, hogy a tervet abban a pillanatban kellett megpróbálni, amikor a helyzet a legkomorabbnak mutatkozott. A második – hogy teljesen váratlan legyen. A keddre virradó éjszakán úgy döntöttem, hogy a pillanat elérkezett... Hitler nagyon elégedett volt, még arra is rákérdezett, hogy Mrs. Chamberlain nem érkezik-e meg velem együtt..."

Berchtesgadenben azonban egyáltalán nem családi ügyekről kellett tárgyalnia.

„Csehszlovákiát el fogják adni"

Hitler valóban nagyon elégedett volt, mivel jól tudta, hogy Londonban és Párizsban mennyire eluralkodott a kapituláns hangulat. Szeptember 14-én például a telefonlehallgató szolgálat ilyen beszélgetésről számolt be neki Masarýk londoni csehszlovák követ és a prágai külügyminisztérium között:

„Prága: Ha ő (Hitler – *L. B.*) megindítja a háborút, belépnek-e mások is?

Masarýk: Remélem, de sajnos nem egyhamar. Itt igyekeznek a bokrokba rejtőzni. Sokan gondolkodnak így.

Prága: De hát lehetetlen!

Masarýk: Ezeknek az idiótáknak van tizenöt cirkálójuk, amit féltenek elveszíteni... És Franciaországban is éppen elég ilyen szélhámos van."

Ugyanaznap este Masarýk Benešt kérte a telefonhoz.

„*Masarýk:* Hallotta, mit művelt Chamberlain?

Beneš: Nem.

Masarýk: Holnap nyolc óra harminc perckor Berchtesgadenbe repül.

Beneš (hosszabb szünet után): Lehetetlen!

Masarýk: Márpedig igaz. Chamberlaint elkíséri az a disznó Wilson is..."

A német fél tehát úgy kezdett tárgyalni Chamberlainnel, hogy nagyszerűen tudta: a miniszterelnök „megérett" Csehszlovákia érdekeinek elárulására.

Chamberlain szeptember 15-én reggel Münchenbe repült, ahonnan vonaton indult Berchtesgadenbe, és 16 óra 50 perckor megérkezett a Führer rezidenciájára, ahol három megbeszélésre került sor. A világ már sejtette, miről van szó. Így például Asztahov, a berlini ügyek szovjet megbízottja szeptember 15-én ezt közölte Moszkvával:

„Itt járt nálam Schubert csehszlovák megbízott, és nem titkolta izgatottságát. »A békét megőrzik, de Csehszlovákiát el fogják adni« – igyekezett szarkasztikus lenni, és így jellemezte a helyzetet."

Chamberlain és Hitler találkozójának eredményeiről a szovjet kormányt természetesen nem tájékoztatták. Beneš elnök csak szeptember 19-én hívatta Alekszandrovszkijt, és közölte vele, hogy megkapta a közös angol–francia javaslatot, miszerint a szudétanémet kérdést úgy kell megoldani, hogy közvetlenül átengedik Németországnak azokat a körzeteket, amelyekben a németek száma meghaladja a lakosság ötven százalékát. Csehszlovákiának tehát ultimátumszerűen még csak nem is a népszavazást, hanem saját területének közvetlen átengedését ajánlották! Mi is történt tehát? Erről maga Hitler számolt be színesen Ernst von Weizsäckernek, aki fel is jegyezte naplójába:

„Führerünk velem és Ribbentroppal beszélgetve élénken írta le Chamberlainnel folytatott tárgyalásait... A Führer először gorombán kinyilatkoztatta, hogy a cseh kérdést az európai béke kockáztatása árán is megoldja, és azt is, hogy ezek után megelégszik az európai helyzettel. Chamberlain ekkor biztosította, hogy elősegíti a Szudéta-vidék Németországnak történő átadását... A Führer leírta nekünk a részleteket, a többi között azokat a zsaroló módszereket és különféle ravaszkodásokat, melyeknek segítségével tárgyalópartnerét sarokba szorította."

És íme, egy másik tanúságtétel – ezúttal Grosskurt felderítő napló-

jából: „Keitel beszámolt a Führer és Chamberlain tárgyalásainak eredményeiről. A Führer először kijelentette, hogy olyan népet képvisel, amely 99 százalékos bizalmában részesítette őt. Egy ezeréves birodalom képviselője. Ezután azzal fenyegetőzött, hogy felbontja az angol–német tengeri egyezményt. Ezután Chamberlain berezelt."

A Führernek egyébként nem kellett túlságosan ijesztgetnie Chamberlaint. A tárgyalások jegyzőkönyvéből kitűnik, hogy Chamberlain először az „angol–német közeledés elérésére" irányuló erőfeszítéseiről szólott. Hitler nyomban közölte feltételeit: a szudétanémetek „visszatérése a birodalomba", a szovjet–csehszlovák szerződés felszámolása. Chamberlain Hitler elébe sietett, mondván:

„Tételezzük fel, hogy a helyzeten a következőképp változtatunk: Csehszlovákia nem lesz köteles Oroszország segítségére sietni, ha ez utóbbit megtámadják, másrészt viszont Csehszlovákiának megtiltjuk, hogy lehetővé tegye orosz fegyveres erők jelenlétét repülőterein vagy bárhol másutt. Megszünteti-e ez az önök nehézségeit?"

Hitler így felelt:

„Ha a Szudéta-vidék a Reich része lesz, majd pedig kiválnak a lengyel, magyar és szlovák kisebbségek, akkor Csehszlovákiából olyan kevés marad, hogy ezen már nem fogom törni a fejemet..."

Chamberlain ezután valóban megadta elvi beleegyezését a Szudéta-vidék elcsatolásához. Szeptember 16-ára összehívták az angol kormány csökkentett létszámú ülését, amelyen Wilson és Runciman is jelen volt. Gyakorlatilag mindent egyeztettek. Szeptember 17-én a teljes létszámú minisztertanács jóváhagyta „az önrendelkezés elvét" – álszenten így nevezték a Szudéta-vidék elcsatolását. Szeptember 18-án Párizsból Londonba repült Daladier és Bonnet. Így született meg a szörnyűségesen cinikus dokumentum: egy angol–francia ultimátum... a baráti Csehszlovákia vezetőihez! Még a sokat látott Alexander Cadogan is beírta naplójába: „Gorombán közöltük velük, hogy kapitulálniuk kell..."

Elképzelhetjük a csehszlovák miniszterek érzéseit, amikor erről tudomást szereztek. Hogy a saját „védelmezőiktől" kapjanak ultimátumot – ilyen még nem volt a nemzetközi gyakorlatban! Teljesen természetes, hogy Beneš elnöknek – minden előítélete és kommunistaellenes érzelme ellenére – maga az élet tette fel a kérdést: számíthat-e a szovjet segítségre? Alekszandrovszkij szeptember 10-én ezt táviratozta:

„Beneš kéri a szovjet kormányt, hogy mielőbb adjon választ a következő kérdésekre:

1. Azonnali és valóságos segítséget nyújt-e a Szovjetunió a szerződésnek megfelelően abban az esetben, ha Franciaország is hű marad hozzá és segítséget nyújt.

2. Támadás esetén Beneš nyomban táviratot intéz a Népszövetség Tanácsához... Ezzel kapcsolatban Beneš segítséget kér a Népszövetségben, és kéri a szovjet kormányt, hogy ugyanolyan gyorsan válaszoljon, segít-e a Szovjetunió mint a Népszövetség tagja..."

Most pedig már mi is foglalkozzunk ezekkel a kérdésekkel, amelyek mindmáig idegesítik a Szovjetunió ellenségeit, akik igyekeznek árnyékot vetni politikájára.

„Adjon pozitív választ"

A szovjet kormány nem csekély erőfeszítéseket tett, hogy segítséget nyújtson a nehéz helyzetbe került Csehszlovákiának. Ám az 1938. évi helyzet sajátossága abban állott, hogy bár a Szovjetuniónak kölcsönös segélynyújtási szerződése volt Csehszlovákiával, bizonyos feltételek nélkül nem teljesíthette kötelezettségét. Először is függött Franciaország eljárásától: a szovjet–csehszlovák szerződésben volt egy pont, amelyben az állt, hogy a Szovjetunió csak abban az esetben nyújthat segítséget (a többi között katonait), ha először Franciaország nyújtja ezt a segítséget. A második feltétel abban állott, hogy szükség volt Lengyelország és Románia hozzájárulására a szovjet csapatok átengedéséhez; ismeretes, hogy a Szovjetuniónak nem volt akkor közös határa Csehszlovákiával. Végezetül, a szovjetország részéről történő segélynyújtáshoz a Népszövetség szabályzata szerint szükség volt Csehszlovákia ide vonatkozó kérésére.

Már 1938 márciusában – nyomban az ausztriai Anschluss után – a szovjet kormány megerősítette, hogy készen áll a Csehszlovákiával kapcsolatos kötelezettségeinek teljesítésére. Amikor az egyik fogadáson a külföldi újságírók kérdést intéztek Litvinovhoz arra vonatkozóan, hogyan juthat a Vörös Hadsereg Csehszlovákiába, a népbiztos így válaszolt:

„Csak legyen ilyen óhaj, akkor megtaláljuk az utat is..."

Így tehát a Csehszlovákia biztonságának garantálásával kapcsolatos egyik legfontosabb probléma az volt, hogyan tud a Szovjetunió más

országokkal megegyezni a szovjet csapatok átengedéséről. Párizs és London nemegyszer kapott erre vonatkozó kérdéseket. Május 12-én Genfben találkozott Litvinov Bonnet-val, a francia külügyminiszterrel, és azt javasolta, hogy a szovjet és francia vezérkar kezdjen tárgyalásokat a technikai kérdésekről, a többi között a szovjet csapatoknak Románián és Lengyelországon való átengedéséről.

Erre a javaslatra azonban nem jött válasz, bár Bonnet megígérte, hogy jelentést tesz róla a francia kormánynak. Minthogy a szovjet kormány felismerte a helyzet bonyolultságát, lehetségesnek tartotta, hogy még akkor is felkészüljön a Csehszlovákiának nyújtandó segítségre, ha Románia és Lengyelország nem engedi át a szovjet csapatokat, és Franciaország nem nyújt Csehszlovákiának katonai segítséget. Május közepén Klement Gottwald, a Csehszlovák Kommunista Párt főtitkára meglátogatta Benešt, Csehszlovákia elnökét, és közölte vele: Sztálin a vele folytatott beszélgetése során világosan és határozottan kijelentette, hogy a Szovjetunió kész katonai segítséget nyújtani Csehszlovákiának még abban az esetben is, ha ezt Franciaország az egyezmény ellenére nem teszi meg, és a pánok Lengyelországa, illetve a bojárok Romániája nem hajlandó átengedni a szovjet csapatokat. Sztálin emellett megemlítette, hogy ez a kötelezettség csupán akkor érvényes, ha maga Csehszlovákia védekezik, és segítséget kér a Szovjetuniótól. A Szovjetunió készségéről szólt Mihail Kalinyin, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke is.

Ezzel egy időben a Szovjetunió nem vesztegette az időt, és gyakorlati intézkedéseket hozott. Márciusban Csehszlovákiát meglátogatta egy szovjet katonai küldöttség, májusban a megbeszélések Moszkvában folytatódtak, júniusban pedig Prágában. Hosszas huzavona után a csehszlovák hadsereg vezérkara Moszkvába küldte a légierő parancsnokát, J. Fajfr tábornokot.

A szovjet történészek áttanulmányozták azoknak az éveknek az archívumait, és rekonstruálták a szovjet kormánynak és katonai vezetésének azokat a gyakorlati intézkedéseit, amelyeket abból a célból foganasítottak, hogy a szükséges pillanatban Csehszlovákia segítségére siessenek.

Így például 1938. június 26-án a Vörös Hadsereg Legfelsőbb Katonai Tanácsa rendeletet hozott arról, hogy a Kijevi és a Belorusz katonai körzetet (amely a legközelebb volt Csehszlovákia területéhez) különleges katonai körzetté szervezzék át. Kliment Vorosilov hadügyi

népbiztos parancsával összhangban a Kijevi különleges katonai körzetben megkezdték négy nagy hadseregcsoport gyors megalakítását, a Belorusz körzetben pedig két hadseregcsoportét. Meghatározták az intézkedések befejezésének határidejét 1938. szeptember elsejében. A hadseregcsoportoknak külön-külön több lövészhadosztály, harckocsidandár, tüzérségi és repülőalakulat, valamint más biztosító alakulatok alkották volna részét. Egyidejűleg lovassági csoportokat is alakítottak.

A párt Központi Bizottsága azt a feladatot tűzte a fegyveres erők elé, hogy álljon teljes harci készültségben. Szeptember 21-én a Honvédelmi Népbiztosság utasítást intézett a Kijevi különleges katonai körzethez, amelyben azt javasolta, hogy vonultassa fel az országhatárnál a következő csapatcsoportosításokat:

– A zsitomiri hadseregcsoportot a 8. és 15. lövészhadtesttel és a 2. lovashadtesttel – Novográd-Volinszkij–Sepetovka körzetében.

– A vinnyicai hadseregcsoportot a 17. lövész-, 25. harckocsi-, 4. lovashadtesttel és két különálló harckocsidandárt – a Proszkurovtól délnyugatra eső körzetbe.

A lövészhadosztályoknak a háborús időkre előírt létszámfeltöltéséhez engedélyt adtak sorkötelesek behívására hadosztályonként nyolcezer főig. Az egyes hadseregcsoportok fedezésére és támogatására a légierőt is bevonták – hadseregcsoportonként három vadászezredet, egy bombázóezredet és egy nehézbombázó-ezredet. Parancsot adtak, hogy az előkészületeket szeptember 23-ára fejezzék be.

Mint látjuk, a szovjet kormány teljes joggal adhatott prágai követének ilyen útmutatást szeptember 20-án:

„1. Beneš kérdésére, hogy a szerződésnek megfelelően a Szovjetunió hajlandó-e azonnali és valóságos segítséget nyújtani Csehszlovákiának, ha Franciaország hű marad a szerződéséhez és szintén segítséget nyújt, a Szovjetunió kormányának nevében igenlő választ adhat.

2. Ugyanilyen igenlő választ adhat Beneš másik kérdésére is..."

Ezt a választ még aznap megtelefonálták Benešnek, éppen abban a döntő pillanatban, amikor a csehszlovák kormány ülésén megvitatták, milyen választ adjanak a szeptember 19-i angol–francia ultimátumra, és eleinte hajlottak a tagadó döntésre. Szeptember 21-én Alekszandrovszkij meglátogatta Benešt, és szóban ismét megerősítette a Szovjetunió álláspontját, amelyet előző nap már közölt. Az elnök hálóját

fejezte ki, és kijelentette, hogy a kérdést felveti a Népszövetségben.* Még ugyanazon a napon a Népszövetség közgyűlésének plenáris ülésén felszólaló Litvinov hivatalosan és ünnepélyesen megerősítette, hogy a Szovjetunió hű Csehszlovákia iránt vállalt kötezettségeihez, és javasolta, hogy a Szovjetunió, Franciaország és Csehszlovákia katonai hatóságai azonnal találkozzanak, továbbá hogy nyomban hívják össze az európai nagyhatalmak és más érdekelt államok tanácskozását egy kollektív jegyzék kidolgozására.

Szeptember 22-én Szemjon Tyimosenko, a Kijevi különleges katonai körzet parancsnoka jelentést tett arról, hogy a szovjet csapatok megkezdték a felvonulást a nyugati határ közelében lévő összpontosítási körzetekbe. Egy különleges irányító hadműveleti csoport, élén a körzetparancsnokkal, Kijevből Proszkurovba tette át székhelyét. A repülősereg törzse, amely Voronyezs mellett volt található, parancsot kapott, hogy harci egységeit Belaja Cerkov, Umany térségébe telepítse át. Hasonló intézkedéseket foganasítottak a Belorusz és a Kalinyini különleges katonai körzetben. Így például a Belorusz körzetben hadikészültségbe állították a vityebszki és bobrujszki hadseregcsoportokat. A csapatok szeptember 24-én elkezdtek felvonulni az összpontosítási körzetekbe.

Újabban több fontos dokumentáris kiadvány jelent meg, amelyeket a Szovjetunió és Csehszlovákia diplomatái és hadtörténészei készítettek elő. Ezekben megtaláljuk a Vörös Hadsereg parancsnokságának azokban a napokban kiadott parancsait és rendelkezéseit. Így például a Szovjetunió és Csehszlovákia hadtörténészeinek 1975-ben megjelent közös kiadványa megemlíti, hogy 1938. szeptember 23-án újabb szovjet alakulatokat helyeztek harckészültségbe. A lepeli irányba megindult egy lövész- és lovashadosztály, valamint egy harckocsidandár. A minszki erődített körzetben felfejlődtek a 16. lövészhadtest hadosztályai, három lovashadosztály és két harckocsidandár. Fokozott harckészültségbe helyezték a Belorusz és a Kijevi különleges katonai körzetek más csapatait is.

És még egy adat: ha néhány nap múlva – szeptember 28-án – Anglia és Franciaország már nem csupán a lényeget tekintve, de formálisan is elárulta Csehszlovákiát, addig éppen ezen a napon, szeptember 28-án adta ki B. M. Saposnyikov vezérkari főnök az alábbi utasítást

* Ezt az ígéretét Beneš végül nem teljesítette.

a Leningrádi, Belorusz, Kijevi, Harkovi, Kalinyini, Moszkvai, Volgamenti, Uráli, Észak-kaukázusi, Kaukázusontúli katonai körzeteknek:

„A népbiztos megparancsolta: további intézkedésig nem szabad elbocsátani a hadsereg állományából azokat a vöröskatonákat és altiszteket, akik a Vörös Hadseregben előírt idejüket leszolgálták."*

Még azon a napon Vorosilov jelentést tett a párt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának és a szovjet kormánynak, hogy minden készen áll arra, hogy szeptember 30-án Csehszlovákiába küldjenek négy légidandárt 548 harci repülőgéppel, ezen belül a Belorusz körzet 123, a Kijevi körzet 62, a Harkovi körzet 61 bombázóját, továbbá a Belorusz körzet és a Kijevi körzet 151-151 vadászrepülőgépét. Ezekről az intézkedésekről tájékoztatták a csehszlovák kormányt és a Szovjetunióban akkreditált francia katonai attasét.

Ma már a Vörös Hadsereg vezérkarának irataiból világosan kitűnik, hogy harckészültségbe állítottak egy páncéloshadtestet, 30 lövész- és 10 lovashadosztályt, 7 harckocsi-, 1 gépkocsizó lövész- és 12 repülődandárt, 7 erődített körzetet; a légvédelmi rendszerben 2 hadtestet, egy hadosztályt, 2 dandárt, 16 ezredet, 4 légvédelmi tüzérdandárt és 15 légvédelmi tüzérezredet. Ez bizony nem csekély erő! Éppen ezért szeptember 25-én a Honvédelmi Népbiztosság azt javasolta Ny. Ny. Vaszilcsenkónak, a Szovjetunió franciaországi katonai repülőattaséjának, hogy a következőkről tájékoztassa a francia parancsnokságot:

„1. 30 lövészhadosztályt vonultattak fel közvetlenül a nyugati határ mentén. Ugyanez a helyzet a lovashadosztályokkal is.

2. Az egységeket ennek megfelelően tartalékosokkal töltötték fel.

3. Ami műszaki csapatainkat illeti – vagyis a légierőt és harckocsialakulatokat, ezek teljes készültségben vannak.

Nyomban közölje az eredményt."

Vaszilcsenko ezt válaszolta:

„Szeptember 26-án reggel 11 órakor meglátogattam a francia hadügyminisztériumot. Gamelin ma korán reggel Londonba repült. Figyelembe véve az önök közlésének fontosságát, nyomban továbbítottam azt Gamelin kabinetfőnökének, és kértem, hogy továbbítsa közlésemet Londonba Gamelinnek."

* Lásd a *Dokumenti po isztorii mjunhenszkovo szgovora 1937–1939* című gyűjteményt. Moszkva, Izdatyelsztvo polityicseszkoj litye raturi, 1979, 314.

Ám addigra az árulás már megtörtént. Szeptember 21-én 5 órakor a prágai várban ismét összeült a kormány, és aznap Krofta új választ nyújtott át a francia és angol követnek: Csehszlovákia megadja magát.

Tragikus napok

A továbbiakban az események rendkívül felgyorsultak. Alekszandrovszkij szeptember 22-én megírta, mi történt Prágában. Ez az alábbiakban idézett dokumentum joggal kerülhet be minden történelmi krónikába:

„Prágában döbbenetes jelenetek játszódtak le. Diplomáciai képviseletünket rendőri kordon veszi körül. Ennek ellenére a tüntetők tömege a rendőrség nyilvánvaló egyetértésével felvonul a képviselethez, küldöttségeket küld, amelyek követelik, hogy beszélhessenek diplomáciai megbízottunkkal. A tüntetők a nemzeti himnuszt éneklik, és a szó szoros értelmében sírnak. Az Internacionálét éneklik. Beszédeikben kifejezik, hogy elsősorban szovjet segítségben reménykednek, felszólítások hangzanak el, hogy védekezzenek, hívják össze a parlamentet, döntsék meg a kormányt. Nem csupán Hodžának, de még Benešnek a nevét is fütty és üvöltözés kíséri. A tiszteket a levegőbe dobják, arra késztetik őket, hogy hazafias beszédeket tartsanak. Hitlert és Chamberlaint egyformán gyűlölik. Gyakran látható jelszó: »Daladier és Bonnet nem a francia nép, amely nem árul el bennünket.« Ezeknek a tüntetéseknek nyilvánvalóan nincs vezetőjük. A követségeket fogadom. Ma éjjel három óra után éppen itt járt a munkások és tisztviselők küldöttsége, amelyet a diplomáciai képviselet előtt tartott röpgyűlés választott meg. A küldötteknek kijelentem: a Szovjetuniónak fontosak a Csehszlovák Köztársaság és dolgozóinak érdekei, ezért kész megvédelmezni Csehszlovákiát a támadástól. A segítségnyújtást megnehezíti Franciaország visszautasítása, de a Szovjetunió keresi az utat, és rátalál, ha Csehszlovákiát megtámadják, és kénytelen lesz védekezni. A többséget ez kielégíti. Jönnek vidéki küldöttségek is. Ott még élesebben vetik fel a háború kérdését. Fő jelszavuk – nem szabad a hadsereget a határról visszahívni, általános mozgósítást kell meghirdetni, nem szabad a német csapatokat a Szudéta-vidékre beengedni."

Ám a kapitulánsok éppen ettől a határozottságtól ijedtek meg. Miután Chamberlain megkapta az óhajtott választ Prágától, szeptember 22-én sietett Hitlerrel újra találkozni. Ezúttal a találkozóra Bad

Godesbergben került sor. Természetesen változatlanul jelen volt Wilson is. Ő számolt be ismerősünknek, Fritz Hessének a történtekről:

„Hitler úgy viselkedett Chamberlainnel, mintha ez utóbbi a komornyikja lett volna..."

Chamberlainnek Bad Godesbergben valóban még egy megaláztatást kellett elszenvednie. Arra számított, hogy amennyiben Anglia, Franciaország és Csehszlovákia nevében beleegyezik a Szudéta-vidék Németországhoz való csatolásához, ezzel Hitler minden igényét kielégíti. Ám ez csupán a „békéltetők" illúziója volt. Semmiképp sem tudták – vagy nem is akarták – megérteni, hogy Hitlert minden engedmény újabb agresszív lépésekre ösztönöz. Mint már tudjuk, Hitler nagyszerűen volt tájékozva a londoni viták minden fordulatáról.

Hitlernek mindennap az asztalára tették a London és Prága között folyó, lehallgatott telefonbeszélgetések szövegét, amelyekből láthatta, hogy Chamberlain nem fog Csehszlovákiáért kiállni. Csupán néhány részletet idézek azokból a telefonon adott közlésekből, melyeket Masarýk továbbított Benešnek:

„Szeptember 16. A Lord (Londonderry – *L. B.*) megmutatta nekem a levelet, amelyet a kövér tábornagytól (Göringtől – *L. B.*) kapott. Az illető ezt írta: »Adjátok ide a területeket, és szakítsátok meg az Oroszországgal kötött szövetséget. Akkor minden megnyugszik.«

Szeptember 19. Ezek az alakok (Daladier és Chamberlain – *L. B.*) egyre csak üléseznek, és senkinek nem mondanak semmit. A területek átengedéséről van szó, hogy tudja!

Szeptember 20. (Chamberlain második németországi repülése előtt). Az öreg újra csomagol, és teljesen megvadult... Hamarosan minden megtörténik."

Hogy mi? Masarýk átadta Benešnek az angolok tanácsát: viselkedjék csendesen, mindenbe egyezzen bele. Ezenkívül a lehallgatott beszélgetésekből világossá vált, hogy Chamberlain bele kívánt egyezni Németország követeléseibe, godesbergi viselkedésével csupán a látszatot akarta megóvni. Hitler még néhány év múlva is mély gúnnyal beszélt róla környezetének:

„Szeptember 22-én Chamberlain a megbeszélések alatt cirkuszt rendezett, sőt elutazással fenyegetőzött, de mégiscsak belement a Németországnak történő engedményekbe..."

A tragédia így kezdett tragikomédiává válni. Chamberlain teljesen

összezavarodott. Hitler megmondta neki, hogy a Szudéta-vidék elcsatolása már nem érdekli. Ki kell elégíteni Magyarország és Lengyelország igényeit. Az új határt nyomban meg kell állapítani. A német csapatoknak október elsején be kell vonulniok Csehszlovákiába. Egyúttal átadták Chamberlainnek a térképet az új határokkal. Szeptember 24-én Chamberlain elutazott Bad Godesbergből, mert nehéz helyzetbe került: engedni akart, de a német követelések formája és hangneme elfogadhatatlan volt az angol és francia közvélemény számára.

Chamberlain kereste a kiutat. „A helyzet megmentésének" feladatát megint csak Wilsonra bízta, aki nyomban Berlinbe repült.

...Hesse meglehetősen virágos kifejezésekkel számolt be Wilson eme látogatásáról. Sir Horace annak a napnak az előestéjén repült Berlinbe, amikor Hitlernek beszédet kellett mondania a Sportpalastban. Wilson viselkedése természetesen a Führer beszédének tartalmától és hangvételétől függött.* Ha Hitler „megbékítő hangot" üt meg, Wilson nem lesz agresszív. Ha viszont Hitler „harcias beszédet" mond, Wilsonnak ki kell emelnie aktatáskájából egy iratot, amely figyelmezteti Hitlert, hogy Anglia támogatja Csehszlovákiát, és készen áll hadserege mozgósítására.

Hitler azonban szétzúzta Sir Horace terveit. Megbeszélésüket a lehető legélesebb hangnemben kezdte, és olyan éles támadásokat intézett Wilson ellen Beneš álláspontjának állítólagos „angol támogatása" miatt, hogy Wilson megijedt, és nem adta át neki a „komoly figyelmeztetést". Ezt követően a Führer elment a Sportpalastba, és otthagyta teljesen megzavarodott „magas vendégét". Másnap pedig, amikor Wilson a felbőszült Hitlernek elkezdte olvasni a hozott dokumentumot, az oda se figyelt rá. Azzal váltak el, hogy a megijesztett Wilson megígérte, hogy „észre téríti a cseheket".

Londonban összeült a konzílium: Hesse, Conwall-Evans (az angol felderítés képviselője), valamint Kordt német diplomata. Hangulatuk komor volt, mivel Hitler beszédében érződött, hogy el van szánva a háború megkezdésére. Hesse hirtelen ezt mondta:

„De minek? Hiszen közel járunk a békés megoldáshoz."

Az egybegyűltek csodálkoztak. Hesse megmagyarázta, mitől opti-

* Emlékezzünk rá, hogy Wilson szakértője volt a különféle „változatok" elkészítésének Hitler eltérő magatartásának esetére.

mista: éppen most kapta meg a gyors hírt Berlinből: Hitler belemegy a Szudéta-vidék szakaszos megtisztításába.

Conwall-Evans felkiáltott:

„Ez Kolumbusz tojása! Nyomban értesíteni kell erről Sir Horace-t!"

Éjjeli 2 órakor Hesse lakásán megcsendült a telefon. Conwall-Evans professzor arra kérte Hessét, hogy 8 óra 30 perckor jöjjön a megbeszélt helyre („a sarokra") a sürgős kérdések megvitatására. Hessét „a sarkon" egy taxi várta, amelyben Conwall-Evans és maga Sir Horace ült. A beszélgetés kölcsönös vádaskodássá fajult. Wilson azzal vádolta Hessét, hogy „minden összeomlik", és hogy hiába tanácsolta Chamberlainnek a Hitlerrel való találkozást. Hesse sem maradt adós:

„– Nem így van, az angolok tehetnek mindenről. Nem kellett volna mozgósítással fenyegetőzni, hanem bele kellett volna menni a szakaszos megtisztításba.

– És ha Hitler hirtelen megkezdi bevonulását?"

Hesse biztosította, hogy ha közölheti Berlinnel Chamberlain beleegyezését, minden rendben lesz. Ám – folytatta – kell még egy közvetítő.

A csodálkozó Wilson megkérdezte:

„Kicsoda?"

Hesse felelt:

„Mussolini!"

Wilson nyomban belement, hívatta Grandi olasz nagykövetet, és Mussolini „közvetítését" sugalmazta. Ha hihetünk Hessének, így született meg a müncheni egyezmény gondolata. Hadd tegyem hozzá: vannak más változatok is, és könnyen lehetséges, hogy a német felderítő diplomata érdemtelenül tulajdonítja magának a babérokat. Göring például nemegyszer dicsekedett vele, hogy senki más, csakis ő lelt rá a „megváltó eszmére", ő javasolta, hogy Mussolini váljon „közvetítővé". Az olasz források persze a Ducénak tulajdonítják a kezdeményezést. Ám a legutóbbi kutatások arra vallanak, hogy ez az elgondolás mégiscsak az angoloktól származott...

A müncheni tanácskozás összehívásának további előtörténetében operettbe illő bohózati elemek vannak. Szeptember 27-én Ribbentrop fogadószobájában csörgött a telefon. Attolico olasz követ közölte, hogy van nála egy üzenet, amelyet nyomban át kell adnia a miniszternek. A miniszter segédtisztje nyomban a birodalmi kancelláriába

indult, ahol Ribbentrop tartózkodott. Amikor belépett a télikertbe, miniszterét Hitlerrel együtt találta, és jelentést tett a követ telefonjáról. Hitler némi hallgatás után ezt mondta:

„Jó, hadd jöjjön fél tizenkettőre. Tizenegykor a francia követ lesz nálam, aztán ő..."

A segédtiszt nem tudta, hogy jóval ezelőtt már Hitler asztalára helyezték Mussolini és Attolico lehallgatott telefonbeszélgetésének szövegét, amelyben a Duce beszámolt az angolok ama kéréséről, hogy „közvetítsen". Attolico látogatása tehát nem ígért különösebb szenzációt a német vezetőségnek. Így is történt, bár Hitler eljátszott egy kisebb színjátékot. „Államférfiúi bölcsességet" játszva nem adott nyomban választ. Ezt követően aztán Attolico megkapta az elvi beleegyezést, és valamivel később megjött Henderson angol követ is Chamberlainnek a „négyek találkozójára" vonatkozó hivatalos javaslatával.

A tragikomédia folytatódott. Az ismét megjelenő Attolicónak Hitler lediktálta azokat a feltételeket, amelyeket Mussolininek állítólag „saját nevében" kellett megkövetelnie a jövendő konferencián. A birodalmi kancelláriában nem kételkedtek abban, hogy Chamberlain elfogadja őket. A miniszterelnök már megtáviratozta, hogy Németország „békés úton mindent megkaphat, amit csak akar".

Délfelé mindent eldöntöttek: a találkozóra másnap kerül sor Münchenben. Nyomban elküldték a meghívókat Londonba és Párizsba. Csak éppen Prágába nem!

München, szeptember 28.

A müncheni egyezmény történetét már nemegyszer megírták. Dr. Fritz Hesse, sajnos, már semmit sem tudott hozzátenni ahhoz, amit tudunk: akkor ő Londonban maradt. Ám másik beszélgetőpartnerem, ugyancsak Münchenből, olyan megdönthetetlen tanúbizonysággal állt elő, hogy bátran elhihettem: valóban jelen volt a tanácskozáson. Valóban, az általa mutatott fényképen ott voltak a „főszereplők" – Ciano gróf és Daladier karosszékben ülnek, mögöttük ott áll Sir Horace Wilson, néhány diplomata és katona, valamint egy magas fiatalember.

„Ez én vagyok!" – mondotta nekem ez a jelenleg már ősz, de katonás tartását megőrző férfi. Reinhard Spitzinek hívják. München idején

Spitzi Ribbentrop segédtisztje volt, s a többi között éppen ő tett jelentést szeptember 27-én Ribbentropnak és Hitlernek Attolico követ telefonjáról...

Mint mindenki, akkoriban ő is lelkesedett az eljövendő tanácskozásért.

„Számomra Németország háborúja Angliával és Franciaországgal – mondta Spitzi – katasztrófának tűnt. Ezekkel az országokkal együttműködve nagyszerűen feloszthattuk volna a világot, no persze Oroszország rovására..."

Ezeket az őszinte szavakat szerintem mottóként alkalmazhatjuk az egész müncheni tanácskozás leírásához...

1938. szeptember 27-én este a Führer különvonata elhagyta Berlint. Hajnalra megérkezett egy kis állomásra, ahol már ott állott Mussolini vonata. A Duce Ciano gróffal, a külügyminiszterrel együtt – mindketten fekete fasiszta egyenruhában – átült Hitler szalonkocsijába. Keitel itt mindkét diktátornak jelentést tett a katonai helyzetről; a többi között felhívta figyelmüket a cseh–német határon található műszaki építmények erejére. Mussolinit ez igencsak lehangolta, de Hitler megnyugtatta őt:

„A nyugati hatalmak nem fognak beavatkozni!"

Hitler ebben teljesen bizonyos volt. Keitel megmutatta Hitlernek és Mussolininak a Csehszlovákián átvonuló „nyelvi határ" színes térképét. Ez volt a Grün-akció egyetlen olyan dokumentuma, amit semmiképp sem nevezhetünk hosszas előkészítés gyümölcsének: a vezérkari tisztek egyszerűen kiemelték a térképet az 1912. évi *Brockhaus lexikon*ból, és lemásolták. A birodalmi kancelláriában láthatóan meg voltak győződve arról, hogy Chamberlain és Daladier mindenbe belemegy, még az ilyen tákolmányba is...

Chamberlain repülőgépe reggel ért földet a müncheni repülőtéren. Hitler, Mussolini és Daladier már várta az angol miniszterelnököt München centrumában, a „Führer-házban". Ez ma is ott áll a Königsplatz közelében. Nem messze, a Briennerstrassén áll a „Barna Ház", a náci párt törzsszállása, Hess és Bormann rezidenciája. 1938. szeptember 28-án mindezeket az épületeket óriási horogkeresztes zászlókkal díszítették. A „Führer-házon" ott lengett a négy nagyhatalom lobogója.

Tulajdonképpen nem is volt semmiféle tanácskozás. Az alku lényege – a Szudéta-vidék elszakítása – mind a négy résztvevő előtt világos

volt. Ezért amikor Mussolini az asztalra tette olasz nyelvű „dokumentumát" (ez annak a szövegnek volt a fordítása, amelyet Hitler előző nap Attolicón keresztül lediktált), különösebb vitára nem került sor. A Führer követelte a Szudéta-vidék azonnali átadását, Chamberlain gyengén tiltakozott. Daladier-ra senki sem fordított figyelmet. Úgy döntöttek, hogy a záródokumentum összeállítását tisztviselőikre bízzák, és amíg azok kapcsolatot teremtettek fővárosaikkal, Hitler és Daladier első világháborús vicceket meséltek, Chamberlain pedig horgásztörténeteket mondott el. Az unatkozó miniszterek a hosszú folyosókon kóboroltak...

Délután három órára Hitler megunta ezt a lármát. Elment ebédelni, meghívta rá Himmlert és az olasz küldöttséget. Az asztalnál dicsérte a rábeszélhető Daladier-t, és gúnyolta Chamberlaint: „Mit vesztett a csehekkel? Szép kis horgász!"

„Eljött az ideje, hogy véget vessünk Britannia európai uralmának" – nyilatkoztatta ki a Führer.

Hát hiszen ha Chamberlainnel volt dolga, bátran mondogathatott ilyesmit!

Az ebéd után folytatódott a négyek „tanácskozása", ténylegesen csupán különféle témákról beszélgettek este kilencig. Hitler ekkor megint eltávozott Mussolinival. Reggelre a szöveg elkészült. Csehszlovákiának ultimátumot adtak át: nyomban át kell engednie Németországnak a Szudéta-vidéket. Amikor pedig Spitzi Hitler kíséretével együtt a pályaudvarra indult, hogy Mussolinit kikísérjék, hallotta, mikor Göring ezt mondta Ciano grófnak, az olasz külügyminiszternek:

„Mondja meg a Ducénak: Németország holnap úgy nekilát a felfegyverkezésnek, hogy a világ elcsodálkozik!"

Másnap Chamberlain azt mondta, hogy szeretne Hitlerrel egyedül beszélni. Hitler úgy döntött, hogy fogadja őt a lakásán. Az angol miniszterelnöknek azonban csak nem volt szerencséje – fennakadt a liftben. Nagy nehezen bejutott a Führerhez, és megmutatta egy közös nyilatkozat szövegét, amelynek – Chamberlain szavai szerint – „meg kellett volna erősítenie helyzetét Londonban". Csupán néhány sorból állott, amelyekben Anglia és Németország kijelentette, hogy „az imént aláírt egyezmény, valamint az angol–német tengeri egyezmény jelképezi a két nép ama akaratát, hogy sohasem fognak háborúzni egymás-

sal". Ez volt az a papír, amelyet Chamberlain felmutatott azoknak, akik őt várták a London melletti croydoni repülőtéren, és hozzátette:

„Meghoztam önöknek a békét!"

Hitler nyilvánvalóan más véleményen volt. Spitzi hallotta, amint a Führer beszámolt a lakásán lezajlott beszélgetésről, és ezt mondta:

„Ugyan már, ne vegye ezt komolyan. Ennek a papírdarabkának semmi jelentősége sem lesz..."

Valóban kapitulálni kellett?

A szovjet és csehszlovák kutatókat, akik napjainkban tanulmányozzák azt a helyzetet, amely abban a pillanatban alakult ki, amikor a nyugati hatalmak kapituláltak Hitler előtt, érdekli a kérdés: valóban oly nagy lett volna 1938 szeptemberében Németország katonai fölénye Európában, hogy Anglia és Franciaország nem kockáztathatta meg a fegyveres összecsapást? Abban az időben ez volt a fő érv, de még napjainkban sem riadnak tőle vissza bizonyos nyugati történészek és propagandisták, akik szeretnék igazolni a müncheni alkut.

Hogy az imént feltett kérdésre választ adjanak, a történészek számba vették a két fél akkori fegyveres erőit. 1938 szeptemberében a Wehrmachtnak 47 hadosztálya volt (a betörést végrehajtó hadsereg 39 hadosztályból állott); Csehszlovákiának 45 hadosztálya volt, s a többi között az agresszió elhárítására 37 hadosztályt fejlődtettek fel. A Szovjetuniónak azonnali bevetésre készen állt 30 hadosztálya. Ezenkívül a szovjet parancsnokság még harckészültségbe helyezett 17 lövészhadosztályt, 3 harckocsihadtestet, 22 harckocsi- és 3 gépkocsizó lövészdandárt. Harckészültségbe helyezték a második lépcsőt is 30 lövész- és 6 lovashadosztállyal, 2 páncéloshadtesttel, 15 önálló harckocsidandárt, 34 repülőtámaszpontot. Ily módon, ha csupán a csehszlovák és szovjet csapatokat vesszük is figyelembe, az erőviszonyok nem az agresszorok javára szóltak.

Számításba kell venni azonban még a francia erőket, amelyek a Maginot-vonal felől csapást mérhettek volna, magukra vonva ily módon Hitler hadosztályainak jelentős részét. Gamelin francia vezérkari főnök adatai szerint 1938 őszén a francia hadseregnek a német határon 28 hadosztálya volt 8 német hadosztály ellenében. Sőt: Churchill említi emlékirataiban, hogy 1938-ban Franciaország 100 hadosztályt tudott volna kiállítani.

A brit vezérkar nemrég közzétett adatai arról tanúskodnak, hogy az angol felderítés szembetűnően eltúlozta a Wehrmacht erejét. A betörést végrehajtó német hadseregben 39 gyalogoshadosztály volt, az angol felderítők 43-ról beszéltek. Másrészt a Szovjetunió lehetőségeinek értékelésében az angol vezérkar erősen visszafogta magát, úgy vélte, hogy a Vörös Hadsereg a hadműveletek kezdetén 17 hadosztályt állíthat ki, ugyanakkor a szovjet parancsnokság hivatalosan közölte, hogy készen áll arra, hogy azonnal harcba vessen 30 hadosztályt.

A Wehrmacht vezetői maguk is felismerték, hogy 1938 szeptemberében Németország nem volt olyan erős, hogy kirobbantson és megnyerjen egy összeurópai háborút. Ma már ismerjük a német vezérkar eredeti iratait, amelyek ebben a vonatkozásban minden kétséget kizárnak. Így például Beck vezérezredes, a német szárazföldi erők vezérkari főnöke 1938. május 5-én memorandumot nyújtott át Hitlernek, ezzel a címmel: „Németország jelenlegi katonapolitikai helyzetéről". Megemlítette, hogy abban az esetben, ha Anglia Németország ellenségeinek oldalára áll, a német fegyveres erőknek semmi esélyük sem lesz a háború megnyerésére. Következő, július 16-i memorandumában Beck azt jósolta, hogy Csehszlovákia megtámadása „nemcsak háborúval, de Németország számára általános katasztrófával" végződhet. Sok más katonai vezető is ezen a véleményen volt. Így például július 17-én Kuhse tengernagy jelentést küldött a haditengerészeti parancsnokságnak, amelyben ez állt: „Nem vonható kétségbe, hogy egy összeurópai méretű konfliktusban kérdésessé válik mind Németország sorsa, mind pedig a Führer egész eddigi eredménye."

1939. augusztus 4-én Brauchitsch táborszernagy, a szárazföldi erők főparancsnoka összehívta Berlinben a hadseregcsoport- és hadtestparancsnokok értekezletét. Itt felolvasták és jóváhagyták Beck memorandumát. A többi között von Weichs tábornok kijelentette, hogy a Wehrmachtnak „egy világháborúhoz egyáltalán nincs elegendő fegyvere és feltöltése". Brauchitsch ezt a memorandumot átadta Hitlernek.

A Wehrmacht több vezetője már a háború után beismerte, hogy ha Anglia és Franciaország Csehszlovákia védelmére kelt volna, Németország helyzete reménytelenné válik. Keitel táborszernagy ezt mondta a nürnbergi perben:

„Szilárdan meg vagyok győződve róla, hogy ha Daladier és Chamberlain azt mondta volna Münchenben: »támadunk«, semmi körülmé-

nyek között sem folyamodtunk volna katonai akcióhoz. Nem volt elegendő erőnk, hogy bevegyük a csehszlovák erődítményvonalat, és nem voltak csapataink a nyugati határon..."

Keitel ezzel nem állt egyedül: Jodl tábornok, Hitler bizalmas tanácsadója is megerősítette ugyanabban a nürnbergi perben:

„Nem volt kétséges, hogy száz francia hadosztállyal szemben nem állhattuk volna meg a helyünket védelmi létesítményeinkben, amelyek tulajdonképpen csak hatalmas építkezési területek voltak. Katonai szempontból ez lehetetlen lett volna..."

A Münchent megelőző napokban Hitler mintha hallani sem akart volna ilyesfajta megfontolásokat, München után pedig leszámolt a „pesszimistákkal" (Becket nyugdíjba küldte). Ami azonban a lényeget illeti, Hitler és legközelebbi tanácsadói felmérték a valóságos helyzetet: a békés megegyezést a katonai döntés elébe állították. Ennek a „választásnak" a hátteréről Weizsäcker következő feljegyzése adhat képet: „Úgy láttuk, a játékot megnyertük, amikor Chamberlain a béke megőrzése érdekében vállalkozott az obersalzbergi látogatásra... Meg lehetett beszélni a Szudéta-vidék békés átadását angol közvetítéssel. Mi azonban jobban óhajtottuk a katonai döntést és Csehszlovákia megsemmisítését. Ezért úgy irányítottuk a Chamberlainnel folytatott második megbeszélést, hogy az egyezmény az elvi egyetértés ellenére is fel legyen bontva. Annak a csoportnak, amely háborút akart – Ribbentropnak és az SS-nek – sikerült hatnia a Führerre és megszereznie a betörésre felszólító parancsot. Azokban a napokban a Führer nemegyszer kiállt ezért az akcióért, és a 27-éről 28-ára virradó éjszaka a jelenlétemben kijelentette, hogy Csehországot katonai úton semmisíti meg. Ezt csak nekem és Ribbentropnak mondotta, anélkül hogy másokra is hatni kívánt volna. Ezért helytelen az a feltételezés, miszerint a Führer csupán óriási blöffel állt volna elő."

Ám abban a pillanatban, amikor a háború már eldöntöttnek tűnt, Hitler észrevette, hogy minden szükségeset elnyerhet a Wehrmacht harcba vetése nélkül is. Ezt először a Prága és London közötti, lehallgatott telefonbeszélgetések jelezték (Göring már említett „kutatóintézete" ezzel foglalkozott); nem kis szerepet játszott Wilson, aki Berlinben megígérte Hitlernek, hogy „észre téríti a cseheket". Végezetül, szeptember 27-én Hitler táviratot kapott Chamberlaintől, amelyben a többi között ez állt:

„Bizonyos vagyok benne, hogy ön minden lényegeset megkaphat háború nélkül, mégpedig azonnal."

Az pedig vitán felül állt, hogy Hitler maga is inkább ezt a kiutat választja!

Néhány nyugati történész már a háború után azt a változatot terjesztette, hogy Hitler elégedetlen volt Münchennel, minthogy ez az egyezmény csupán azt engedte meg neki, hogy részben semmisítse meg Csehszlovákiát, nem pedig teljes egészében. Ez azonban egyáltalán nem így volt. Először is, Weizsäcker már említett feljegyzéseiből kitünik, hogy a Führer támogatta magának az értekezletnek az eszméjét. Ami pedig Hitler „elégedetlenségét" illeti, gyorsan elmúlt. 1939. március 15-én a Wehrmacht minden ellenállás nélkül bevonult Prágába. Létrehozták a „Cseh–Morva Birodalmi Propektorátust", Szlovákiát pedig bábállammá változtatták. Fél év múlva Hitler maga magyarázta meg tábornokainak, miért választotta inkább a müncheni egyezményt. Az Anschluss-szal kezdte:

„Ez a lépés komoly fejtörést okozott, de megerősítette a Reichet. A következő lépés Csehország, Morvaország és Lengyelország volt. Mindezt azonban nem lehetett egyszerre végrehajtani. Először be kellett fejezni a »nyugati gát« felépítését. Az első perctől kezdve világosan láttam, hogy nem elégszem meg a szudétanémet területtel, ez csupán része volt a feladatnak. Úgy döntöttem, hogy bevonulok Csehországba. És akkor létrehoztuk a protektorátust..."

München értelme tehát abban állt, hogy a nyugati politikusok (Hitler ugyanebben a beszédében „szánalmas férgeknek" nevezte őket) segítették Hitlert programjának, a „fokozatos" agressziónak a megvalósításában.

München tanulságai

A müncheni egyezmény a polgári diplomácia farizeusságának egyik klasszikus példája volt. És valóban: szerzői azt hirdették, hogy biztosítani kívánják a békét. Valójában pedig csak elősegítették a háború kirobbantását. Kijelentették, hogy a „nemzeti önrendelkezés" érdekében cselekszenek – valójában elindították a cseh és szlovák nép szabadságának eltiprását. Ünnepélyes esküt tettek a szuverenitásra és a kölcsönös tiszteletre – néhány hónap múlva Csehszlovákia szuverenitását széttaposták. Végezetül, az aláírók közül legalább ketten meg

voltak győződve arról, hogy a jövendő agressziót Kelet felé irányítják – és ez a tervük sem vált be.

Ez az utóbbi pont adja a kulcsot a helyzet egész abszurditásának megértéséhez. Hiszen olykor csupán értetlenül csóváljuk a fejünket, amikor Chamberlainnek Hitlerhez intézett szolgai üzeneteit olvassuk, vagy a francia „békéltetők" okmányait tanulmányozzuk, tudva, hogy saját országuk pusztulását készítették elő. Hová lett a brit toryk sokat dicsért önbizalma, hová lett a francia politikusok büszkesége?! Nyoma sem maradt. Ennek az oka pedig a kommunizmus iránti vak osztálygyűlölet volt. Készek voltak rá, hogy eladják a lelküket a náciknak ama tünékeny perspektíva érdekében, hogy felszámolhatják a világ első szocialista államát.

A szovjet külpolitika dokumentumaiból kitűnik, hogy mennyire reálisan és előrelátóan értékelte a szovjet diplomácia ezt a rendkívül veszélyes tendenciát Anglia, Franciország, az USA és Csehszlovákia politikájában. Csak néhány példa. 1938. október 12-én a párizsi szovjet követ, a francia München-pártiak csoportját jellemezve, ezt írta Moszkvába: „Ehhez a csoporthoz olyan emberek tartoznak, akik nem is annyira a háború elvesztésétől, mint inkább Hitlernek és a fasizmusnak a vereségétől tartanak. A Németországgal vívandó háborút »ideológiai« szempontból fogták fel – mint a fasizmus és a demokrácia közötti háborút, mely utóbbit azonosították a bolsevizmussal. Az a körülmény, hogy a Szovjetunió részt vehet egy ilyen háborúban, szemükben csak még jobban kiemelte egy ilyen háború »ideologikus« jellegét, és eleve meghatározta hozzá való viszonyukat. Franciaországnak ebbe a háborúba való bevonása úgy jelent meg előttük, mint valami katasztrófa, bármi legyen is a háború esetleges kimenetele. Ha Németország győz, mindenekelőtt Franciaország fizeti meg az árát, mint az az ország, amely leginkább sebezhető Németország részéről, s a németellenes koalíció leggyengébb láncszeme. Ha viszont ez a koalíció győz, óhatatlanul maga után vonja a fasizmus végét, a németországi és olaszországi fordulatot, a bolsevizmus hallatlan győzelmét mindenütt, a többi között magában Franciaországban. Ezért jelenleg »bármilyen áron«, mindenfajta engedménnyel és áldozattal meg kell előzni egy ilyen háborút – azt a háborút, amelyben a Németország elleni harcban a Szovjetunió Franciaország oldalára állhat."

K. A. Umanszkij, a Szovjetunió USA-beli ügyvivője így értékelte a kialakult helyzetet: „Kennedy londoni követ képes volt rá, hogy a

A müncheni nyomornegyedben
a Sterneckebräu sörözőben alapították a náci pártot

1919 tavaszán az ellenforradalmi különítmények
vadállati módon számoltak le a müncheni munkásokkal,
akik kikiáltották a Bajor Tanácsköztársaságot.
A különítményesek között volt Hitler őrvezető is

Emil Kirdorf
– Németország szénkirálya a húszas években –
egyike volt a náci párt legelső bankárainak
és pártfogóinak

Fritz Thyssen acélmágnás

Thyssen adta a pénzt a müncheni „Barna Ház", a hitlerista párt főhadiszállásának berendezésére

Ebben a von Schröder bankár tulajdonában levő villában hozták meg a döntést 1933. január 4-én Hitler hatalomra juttatásáról

Benn ezredes,
az ITT amerikai monopólium feje,
aki aktívan támogatta a náci rendszert

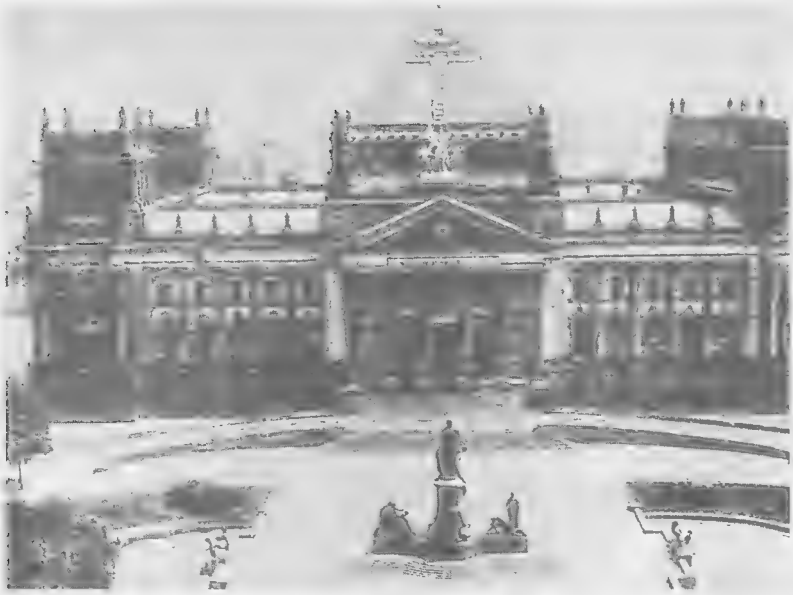

Ilyen volt a Reichstag a tűz előtt

Az ülésterem.
A szószék mellett
a gyorsírók páholya,
ahová föld alatti járaton
keresztül is be lehetett
jutni

1933. február 27-én
este a Reichstag lángjai
világították be
Berlin központját

A Reichstag felgyújtása jeladás volt a kommunistákkal,
szociáldemokratákkal,
minden másképp gondolkodóval való leszámoláshoz
Rendőrség a „Karl Liebknecht-háznál",
ahol a Német Kommunista Párt Központi Bizottsága ülésezett

„Ön valószínűleg fél a kérdéseimtől, miniszterelnök úr!"
Dimitrov Göringhez intézett híres szavai

A müncheni árulás egyik főszereplője: Halifax angol külügyminiszter

A vezérkari főnök 1938. június 3-i titkos jelentése a Csehszlovákia elleni támadás előkészítéséről (Grün-terv)

Geheime Kommandosache

Chef des Generalstabes des Heeres — Berlin, 5.6.38

4.
2/18

56

An den

Herrn Oberbefehlshaber des Heeres

Zu dem mit O.K.W. 42/38 g.K.Chefs.L I.v.30.5.38 übersandten Teil 2, Abschnitt II der Weisung für die einheitliche Kriegsvorbereitung der Wehrmacht v.24.6.37, melde ich Folgendes:

I.

Die Frage der milit. Niederwerfung der Tschechei wird seit der Verfügung der Reichskriegsminister v.4.4.35 W.A. 1186/35 g.K. L I[a], und wurde schon vorher, vom Generalstab des Heeres fortlaufend geprüft und bearbeitet. Die milit. Notwendigkeit für jedes Vorhaben war im Generalstab des Heeres längst mindestens so klar erkannt wie von den anderen für diese Frage zuständigen Stellen. Die jahrelangen Untersuchungen und Vorarbeiten durch den Generalstab des Heeres, die wohl nirgends so gründlich betrieben worden sind und auch betrieben werden konnten wie bei diesem, haben zu einer Reihe bestimmter organisatorischer und strategischer Grundlagen für die Bearbeitung der Kriegsvorbereitungen gegen die Tschechei geführt. Sie können dem Obkdo. der Wehrmacht nicht unbekannt sein, da sie diesem bezw. der ihm vorausgegangenen Dienststelle in Denkschriften sowie in schriftl. und mündlichen Ausführungen des Ob.d.H. mitgeteilt worden sind.

Der obige neue Teil II der Weisung für die einheitliche Kriegführung der Wehrmacht weist demgegenüber in für das Heer entscheidenden Fragen Auffassungen auf, die denen des Generalstabes des Heeres scharf entgegengesetzt sind und sowohl die Leistungsfähigkeit des Heeres als Kriegsinstrument überschätzen wie auch strate-

Hitler fogadja Chamberlaint (balra Keitel tábornagy)

A müncheni tárgyalások.
Balról a második álló személy – Sir Horace Wilson.
Középen papírral a kezében – Reinhard Spitzi,
aki a tárgyalások jegyzőkönyvét vezette

Wohltat eredeti levele,
amely igazolja
Hohenlohe részvételét
Göring és Runciman
titkos találkozójának megszervezésében

Ministerpräsident Generalfeldmarschall Göring
Beauftragter für den Vierjahresplan
Ministerialdirektor zur besonderen Verwendung
Wohltat

Berlin W 8, den 5. August 1937.
Leipziger Str. 3
Fernruf: 12 65 41, 12 70 91

W. XXII/276.

Königliche Hoheit!

Ihre Zeilen vom 29.7. haben mich während meines Urlaubs erreicht und ich erlaube mir, Ihnen mitzuteilen, daß der Herr Generalfeldmarschall bereit ist, zwischen dem 12. und 14. August Herrn Dr. R. zu empfangen. Der genaue Termin kann am besten mit Fräulein Grunditzmann, der persönlichen Referentin des Herrn Generalfeldmarschalls verabredet werden.

Bei dieser Gelegenheit danke ich Ihnen für die Übersendung Ihrer beiden Berichte, die ich mit großem Interesse in den nächsten Tagen (auf Urlaub in Mecklenburg) lesen werde.

Mit den besten Empfehlungen und

Heil Hitler!

Ihr sehr ergebener

Wohltat

An

Seine Königliche Hoheit,
Prinz Max von H o h e n l o h e

in
[illegible]/Sudetenland

Hitler és a tábornokai –
jobbra Halder vezérkari főnök

Egy dokumentum
Hohenlohe herceg archívumából:
a legfelsőbb német állami vezetésnek
tett jelentése arról,
hogy lehetséges az Angliával kötendő,
a Szovjetunió ellen
irányuló szövetség

September 1939.

England will Deutschland nicht vernichten, will mit ihm zusammen arbeiten, beide könnten zusammen ihre politische und wirtschaftliche Macht entfalten. Infolge verschiedener politischer Ereignisse nimmt England jedoch an, dass Deutschland keinen Weg mit England, sondern entweder unter Beiseitelassung Englands oder gegen England gehen wolle. Dies beunruhigt das englische Volk in allen Fasern seines Lebens, [illegible] an, dass Deutschland zu einem Existenzkampf gegen England bezw. gegen die englische Weltmacht schreiten wolle. Durch die anhaltende Unruhe und die aufgezwungenen Kosten der Aufruestung, die im ganzen Volke unpopulaer ist, hat der kleine englische und franzoesische Sparer schon so viel verloren, die gerunsame Geschaeftsentwicklung ist in einer solchen Weise gestoert, dass man entschlossen ist, noch mehr auf sich zu nehmen, um die [illegible] Zustand zu beenden und dann endlich Ruhe zu haben. Auf dieser psychologischen Basis beruht im Grunde das ganze Problem in England und Frankreich, sowie letzten Endes in Amerika. Wie die Angelegenheit in Polen militaerisch ausgeht, ist fuer diese Frage gleichgueltig. Im Gegenteil die Eroberung Polens würde nur als Beweis fuer die Eroberungsgeluste hingestellt und bestaerkt die Engleander in ihrem Entschluss, dass man gegen den ewigen Ruhestoerer kaempfen muss. Man erklaert, zuerst ist die Tschechei trotz aller Friedensbeteuerungen daran gewesen, dann Polen, es ist daher nur eine Frage der Tactic und Zeit, wann England oder Frankreich da-

John Hartfield
német művész
háborúellenes plakátja: ▷
„Valóban el kívántok esni
a harcmezőn,
hogy a részvények értéke
emelkedjék?”

A Szpiridonovka (jelenleg Alekszej Tolsztoj) moszkvai utca
e házában folytak 1939 augusztusában a Szovjetunió,
Anglia és Franciaország katonai misszióinak ülései,
amelyek során a nyugati képviselők megakadályozták
a háromhatalmi katonai együttműködésről szóló egyezmény megkötését

100
J.G. Farbenindustrie Aktiengesellschaft
Frankfurt a. M.
AKTIE
100
Schneider & Cie
(Le Creuzot)
Wollt ihr wieder [illegible]llen
damit die Aktie [illegible]eigen?!

Az angol csapatok evakuációja Dunkerque-ből

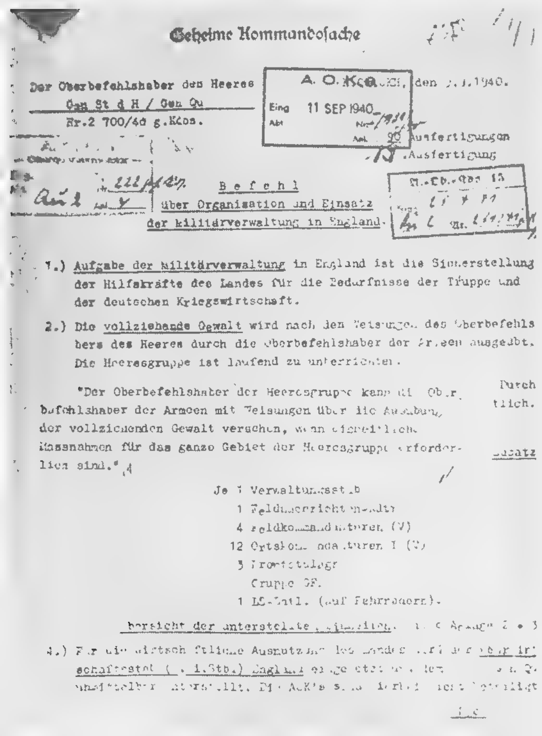

Geheime Kommandosache

Der Oberbefehlshaber des Heeres
Gen St d H / Gen Qu
Nr.2 700/40 g.Kdos.

A. O. K. 16 ... den ... 1940.
Eing 11 SEP 1940
... Ausfertigungen
... Ausfertigung

Befehl
über Organisation und Einsatz
der Militärverwaltung in England.

1.) Aufgabe der Militärverwaltung in England ist die Sicherstellung der Hilfskräfte des Landes für die Bedürfnisse der Truppe und der deutschen Kriegswirtschaft.

2.) Die vollziehende Gewalt wird nach den Weisungen des Oberbefehlshabers des Heeres durch die Oberbefehlshaber der Armeen ausgeübt. Die Heeresgruppe ist laufend zu unterrichten.

"Der Oberbefehlshaber der Heeresgruppe kann die Oberbefehlshaber der Armeen mit Weisungen über die Ausübung der vollziehenden Gewalt versehen, wenn einheitliche Massnahmen für das ganze Gebiet der Heeresgruppe erforderlich sind."

Je 1 Verwaltungsstab
1 Feldgendarmerie...
4 Feldkommandanturen (V)
12 Ortskommandanturen I (V)
3 ...
Gruppe GF.
1 LS-Batl. (auf Fahrrädern).

Übersicht der unterstellten ... Anlage 2 + 3

4.) Für die wirtschaftliche Ausnutzung des Landes ... Wirtschaftsstab (... 1.Stb.) England ... unmittelbar unterstellt. Die AOK's ...

Az OKH
1940. szeptember 9-i parancsa
német megszálló hatóság
létesítéséről Angliában

1940-ben
London utcái
és terei háborús
képet öltöttek.
A fényképen:
a Nelson-oszlop,
amelyet a nácik
el kívántak szállítani
az angol fővárosból

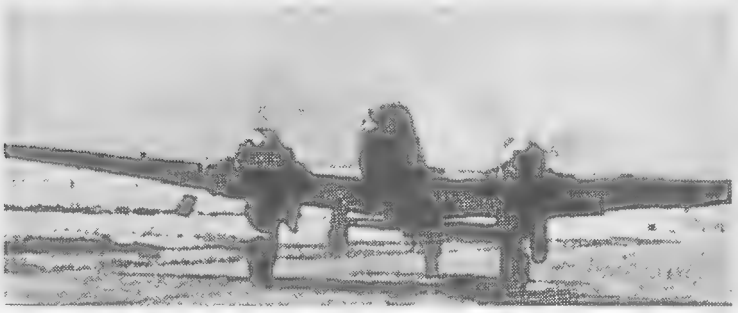

Rudolf Hess
ezen az Me–110-es
repülőgépen
indult el,
hogy találkozzék
az angol
államférfiakkal

Hess repülőgépének roncsai

Az újnácizmus sokarcú – megnyilvánulhat a náci jelvények
és hitlerista relikviák kultuszában
(a képen Perth angol lord, a „gyűjtők" egyike)

Megnyilvánulhat a militarista és fasiszta irodalomban,
amely elönti az NSZK,
Ausztria és más országok árusitóhelyeit

Megnyilvánulhat
a náci szervezetek újjászületésében

Az NSZK-ban Hess az újnácik bálványa.
Hamburgban került sor az újfasiszta csoportok összejövetelére.
A színpadot Hess arcképe díszítette

Erről nem feledkezhetünk meg soha:
az Ost-főterv halált jelentett a felnőtteknek és gyermekeknek,
a férfiaknak és nőknek,
akiket koncentrációs és hadifogolytáborokban semmisítettek meg...
E fényképet egykor maguk a hóhérok készítették...

chamberlaini klikk előírásai szerint cselekedve azt a gondolatot sugallja Rooseveltnek, hogy a német előnyomulás elkerülhetetlen, Anglia pedig nincs felkészülve; Bullitt, ez a rejtett kis fasiszta* ugyanígy »eladta« Rooseveltnek Franciaország gyengeségének eszméjét; a Külügyminisztérium angolpárti klikkje, élén Sumner Wellessel ugyanebben az irányban dolgozta meg Rooseveltet. Ennek eredményeként megszületett először egy teljesen azonos üzenet Hitlerhez és Benešhez, majd egy üzenet Hitlerhez, amelyben nagy embernek nevezi őt, ha nem támad rá Csehszlovákiára, valamint egy »személyes« üzenet Mussolinihoz..."

Az események tragikus menetében különösen nagy kárt okozott a polgári Csehszlovákia vezetőinek kommunistaellenessége. Beneš elnök nem is titkolta nézeteit. Így például 1938. május 17-én Newton angol követtel beszélgetve kijelentette:

„Csehszlovákia Oroszországhoz fűződő kapcsolatai mindig is másodrendű kérdést jelentettek, amely Franciaország és Nagy-Britannia álláspontjától függ. Csehszlovákiának Oroszországgal való jelenlegi kapcsolatai teljes mértékben a francia–orosz egyezményből következnek, és ha Nyugat-Európa elveszíti érdeklődését Oroszország iránt, Csehszlovákia is elveszti azt..."

Azokban a drámai napokban, amikor a csehszlovák kormány kezdte megérteni, hogy a Szovjetunió maradt meg egyetlen szövetségesének, végzetes következményekkel járt, hogy a nemzeti érdekeket alávetették az osztályérdekeknek. Alekszandrovszkij akkoriban nagyon találóan jellemezte ezt a helyzetet egyik dokumentumában: „Egész idő alatt éreztem, hogy Benešnek a szovjet segítség akaródzik is meg nem is, vajúdik, hogy felhasználja-e Csehszlovákia érdekei védelmének ezt az eszközét. Legutóbbi beszélgetéseink során görcsösen kapkodott segítségnyújtásunk lehetősége után, és mindig akkor hívatott, amikor Angliától és Franciaországtól megkapta a soros kemény csapást. Amint azonban kissé magához tért, vagy azt gondolta, hogy új kiutat talált a helyzetből valamilyen új diplomáciai lépéssel, nyomban jóval kisebb érdeklődést mutatott irányunkban. Nem kételkedem benne, hogy ez a száraz, pedáns ember és dörzsölt diplomata az elejétől a végéig teljes mértékben abban reménykedett és még mindig reménykedik, hogy Csehszlovákia úgy kaphatja a legtöbbet, ha Angliára és Franciaország-

* Az USA franciaországi nagykövete.

ra támaszkodik, a szovjet segítségre pedig úgy gondol, mint a csehszlovák burzsoázia szempontjából végső és öngyilkos eszközre a hitleri támadás elleni védelem tekintetében... Beneš viselkedését szerintem ugyanaz a társadalmi félelem magyarázza, amely Európa más »békéltetőit« is megfertőzte. Ha korábban gyakran, sőt szívesen beszélt arról, hogy legrosszabb esetben a néphez fordul, amely támogatni fogja őt, a legutóbbi időben elkezdett félni ettől a néptől."

Ezek a sorok szeptember 29-én íródtak. Október elsején ez az értékelés, sajnos, beigazolódott. A szovjet követ ezt közölte Moszkvába küldött táviratában: „Husarek* kiegészítésképpen közölte velem, hogy a minisztertanácson még a következő kijelentést is megformálták teljesen világosan és pontosan: Münchenben Hitlernek sikerült meggyőznie Daladier-t és Chamberlaint, hogy az adott helyzetben nem ő jelenti a legnagyobb veszélyt az európai békére, hanem a Szovjetunió, amely objektíve a bolsevisták előretolt állása, és eljátszhatja az új háború kirobbantójának végzetes szerepét. Következésképpen az a meggyőződés lett – a nem formális, de tényleges – megalapozása annak, hogy a négyek tömböt alkottak a Szovjetunió ellen."

És valóban, ahogyan a Benešnél azokban a végzetes napokban tartott ülések jegyzőkönyvéből is kitűnik, éppen ezek a szovjetellenes elképzelések siettették a megadásra vonatkozó döntést. A nácik felhasználták azt a hazug érvet, hogy „Csehszlovákia a szovjetek ugródeszkája Európában", és a csehszlovák polgári politikusok bele is fogództak. „Tudom – írta Beneš később –, hogy én is bűnös vagyok a Csehszlovák Köztársaság pusztulásában. Ha a végzetes pillanatban a néphez fordultam volna, kétségkívül nem jött volna el sem München, sem 1939. március 15-e."

Csak egy párt volt Csehszlovákiában, amely nem félt a néphez fordulni, és ma is bátran nézhet a szemébe. A Csehszlovák Kommunista Pártról van szó, amely azokban a hónapokban és napokban síkraszállt az ország önállóságának megőrzéséért, az erős antifasiszta tömb létrehozásáért az agresszió ellen. A párt aktívan küzdött mindezért, igyekezett megelőzni az érlelődő csehszlovák tragédiát. A CSKP a döntő pillanatban, a haladó közvéleményre támaszkodva, határozottan fellépett a megadás ellen.

Érdemes emlékezni például 1938. szeptember 22-ére, amikor a par-

* Beneš titkára.

lament épülete előtt tartott sokezres gyűlést követően Benešhez indult egy küldöttség, élén Klement Gottwalddal, és követelte a köztársaság megvédését az agresszorral szemben. „A Vörös Hadsereggel vállvetve Hitler ellen!" – ez volt a csehszlovák hazafiak jelszava. A CSKP által terjesztett röplapokon ez állt: „A csehszlovák reakció meg akarja törni a köztársaság polgárainak elszántságát, hogy megvédik határaik érintetlenségét. Hősiességünket azzal a koholmánnyal kívánja megtörni, hogy a Szovjetunió is elhagyott és elárult bennünket. Ez nem más, mint hazugság, amelyet azért találtak ki, hogy a döntő pillanatban meggyengítsenek és szétzüllesszenek bennünket. Teljesen hiteles értesülések szerint a Szovjetunió teljes mértékben el van szánva rá, hogy Csehszlovákiát mindenképpen és bármely pillanatban megsegítse, amint csak megtámadják. A csehszlovák kormány kétszeri kérdésére a Szovjetunió kétszer válaszolt: »Igen, természetesen segítünk – segítünk akkor, ha a szövetségi szerződésnek megfelelően Franciaország is segít, és segítünk akkor is, a népszövetségi paktumhoz híven, ha netán Franciaország eleinte ingadozna. Segítünk, azonnal és bármilyen helyzetben, ha védekezni fogtok!« Csehszlovákia polgárai, ne ingadozzatok! Terjesszétek ezt a tájékoztatást szkeptikus emberek között is, mondjátok meg mindenkinek, mindenkinek, mindenkinek: Legyetek szilárdak, védjétek meg az országotokat. A Szovjetunió megingathatatlanul velünk van."

Szeptember 29-én Klement Gottwald a CSKP nevében ismét határozott intézkedéseket követelt Beneštől Csehszlovákia védelmére. Másnap megismételte követelését, és kijelentette Beneš előtt:

„A mezítlábas és fegyvertelen abesszinek védekeztek, mi pedig engedelmeskedünk. Nézze csak meg, hogyan áll ellen a spanyol nép! Nekünk nagyszerű hadseregünk van, népünk egységes. Még most is megnyilvánulhatna az erőnk. Még nem késő! A müncheni követelésekbe nem szabad belenyugodni!"

Beneš azonban, mint már tudjuk, nem hallgatott erre a józan hangra. Csehszlovákia sorsa eldőlt.

Miről számolt be és miről hallgatott Wohltat titkos tanácsos

Találkozás Düsseldorf környékén

A Münchenből Düsseldorfba vezető út napjainkban nem tart soká. Széles autópálya vezet az NSZK déli részéből Frankfurt am Mainba, a köztársaság e fontos közlekedési csomópontjába. Onnan kétféle utat választhatunk – vagy a Rajna mentén, Bonnon és Kölnön keresztül, vagy pedig az úgynevezett „giesseni vonalon" haladunk egyenesen a Ruhr felé. Düsseldorf tulajdonképpen már a Ruhr-vidék szélén van – ott, ahol a Ruhr folyócska, amely ennek az egész gigászi iparközpontnak nevet adott, a Rajnába ömlik. Düsseldorfot gyakran nevezik a Ruhr-vidék „íróasztalának", minthogy ebben a városban kevés a gyár – viszont tele van azoknak az ipari cégeknek az irodáival, amelyeknek üzemei a Ruhr-vidéken találhatók. Érthető, hogy beszélgetőpartnerem éppen Düsseldorfot választotta lakóhelyéül: ugyanis egész életét fontos ipari és állami tisztségekben töltötte. A háború után a hatalmas Henkel vegyi konszern igazgatósági tanácsának tagja volt (az igazgatóság Düsseldorfban található), a háború előtt pedig, és a háború idején...

Helmut Christian Wohltat – érdekes személyiség, bár sohasem vonzotta magára a figyelmet. Ismerték őt az üzleti Németországban, a londoni Cityben és a Wall Streeten. De csupán nagyon szűk körben, azok az emberek, akik be voltak avatva századunk húszas-harmincas éveiben a nemzetközi gazdasági kapcsolatok legrejtettebb titkaiba.

Most pedig meg kell magyaráznom az olvasónak, miért is utaztam Düsseldorfba. Moszkvában még 1948-ban több nyelven megjelent egy könyv: *Dokumenti i matyeriali kanuna vtoroj mirovoj vojni* (A második világháború előestéjének dokumentumai és anyagai), ezt a szovjet Külügyminisztérium rendezte sajtó alá. Akkoriban ez a kétkötetes publikáció bombarobbanásszerűen hatott. Összegyűjtötték benne a náci diplomácia titkos iratait, melyeket a szovjet csapatok Berlinben és Sziléziában zsákmányoltak. Ezek bizonyságot tettek arról az álnok és kétszínű taktikáról, amelyet a nyugati demokráciák a második világháborút megelőzően alkalmaztak. Az okmányok, amelyeket

Dirksen egykori londoni német követ személyes archívumában találtak, arról beszéltek, hogy 1937–1939-ben a hivatalos diplomácia kulisszái mögött titkos szovjetellenes megegyezés készült a náci Németország és a nyugati hatalmak, mindenekelőtt Anglia között.

Ebből a publikációból ismerte meg a világ Helmut Wohltat nevét. Dirksen archívumában volt néhány anyag, amelyet maga Wohltat, illetve Dirksen állított össze. Ezek Wohltat és Chamberlain megbízottainak titkos megbeszéléseire vonatkoztak, miközben a tárgyalás főleg azzal az emberrel folyt, akinek nevét már nemegyszer említettük könyvünk lapjain – Sir Horace Wilsonnal. A dokumentumok arról tanúskodtak, hogy nem alkalmi kapcsolatfelvételről volt szó, hanem hosszabb távra tervezett elképzelésről. Ehhez az elgondoláshoz egyenes út vezetett Münchenből – de nem a földrajzi Münchenből, hanem abból a politikai Münchenből, amely jelképe lett a háborúhoz utat nyitó kommunistaellenes alkunak.

Hitler még 1939 áprilisában aláírta az utasítást a Weiss-akció, vagyis Lengyelország megtámadásának előkészítéséről. Ez a terv tulajdonképpen régi keletű. A „Kelet felé vonulásról" Hitler már 1933. február 3-án beszélt tábornokai előtt, ezt megismételte előttük 1937. november 5-én, 1938. május 28-án, valamint 1939 januárjában és februárjában. Áprilistól kezdve aktívan munkálkodott az akció tervén, azzal a meghatározott céllal, hogy a háborút 1939. szeptember elsején meg kell indítani. Hitler éppen erről beszélt Franz Halder tábornok vezérkari főnöknek.

Ám amennyire világos volt a tervnek az az oldala, hogy fel kell készülni a támadásra, olyannyira zavaros és kialakulatlan maradt a politikai oldal. És bár később a tábornokok előtt tartott egyik beszédében Hitler kijelentette, hogy Csehszlovákia elfoglalása „megteremtette az alapot Lengyelország elfoglalásához", be kellett vallania:

„Ebben az időben még nem láttam tisztán: előbb Keletre kell-e csapást mérnem, és csak azután Nyugatra, vagy fordítva..."

Milyen katonapolitikai konstellációban kellett Németországnak háborút indítania? Milyen szövetségesekkel? Angliával együtt vagy vele szemben? „A háború előtti egyenletben" sok volt az ismeretlen, a többi között az a kérdés, hogyan reagál majd Anglia és Franciaország. Ezért történt, hogy 1939 nyarán Berlin politikai megbízottai rendkívül aktivizálódtak.

Ezek egyike volt Helmut Wohltat, aki most várt engem a Düssel-

dorf külvárosában lévő villájában. Itt élte a nyugdíjasok békés életét. Egyébként minden elfogódottság vagy zavar nélkül számolt be önmagáról.

„Életem úgy alakult, hogy a harmincas évek végén Hermann Göring Reichsmarsall egyik munkatársa lehettem (akkoriban ő »a négyéves terv birodalmi főmegbízottja« volt). Az első világháborúban Flandriában szolgáltam, és 1917-ben megismerkedtem Göring századossal, aki a Richthofen repülőszázad parancsnoka volt. A háború után útjaink szétváltak. Göring, mint ismeretes, politizálni kezdett, én pedig üzletember lettem. Ebben a minőségemben gyakran jártam külföldön, és 1929-től 1933-ig New Yorkban laktam.

Az 1933. évi események után eszébe jutottam a berlinieknek – folytatta Wohltat. – Először az igazgatás osztályvezető posztját ajánlották fel a Gazdasági Minisztériumban, és én ezt el is fogadtam. Én lettem Schacht miniszter mellett az »új terv« főreferense. Ezt követően az olajok és zsírok birodalmi hivatalát vezettem, majd a valutáris ügyek hivatalát. Végezetül, 1936-ban kineveztek a hadigazdaság főmegbízottja vezetési csoportja főnökének. Ez a főmegbízott ismét csak Schacht volt; később ezt a funkciót Göring vette át. Amikor Schacht lemondott, már ismét az USA-ba készültem utazni, amikor Göring telefonált, és megkérdezte: »Nem akarna-e nálam dolgozni?« Én igent mondtam, és ettől az időtől kezdtem meg aktív tevékenységemet a nemzetközi színtéren mint különleges megbízatású minisztériumi osztályvezető..."

Ehhez az elbeszéléshez hozzátehetünk néhány, számunkra igen fontos részletet. Ezek jellemzőek azokra az igen szoros kapcsolatokra, amelyek egyrészt Németország és más kapitalista országok üzleti körei, másrészt a náci apparátus és ipari világ között fennállottak. Wohltat helyzete szilárd volt a német ipari körökben. A Braunkohlebenzin AG (BRABAG) részvénytársaság felügyelőbizottságának volt a tagja. Ennek az 1934-ben alapított társaságnak a német hadigazdaság egyik támaszává kellett válnia. A BRABAG cég benzint gyártott barnaszénből, és ezzel biztosította a hadiigazgatóság terveinek teljesítését, melyek szerint a háború idején szükséges üzemanyag több mint ötven százalékát szintetikus benzinből kellett biztosítani.

Így tehát Wohltat akkor, amikor elfoglalta a hadigazdaság főmegbízottja melletti fontos posztját, nem csupán tisztviselő volt, hanem vállalkozó is. Ebben a minőségében szoros kapcsolatokat teremtett az

angolszász világban. Tudjuk, hogy az USA-ban élt és dolgozott, s Londonban már 1920-ban megfordult mint egy olajokkal és zsírokkal kereskedő cég társtulajdonosa.

Wohltat abban az időben ugyancsak kitűnt nemzetközi szinten. 1934–1935-ben részt vett a Svájccal és Romániával kötött kereskedelmi-politikai egyezmények előkészítésében, és megmutatta – a berlini *Der Deutsche Volkswirt* gazdasági újság szerint –, hogy „ért a tárgyalások vezetéséhez, messzire lát gazdasági téren, rendkívül energikus".

Wohltat nemcsak a nemzetközi tárgyalások során mutatta meg energiáját. Miként az okmányokból kitűnik, jelentős szerepet játszott a Peček csehszlovák szénipari konszern „árjásításában". A Flick konszern főmegbízottja éppen hozzá, a Göring mellett dolgozó Wohltathoz küldte 1939. június 22-i titkos memorandumát „a Peček-ügyről". Wohltatra bízták, hogy a konszern Németországban található leányvállalatait adja át a német igénylőknek, a többi között Flicknek. A dolgot bonyolította, hogy a Peček cég tőkéjéből részt vállaltak amerikai és angol cégek is, és maga Peček Angliába menekült. Elkezdődött az alkudozás. Végezetül Flick egyezményt kötött Peček amerikai társtulajdonosaival (a United Continental Corporationnel), és a részvényeket féláron szerezte meg. Wohltat pedig segítette Flicket, hogy kincstári kölcsönt kapjon, mert – Wohltat szavai szerint – „fontos katonapolitikai és politikai akciót hajtott végre, amikor a vagyont visszaszerezte a birodalomnak".

Ezzel azonban az akció még nem ért véget. A vásárlással Flick csupán a Peček cég vállalatainak és tőkéjének egy részét szerezte meg, a másik felét is „kézre kellett keríteni", s ebben ismét Wohltat segítette. Miként Steinbrinck SS-Gruppenführer, Flick meghatalmazottja egyik jelentésében elmondta, „Wohltat Peček befolyásának csökkentésére... és a Peček-vállalatok megfojtására törekszik". A feladatot megkönnyítette, hogy a nácik elfoglalták Csehszlovákiát. Wohltat „szakértőket" nevezett ki, hogy a Peček konszern vezetőségének prágai archívumából kiemeljék a szükséges iratokat. Gyámot neveztek ki a Peček-birtokok maradványaihoz, amelyek 1939-ben véglegesen Flick kezébe mentek át. Ez Wohltat közvetlen segítségével történt (a már említett Steinbrinck tanúsága szerint).

Wohltat nagy szerepet játszott a „Közép-európai gazdasági egyesülés" munkájában. Ezt a szervezetet a német iparosok és a kormány azért hozta létre, hogy a közép- és délkelet-európai országokat gazda-

ságilag elnyelje. Így például Wohltat, amikor 1936. december 7-én felszólalt az egyesülés német csoportjának ülésén, arról beszélt, hogy „kívánatos volna a német tőke részvétele" a közép- és délkelet-európai gazdasági életben, különösen Jugoszláviában, Romániában és Bulgáriában.

Wohltat nagy energiát fejtett ki a német terjeszkedés „gazdaságpolitikai" frontján. Maga mondta el Andreas Hillgruber nyugatnémet történésznek, hogy 1938-ban, Ausztria bekebelezése után memorandumot nyújtott át Göringnek arról, hogy német vezetés alatt egyesíteni kellene az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó országokat. 1939 nyarán Wohltat vezetésével tárgyalásokat folytattak Romániával, melyeknek élesen kifejezett angolellenes jellegük volt. „A Romániával megkötendő egyezmény kérdése – jelentette Berlinbe – az angol politika következtében döntővé vált Németország délkelet-európai helyzete szempontjából... Németország nyílt ütközetet kezdett Angliával, és megnyerte azt. Délkelet-Európa összes országának látnia kell, kinek vannak szilárd, a gazdasági tényezőkre épülő bázisai a Duna mentén." Göringnek pedig Wohltat azt írta 1939 februárjában, hogy Németország, miután megszerezte Délkelet-Európa fölött a hegemóniát, megerősíti „állásait a Brit Birodalom és Észak-Amerika gazdasági érdekeivel való konfliktusában". Ezek a Wohltat tolla alól kikerült sorok kiemelik, hogy a szerző mennyire híven követte a Reich érdekeit...

Folytatom Wohltat beszámolóját:

„A német iparosok körében – mondotta – abban az időben sokat beszéltek arról, hogy Németországnak messzemenő tervei eléréséhez meg kell egyeznie Angliával. Másrészt Londonban is jó néhány olyan befolyásos üzletember és politikus akadt, aki feltétlenül meg akart szabadulni a Lengyelország iránti kötelezettségektől."

Wohltat titkos tanácsos úr éppen emiatt jelent meg Londonban, ahol abban az időben a nemzetközi bálnavadász-konferencia ülésezett.

„– Mi volt a feladata, Wohltat úr? – kérdeztem.

– Nézze csak, 1939 nyarán memorandumot állítottam össze, amelyben kifejtettem véleményemet a német–angol viszonyról. Abban az időben a nézetek jelentősen eltértek. Ribbentrop úgy vélte, hogy az angolok még akkor sem fognak harcolni, ha megtámadjuk Lengyelországot, és ezért semmi sem fenyegeti a német–angol együttműködést. Közvetlen főnököm, Göring más véleményen volt, és szükségesnek tartotta, hogy aktívabban közeledjünk Angliához. Én vele értettem

egyet. Göring jelentette a Führernek memorandumomat, amely arról szólt, hogy megegyezést érhetünk el Angliával.

– Ki osztotta még az ön véleményét?

– Joseph Kennedyt neveztem meg, a USA londoni követét. Az ő álláspontja számunkra igen fontos volt, mivel mélységes meggyőződésem szerint Németországnak nem lett volna szabad egyedül cselekednie, vagyis az amerikaiak nélkül...

– És ki még?

– Londoni követünk, Dirksen, aztán von Weizsäcker, a Külügyminisztérium államtitkára. Emlékszem, hogy az egyik londoni utazásom előtt meglátogatott Canaris tengernagy, aki ezt mondta: »Csakhamar azt a feladatot kapja, hogy tárgyaljon az angolokkal.«

– És miért éppen önre bízták ezt a feladatot?

– Előzetes tapasztalataim miatt. Márciusban tárgyaltam Romániával, az év elején pedig Roosevelt elnök megbízottjával, aztán pedig részt vettem az 1939. évi német Antarktisz-expedíció adatainak feldolgozásában s a Spanyolországgal folytatott tárgyalásokban is. Ezért teljesen törvényszerű volt, hogy elutazzam Londonba a bálnavadászkonferenciára. Bizonyosan szerepet játszottak ebben ismerőseim is – amerikai gyárosok. Támogattak abban, hogy engem küldjenek Londonba.

– Ön nyilvánvalóan már régóta ismerte angol partnereit?

– Természetesen! 1934 óta ismertem és becsültem Sir Horace Wilsont. Ő irányította az úgynevezett »polgári szolgálatot«, gyakorlatilag Chamberlain miniszterelnök legközelebbi tanácsadója volt. Nemegyszer meglátogattam őt a Downing Street 10-ben; volt egy másik dolgozószobája is, a pénzügyőrség épületében.

– Így tehát önnek kettős feladata volt?

– Igen, egyrészt tárgyalnom kellett a bálnavadászatról, de párhuzamosan nem hivatalos tárgyalásokat folytattam.

– És ez érdekelte Berlint?

– Természetesen! Maga Göring akkor a birtokán, Karinhallban tartózkodott, de Berlinben maradt a segédtisztje, Bodenschatz, akinek rendszeresen jelentést tettem a tárgyalásokról..."

El kell ismerni: Wohltat cseppet sem dicsekedett, csupán a tényeket rögzítette. És nem tulajdonította személyesen önmagának az angol–német együttműködésnek azt a programját sem, amely a tárgyalások során kirajzolódott. Wohltat mintegy mellesleg jegyezte meg:

„Az általános koncepció a Wilsonnal való beszélgetés során alakult ki. Nagyon kategorikus volt, és még el is akart vinni a miniszterelnök város környéki rezidenciájába, de ezt elhárítottam..."

A találkozásunkat megelőző levelezés során Wohltat, óvatos ember lévén, azt erősítgette, hogy „a tárgyalásokat nem a birodalmi (német – *L. B.*) kormány kezdeményezte" – vagyis Wilson, az angol fél javasolta. 1939. augusztusi, Göringnek tett titkos jelentésében pedig Wohltat szintén azt írta, hogy a kezdeményező Wilson volt.*

Ezt a fontos mozzanatot nagyon komolyan kell vennünk. Nem túlzok, ha azt mondom, most jutottunk el a végzetes kérdés megfejtéséhez; miért nem lehetett meggátolni az 1939. szeptember elsején kirobbant világháborút?

Mit jelentettek a londoni találkozók?

A polgári történetírás állandó sémája ez: a háborút nem lehetett meggátolni, mivel a Szovjetunió 1939 augusztusában nem kötött egyezményt Angliával és Franciaországgal, hanem ehelyett aláírta a Németország javasolta megnemtámadási szerződést. Ezt az állítást százszor, ezerszer ismételgetik, ha van rá alkalom, ha nincs, érvekkel és érvek nélkül, gonoszul és harag nélkül. Egyszóval, kialakult egy sztereotip szöveg.

A szovjet történészek nemegyszer döntötték meg ezt a változatot bizonyítékokkal és logikusan: már 1948-ban a *Történelmi felvilágosítás* című munkában, aztán pedig más kiadványokban is. Rámutattak, hogy Anglia azokban a végzetes napokban kettős játékot folytatott – a kulisszák mögött tárgyalt Németországgal, a többi között Wohltattal is. Ezeket az eszmefuttatásokat Nyugaton ellentmondást nem tűrően elvetették, és a Wohltat–Wilson-megbeszélésekre egyáltalán nem fordítottak figyelmet. Ám teltek az évek, újabb és újabb dokumentumok váltak ismeretessé, s ennek következtében ma már rekonstruálhatjuk annak a kettős játéknak az egész rendszerét, amelyre Londonban 1939 júniusában–augusztusában sor került. A rekonstruálás során Wohltat elbeszéléseire támaszkodom, továbbá azokra a dokumentumokra, me-

* A jelentést Londonban tették közzé a háború után az angol külpolitikai dokumentumok között.

lyeket Wohltat, Wilson és a tárgyalások más résztvevői állítottak össze – ezeket az archívumokban találták meg a háború után.

Mivel is kezdődött? A szégyenletes müncheni egyezménnyel. Az egyezményt követő hónapokban az angol fél komoly lépéseket tett, hogy álláspontját továbbfejlessze és kiszélesítse. 1938. november 26-án régi ismerősünk, Fritz Hesse ezt írta Londonból főnökének, Joachim von Ribbentropnak: „Chamberlain bizalmasa megkért, hogy puhatoljam ki a terepet... Az angol fél további határozott lépést kíván tenni, hogy szemléletesen folytassa a müncheni egyezmény vonalát, és megnyissa az utat a közös angol–német megegyezéshez, melyben elismernénk alapvető érdekszféráinkat."

Hesse megmagyarázta: Chamberlain bizalmasa – Sir Horace. Az érdekszférákat pedig a következőképpen kívánták elhatárolni:

Németország – Délkelet- és Kelet-Európa.

Anglia – Brit Birodalom, világtengerek.

Japán – Kína.

Olaszország – A Földközi-tenger vidéke.

A javaslatot sokáig vizsgálták Berlinben, ahová 1939 januárjában Hessét is hívatták. Ribbentrop megkérdezte tőle, hogy belemennek-e az angolok egy olyan egyezménybe, amelyet Németországgal kötnének Oroszország ellen. Miután ketten kielemezték Anglia politikáját, arra a következtetésre jutottak, hogy Anglia erre még nem ért meg. Íme, hogyan magyarázza maga Fritz Hesse a náci vezetés szándékait 1939 elején:

„Hitler politikája abban a pillanatban abból állott, hogy nagy európai koalíciót akart létrehozni Szovjet-Oroszország ellen. Abban reménykedett, hogy nem csupán Olaszországot és Japánt sikerül ebbe bevonnia, hanem Angliát és Franciaországot is. Igaz, lelke mélyén megértette, hogy ezt a koalíciót, amelyet szűk körben »szent európai szövetségnek« nevezett, csak akkor hozhatja létre, ha békén hagyja Lengyelországot..."

Nos, ebben van bizonyos logika. Lengyelország túl szorosan kötődött Franciaországhoz és Angliához, és ez utóbbiak aligha támogatták Németországot agresszív szándékaiban. München tapasztalata erőteljesen megingatta Chamberlain és Daladier tekintélyét a világ közvéleményének szemében. Anglia nem engedhette meg Németország hatalmának növekedését az európai kontinensen. Az angolok készek voltak átadni Németországnak Danzigot (Gdańsk), de nem az egész Len-

gyelországot. Mindeme elemzés után Berlinben azt a lehetőséget is mérlegelték, hogy ha egyszer a Lengyelország elleni agresszió miatt nem lehet létrehozni „a szent szovjetellenes szövetséget", nem lehetne-e megpróbálni, hogy ebbe a szövetségbe magát Lengyelországot is belevonják?

És valóban, 1939 elején tettek néhány kísérletet, hogy megegyezzenek a pánok Lengyelországával. Ezeket a tárgyalásokat von Moltke követ folytatta Varsóban, majd maga Ribbentrop. Josef Beck lengyel külügyminiszternek ajánlatot tettek: ha Lengyelország szövetségre lép Németországgal, először megkaphatja Kárpát-Ukrajnát, aztán pedig Szovjet-Ukrajnát is!

Ezek a próbálkozások nem voltak újak. Hitler még 1933-ban, a lengyel diplomatákkal folytatott első beszélgetéseiben célzott a „kölcsönös megértés" lehetőségére. 1934-ben lengyel–német egyezményt írtak alá, amikor is Hitler nyíltan megmondta Lipski lengyel követnek:

„Lengyelország a civilizáció utolsó barikádja a bolsevik veszéllyel szemben!"

Nem véletlenül jellemezte ezt a dokumentumot a Lengyel Kommunista Párt „jelentős lépésként a Szovjetunió elleni közös fellépésre való megegyezés útján". Ennek továbbfejlesztésére 1935-ben Lengyelországba érkezett Göring. Szembek gróf, lengyel külügyminiszter-helyettes naplóbejegyzése szerint Göring „olyannyira messzire ment, hogy csaknem felajánlott nekünk egy oroszellenes szövetséget, hogy induljunk meg közösen Moszkva ellen".

Hess, Ribbentrop és Goebbels hivatali képviselőinek 1936. júniusi titkos tanácskozásán Ribbentrop megbízottja kijelentette, hogy „Hitler megjátssza a lengyel kártyát külpolitikai játékában". Sőt: amikor 1938 decemberében a litvániai náci „ötödik hadoszlop" fegyveres felkelést javasolt Klaipédának (Memelnek) Németországhoz való csatolása céljából, Ribbentrop ezt Hitler nevében törölte. Miért? Arról volt szó, hogy akkoriban a birodalmi kancelláriában erőteljesen tárgyaltak a kelet-európai országok szovjetellenes tömbjének létrehozásáról – Litvánia, Lengyelország, Magyarország és Románia részvételével. Ribbentrop ezzel kapcsolatban 1939. január 16-án nyíltan kijelentette gróf Csáky István magyar külügyminiszternek:

„Egyetértésben kell cselekednünk, mint egy labdarúgócsapatnak!

Lengyelországnak, Magyarországnak és Németországnak szorosan együtt kell működnie..."

E célból Hitler hajlandó volt bizonyos engedményeket tenni Lengyelországnak. Megkezdődtek az aktív diplomáciai tárgyalások. Beck utasítására Lipski volt jelen lengyel részről, és a birodalmi kancelláriában már készültek egy messzemenő „általános megegyezésre" Lengyelországgal, amelynek részét alkotta volna Danzig átadása Németországnak. Hitler rendkívül világosan megrajzolta szándékait abban a beszélgetésben, amelyet Beckkel 1939 januárjában folytatott. Beck leírta a szavait: „Hitler véleménye szerint Németország és Lengyelország érdekei teljes mértékben egyeznek Oroszország viszonylatában. Itt a birodalmi kancellár megemlítette, hogy minden, Oroszország ellen fellépő hadosztály megóv egy német hadosztályt. A továbbiakban megállapította, hogy Ukrajnában csupán gazdaságilag érdekelt, és politikai jellegű érdeklődés nem fűzi Ukrajnához."

Elég világos? Ezért az 1939 januárjában Varsóba érkező Ribbentrop úgy döntött, hogy „minden gombot megnyom". Ezt írta jelentésében Hitlernek: „Aztán még egyszer beszéltem Beck úrral Lengyelország és Németország politikájáról a Szovjetunió irányában, és ezzel kapcsolatban Nagy-Ukrajna kérdéséről is; újra javasoltam az együttműködést Lengyelország és Németország között. Beck úr nem titkolta, hogy Lengyelország igényt tart Szovjet-Ukrajnára, és ki akar jutni a Fekete-tengerhez." A náci miniszter támogatta ezeket az igényeket, sőt cinikusan kijelentette:

„Hiszen a Fekete-tenger is tenger!"

Az alkut mégsem kötötték meg. Még a lengyel vezetők előtt is világos volt, hogy ez az alku, amely semmi előnnyel sem jár a jelenben, a jövőben odavezethet, hogy Lengyelország Németország csatlósává válik. Manőverük sikertelensége után Hitler és Göring úgy határoztak, hogy a kor „legfőbb politikai hadszínterén", vagyis Londonban fognak cselekedni.

A monopóliumok vezérei már a müncheni egyezmény napjaiban is azért szálltak síkra, hogy ennél nem szabad megállni, hanem tovább kell lépni, meg kell kezdeni a tárgyalásokat az érdekszférák felosztásáról. Nem csupán szavakról volt szó – reálisan törekedtek az egyezkedés elmélyítésére. Bernd-Jürgen Wendt, az ismert hamburgi történész olyan iratokat talált, amelyekben az áll, hogy 1938–1939 telén Sir Montague Norman a nagy hatalmú Angol Bank igazgatója pártfogásá-

val kapcsolatokat teremtett a német diplomatákkal és gyárosokkal, miközben a két fél már azt is kiszámította, hogy a hatalmas német–angol gazdasági tömb akár az USA ellen is irányulhat. Kennedy, az USA londoni követe azokban a napokban Washington tudomására hozta, hogy a Németország és Anglia közötti tárgyalásoknak két szinten kell folyniuk – egyrészt a gyárosokkal, másrészt a kormányokkal –, de az angol fél állítólag nem akarja Kennedyt céljairól tájékoztatni. Csakhamar Berlinbe utazott két jeles angol személyiség – Stanley kereskedelmi miniszter és Ashton-Gwatkin, a Foreign Office gazdasági osztályvezetője. A másik fél részéről pedig Londonba érkezett Hjalmar Schacht...

A kulisszák mögötti kapcsolatkeresés és tárgyalások okait a nemzetközi monopóliumok politikájának objektív tényeiben találhatjuk meg. Mivel a dokumentumok világosan szólnak e tényekről, a polgári történészek is vizsgálják a dolgoknak ezt az oldalát. Így például Bernd Martin nyugatnémet kutató a multinacionális nagyiparról szóló munkájában elemezte azokat a hangulatokat, amelyek akkoriban a hitlerista Németország gyárosainak és bankárainak köreiben uralkodtak. Ez az elemzés megmutatta, hogy abban az időben kezdett erőteljesen növekedni a legnagyobb német cégek szerepe, azoké, amelyek az ipar számos vezető ágát monopolizálták. Támogatták az állami rendezést, amely mindenekelőtt a külkereskedelmi protekcionizmus rendszerében mutatkozott meg. Martin úgy véli, hogy különösen a nehézipar, az elektrotechnika és a vegyi ipar bárói cselekedtek igen energikusan ebben az irányban. Az elektrotechnikai és vegyiüzemek tulajdonosai különösen számítottak rá, hogy a fasiszta állam segíti majd őket műszaki elmaradottságuk felszámolásában és helyzetük megerősítésében a világpiacon. A háború előkészítésének vonala rendkívül előnyös volt számukra. Az alapvető vegyikonszernek üdvözölték Hitler ama döntését, hogy minden eszközzel fejleszteni kell a petrokémiát – ez a döntés abból fakadt, hogy nagy üzemanyag-tartalékokat kellett képezni. Ez a vonal kiválóan megfelelt a nagy repülőgépgyártó cégeknek is, amelyek Göringet saját bizalmasuknak tekintették. Martin megírja, hogy az ipar „új ágazatainak" minden képviselője egyenes és közvetlen hasznot húzott ebből a gazdasági irányvonalból. Így például az úgynevezett „négyéves terv" összes beruházásának negyven-ötven százalékát a petrokémiára és az ásványi eredetű olajok kitermelésére fordították.

Másrészt a világpiacot meghódító német monopóliumoknak el kellett gondolkodniuk a háború kirobbantását célzó irányvonal következményeiről is. A háború természetesen elzárta volna egy időre a német cégek elől a világpiacot. De mi lesz a háború után? Hiszen összeomlás esetén a német konszernek helyzete hosszú időre meginog! Elegendő-e a német katonai-gazdasági potenciál egy ilyen háború megnyeréséhez? Ezek a kételyek a német olaj-, elektrotechnikai és vegyi ipar számos vezetőjét elfogták, vagyis éppen azoknak az ágazatoknak a képviselőit, amelyek a harmincas években nagymértékben előretörtek a világpiacon.

A válaszaik eltértek egymástól. Ismerjük például Arnold Rechbergnek, a német üzleti világ veteránjának 1938. november 18-i memorandumát. „Tisztán gazdasági megfontolásokból" kiindulva állhatatosan követelte, hogy a német terjeszkedés keleti irányban történjék. „Németország terjeszkedésének tárgya – írta Rechberg – Oroszország felmérhetetlen nyersanyaggazdagsága. Ahhoz, hogy az ebben az irányban történő terjeszkedés Németországot olyan birodalommá változtassa, amelynek tartós és széles körű agrár- és nyersanyagbázisa van, magába kell foglalnia az orosz területeket, legalább az Urálig... Felmerül a kérdés: katonai érdekeinkből kiindulva nem kellene-e visszatérnünk ahhoz a politikához, amelyet Hoffmann tábornok és jómagam ajánlottunk, vagyis ahhoz a kísérlethez, hogy megteremtsük az európai nagyhatalmak frontját a bolsevista Oroszország ellen?*... S ha véglegesen tisztázódik, hogy nem sikerül a bolsevista Oroszország elleni európai front megteremtésére irányuló kísérletünk... – akkor megkockáztathatjuk a Kelet felé való katonai terjeszkedést, még a nyugati hatalmak ellenállása esetén is."

Nos, Rechberg javaslatainak megvolt a maguk logikája. A húszas években szenvedélyesen síkraszállt a szovjetellenes német–francia tömbért (Hoffmann tábornok nevezetes terve). Most pedig emlékeztetett erre a fő feladatra.

A legnagyobb cégek főhadiszállásain aktívan vitatták az ilyesfajta lehetőségeket. Míg Rechberg a legáltalánosabb formában javasolta „az európai nagyhatalmak frontjának" megteremtését, addig mások konkrétabb feladatot láttak maguk előtt: kompromisszumot kötni Angliával. Miként azt Karl Krauch, az IG Farben igazgatósági tagja

* A húszas években előterjesztett Rechberg–Hoffmann-tervről van szó.

(egyúttal ő volt a vegyi termelés speciális problémáinak főmegbízottja) titkos memorandumában rögzítette, Németországnak 1938-ban „lehetősége volt rá, hogy pontosan meghatározza az európai politikai fordulatok idejét és jellegét, méghozzá úgy, hogy közben elkerüli a konfliktust az Anglia vezette hatalmakkal".

Tehát Angliával kell koalícióra lépni?

A müncheni politikának volt még egy bázisa – az angol gyárosok befolyásos csoportjai. Jó néhány angol cég, amely kevésbé előnyös helyzetben volt, mint a német monopóliumok, szívesen hajlott a Németországgal kötendő paktum eszméjére. A Németországgal való gazdasági megegyezés gondolata széleskörűen elterjedt az angol ipari világ egyes vezető személyiségeinek körében, így például azok között, akik Németországot előnyös piacnak tekintették az angol dominiumokból származó nyersanyag (gyapot, gyapjú) eladásához. Közülük sokan abban látták az egyetlen kiutat, hogy a német és angol tőkének szorosan össze kell fonódnia, és ily módon semlegesíteni lehet az amerikai konkurenciát. Ezeknek a megfontolásoknak másik alapja az angol nagyburzsoázia kommunistaellenessége volt.

Az ilyesfajta hangulatokat cseppet sem titkolták. Így például néhány hónappal a háború kezdete előtt a *Journal of Commerce* című befolyásos amerikai folyóirat ezt írta: „Az erőteljes támogatás, amelyben a brit üzletemberek és bankárok a nemzetközi megbékélés politikáját részesítik, e körök egészséges egoizmusát tükrözi. Akarják vagy sem, a háborúért a gazdag osztályoknak kell fizetniük. Ezenkívül gyakran elfelejtik, hogy Németország a brit áruk legelső vásárlója."

Bernd-Jürgen Wendt, aki idézi ezt a kijelentést, ironikusan emlékeztet rá, hogy Sir Edward Grey angol külügyminiszter még a világháború küszöbén is ezt magyarázta Cambon londoni francia ügyvivőnek:

„Anglia nem adhat semmiféle biztosítékot, minthogy fő érdeke kereskedelmi természetű..."

A kereskedelmi érdek! Az angol „békéltetők" még akkor sem szándékoztak eltekinteni német érdekeket szolgáló cselekedeteiktől, amikor 1939 márciusában a Wehrmacht elfoglalta Prágát és a Memelvidéket.

Az 1939. március 15–16-i düsseldorfi tárgyalásokról annak idején nem adtak hírt. Ezt az angol fél már csak azért sem tette volna, mert szavakban felháborodott a német agresszió soros megnyilvánulásán.

A német és angol gyárosok befolyásos egyesülései között már régóta megkezdődtek a kapcsolatok, mégpedig nem csupán gazdasági vonatkozásban. 1938 márciusában Hudson, Anglia tengerentúli kereskedelmi minisztere kijelentette, hogy „a gyárosok együttműködése áldásos hatással lehetne a politikai megbékéltetésre". Ugyanazon év nyarának végén megkezdődtek a tárgyalások a „Birodalmi Ipari Csoport" és a „Brit Ipari Föderáció" között, azzal a céllal, hogy egyezményt kössenek (a német–olasz egyezmény mintájára). Ezt az eszmét aktívan támogatta a kereskedelmi minisztérium (Stanley), illetve a tengerentúli kereskedelem minisztériuma (Hudson). A német gyárosok szerették volna elérni az angol vámtarifák csökkentését, az angolok pedig szerettek volna bejutni a Németország által elfoglalt piacokra. Igaz, a németek képviselői eleinte azon a véleményen voltak, hogy brit kollégáik még nem állnak készen „a hatalmas Németország–Anglia–Franciaország–Olaszország gazdasági tömb" megteremtésére. 1939. január 18-án azonban az angolok közölték, hogy felkészültek a találkozóra, Stanley és Hudson pedig hírt adott nemsokára bekövetkező berlini látogatásáról. „Nagyszerű hír, olyan, amilyet régóta nem hallott az üzleti világ" – ujjongott a *British Trade Journal and Export World*.

Az angol és német gyárosok egyesüléseinek düsseldorfi tanácskozása egy közlemény elfogadásával ért véget. Ez tizenkét pontból állt, és meghirdette a két ország közötti kereskedelem fejlesztésének szükségességét. Messzemenő egyezményeket tartalmazott, több ágazatban lényegében kartellpaktumokat kötött. A közleményre való reagálás egyértelmű volt, így például az USA külügyminisztere útján „az úgynevezett békéltető politika részének" minősítette. Washingtonban komolyan aggódtak az angol–német gazdasági megegyezés veszélye miatt. Ahogyan az *Economist* angol folyóirat írta, ez az egyezmény „kétoldalú megegyezés volt mások rovására". Nagy nyugtalanságot váltott ki Kelet-Európában is, mert azt jelentette, hogy a német és angol támadás egyaránt fokozódik a kelet-európai piacokon. Történt pedig ez akkor, amikor Anglia biztosította ezeket az országokat, hogy igyekszik megvédeni őket a lehetséges német agresszió ellen!

Az angol fél javaslatot tett – átadja Németországnak a délkelet-európai piacokat, és ezzel megkezdi a gazdasági befolyás érdekszféráinak felosztását. E célból Drummond-Wolf, a konzervatív párt szakértője 1939 májusában meglátogatta Berlint. Javaslata azonban nem

vonzotta se Göringet, se Wohltatot, sem a Ruhr-vidéki gyárosokat, minthogy az említett piacokat Németország „gazdaságilag már elfoglalta". Az elektrotechnikai és vegyi nagyipar számára a balkáni országok egyébként sem válhattak piaccá. Göring abban az időben nyíltan figyelmeztette az angolokat, hogy az érdekszférák felosztásakor nagyobb engedményeket kell tenniük, vagy pedig Németország belefog egy „gyors, rövid háborúba".

Egy adott pillanattól kezdve tehát Anglia és Németország tervei és szándékai kezdtek szétválni: míg 1939-ben az angol fél „békéltetői" engedményeikben továbbra is elmentek volna a legvégső határig, a náciknak nemcsak az étvágyuk nőtt meg, de abban is egyre biztosabbá váltak, hogy az érdekszférák felosztását és újraalakítását katonai úton elérhetik. Éppen erre az időszakra vonatkozik a Deutsche Bank, az IG Farben és Flick sok-sok dokumentuma, valamint a „nagy területek gazdaságának" létrehozását célzó tervek. Az egyik ilyen terv, amely Karl Schmittnek, a vezető náci teoretikusnak tolla alól került ki, kijelentette, hogy a Monroe-elv precedens arra, hogy Európában is létre lehet hozni olyan területeket, „melyek sorsába idegenek nem szólhatnak bele". Véleménye szerint ezek közé a területek közé tartozik Közép- és Kelet-Európa. Schmitt egyebek mellett ezt írta: „Jelenleg globálisan, nagy területek méreteiben gondolkodunk. Elismerjük a jövendő területi újratervezés elkerülhetetlenségét, amiről Wohltat miniszteri osztályfőnök és Ritter von Epp tábornok, Reichsleiter már szólott." Rendkívül érdekes számunkra Wohltat nevének említése ebben a szövegben, mert megmutatja, hogy Wohltat milyen mértékben állott abban az időben a hitlerista Németország gazdasági és külpolitikájának „eszmei epicentrumában".

Feltételezhetjük, hogy 1939 nyarára-őszére a német gyárosok körében azok az erők kezdtek felülkerekedni, amelyek Hitlert háborúra ösztökélték. Karl Krauch, aki még 1938-ban lehetségesnek tartott olyan politikát, amely „elkerüli a konfliktust" Angliával, 1939. április 28-án kijelentette: „Ez év márciusa óta az említett feltételek már nem állnak fenn. A gazdasági háború, amelyet Anglia, Franciaország és az USA titokban már régen megindított a Kominternnel szemben álló hatalmak ellen, most már nyíltan folyik, és idővel egyre élesebb formákat ölt."

A misszió kezdete

Ebben a légkörben kezdte meg Helmut Wohltat nem hivatalos misszióját. Mint tudjuk, programját először egy Göringhez intézett memorandumban fejtette ki, és megkapta annak jóváhagyását. Az angol fél részéről is érkeztek megfelelő jelzések. Így például Lord Halifax külügyminiszter 1939. június 8-án kijelentette, hogy kész „bármilyen német javaslatot megvitatni". Június 29-én külön beszédet tartott a londoni Chatham House-ban, amelyben felsorolta azokat a problémaköröket, amelyekről Anglia kész tárgyalni, ezek között szerepeltek a gyarmatok, a kereskedelmi gátak ledöntése, az „élettér" biztosítása. Ugyanezt jelentette ki Henderson berlini angol követ partnerének, Weizsäcker államtitkárnak.

Wohltat június 6-án megérkezett Londonba – a hivatalos változat szerint pénzügyi és gazdasági kérdések megvitatására. Már érkezése napján meglátogatta Sir Horace-t; a találkozón jelen volt Drummond-Wolf, a konzervatív párt gazdasági szakértője és Joseph Bell, Chamberlain „szürke eminenciása", tanácsadója. Konspirációs okokból a találkozóra nem Wilson rezidenciáján került sor, hanem Westminster hercegének palotájában.

A megbeszélések tartalmáról csupán közvetett tanúbizonyságaink vannak. Résztvevőik nem hagytak hátra hivatalos feljegyzéseket (Wohltat feljegyzése, mint elmondotta, elégett Berlinben). Mindenesetre az angol–német kapcsolatok elvi kérdéseit érintették. Arról beszéltek, hogyan lehetne őket megjavítani (erről tesz említést Wilson egy későbbi feljegyzésében). Van egy másik, nagyon fontos tanúságunk is: maga Wilson kérdezte meg nyomban, amikor (júliusban) újra találkozott Wohltattal:

„Érvényben maradnak-e a júniusi feltételek? Hogyan reagált Göring az ön jelentésére?"

Így tehát már június 6-án nagyon fontos kérdéseket vitattak meg; június 7-én Wohltat ugyanarról tárgyalt Ashton-Gwatkinnal, a Foreign Office gazdasági osztályvezetőjével (ismert „münchenistával"). Wohltat megrajzolta előtte saját (vagyis Göring-féle) tervét a két ország gazdasági együttműködésére, amely az érdekszférák felosztásának eszméjén alapulna (Kelet- és Délkelet-Európa Németországé lenne), és hangsúlyozta, hogy ez a terv széles körű támogatásra számíthatna Németországban, bizonyosan támogatná a Gazdasági Mi-

nisztérium, a Birodalmi Bank, valószínűleg Göring tábornagy és a hadsereg is, és teljes bizonyossággal a német gyárosok és üzletemberek. Ashton-Gwatkin feljegyzése szerint Wohltat kereken kimondta, hogy javasolja: „a két ország hivatalos képviselői, a figyelem felkeltése nélkül, folytassák ezeknek a gondolatoknak a megvitatását". Erre az angol diplomata sokatmondóan azt válaszolta, hogy nem csupán a gazdasági életről van szó, sokkal fontosabbak a politikai kérdések. A tárgyaló felek elváltak, megegyezve abban, hogy a „tárgyalások közepette" foglalkozhatnak a legvitásabb kérdések megoldásával és „általános egyezmény" megkötésével is.*

Wohltat június 8-án visszatért Berlinbe, és részletes beszámolót állított össze Göringnek. Wohltat feltételezi, hogy ezt a beszámolót megmutatták Hitlernek. Ezzel egy időben Wohltat látogatást tett Madridban, majd július 17-én újra Londonban találjuk – ezúttal a nemzetközi bálnavadász-konferencia küldöttjeként. Ekkor újra tárgyalt. Július 18-án hosszan beszélgetett Sir Horace-szal, majd Joseph Bell-lel, Chamberlain tanácsadójával és Hudson kereskedelmi miniszterrel, végül július 21-én ismét, ezúttal rövidebben, Wilsonnal.

Wohltat később maga állította össze tárgyalásainak pontos „lajstromát":

Wilsonnal: július 18-án 15.30-tól 16.30-ig
Wilsonnal: július 21-én 13 órától 13.30-ig
Bell-lel: július 20-án 18.30-tól 19.30-ig
Hudsonnal: július 20-án 17.30-tól 18.30-ig

Július 21-én elrepült Berlinbe, ahol három napon át készítette jelentését Göringnek. Később Göring segédtisztje közölte Wohltattal, hogy a jelentés „nagy benyomást tett" Göringre.

Ma már tudjuk, hogyan zajlottak le Wohltat első londoni megbeszélései. Eléggé komolyak voltak, és teljes mértékben rászolgálnak a „titkos tárgyalás" elnevezésre. Hiszen maga Sir Horace is nyomatékosan kérte, hogy tartalmukról nem tudhatnak „olyan személyek, akik nem helyeslik ezeket az eszméket". Kikről is volt szó?

Voltaképpen mindmáig erről vitatkoznak. Ami Wohltatot illeti, ő már 1939 júliusában Dirksennel együtt részletesen kifejtette a „Wilson-terv" tartalmát. Az angol fél igyekszik tagadni ezt a tényt. Wilson (1972-ben halt meg) Gilbert és Gatt angol történészekkel találkozva

* Ashton-Gwatkinnak ez a feljegyzése csak nemrégiben vált ismertté.

kijelentette, hogy semmiféle tervről nem beszélt Wohltatnak, és általában inkább hallgatott, semmint beszélt. Még erőteljesebben tagadta, hogy ő kezdeményezte volna a tárgyalásokat. A Foreign Office archívumában megőrződött egy érdekes levelezés. Woodward történész munkatársai 1950-ben néhány kérdést tettek fel Wilsonnak a Wohltattal történt találkozásával kapcsolatban. Wilson így felelt:

„Mrs. Davis feljegyzésében közli, hogy Woodward munkatársai érdeklődnek ama beszélgetés részletei iránt, amelyet, feltételezik, 1939. július 21-én folytattam Wohltattal. Minthogy azóta jelentős idő telt el, nem emlékszem a részletekre. Nem is emlékszem erre a találkozásra, és kétlem, hogy egyáltalán volt ilyen. Naplómban hét tárgyalás szerepel ezen a napon, de Wohltat nincs köztük. Én őt korábban három alkalommal láttam (ismerik feljegyzésemet), és mindent eléggé világosan megmagyaráztam neki. Ezután aligha óhajtott engem újra látni, és rendkívül valószínűtlen, hogy én átadtam volna neki azt a »memorandumot«, amelyet leír... Úgy vélem, hogy nem kell Wohltattra nagy figyelmet fordítani. Nem volt akkreditált diplomata. Csak azért beszéltem neki a brit politikáról, mivel főnöke Göring volt."

No lám, milyen egyszerű: elítélendő cselekedeteinkre nem emlékezünk! Wilson érthetően nem kívánt „nagy figyelmet fordítani" arra az őt kompromittáló megegyezésre, amelyet Wohltattal, majd Dirksennel kötött.

Azok, akik elfogadják Wilson változatát, arra hivatkoznak, hogy azokban az 1939. évi dokumentumokban, amelyeket 1970-ben tettek közzé Angliában (vagyis a harmincéves határidő letelte után), nem szerepel a „Wilson-terv". Nincs rá közvetlen hivatkozás a beszélgetések ama leírásában sem, amelyet Hudson és Wilson állított össze. Egyidejűleg igyekeznek kompromittálni Wohltat és Dirksen dokumentumait, amelyek nyíltan szólnak a tervről.

Ezek az érvek kevéssé meggyőzőek. A német és angol dokumentumok között ugyanis nem az a különbség, hogy eltérően fejtik ki az eseményeket.* Az eltérések elkerülhetetlenek. Másról van szó. Az

* Ha csak az angol archívumokra támaszkodtunk volna, sohasem tudtuk volna meg az igazságot. Így például Wilson feljegyzése Wohltattal 1939. július 18-án folytatott tárgyalásáról nem ad semmiféle képet a dolog lényegéről. Wilson nem fejti ki saját elgondolásait, csak azt jegyzi meg, hogy „a miniszterelnök és a külügyminiszter beszédeihez tartotta magát". Az „általános megegyezés" kérdését csak futólag említi, mintha Wohltat eszméje lett volna. Amikor viszont B. Martin NSZK-beli történész érdeklődött, hogy vannak-e más feljegyzések is Wilson tárgyalásairól, Londonban azt válaszolták neki, hogy sok irat még titkos marad, és nem publikálható 1990-ig.

angol publikációk szerzői kedvükre „megfésülhették" őket. Dirksen és Wohltat ezt nem tehette meg, mivel okmányaikat akaratuk ellenére találták meg a rejtekhelyen. A szovjet hatóságok a feljegyzéseket a legkisebb változtatás nélkül tették közzé, fotokópiákat mellékelve hozzájuk. Ezért nyugodtan támaszkodhatunk Wohltat–Dirksen beszámolójára. Ezek az emberek rendkívül felelősségteljesen jártak el, mivel tudták, milyen magas szinten fogják Wilson javaslatait megvizsgálni.

Dirksen július 21-i jelentésében szerepelnek azok a fontos kérdések, amelyekről tárgyaltak.

„A Wohltat úr és Sir Horace Wilson által megvitatott program magába foglal:

a) politikai pontokat,

b) katonai pontokat,

c) gazdasági pontokat.

Az *a)* ponthoz

1. Megnemtámadási egyezmény. Wohltat úr ezalatt olyan szokásos megnemtámadási egyezményt ért, amilyet Németország más hatalmakkal kötött, de Wilson azt akarta, hogy a megnemtámadási egyezmény jelentse az agresszió elvéről való lemondást."

Wilson programjának ezt a három központi pontját (pontosan ugyanígy írta le maga Wohltat is őket július 25-i jelentésében) a továbbiakban részletesen feltárták. A többi között ezt olvassuk:

„...*Benemavatkozási egyezmény,* amelynek magába kell foglalnia a nagyhatalmak közötti kiterjedt területek elhatárolását, különösen Anglia és Németország között...

A *b)* ponthoz

Fegyverkorlátozás

1. a tengeren,

2. a szárazföldön,

3. a levegőben.

A *c)* ponthoz

...*1. Gyarmati kérdések.* Ezzel kapcsolatban főként az Afrika jövendőbeli fejlődésével összefüggő kérdéseket vizsgálták. Wilson itt a kiterjedt gyarmati afrikai zóna létrehozásának ismert tervére gondolt, amelyhez bizonyos egyértelmű határozatokat kellett elfogadni. Az a kérdés, hogy a számunkra visszaadandó német gyarmatok milyen mértékben maradnának egyéni birtoklásunkban a nemzetközi zóna létrehozása után – nyitva maradt. Az, hogy ezen a területen, legalábbis

elméletileg, az angolok készen állnak rá vagy készen állnának rá, hogy messzemenően elébünk jöjjenek, kitűnik abból a Wohltat úr előtt hitelesen ismert tényből, hogy februárban az angol minisztertanács döntést hozott a gyarmatok visszaadásáról Németországnak. Sir Horace Wilson is beszélt német gyarmati tevékenységről a Csendes-óceánon, ám ebben a kérdésben Wohltat úr nagyon visszafogottan viselkedett.

2. *Nyersanyag és nyersanyag beszerzése Németország számára.*
3. *Ipari piacok.*
4. *A nemzetközi adósságok problémájának elrendezése.*
5. *Kölcsönös pénzügyi együttműködés.*

Sir Horace Wilson ezen azt értette, hogy Németország szanálja* Kelet- és Délkelet-Európát...

A végső cél, amelyre Wilson úr törekszik, a legszélesebb körű angol–német megegyezés az összes fontos kérdésben, ahogyan ezt a Führer kezdettől fogva előirányozta. Ugyanakkor, véleménye szerint, fel lehetne vetni és meg lehetne oldani olyan nagy jelentőségű kérdéseket, hogy a közeli keleti problémák**, melyek zsákutcába jutottak, mint Danzig és Lengyelország, háttérbe szorulnának és elveszítenék jelentőségüket. Sir Horace Wilson határozottan azt mondta Wohltat úrnak, hogy a megnemtámadási szerződés megkötése lehetővé tenné Angliának, hogy megszabaduljon Lengyelország iránti kötelezettségeitől. Ily módon a lengyel probléma jelentősen veszítene élességéből."

Wohltat jelentésében megismétlődött ez a végtelenül cinikus ajánlat: „tárgytalanná tenni Anglia Lengyelországnak és Romániának nyújtott garanciáját".

Végül pedig, hogy kizárjon minden kétséget, augusztus 3-án maga Dirksen látogatta meg Wilsont.*** Íme, a beszámolója:

---

* A „szanálás" az akkori német terminológiában a gazdasági életnek Németország szükségleteihez való igazítását jelentette.

** A szövegben „közel-keleti problémák" áll. Az eltérésről lásd a 199. oldalt.

*** A londoni archívumban megmaradt Wilson rövid feljegyzése, amelyet ez után a beszélgetés után készített, de abból csak keveset lehet megtudni. Ami benne érdekes, az csupán a következő. Először is Wilson többször érdeklődött, hogyan reagáltak Berlinben Wohltattal folytatott tárgyalásaira. Dirksen megerősítette, hogy a beszélgetések tartalma iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg, a többi között Hitler részéről. Továbbá Dirksen értésére adta Wilsonnak, hogy Berlinben igen negatívan értékelik a Moszkvában folyó katonai tanácskozásokat, és a „bekerítési politika megnyilvánulásá-

„Tisztázódott, hogy Wohltat és Wilson megbeszélésének lényege érvényben marad. Sir Horace Wilson megerősítette előttem, hogy Wohltat úrnak a következő tárgyalási programot ajánlotta:

1. »Megnemtámadási« szerződés megkötése, . amelynek alapján mindkét fél kötelezi magát, hogy nem alkalmaz egyoldalú agresszív akciót politikájának módszereként. Az angol kormány rejtett tervét ezzel a ponttal kapcsolatban Sir Horace Wilson akkor tárta fel előttem, amikor beszélgetésünk folyamán feltettem neki a kérdést, miképpen lehet egyeztetni a Németországgal kötendő egyezményt az angol kormány bekerítési politikájával. Sir Horace Wilson válaszul azt mondta, hogy az angol–német egyezmény, amely magába foglalja a más hatalmak megtámadásáról való lemondást, teljesen felszabadítaná a brit kormányt a jelenleg magára vállalt garanciális kötelezettségektől Lengyelország, Törökország stb. irányában; ezeket a kötelezettségeket csupán támadás esetére vállalták, és saját megfogalmazásukban kifejezetten ezt a lehetőséget tartják szem előtt. Ha ez a veszély elmúlna, elesnének ezek a kötelezettségek is.

2. Angol–német nyilatkozat arról, hogy mindkét hatalom szeretné enyhíteni a politikai légkört, és arra törekszik, hogy megteremtse a közös akciók lehetőségét a világ gazdasági helyzetének megjavítása érdekében.

3. Tárgyalások a külkereskedelem fejlesztéséről.

4. Tárgyalások Németország gazdasági érdekeiről Délkeleten.

5. Tárgyalások a nyersanyag kérdéséről. Sir Horace Wilson kiemelte, hogy ebbe kell bevonni a gyarmati kérdést is. Azt mondta, hogy jelenleg nem volna célszerű belemélyedni ebbe a nagyon kényes kérdésbe. Elegendő megállapodni, hogy a gyarmati kérdésnek is a megbeszélések tárgyát kell képeznie."

Wilson utolsó pontját napjainkban már konkretizálhatjuk. Arról

nak" tartják őket, melyek ellentmondanak Wohltat–Wilson angol–német megnemtámadási szerződés elgondolásának. Wilson csupán egyetlen saját kijelentését írta le a „széles körű megegyezésről". Dirksennek viszont Wilson kérésére három kérdést kellett tisztáznia. Az első: milyen utasításokat adott a Führer a Wohltat által kezdett tárgyalások folytatására, milyen intézkedésekhez folyamodik Németország? A második: mit kíván tenni a Führer azért, hogy a helyzet ne éleződjék tovább? A harmadik: ha elkezdik kidolgozni a küszöbönálló angol–német tárgyalások napirendjét és programját, mit fog tenni a német fél, hogy megteremtse a szükséges légkört és biztosítsa a tárgyalások pozitív kimenetelét?

van szó, hogy Dirksen archívumában nem maradt meg Wohltat és Hudson kereskedelmi miniszter megbeszélésének leírása. Ám a londoni archívumban F O. 371.22990–C10371/16/18 szám alatt őriznek egy iratot, melyet maga Hudson állított össze. Ugyancsak ékesszóló okmány, mert Hudson ebben messzemenő javaslatokat tett Wohltatnak. Amikor a világpiacról esett szó, Wohltat megjegyezte, hogy Németországnak nem lesznek nehézségei, mivel az ő piaca – Délkelet-Európa.

„Mit gondol erről?" – kérdezte Wohltat.

Hudson így felelt:

„Úgy tekintjük, hogy ez a piac természetes részét alkotja Németország gazdasági befolyási szférájának, és nincs kifogásunk ellene, hogy erősítse helyzetét ezen a piacon; persze ha nekünk is biztosítja a megfelelő részvételt."

Wohltatnak nem volt ellenvetése. Ekkor Hudson így folytatta:

„Úgy vélem azonban, hogy ott vannak az európai országok jóval nagyobb gyarmatbirtokai, amelyek Németország, Anglia és az USA számára a korlátlan tőkebefektetés körzetévé válhatnak. Ha megteremtjük a szükséges előfeltételeket a politikai kérdések megoldásához, kidolgozhatjuk a három ország gazdasági és ipari együttműködésének meghatározott formáit..."

Wohltat nyomban megértette a javaslat fontosságát, és egy teljesen konkrét kérdést tett fel tárgyalópartnerének:

„Németországnak nagy adósságai vannak. Gondolja-e, hogy a három ország képes kidolgozni az ipari fejlődés tervét, és Anglia, valamint az USA ezt tőkéjével segíti majd?"

Hudson biztosította Wohltatot, hogy beszélt erről a témáról májusban „amerikai barátaival", és ne legyen semmi kétség az amerikai segítség felől. Ami Angliát illeti, itt vannak kételyei, ha nem is túl nagyok.

Wohltat, akit fellelkesített az USA, Anglia, Németország gazdasági koalíciójára tett közvetlen javaslat, megkockáztatta, hogy feltegyen egy „kényes kérdést".

„És mi lesz a gyarmatokkal?"

Hudson nem tért ki a válasz elől. Azzal a fenntartással, hogy személyes véleményét mondja el, így felelt: Anglia nem megy bele az egykori német gyarmatok visszaadásába, de...

A ravasz Hudson megfogalmazása így hangzott:

„Nem hinném, hogy ezt a problémát ne lehetne megoldani..."

És még ezzel sem elégedett meg. Elkezdte kibontakoztatni azt az elképzelését, hogy nemzetközi konferenciát kell összehívni Afrika tartalékainak közös kiaknázásáról. Afrikában meg kell teremteni az európai országok (beleértve Németországot is) közös domíniumát.

„Tájékoztathatom-e erről Göring tábornagyot?" – kérdezte Wohltat, aki a jelek szerint igencsak elcsodálkozott ezen a nagylelkű ajánlaton.

Hudson nem tiltakozott, csak megismételte fenntartását, miszerint elgondolása „személyes jellegű".

A szabotázs mechanizmusa

Most el kell hagynunk düsseldorfi ismerősünket, és a dolgoknak ahhoz a vonatkozásához kell fordulnunk, amely segít a tárgyalások egész rejtett értelmének megsejtésében, hogy megértsük, miről beszéltek Londonban 1939 nyarán. A kulisszák mögötti megbeszélések annak a feszült diplomáciai és politikai harcnak a részét alkották, amely azokban a hónapokban folyt, melyek megelőzték a második világháború Németország által történt kirobbantását. Hiszen amikor Hudson megtette Wohltatnak szenzációs ajánlatát, és Wohltat ide-oda utazott London és Berlin között – éppen ezekben a hónapokban és hetekben dőlt el Európa sorsa.

A békeszerető erők legfőbb feladata abban az időben az agresszióval történő szembeszállás közös frontjának megteremtése volt. Éppen erre törekedett a Szovjetunió, amikor jó néhány fontos kezdeményezéssel jelentkezett. Így például 1939 márciusában a szovjet kormány azt javasolta, hogy nyomban hívják össze a Szovjetunió, Anglia, Franciaország, Törökország, Románia, Lengyelország konferenciáját – ezek voltak azok az országok, amelyek a leginkább érdekeltek voltak az agresszió megelőzésében. Ugyanabban a hónapban a Szovjetunió kijelentette, hogy óriási jelentőséget tulajdonít annak, hogy meggátolják az agresszorok uralmának megteremtését a balti államokban. Végezetül, április 17-én a Szovjetunió azt javasolta Angliának és Franciaországnak, hogy kössenek háromoldalú egyezményt az agresszió esetén történő kölcsönös segítségnyújtásról.

A történészek részletesen elemezték azt a helyzetet, amely a Szovjetunió egy-egy kezdeményezése után létrejött. Csupán néhányra

térünk ki – minthogy ma már nemcsak az angol dokumentumok állnak rendelkezésünkre, melyeket az ötvenes években közzétettek, hanem a minisztertanács és a Foreign Office jó néhány titkos jegyzőkönyvének eredetijei is.

Kétségtelen, hogy az 1939. április 17-én tett szovjet javaslat volt a legfontosabb kezdeményezés. Ennek legelső pontjai így szóltak:

„1. Anglia, Franciaország és a Szovjetunió 5–10 éves egyezményt köt egymással, amelyben kölcsönösen kötelezik magukat az egymásnak azonnal, minden eszközzel történő segítségnyújtásra, beleértve a katonait is, ha az egyezményt kötő országok ellen bárki agressziót követne el Európában.

2. Anglia, Franciaország és a Szovjetunió kötelezik magukat, hogy mindenre kiterjedő, a többi között katonai segítséget nyújtanak a Balti- és a Fekete-tenger között fekvő, a Szovjetunióval határos kelet-európai országoknak, ha bármelyik ellen agressziót követnének el."

A többi pontban is fontos kérdések szerepeltek, beleértve azt a kötelezettséget is, hogy hadműveletek megindulása után nem szabad különtárgyalásokat folytatni az agresszorral.

Sokáig nem jött válasz a javaslatokra. Paradoxonnak (bár törvényszerűnek) tűnt, hogy a londoni német követség már április 26-án közölte: Anglia a napokban negatív választ ad a szovjet követnek, bár azt „megjegyzések formájában közlik". És a válasz (amelyet csak május 8-án adtak át) lényegében valóban elutasította a háromoldalú egyezmény szovjet eszméjét. Az emlékiratban persze ott szerepelt, hogy őfelsége kormánya „mindig különleges jelentőséget tulajdonított annak, hogy erőfeszítéseiben a Szovjetunió is részt vegyen". Ámde..., mint kiderül, „az erre az ügyre jellemző egyes nehézségek" elkerülésére jobb volna, ha a Szovjetunió nem erőltetné a háromoldalú megállapodást, hanem inkább tegyen egyoldalú nyilatkozatot, miszerint az agresszió áldozatait „segíti, amennyiben ezt óhajtják...".

Mi volt a Nyugat tényleges álláspontja azokban a napokban és hetekben? Most, hogy kezünkben vannak az egykori titkos iratok, behatolhatunk „a szabotázs laboratóriumába", hiszen az akkori angol és francia kormány ezt képviselte.

...Egy vastag dosszié lapjai fekszenek előttem, melyeken ott áll a hivatalos publikációk londoni hivatalának aláírásai. Íme, egy okmány 1939 áprilisából, amelynek száma F O. 371.23064. Ez nem más, mint az április 17-i szovjet javaslat vitájának jegyzőkönyve.

Miután megkapta a szovjet tervezetet, Cadogan, az angol külügyminiszter állandó helyettese, memorandumot állított össze a kormánynak, amely igen érdekes beismeréssel kezdődött:

„1. Ez az orosz javaslat rendkívül nehéz helyzetbe hoz bennünket.

2. Mit várhatunk ettől? Mérlegelnünk kell azt az előnyt, hogy Oroszország írásos kötelezettséget vállal, hogy oldalunkon belép a háborúba, illetve azt a hátrányt, hogy nyílt szövetségre lépünk Oroszországgal.

3. ...Az Oroszországgal való nyílt szövetség hátránya nyilvánvalóan kifejeződne Lengyelország álláspontjában, amely kijelentette nekünk, hogy ezt a szövetséget határozottan elveti.

4. ...Nem is szólva potenciális szövetségeseinkről – Németországról, Olaszországról és Japánról, amelyek saját országaikban elkezdenének kiabálni a »vörös veszedelemről«. Portugália, Spanyolország és Jugoszlávia már figyelmeztetett bennünket, hogy a szovjetekkel kötendő szövetség megfosztana bennünket rokonszenvüktől."

A továbbiakban arra a következtetésre jut, hogy a szovjet javaslatot el kell vetni. Ám a memorandum szerzője, miközben megismétli javaslatát, ezt írja: „Nagyon nehéz lesz a szovjet javaslatot elutasítani. Korábban azt hirdettük, hogy a szovjetek ugyan prédikálnak a »kollektív biztonságról«, de nem tesznek konkrét javaslatokat. Most viszont megtették, és bennünket fognak bírálni ezek elvetése miatt."

Április 19-én Cadogan őszinte memorandumát megvitatták a legfontosabb kormányszerv, az angol minisztertanács külpolitikai bizottsága ülésén. Chamberlain miniszterelnök kijelentette, hogy általában sem tulajdonít jelentőséget a lehetséges szovjet katonai segítségnek. Kifejtette Beck lengyel külügyminiszter nézetét, aki kijelentette, hogy Lengyelország és Oroszország szövetsége „agresszív akciókra provokálná Németországot".

Végül így döntöttek: meghirdetik azt a tézist, miszerint a katonai szövetség ideje még nem érkezett el, de a tézist „ködösen" közlik majd. A jegyzőkönyvben ezenkívül még ez állt: „Rendkívül fontos, hogy se a szovjet javaslat tartalma, se őfelsége kormányának reagálása ne kerüljön nyilvánosságra. Ezt közölni kell a francia kormánnyal is. Ezenkívül a miniszterelnöknek hasonló figyelmeztetést kell intéznie a munkáspárti ellenzék vezetőjéhez is."

Ez a vonal, amely elvileg vetette el magának az együttműködésnek az eszméjét, a továbbiakban is meghatározta a szovjet javaslat vitáját.

Április 24-én meghallgatták a három haderőnem vezérkari főnökének titkos jelentését „Oroszország katonai értékéről". A jelentést Newell és Gort tábornok, valamint Cunningham tengernagy írta alá. A jelentés értelme az volt, hogy a Szovjetunió „katonai értéke" alacsony. A vezérkari főnökök véleménye szerint a Szovjetunió három hónap alatt 30 lovas- és 100 gyalogoshadosztályt képes mozgósítani, ám „gazdasági és szállítási jellegű nehézségek" miatt csupán 30 hadosztályt volna képes tartani nyugati frontján... Az értékelés téves volta nyilvánvaló: 1939 augusztusában a katonai tárgyalások során a Vörös Hadsereg vezérkara kijelentette, hogy a Szovjetunió 16 lovas- és 120 gyalogoshadosztályt képes azonnal kiállítani. És a második világháború során a szovjet–német arcvonalon a hadosztályok teljes létszáma elérte az 500-at!

Nem meglepő, hogy ilyen elfogult értékelés mellett a minisztertanács tagjainak többsége nem kívánta elfogadni a kölcsönös segítségnyújtásra tett szovjet javaslatot. Május 20-án pedig Cadogan ilyet is leírt a naplójában: „A miniszterelnök kijelentette, hogy inkább lemond, semhogy aláírja a szövetséget a szovjetekkel."

Jó néhány angol politikus megértette, hogy a Szovjetunió nélkül nem lehet leszámolni az agresszióval. Így például azután, hogy Chamberlain március 31-én egy meglehetősen gyenge nyilatkozatot tett a Lengyelországnak nyújtott biztosítékról, meglátogatta őt David Lloyd George, az egyik legidősebb és legtapasztaltabb politikus. Lloyd George megkérdezte Chamberlaint:

„Hogyan képzeli el a Szovjetunió részvételét a békeszerető országok tömbjében?"

Chamberlain azt válaszolta, hogy elvben egyetért a szovjet részvétellel, de Lengyelország és Románia álláspontja ezt „megnehezíti". Lengyelország – jelentette ki a miniszterelnök – maga megteremti a „keleti frontot".

Erre az angol diplomácia veteránja kereken kijelentette:

„Semmiféle keleti front nem lehetséges a Szovjetunió aktív segítsége nélkül. Ha nincs szilárd megegyezés a Szovjetunióval, az ön mai kijelentését felelőtlen hazárdjátéknak tekintem, amely nagyon rosszul végződhet."

És a játék valóban éppoly hazárd volt, mint amilyen felelőtlen.

Csak néhány példa

Ahhoz, hogy leírjuk a Berlin és London között 1939 tavaszán–nyarán lezajlott, kulisszák mögötti tárgyalások egész bonyolult rendszerét, sok tucatnyi – ha nem sok száz! – oldalra volna szükségünk. Hiszen az a végzetes háló, amelyet München napjaiban szőttek, és amely az alkuhoz vezetett, nemcsak hogy nem szakadt el, de még újabb és újabb szemekkel bővült. Csupán azokról számolok be, amelyeket a legutóbbi években tártak fel.

A kutatók csak a hetvenes évek végén fordítottak figyelmet arra az utazásra, amelyet Gerhardt von Schwerin gróf, a vezérkar őrnagya tett Londonba 1939 nyarán. Az egyik változat szerint ott töltötte szabadságát, a másik szerint különleges küldetést teljesített. A második változat állt közelebb az igazsághoz, és azok a történészek, akik az Abwehrnek – Canaris tengernagy hivatalának – tevékenységével foglalkoztak, bizonyos fokig be is tudtak számolni erről a küldetésről.

...1939 nyarán Canaris magához hívatta Ulrich Lisst, „a nyugati külföldi hadseregek osztályának" vezetőjét, és azzal a feladattal bízta meg, hogy lépjen érintkezésbe Kenneth W. Strong őrnaggyal, a katonai attasé helyettesével, a berlini angol felderítés rezidensével. Lisst tájékoztatnia kellett őt arról, hogy Londonba küldik Canaris képviselőjét azzal a céllal, hogy kapcsolatot teremtsen „katonákkal és felderítőkkel". Ez a képviselő pedig a Liss osztályához tartozó angol–amerikai csoport vezetője, Gerhadt von Schwerin gróf volt.

Schwerin 1939 júliusában valóban Londonba utazott. Többekkel találkozott, a többi között Menziesszel, a titkosszolgálat vezetőjével, Godfrey tengernaggyal, a tengeri felderítés vezetőjével, Marshall-Cornwall-lal, az egykori berlini katonai attaséval, végül Cadogannel, a külügyminiszter állandó helyettesével. Miként Marshall-Cornwall naplójában feljegyezte, Schwerin figyelmeztette őket, hogy Hitler eldöntötte Lengyelország megtámadását, és arra kérte Angliát, hogy tegyen néhány „demonstratív intézkedést", hogy ezzel eltérítse Hitlert döntésének végrehajtásától.

Nem lehet nem észrevenni, mennyire szokatlan volt külsőleg ez a lépés: az agresszióra készülő ország felderítői figyelmeztetik egy másik ország felderítőit, amelynek egyezményei vannak a jövendő agresszió áldozatával a katonai együttműködésről. Ám ez csak külsőleg szokatlan. Az imperialista országok felderítő szolgálatai gyakran szolgáltak

politikai-diplomáciai akciók csatornáiként. Itt pedig olyan akcióról volt szó, amelyet kétségkívül mindkét ország – Anglia és Németország – felderítő szolgálatainak kommunista- és szovjetellenes törekvései diktáltak. Canaris nem azért figyelmeztette Menziest, mert meg akarta menteni Lengyelországot, hanem azért, mert megértette Hitler lépésének minden következményét. A többi között azt is, hogy az egységes szovjetellenes front eszméjét jóvátehetetlen csapás éri.

A kulisszák mögötti diplomácia mechanizmusának megértéséhez érdemes volt végighallgatnom magának Gerhardt von Schwerinnek, a München közelében élő nyugalmazott tábornoknak a beszámolóját.

„– Hogyan tudta megszervezni a londoni találkozásokat?

– Jól ismertem von Rohlofot, az Északnémet Halászati Cég igazgatóját. Ez a cég részét alkotta egy hatalmas angol–holland konszernnek, az Unilevernek. Rohlofon keresztül régóta kapcsolatban álltam Cooperral, a konszern vezérével, valamint Paul Rickenssel, az igazgatóság tagjával. Rickens könnyen meg tudta szervezni a londoni tárgyalásokat.

– És Berlinben?

– Berlinben a küldetésemet Canaris helyettese, Oster, valamint két katonai attasé – az angol Kenneth Strong és az amerikai Truman Smith – készítette elő...

Strong és Smith nézeteit jellemezve, Schwerin megemlítette, hogy mindketten szükségesnek tartották, hogy a német katonai és politikai vezetés tudtára hozzák Ribbentrop tévedését. Ribbentrop ugyanis azt hirdette, hogy »Anglia nem vesz részt a konfliktusban«. Ezzel szemben – folytatta Schwerin – egyiküknek sem volt ellenére Hitler hadba lépése.

– Feltételezték – emlékezett a tábornok –, hogy Németország és a Szovjetunió súlyos veszteséget szenved, és Anglia majd a »nevető harmadik« helyzetébe kerül...

– És erre volt esély?

– Úgy vélem, hogy 1939 márciusáig ennek a koncepciónak voltak esélyei. Az angolok fő célja persze az volt, hogy egymásra uszítsa Hitlert és Sztálint. Ezért sok mindent megtettek volna, például a gyarmati kérdésben is. Abba azonban nem mehettek bele, hogy elveszítsék befolyásukat Európában. És Hitler is régi hódolója volt Angliának és a birodalomnak. Szerette volna partneréül megnyerni Angliát – no persze, meghatározott feltételekkel..."

A Schwerin–Menzies találkozásról van egy másik változat is, amely szerint nem Canaris kezdeményezett, hanem Strong őrnagy, angol felderítő, aki arra használta fel egyik „kettős ügynökét", hogy rávegye Canarist: küldje el tárgyalni Schwerint. Nos, ez a feltevés sem ésszerűtlen. Így például Marshall-Cornwall tábornok még 1939 júniusában, a Foreign Office képviselőivel találkozva, megvitatta azt a kérdést, nem kellene-e Londonba hívatni „egy német katonai szakértőt". Ez a lehetőség a Schwerinnel folytatott megbeszélésen is szóba került, mégpedig így: meg kellene hívni Milch vezérezredest (Göring helyettesét), hogy látogassa meg a Királyi Légierőt.

Mint látjuk, a kezdeményező fél kérdése itt ugyanolyan „kettős" formában jelentkezik, mint a Wohltat–Wilson tárgyalások idején. A második egyezés abban áll, hogy a meglévő és tervezett kapcsolatok szálai újra és újra Göring körében fonódtak össze. Ily módon elérkezünk több olyan kulisszák mögötti tárgyaláshoz és megbeszéléshez, amelyek Göring közvetlen megfigyelése alatt jöttek létre.

Az egyik ilyen Wenner-Gren, a neves svéd gyáros küldetése volt. Ő már régóta tartott fenn baráti kapcsolatokat Göringgel. Wenner-Gren az Elektrolux svéd elektrotechnikai cég gazdája volt. Régi kapcsolatok fűzték Krupphoz is. Göring kérésére Wenner-Gren 1939 júniusában meglátogatta Londont, és átadott Chamberlainnek egy javaslatot „a kompromisszumról a gyarmati kérdésben" és egy általános angol–német egyezményről. Wenner-Gren igencsak határozottan cselekedett: június 6-án fogadta őt Chamberlain, akinek átadta Göring „békeprogramját", személyes megbeszélésük alapján. Göring a többi között ezt mondta Wenner-Grennek:

„Érdemes komolyan megvizsgálni Anglia és Németország közeledésének lehetőségét..."

A közeledés feltételeül a danzigi és a gyarmati probléma megoldását jelölte meg. Göring a továbbiakban arról beszélt Wenner-Grennek, hogy kívánatos volna az érdekszférák felosztása. Chamberlain érdeklődve hallgatta a svédet, bár mint mindig, nagyon tartózkodó volt. A követeléseket, főként a gyarmati kérdésben, ultimátumszerűeknek érezte. Ennek ellenére nem vetette fel azt a gondolatot, hogy „értekezletet kell tartani a vitás problémák megoldására" Németország részvételével.

Wenner-Gren Berlinbe sietett, hogy tájékoztassa erről Göringet. Ám korántsem ő lett az a személy, akire az „értekezlet" megvalósítását rábízták.

Dahlerus és társai

1939. június 24-én Anglia „ködös partjain" kiszállt két utazó, aki a közeli Stockholmból érkezett. Az egyikük Bjørn Pritz volt, az új londoni svéd követ, a másik Birger Dahlerus, ismert svéd gyáros. Egyébként jól ismerték egymást, mert Pritz diplomáciai karrierjét üzleti karrier előzte meg. Sokáig az SKF-nek, a legnagyobb svéd (és nemzetközi) golyóscsapágygyártó konszernnek volt az egyik vezetője. Dahlerusé volt az SKF egyik leányvállalata. A rendkívüli és meghatalmazott követet a diplomáciai protokoll előírásai szerint fogadták. Dahlerusra csupán ismerősei vártak. Ennek ellenére az ő angliai küldetése sem volt kevésbé fontos. Erről kell most beszámolnunk.

Birger Dahlerus neve régóta vándorol a diplomácia történetével foglalkozó emlékezések és kutatások lapjain, bár nem is volt diplomata. A dokumentumokban először titokzatos „Mr. X.-ként" vagy „Mr. D.-ként" szerepelt. A háború után nyomban közzétett memoárjaiban aztán feltárta álnevét. Birger Dahlerus valóban játszott bizonyos szerepet a második világháború küszöbén lejátszódott eseményekben, futárként járt-kelt London és Berlin között az európai béke utolsó napjaiban. Nem meglepő, hogy erre a történészek felfigyeltek: hiszen Dahlerus nem valamiféle másodrangú levelet továbbított, hanem Chamberlain és Hitler üzeneteit; nem menetrendszerű repülőgépeken repült, hanem a miniszterelnök személyes gépén. Az események általános rendjében ugyanilyen fontos volt a tevékenysége az előző hónapokban is.

Dahlerus nyomban három országban kezdte karrierjét: Svédországban, Angliában és Németországban. Svédországban az SKF munkatársa volt, Angliában megszervezte annak leányvállalatát, Németországban pedig egy Hamburg közelében lévő gyárban tevékenykedett. A harmincas évekre már tekintélyes üzletember volt, nagyszerű kapcsolatokkal az üzleti világban, és nemcsak abban. Egy véletlen összehozta Göringgel. És bár tisztán személyes ügyekről volt szó (Dahlerus akkoriban egy német nőt szándékozott elvenni feleségül), előrelátóan biztosította, hogy ez az ismeretség folytatódjék. Dahlerus tudta, hogy Svédországban él Göring mostohafia (első házasságából), Thomas von Kantzow.

„Szeretném meghálálni önnek azt a segítséget, amelyet személyes

ügyemben nyújtott – mondta Dahlerus Göringnek –, például úgy, hogy hasznára volnék Kantzow úrnak..."

Göring nem felejtette el Dahlerus ígéretét, és megkérte őt, adjon Kantzow-nak állást a cégénél. A kérés persze azonnal teljesült. Dahlerus szívesen szilárdította meg ismeretségét a nagy hatalmú tábornaggyal, Kantzow pedig megtudta, hogy Dahlerust nemcsak a svéd gyárosok tartják saját emberüknek, hanem az angol bankárok és vállalkozók azon csoportja is, amely közel áll Neville Chamberlain miniszterelnök pártjához.

A barátság Kantzow-val meghozta a maga gyümölcsét. Kantzow azt javasolta mostohaapjának, hogy hívja meg Dahlerust Németországba. A Karinhallban, Göring rezidenciáján folytatott őszinte beszélgetésből kiderült, hogy a Reichsmarsall szívesen lépne titkos érintkezésbe angol megbízottakkal, mégpedig az üzleti világ jeles képviselőivel.

Dahlerus éppen ezzel a küldetéssel érkezett Angliába 1939. június 24-én. Meglátogatott néhány iparvárost, megfordult barátai körében. Július 2-án meghívták egy ebédre, amelyet Charles Spencer – ismert konzervatív személyiség, a John Brown and Company és az Associated Electrical Industries nevű cégek igazgatója – adott a tiszteletére a Constitution Club termében. Az ebéden jelen voltak Spencer barátai, akik nagy figyelmet tanúsítottak a svéd vendég iránt. Szóba került a nemzetközi helyzet is. Spencer beszédében a többi között ezt mondta:

„A németek elgondolkodhatnának már azon, hogy a háborútól kevesebbet kapnak, mint békés tárgyalások útján. Csak nem akarják a civilizáció pusztulását?"

Az asztali beszélgetés során konkrét formát öltött az az elgondolás, hogy az angol gyárosok találkozzanak a hitleri Reich egy neves képviselőjével. Dahlerus már július 6-án elrohant Göringhez, és közölte, hogy az angolok „megértek" a tárgyalásokra.

Az események ezután úgy alakultak, mint egy detektívregényben. Dahlerus először azt ajánlotta, hogy a találkozóra vitorláson kerüljön sor a nyílt tengeren (a türelmetlen Spencer már ott várta a választ Koppenhágában). Göring azt válaszolta, hogy a legfontosabb a titoktartás, és hogy a részleteket Dahlerus vitassa meg az ő segédtisztjével. Másnap Spencer átutazott Berlinbe, ahol kollégáival, Holdennal és Rowsonnal együtt az Esplanada Szállóban telepedett meg. Július 8-án Dahlerus elindult a Karinhallba, közölve Göringgel, hogy az angolok

képviselői azt ajánlják: szálljon át a vitorlásukra a nyílt tengeren, valahol Koppenhága mellett.

Göring ebbe beleegyezett. A találkozás időpontját július 27. és augusztus 12. között jelölte meg, majd pedig (nyilván Dahlerus nyomására) közölte a pontos időpontot is – augusztus 2-át. Dahlerust fellelkesítette a siker, visszatért Berlinbe, tájékoztatta minderről Spencert, és elindult Stockholmba, ahol meglátogatta Hansson miniszterelnököt,* majd Hamburgba sietett, hogy újra találkozzék Göringgel.

Ahogy az már egy krimiben szokásos, a tervezett randevú résztvevői azon kezdték törni a fejüket, hogyan rejtőzhetnének el a legjobban. A vitorlásról lemondtak: túl nagy a legénysége, nem zárható ki a titok feltárása. Dahlerus ekkor a Trolle-Lungby svéd várkastélyt ajánlotta, amely barátja, Trolle-Wachtmeister gróf tulajdonában volt. Ez sem volt veszélytelen, ha figyelembe vesszük a svéd riporterek fürgeségét. Végül megegyeztek abban, hogy Dahlerus feleségének a birtokán, Söhnke Nissen Koogban találkoznak Schleswig-Holsteinban, nem messze a dán határtól. Göring gyakran töltötte szabadságát a közelben egy szigeten, tehát ezt a helyet találták a legszerencsésebbnek. Dahlerus mindvégig arra célzott Göringnek, hogy a találkozóval sietni kell, de azt a választ kapta, hogy előbb mindent tisztázni kell Hitlerrel. A találkozó időpontját végül is augusztus 7-ére jelölték ki.

Most azonban hagyjuk a detektívregényt, térjünk vissza a politikához. Az pedig az adott esetben abban jelentkezett, hogy minél energikusabban győzködték a felek egymást a találkozó „magánjellegéről", annál hivatalosabbá vált. Július 2-án Spencer tájékoztatta róla lord Halifax külügyminisztert. Amikor pedig Werner bárónak, az Angol–Svéd Társaság elnökének kérésére július 19-én maga Halifax fogadta Dahlerust, megmondta neki, hogy helyesli a találkozót, nincs ellenvetése, hogy Hollandiában vagy Svédországban megtartsák, és arra kéri, hogy mindenről tájékoztassa őt. Halifax egyetlen feltétele az volt (ó, az angol diplomaták páratlan álszentsége!), hogy a hivatalos iratokban az ő nevét ne említsék, és hogy az információt ne közvetlenül, hanem Werneren keresztül kapja...

A politikai kérdések szinte játszva megoldódtak. Július 7-én

* Dahlerus arra kérte Hanssont, hogy váljon hivatalos közvetítővé, de az inkább eltekintett ettől.

Charles Spencer jelentette Halifaxnak, hogy Dahlerusszal folytatott beszélgetése során Göring fontos kijelentést tett Danzigról. Eszerint Danzig „nem életfontosságú" Németország számára. Göring emlékeztetett rá, hogy éppen az ő kezdeményezésére jött létre a müncheni konferencia, hogy éppen ő az, aki ellenzi, hogy az Angliával való nézeteltéréseket katonai úton oldják meg. Említést tett „a Wohltat által hozott békeajánlatokról" is.

A találkozó

1939. augusztus 6-án hét látogató érkezett Hamburgba. Minthogy ismert angol üzletemberek voltak, akik tucatjával érkeztek a „szabad Hanza-városba", senki sem figyelt fel rájuk, már csak azért sem, mert eltérő útvonalon érkeztek és más-más hotelben szálltak meg – az Atlantisban és a Négy Évszakban. Délután két svéd zászlójú autó összegyűjtötte a vendégeket, és kihajtottak a dán határ felé vezető országútra. Néhány óra múlva az utazók elérték Bredstedt városkát, majd hamarosan befordultak egy kisebb birtok kapuján. Itt már minden készen állt – elsőrangú vacsora svéd ínyencségekkel, kényelmes szobák. A személyzetet elküldték – a két sofőr egyúttal a komornyikok feladatát is ellátta.

Augusztus 7-én sütött a nap. A birtok gazdája remek hangulatban hívta össze a vendégeket. Ám nem sokáig maradt velük, minthogy az óramutatók közeledtek a megbeszélt időponthoz. A gazda elnézést kért, beült az autójába, és Bredstedtbe indult. Amikor az állomáshoz érkezett, ahhoz már közeledett egy kisebb, speciális szerelvény. Az avatatlanok számára a szerelvény megérkezése teljesen váratlan volt – hiszen ezen az isten háta mögötti pályaudvaron ritkán álltak meg különvonatok. Ebben a korai órában azonban kevesen ténferegtek arra.

A vonat megállt. A fogadó személy belépett a szalonkocsiba, ahol kisebb, de ragyogó társaság várta: Göring tábornagy, Kerner államtitkár és Bodenschatz tábornok, Göring segédtisztje. Az előkészítő beszélgetés mintegy egy órán át tartott, ezután Göring kilépett a vonatból és fogadójával (nem nehéz rájönni, hogy Birger Dahlerusról van szó) Söhnke Nissen Koog birtokra indult.

A Foreign Office aktáiban megmaradt a Németországba utazó küldöttség listája:

„Mr. Holden – a »Cravence Railway Carriage« társaság igazgatója.
Mr. Stanley W. Rowson – a »John Brown and Co.«, valamint más társaságok igazgatója.
Sir Robert Ranwick – a »County of London Electric Supplies« cég intézője és elnökhelyettese.
Charles F. Spencer – az »Associated Electrical Industries«, »John Brown and Co.« társaságok igazgatója, valamint más ipari cégek vezetője.
Mr. Harold Weston – az »Ellide Bakeries« és a »Weston Biscuites« társaságok intézője és elnöke."

Ugyanez az irat megemlíti, hogy Spencer, Holden és Rowson egyidejűleg az „International Shipbuilding Corporation" nevű danzigi cég igazgatói is voltak, vagyis olyan személyek, akik közvetlenül érdekeltek voltak a danzigi ügyekben. Spencert elkísérte Mansfort, az üzlettársa.

Amikor mindannyian leültek, Dahlerus elmondotta azokat a bevezető szavakat, amelyekben mindannyian megállapodtak:

„Uraim, a találkozásunk az én személyes meghívásomra történt, egyik fél sem kezdeményezte."

18 óra 30 percig folyt az igen intenzív megbeszélés (kisebb ebéd-, illetve teaszünettel). Göring szólt először. Az angol fél részéről előbb Rowson, majd maga Spencer válaszolt. Göring azonban mindenki másnál többet beszélt: legalábbis ez tűnik ki abból a feljegyzésből, amelyet Spencer augusztus 10-én Halifaxnak átnyújtott.

A feljegyzés sajnos nem teljes: bár 39 pont szerepel benne, az angol történészek a dokumentumok közzétételekor kihagyták az angol fél által átnyújtott memorandum szövegét. Ez azonban még nem jelenti, hogy nem ismerjük. A memorandumot megtalálták Göring személyi törzsének aktáiban, méghozzá magának a tábornagynak a megjegyzéseivel. Ebben 19 pont szerepel. Az angol fél a többi között rámutatott a müncheni egyezmény jelentőségére, és sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy Németország „letér erről az útról". „Chamberlain – áll a 10. pontban – békéltető politikájával biztosítani szerette volna a békét... Politikájával arra törekszik, hogy a nemzetközi problémákat szabad és őszinte vitába oldják meg."

Ezt követően a 11. pontban azt olvassuk: „Egyes angliai személyiségek feltételezik, hogy a birodalmi kormány kételkedik a német kormány és Chamberlain kormánya közötti kölcsönös megértés tartóssá-

gában... Ha Németországban valóban található ilyen nyugtalanság, ez egyszerűen félreértés."

Mindez olyan volt, mint valami egyenes meghívás München folytatására és továbbfejlesztésére. Nem véletlenül írta Göring a margóra: „Angol–német lehetőségek a háborúban." Továbbá: „Oroszország? Mit mond Anglia, ha mi..."

Spencer memoranduma nagyjából elképzelést ad a tárgyalás lényegéről. Göring általános nyilatkozatot tett arról, hogy tisztázni kell azokat a félreértéseket, amelyek 1938 után Anglia és Németország között keletkeztek. Sokáig beszélt erről, érthető, hogy miért: az angol diplomaták és politikusok minden, a hitlerista megbízottakkal folytatott beszélgetésüket azzal kezdték, hogy sajnálkoztak amiatt, hogy Németország megsértette München szellemét és betűjét (arra céloztak, hogy Hitler elfoglalta Csehszlovákiát 1939 márciusában). Mr. Rowson, a megbeszélések egyik résztvevője meg is mondta Göringnek:

„Csehszlovákiának az angol kormánnyal való előzetes megbeszélés nélkül történt elfoglalását úgy fogták fel Angliában, mint a müncheni szellem teljes megsértését."

Jegyezzük meg: „előzetes megbeszélés nélkül"! És ha konzultáltak volna? Göring persze nem eresztette el a füle mellett az angol álláspontnak ezt a finom árnyalatát. Már csak azért sem, mert Rowson nyomban elkezdte megmagyarázni tekintélyes tárgyalópartnerének, milyenek is Anglia szándékai a Szovjetunió iránt, és hogyan viszonyulnak a Moszkvába tervezett tárgyalásokhoz (Göring jól tudta, hogy a szovjet–francia–angol tárgyalásoknak augusztus 12-én kell megkezdődniük). És elkezdte... mentegetni magát a németek előtt:

„Minthogy Németországban kétmilliós hadsereg van, ez hadászati szempontból szükségessé teszi, hogy Anglia intézkedéseket tegyen a lehetséges fenyegetés ellen... Az Oroszországgal folytatott tárgyalásokat ebből a szemszögből vezetjük, és nem kell őket úgy felfogni, mintha bárminő rokonszenvet mutatnánk az orosz kormányzási módszer irányában..."

Rowson aztán azt mondta (valószínűleg Churchillre célozva):

„Igaz, vannak Angliában olyan emberek, akik síkraszállnak az Oroszországgal való politikai kapcsolatokért. Ám nekik, bár eléggé zajosak, nincs nagy befolyásuk..."

Ezt a „szovjetellenes nyitányt" követően adták át Göringnek a

memorandumot (amit kétségtelenül egyeztettek Chamberlainnel és Halifaxszal). Ez lehetőséget adott Göring számára, hogy ismét visszatérjen a „müncheni témához", sőt támadásba menjen át. Kijelentette: „Münchenben minden jó volt. Ám amikor Chamberlain és Daladier hazatért, nem nyújtotta Németországnak azt a támogatást, amelyre számított, sőt arról kezdtek beszélni, hogy München »kényszermegoldás« volt..."*

Ebből a fő tételből kiindulva Göring rátért „a Nagy-Britannia és Németország közötti kölcsönös megértés általános lehetőségeire". Ezt mondta: „...Ha Nagy-Britannia a jövőben csak kifejezetten brit célokat követ, akkor meglesz a kölcsönös megértés lehetősége... Ha két versengő fél szeretne egyetértésre jutni, ez csak akkor lehetséges, ha mindkét félnek haszna van..."

Ezt a meglehetősen ködös álláspontot Göring ily módon kezdte magyarázni: Németország fő érdekszférája a közeli Kelet; Nagy-Németországnak élelemre van szüksége. Ezért feltétlenül szét kell választani az érdekszférákat. Ami a gyarmatokat illeti, Németország mindenekelőtt azokban a körzetekben érdekelt, ahol olajfafélék nőnek. A közeli Keletet Németország nem szándékozik leigázni, csupán szeretné biztosítani ottani gazdasági érdekeit...

Spencer memorandumának ez a szakasza bizonyos értetlenséget válthat ki. Miről van szó? Miért beszélt Göring a „közeli Keletről"? Nem zárható ki, hogy a memorandum szerzője nem értette meg a tábornagyot, aki Kelet-Európáról beszélt.** Hiszen még ugyanabban a mondatában, a körzetben lévő „gazdasági érdekekről" szólva Göring azt követelte, hogy „baráti rendszereket" kell itt létrehozni. Ezt követte a nyilatkozata: „Még megvan a Nagy-Britanniával való kölcsönös megértés lehetősége, beleértve a Lengyelországnak történő hatékony garanciát, azt ő (Göring) nem tekinti a brit érdekkör részének. Hitler végső célja ez a kölcsönös megértés." Már csak azt kell feltételeznünk, hogy ezek a megfogalmazások megelőzték az Angliának tett egyenes

* Érdekes, hogy Spencer jelentésének margóján fennmaradt a sértett Chamberlain kézzel írott megjegyzése, melyet akkor tett, amikor elolvasta a Göringgel folytatott tárgyalások leírását: „Biztos vagyok benne, hogy beszédeimben nem volt semmi olyan, ami igazolná ezt a fajta értelmezést..."

** Hasonló tisztázatlanságot figyelhetünk meg a Dirksen–Wilson-tárgyalás egyik jegyzőkönyvében is, amikor az előbbi a „közeli keleti kérdésekről" beszélt, és ezalatt Lengyelországot értette. L. a 183. oldalon.

javaslatot a kelet-európai „új rendről". Nem véletlenül jelentette ki Göring ezután:

„Ha Németország vereséget szenved a háborúban, ennek eredménye a kommunizmus elterjedése, Moszkva előnye lesz..."

Itt van hát a központi szovjetellenes eszme! Ezért jelent meg a Söhnke Nissen Koogban folyó tárgyalás idején az a gondolat, hogy müncheni alapon vissza kell térni a tárgyalásokhoz, éspedig: össze kell hívni Németország, Anglia, Olaszország és Franciaország új értekezletét. Mégpedig Lengyelország nélkül!*

A találkozó értelme tehát a német fél részéről az a nyílt kísérlet volt, hogy térjenek vissza Münchenhez, méghozzá olyan feltételekkel, hogy közvetlenül diktálhassanak Chamberlainnek. Amikor Dahlerus augusztus 8-án még egyszer meglátogatta Göringet (utóbbi a szalonkocsijában maradt) a terv pontosítása érdekében, Göring ezt mondta:

„Személyes véleményem az, hogy a müncheni egyezmény résztvevőinek találkozása – jó elgondolás..."

Megint Wohltat

Milyen körülmények között mentek végbe ezek a kulisszák mögötti manőverek? *Berlinben* befejeződtek a Weiss-akció katonai előkészületei. Egymást követték a provokációk, amelyeknek fel kellett volna kelteniük a nemzetközi közvélemény együttérzését a lengyelországi „német kisebbség" állítólagos szenvedései iránt.

Egyébként mélységesen tévednénk, ha feltételeznénk, hogy a táborszernagy, repülésügyi miniszter és a Luftwaffe főparancsnoka ezekben, az európai béke szempontjából döntő hónapokban csupán azzal foglalkozott volna, hogy különféle közvetítőkkel tárgyalt. Nem, Göring ugyanilyen aktivitással vett részt a háború előkészítésében is. A már említett Thomas von Kantzow, aki 1939 nyarán és őszén a Karinhallban vendégeskedett, megfigyelte, hogyan érkeznek egymás után Göringhez a legmagasabb rangú katonák sürgős kérdések megvitatására. És nemcsak katonákkal tanácskozott. Életrajzírója tanúsága szerint az egyik értekezleten, amelyen az ipar vezető személyiségei vettek részt, a tábornagy azt követelte tőlük, hogy minél előbb térjenek át a békés termelésről a haditermelésre.

* A feljegyzésből nem tűnik ki, hogy ezt az ajánlatot az angol fél tette-e vagy Göring.

Moszkvában befejeződött az Angliával és Franciaországgal folytatandó katonai megbeszélések előkészítése. Augusztus 2-án a párt Központi Bizottságának Politikai Bizottsága jóváhagyta a küldöttség összetételét.

Londonban azzal bízták meg az ezen a tárgyaláson részt vevő angol küldöttséget, hogy erőfeszítéseit ne a szerződés megkötésére, hanem a Szovjetunió katonai potenciáljának tisztázására összpontosítsa. Aktív üzenetváltás folyt Párizzsal és Varsóval, hogy „megnyugtassák Lengyelországot" és elhalasszák a konfliktust. Egyidejűleg elemezték Wilson és Spencer találkozóit. Spencer benyújtott egy kiegészítő jelentést, amelyben kifejtette „Göring néhány külön elgondolását". Így például a Reichsmarsall kategorikusan tiltakozott a Szovjetunió részvétele ellen az európai hatalmak tervezett találkozóján. Göring fenyegetőzött: „Oroszország és Anglia szövetsége elzárja az utat ehhez a konferenciához, és akkor Németország azonnal katonai szövetséget köt Japánnal, hogy ily módon fenyegesse a Brit Birodalom távol-keleti állásait..."

Stockholmban Dahlerus lázas tevékenységet fejtett ki: egyre-másra telefonált Berlinbe, hogy tisztázza Hitler álláspontját. Három nappal Stockholmba való érkezése után megkapta Göringtől az igenlő választ: a német fél kész megindítani az előkészületeket egy új „müncheni tanácskozásra". Dahlerus meglátogatta Hansson miniszterelnököt, és tájékoztatta őt a lehetséges értekezletről (Gusztáv Adolf svéd király lett volna a hivatalos kezdeményező).

A kritikus olvasó ellenvetést tehet: nem lehetséges, hogy ez csupán Dahlerus becsvágyó terveinek gyümölcse? Göring talán egyáltalán nem is akart olyan messzire menni az elképzelt angol–német alkuban, Wohltat küldetésének eredményeit pedig egyszerűen elfelejtették?

Egyes archív iratok az ellenkezőjéről tanúskodnak. Így például augusztus 14-én Ashton-Gwatkin, aki régóta szakosította magát a kulisszák mögötti angol–német érintkezések támogatására, ezt jelentette Halifaxnak: csak nemrég tért vissza Berlinből lord Runciman fia, Leslie Runciman. Megrendezték a találkozását Göringgel, és a közbenjáró – Wohltat volt!

És valóban, sok évvel Ashton-Gwatkin jelentésének közzététele után véletlenül a kezembe került a következő okmány:

„Göring táborszernagy, miniszterelnök. A négyéves terv főmegbízottja.
Wohltat minisztériumi osztályvezető különleges megbízatásokkal

Berlin
1939. 8. 5.
Leipzigerstrasse 3

XXII 279

...Közölnöm kell Önnel, hogy a táborszernagy úr kész fogadni ifjabb Mr. R.-t augusztus 12. és 14. között. A pontos időpontot tisztázhatja a táborszernagy úr személyi titkárnőjével, Grundtmann kisasszonnyal..."

Ma már nem fontos, kihez is címezték a levelet. Más az, ami fontos: Wohltat tovább „őrizte" az összes kapcsolatot London képviselőivel. Nem nehéz megérteni, hogy lord Runciman fia kívánatos vendég volt Berlinben – hiszen az apja óriási szerepet játszott a münchèni alku megvalósításában. Éppen ezért hívták meg Leslie Runcimant Berlinbe, ahol „váratlanul" megrendezték a találkozását Göringgel. Az a beszélgetés, amelyre augusztus 12-én került sor Göring és az ifjabb Runciman között, sok tekintetben emlékeztetett a Söhnke Nissen Koogban lezajlott tárgyalásra, minthogy Göring újra és újra a brit toryk kommunistaellenes érzelmeire apellált. „Németország és Anglia – mondotta – nemcsak hogy képes rá, hogy a két európai nagyhatalommá váljék, de valójában már az is. Mi pedig most Oroszország után futunk! Németország fejleszti kereskedelmét, és megerősíti Oroszországgal gazdasági kapcsolatait, Anglia pedig politikai és katonai egyezséget keres vele. Mindez csupán a bolsevikok malmára hajtja a vizet. Ha megkezdődne az angol–német háború, a tényleges győztes Sztálin volna..."*

Ebben a pillanatban – emlékezett Runciman – a tábornagy hátradőlt a karosszékben, és felkiáltott:

„Ó ha tudnék olyan jól angolul, átkelnék a La Manche-on, és mindannyiuknak megmagyaráznám ezeket a dolgokat!"

Milyen dolgokat? Göring megmondta:

„Nem látok Anglia számára különösebb előnyt abban, ha Németor-

* Runciman feljegyzése.

ságban szétzúzzák a jelenlegi rendszert. Ennek az alternatívája csak a bolsevizmus lehet, amit egyikünk sem kíván. Olyan akciókat vonnánk magunkra, amelyeknek egyetlen eredménye az volna, hogy a bolsevizmus elterjed egész Közép- és Észak-Európában..."

Ezeken a teljesen határozott kommunistaellenes kijelentéseken kívül a tábornagy néhány konkrét javaslatot is tett, mégpedig: egyezzenek meg a danzigi kérdésben, ami „az általános európai egyezmény előjátékává válna". S hogy milyen alapon? „Azon javaslatok alapján – tette hozzá Runciman a feljegyzésében –, melyeket Mr. Hudson tett Wohltatnak, és amelyek nagy hatással voltak, legalábbis a tábornagy környezetére..."

Max herceg belép a játékba

Kinek küldte Wohltat a levelet, amely megerősítette Göring ama kívánságát, hogy találkozzék Runcimannel? Ezt véletlenül tudtam meg. Ám mindenki, aki dokumentumok kutatásával foglalkozik, tudja, hogy a véletlen jelentős szerepet szokott játszani ezekben a dolgokban. Wohltat levelét Reinhard Spitzi, Ribbentrop egykori közvetlen munkatársa mutatta meg nekem, akit már ismerünk a Münchenről szóló fejezetből.

Igaz, 1938-ban már otthagyta a minisztert, mivel nem tudott kijönni annak hitvesével, aki nagy szerepet játszott nemcsak a családi, de a politikai ügyekben is. Spitzi úgy döntött, hogy jobban helyezkedik el, éspedig az üzleti világban. Kapott néhány csábító ajánlatot – a konszernek szívesen szereztek volna maguknak egy ilyen „lobbystát": Spitzi az NSDAP tagja volt 1931 óta, személyes barátja a Reich jó néhány főnökének, ismerte Angliát, nagyszerűen beszélt angolul és franciául, végezetül SS-Sturmführer volt! Ez utóbbi játszotta a döntő szerepet. Veesenmayer SS-Brigadeführer ajánlására Spitzi bekerült Veesenmayer személyes barátjának, Mr. Henry Mann-nak az irodájába. Mann volt az ITT és más amerikai cégek képviselője Berlinben.

Emlékezzünk erre az érdekes részletre: az SS tagja, az ITT munkatársa, az amerikai üzletember – az SS-Brigadeführer barátja. Lépjünk tovább az 1939 nyári titkos diplomácia zavaros ösvényein. Éppen Spitzi birtokába került Wohltat okmánya, amelyet nem másnak, a fenséges Max-Egon Hohenlohe hercegnek címeztek.

...Max herceg „titkos diplomáciai" karrierje egyáltalán nem ért

véget 1938-ban. Ismeretségét Sir Walter Runcimannel és az őt a Foreign Office-ban körülvevő két kísérővel – Christie nyugalmazott ezredessel és Frank Ashton-Gwatkinnel – magasra értékelték Berlinben, és erre nyomós okaik voltak. Christie-t jól ismerték, de nem mint a Foreign Office „nyugalmazott ezredesét", hanem mint az Intelligence Service német részlegének vezetőjét, ténylegesen szolgáló ezredest. Ashton-Gwatkin állt a Foreign Office gazdasági csapatának az élén, és ebben a vonatkozásban döntő figura volt a „münchenisták" játékában – mindkét oldalról.

Ashton-Gwatkin szerepet játszott Göring és Runciman 1939. évi titkos érintkezésében. Leslie Runciman éppen neki számolt be az egész történetről: hogyan hívta meg őt Max herceg víkendre Németországba, és hogyan ajánlotta neki, hogy „nézzen be" Göringhez. Runciman a beszámolóját megmutatta Ashton-Gwatkinnek, ő pedig a maga részéről jelentést tett Göring javaslatairól Halifaxnak és Chamberlainnek.

Max herceg azonban ezekben a viharos napokban nem csupán a Göring és Runciman közötti közvetítő passzív szerepét játszotta el. Tevékenységének megismerésében újra csak Reinhard Spitzi segített, akinek a birtokában volt Hohenlohe archívuma. Még szólunk majd róla, hogyan barátkoztak meg, most azonban az 1939. év a fontos.

Íme, az első irat. Ez egy memorandum, amelyet Hohenlohe herceg a Reich egyik igen befolyásos személyisége számára állított össze – Hewel követnek, a külügyminiszter személyes képviselőjének a főhadiszálláson. Hewel, Hitler régi harcostársa, közvetlenül bejuthatott a Führerhez. Max herceg éppen Hewelnek tett jelentést azokról a benyomásokról, amelyeket 1939. május 3–4-én szerzett Londonban.

A memorandum azon személyek felsorolásával kezdődött, akikkel a herceg tárgyalt: a kormány egy meg nem nevezett tagja, a diplomaták közül Sir Robert Vansittart* és Frank Ashton-Gwatkin, lord Astor, Kent hercege – vagyis a londoni társaság krémje. A herceg közlése szerint arról igyekezett meggyőzni tárgyalópartnereit, hogy „békésen kell kielégíteni Németország természetes és életfontosságú követeléseit", melyek Lengyelországot érintik; azt is javasolta, hogy „hassanak Lengyelországra", és gondolkodjanak el „a paktum megkötésének lehetőségéről". Az angol tárgyalópartnerek pedig „az európai bázisról

* Halifax külügyminiszter diplomáciai főtanácsadója.

beszéltek, amely a két egyenértékű és hatalmas ország közötti tartós békére épülne". Így például Vansittart kijelentette:

„Általában és egészében a földkerekségen sok olyan hely van, ahol Anglia és Németország gazdaságilag együttműködhetne, például a Távol-Keleten; vannak közös érdekeink Spanyolországban is!"

Ezt követően Sir Robert, Münchenre emlékezve, ezt mondta:

„Tovább is lehetett volna lépni!"

Ez a mondat több mint átlátszó! Amikor pedig a herceg, miután jelentést tett róla Hewelnek és Hitlernek, ismét Londonban tűnt fel június 10–14-én, megfogalmazta a memorandummal kapcsolatos benyomását. Az első bekezdés így szólt: „Angliában tovább tart az idegesség. Nagyon szeretnék elkerülni a háborút, amely Danzig vagy a lengyel kérdés miatt kitörhetne. Lehetőség szerint szeretnék elkerülni a tekintélyveszteséget. Az Oroszországgal kötendő szövetség kérdésében a vélemények eltérnek, kételkednek a sikerben. Kétlik, hogy egy ilyen szövetség előnyös volna Angliának. Nem vonzza őket a gazdasági egyezmény sem... Úgy tervezik, hogy az orosz kérdés tisztázása után Chamberlain nyilatkozatot tesz, amely elveti a »bekerítés« tézisét, és messzemenő kölcsönös megértést irányoz elő Németországgal."

Minden okunk megvan rá, hogy feltételezzük: a herceg angol beszélgetőpartnerei Chamberlain igazi szándékait fejtették ki. Hiszen Wohltat és Wilson első tárgyalásaira június 6–8-án került sor, ugyanazon westminsteri herceg házában, akivel Hohenlohe is találkozott. „Az orosz kérdés tisztázása" alatt a Szovjetunióval való szövetség elutasítását értették. Hitler megbízottai pedig a maguk részéről nemegyszer követelték Chamberlaintől, hogy nyíltan mondjon le a „bekerítési politikáról", vagyis a kollektív biztonságról. Hiszen nem véletlenül tették fel az angol fél részéről ezt a kérdést:

„Lehetne-e egy meghatározott pillanatban teljesen titkos megbeszélést tartani Németország felelős személyiségeivel? E célból egy németül beszélő személy utazna Németországba."

Ajánlatot tettek a tárgyalások programjára is (Hohenlohét idézem):

„a) Az »agresszivitás és bekerítés« politikájának kölcsönviszonya.

b) A német élettér.

c) Széles körű gazdasági kompromisszum és együttműködés.

d) A gyarmatok visszaadása."

Válaszul a herceg a következő tárgyalási feltételeket szabta: „El kell ismerni, hogy Németország nagyhatalom, vagyis hogy más országok

nem avatkozhatnak be Németország történelmi körzetébe. Semmiképp sem szabad korlátozni Németországot abban, hogy a világkereskedelemben kifejlessze természetes lehetőségeit. Semmiképp sem szabad korlátozni jogi igényét arra, amit Versailles következtében elvesztett. Semmiféle intézkedést sem szabad foganatosítani annak megsértésére vagy eltávolítására, ami jelenleg a német nép nagyságát és hatalmát jelenti. Bele kell nyugodni abba, hogy Európában és azon kívül az erőviszonyok megváltoztak."

Tekintsük meg figyelmesen azokat a javaslatokat, amelyeket angol hivatalos személyek tettek Hohenlohe hercegnek 1939. június 10–14-én. Hohenlohe rövidített leírásában ezek pontosan ugyanazok voltak, mint Sir Horace Wilson javaslatai, melyeket júniusban és júliusban Wohltatnak elmondott: szerepel itt az érdekszférák felosztása, a gyarmati kérdésben tett engedmények, valamint a hitlerista birodalom vezető személyiségeivel való titkos megbeszélések módszere. Ily módon még egyszer megbizonyosodhatunk arról, hogy Chamberlain a háború küszöbén kettős játékot űzött.

Júliusban Hohenlohe ismét Londonban jár. A jelentést ezúttal Göringnek írja. Ebben a herceg szó szerint megismételte, amit már Hewelnek is jelentett: bizonyos angliai személyek készen állnak az „általános megegyezésre". Ezt követően a herceg hozzátette:

„És mégis (Angliában – *L. B.*) abban reménykednek, hogy Németország és Lengyelország végül megtalálja a békés megoldást, ami után az általános helyzet lényegesen enyhül, és megteremtődik annak lehetősége, hogy Németország és Anglia ősszel belefogjon egy széles körű konstruktív terv kidolgozásába, főként gazdasági és kereskedelempolitikai téren..."

Megint csak Wilson eszméinek „parafrázisa"!

Úgy látszott, hogy az alku nemsokára létrejön. Most már nem Wohltat, hanem a gazdája, Göring lépett be a játékba, közölvén azt az óhaját, hogy ... ő maga repül Londonba. Hihetetlen? Ez bizony valóságos terv volt, amelyet igen részletesen kidolgoztak. Így például Henderson berlini angol követ ezt jelentette Londonba 1939. augusztus 21-én: „Minden előkészület megtörtént arra, hogy Göring titokban megérkezzék 23-án, szerdán. Úgy képzelik, hogy valamelyik üres repülőtéren szálljon le, fogadják, és autóval vigyék Chekersbe. Erre az időre a személyzetnek kimenőt adnak, a telefonokat kikapcsolják.

Minden arra vall, hogy drámai esemény történik, és már csupán a jóváhagyást várjuk a német fél részéről."

Ez a távirat igencsak emlékeztet a detektívregényekre, bár Hendersontól ez a műfaj távol állt. Azokban a napokban feszülten dolgoztak mindkét fél minden rangú „békéltetői", hogy Angliát és Németországot közös szovjetellenes tömbben egyesítsék. És nem csupán Göringről volt szó. Néhány napig – 1939. augusztus 10-étől 15-éig – Berlinben energikus erőfeszítéseket tettek, hogy Angliát a maguk oldalára állítsák. Így például augusztus 11-én Hitler fogadta Carl Burkhardt svájci diplomatát, a Népszövetség egykori danzigi megbízottját. Burkhardt már nemegyszer teljesített küldetéseket a kulisszák mögött, és ezúttal Londonban türelmetlenül várták a találkozó eredményeit. A látogatás után nyomban hozzásiettek a Foreign Office képviselői. Titkos beszámolót állítottak össze, amely két részből állt: az elsőben szerepeltek Hitler általános kijelentései arról, hogy „térségre van szüksége Keleten", és hogy semmit sem kér a Nyugattól, kivéve a „szabad kezet Keleten". A második részt kizárólag Chamberlainnek szánták, és Párizzsal nem közölték. Itt a Führer következő szavait rögzítették: „Békében kívánok élni Angliával, és egyezményt óhajtok kötni vele, hogy garantáljam az angol érdekeltségi területek érintetlenségét, és együttműködjem Angliával." Sőt: Hitler ama kívánságát fejezte ki, hogy szemtől szemben óhajt találkozni, tolmács nélkül, az egyik németül beszélő tekintélyes angol személyiséggel.

Csak a háború után tisztázódott, hogy Burkhardt jelentésében volt még egy, harmadik rész is. Ebben szerepelt Hitler nevezetes, Chamberlainhez intézett beismerése: „Minden, amit teszek, Oroszország ellen irányul. Ha a Nyugat olyan ostoba és vak, hogy ezt nem képes megérteni, kénytelen leszek megállapodni az oroszokkal. Ezt követően lecsapok a Nyugatra, és veresége után egyesült erőinkkel a Szovjetunió ellen fordulok. Nekem szükségem van Ukrajnára."*

Más szóval: Hitler „nyílt levélben" közölte Londonnal akcióinak rejtett indítékát, és ebbe belefoglalta azt az egyenes célzást is, hogy a Szovjetuniónak megnemtámadási szerződést fog javasolni.

* Ezeket a szavakat Burkhardt 1960-ban kiadott emlékirataiban hozta nyilvánosságra.

Naivak volnánk, ha azt tételeznénk fel, hogy Sir Horace Wilson és az összes londoni „münchenista", élén Neville Chamberlainnel, megelégedett a titkos puhatolózásokkal, ami a hitlerista Németországgal való kapcsolatukat illeti. A Wohltat-küldetés egyes nyugati magyarázói mégis erre az álláspontra helyezkednek: Wilson állítólag csupán hallgatott, és a kisujját sem mozdította. Nem, ez egyáltalán nem így volt. Valójában Chamberlain kormánya, amely közvetlen kapcsolatban állt az USA-val és Franciaországgal, 1939 nyarán és különösen a világ sorsára oly végzetes augusztusban konkrét lépéseket tett, hogy meggátolja egy egységes Hitler-ellenes front létrehozását és az ebből a szempontból elkerülhetetlen megegyezést a Szovjetunióval.

...Tehát 1939 augusztusában vagyunk. Fárasztó, valóban észbontó viták után a Szovjetuniónak 1939. július 25-én sikerült kierőszakolnia, hogy partnerei – Anglia és Franciaország – beleegyezzenek a katonai megbeszélésekbe. A szovjet küldöttség felhatalmazásában ez állt: „...folytasson tárgyalást az angol és francia katonai missziókkal, és írjon alá katonai megegyezést arról, hogy Anglia, Franciaország és a Szovjetunió megszervezi katonai védelmét az európai agresszió ellen."* Tekintélyes küldöttséget neveztek ki, amelynek tagjai a következők voltak: Kliment Vorosilov hadügyi népbiztos, B. M. Saposnyikov vezérkari főnök, Ny. G. Kuznyecov, a haditengerészeti flotta népbiztosa, A. D. Loktyionov, a légierők parancsnoka és I. V. Szmorogyinov, a vezérkari főnök helyettese.

Nemegyszer volt alkalmam beszélgetni Nyikolaj Geraszimovics Kuznyecovval, a tárgyalások résztvevőjével, aki elmondta:

„A szovjet küldöttség azt az instrukciót kapta kormányától, hogy a lehető legkomolyabban folytassa a tárgyalásokat. A vezérkarban és a haderőnemek törzseiben hosszú időn át készítették elő a tárgyalásokat. Ki kell emelnem, hogy a Szovjetunió politikai vezetése rendkívüli figyelemmel kísérte a tanácskozás munkáját. A soros ülést követően a tárgyalások szovjet résztvevői rendszerint magának Sztálinnak tettek jelentést, a szovjet kormány más vezető személyiségeinek jelenlétében..."

Ám csakhamar lehangoló tények kerültek napvilágra. Először is, az

* *Dokumenti i matyeriali kanuna vtoroj mirovoj vojni.* Moszkva, 1981. 200.

angol és francia küldöttség csupán augusztus 11-én érkezett meg Moszkvába. Másodszor, ezek a küldöttségek másodrangú személyekből álltak. Az angol küldöttséget Drax tengernagy, a portsmouthi haditengerészeti bázisnak a politikától távol álló parancsnoka vezette, akinek még csak írásos felhatalmazása sem volt. Doumenc tábornoknak, aki a francia küldöttséget vezette, nem volt felhatalmazása arra, hogy bárminő iratot aláírjon.

Ma már ismerjük ennek a taktikának a titkát. A háború utáni években megjelentek azok az instrukciók, melyeket Drax kapott. Ez rendkívül ékesen szóló okmány. Három részből áll („Általános politika", „Stratégiai megjegyzések", „A vita során esetleg felmerülő kérdések"), és több mint száz pontja van. Ám a katonai megegyezés kérdését az instrukció ténylegesen megkerüli. A 3. pontban ez állt: „Egy ideje világossá vált, hogy az oroszok katonai egyezmény megkötését sürgetik majd, amely megelőzné a politikai egyezményt. A brit és a francia kormány nem osztja ezt a gondolatot. Minthogy azonban fenyegetett a tárgyalások megszakítása, a két kormány úgy döntött, hogy belenyugszik a katonai tárgyalások megkezdésébe, hogy ily módon kielégítse a katonai egyezményre vonatkozó orosz követelést. Ez a küldöttség éppen ezzel a céllal megy Oroszországba."

Tehát csak azért, hogy ne őket hibáztassák a tárgyalások megszakadásáért! Nem meglepő, hogy ezt egy ilyen útmutatás követi: „Amíg nem kötik meg a politikai egyezményt, a küldöttségnek igen lassan kell vezetnie a tárgyalásokat... A brit kormány nem kíván valamiféle konkrét kötelezettséget magára vállalni, ami ilyen vagy olyan körülmények között megkötné a kezét. Ezért a katonai megegyezésnek a legáltalánosabb meghatározásokból kell állnia."

Ezek az instrukciók még magát Draxet is bonyolult feladat elé állították. A Foreign Office-nak a kutatók számára ma már elérhető archívumaiban erre vonatkozólag ékesen szóló adatokat találunk. Augusztus 2-án a Birodalmi Védelmi Bizottság ülésén lord Chatfield megkérdezte Draxet, van-e valamilyen kérdése. Ez áll a jegyzőkönyvben:

„*Drax:* Egyrészt az az elképzelés, hogy a küldöttség célja ne a habozás legyen, hanem a gyors egyezménykötés, és hogy a végső cél a politikai megegyezés. Másrészt az instrukció azt írja elő, hogy lassan és körültekintően cselekedjünk, amíg a politikai egyezményt meg nem

kötik. Ez bonyodalmakat okozhat, minthogy az oroszok alighanem érzékelhető eredményeket várnak a katonai megbeszélésektől."

Halifax megmagyarázta a naiv tengernagynak, hogy „szigorúan az instrukciókhoz tartsa magát". Az azonban csak nem hagyta magát: „Drax felhívja a figyelmet az instrukció harmadik részében szereplő kérdések hosszú listájára – ezeket fel kell tennie az orosz vezérkarnak. Ezt azonban nem lehet megtenni, ha nem állunk készen arra, hogy válaszoljunk az orosz vezérkar hasonló kérdéseire..."

Drax nem kapott értelmes választ. Ám a bizottság tagjai nyomban elkezdték vitatni ezt a „rendkívül komoly" kérdést: egy olyan titkos iratot, mint amilyen az instrukció, nem szabad elvinni Moszkvába. Hiszen „ha a másolat idegen kézbe kerül, az eredmény borzasztó lehet". Megérthetjük ezt az aggodalmat: hiszen az instrukció tartalma teljességgel ellentmondott azoknak a fellengzős beszédeknek, melyeket Drax tengernagy Moszkvában elmondott!

A francia küldöttség sem volt jobb helyzetben. A Foreign Office archívumában fennmaradt Ismay angol ezredes beszámolója – őt azért küldték Párizsba, hogy bizonyos kérdéseket egyeztessen. Ismay feljegyezte:

„A Gamelin tábornokkal* folytatott beszélgetés végén Jamais tábornok** megkérdezte, hogy odaadhatja-e nekem azoknak az utasításoknak a másolatát, melyeket Doumenc tábornok a párizsi tárgyalásokhoz kapott. Gamelin tábornok ezt mondta: »Természetesen nincs titkunk a barátaink előtt.«*** Az irodába visszatérve Jamais ideadta nekem az említett okmányt... Ez a dokumentum olyannyira általános kifejezésekből áll, hogy gyakorlatilag haszontalan. Csak arra mutat rá, hogy a franciák mit szeretnének. Amikor megmondtam Jamais tábornoknak, hogy az oroszoknak kérdéseik lehetnek Anglia és Franciaország terveit illetően, mosolygott és a vállát vonta."

Mindennek hamarosan meglett az eredménye: a két küldöttség képtelen volt válaszolni a tárgyalások – Vorosilov meghatározása szerint – alapvető kérdésére, amely így szólt: miképpen fogják biztosítani a szovjet csapatok részvételét az agresszor elleni akciókban, ha a

* A francia vezérkar főnöke.

** Gamelin helyettese.

*** A franciákkal csupán részben közölték a már említett angol instrukciót, amelyet Drax kapott.

Szovjetuniónak nincs közös határa Németországgal? Biztosítják-e átvonulásukat a Lengyelország és Románia által szigorúan meghatározott területi folyosókon keresztül?

Bár Drax és Doumenc úgy tett, mintha először hallana erről, régi és fontos problémáról volt szó, amelyet London és Párizs jól ismert. Az angol kormány titkos iratai ezt meggyőzően igazolják. Már 1939 áprilisában, amikor Chamberlain, Halifax és Beck lengyel külügyminiszter között folytak a tárgyalások, érintették a szovjet segítség kérdését is. Beck élesen kinyilatkoztatta, hogy „semmiféle közös ügyet nem akar Oroszországgal, kivéve a kereskedelmi és a megnemtámadási egyezményt". A továbbiakban Lengyelország álláspontja nem változott. Május 23. és 30. között Varsóban tartózkodott Clayton dandártábornok katonai missziója. Clayton feketén-fehéren ezt írta a beszámolójában : „Lengyelország nem helyesli azt az elképzelést, hogy segítségnyújtás céljából szovjet csapatok haladjanak át lengyel területen."

Tehát a nyugati küldöttségek igenis tudták, miről van szó, ám május óta semmit sem tettek, hogy nyomást gyakoroljanak a pánok Lengyelországára. Augusztus 14-én a brit és francia küldöttség, miután megkapta Vorosilov kérdését, igen sajátos eljárási módot ajánlott: a francia vezérkar érintkezésbe lép a lengyel vezérkarral, és megkapja annak beleegyezését, de nem a szovjet csapatok átvonulására, hanem arra, hogy Moszkvában kidolgozzák az általános terveket, és a lengyelek erre „szemet hunynak" (Seeds moszkvai angol követ távirata).

Próbáljuk meg az angol kormány és a Foreign Office dokumentumainak alapján rekonstruálni az események menetét.

Augusztus 13-án Vorosilov feltette az alapvető kérdést. Választ nem kapott rá. A kérdést megismételte – s ekkor Drax és Doumenc, valamint a moszkvai angol és francia követek megértették, hogy választ kell adniok. Táviratot váltottak Párizzsal és Londonnal, amelyek tartalmát Strong, a Foreign Office közép-európai ügyosztályának vezetője így formálta meg augusztus 16-i jelentésében:

„Anglia és Franciaország követei megegyeztek abban, hogy mivel frontot kívánunk létrehozni az agresszió ellen vívott harcban, és egyezményt kötöttünk Lengyelországgal és Romániával, a szovjet tárgyalópartnereknek igazuk van, amikor Nagy-Britanniára és Franciaországra ruházzák az Oroszország szomszédaival folytatandó tárgyalások súlyát. Azt tervezik, hogy a francia vezérkar érintkezésbe lép

a lengyel vezérkarral, és megkapja annak beleegyezését abba, hogy a három küldöttség dolgozza ki az általános terveket, és ezekre a lengyelek szemet hunynak.

Ezt a táviratot, továbbá a katonai küldöttség 3. számú táviratát ma reggel megvitattuk a külügyminiszterrel. Találkoztam Cambon úrral*, és megmondtam neki: a miniszter úgy véli, hogy Anglia és Franciaország kormányának egységesen kell fellépnie a lengyel és román kormány felé, és nyíltan ki kell előttük fejtenie a lengyel helyzetet. Ami Lengyelországot illeti, nem kell nyomást gyakorolnunk Beckre, hogy azonnal adjon választ. Ám azt kell javasolni Valin tábornoknak, hogy nyomban induljon Varsóba, és vitassa meg a kérdést a lengyel vezérkarral...

Cambon megígérte, hogy ezeket a javaslatokat a francia kormány tudomására hozza.

Még ugyanazon a napon előterjesztettem ezeket a javaslatokat, amidőn a vezérkarifőnök-helyettesek albizottságával találkoztam. Az albizottság úgy vélte, hogy ennek az ügynek mindenekelőtt politikai jellege van, de jóváhagyta a Foreign Office által javasolt akciókat. Kifejezték azt a reményüket, hogy a problémát sikerül meggyőzően elmagyarázni a lengyeleknek, és a hadsereg és a légierő képviselői közölték néhány katonai jellegű megfontolásukat, amelyek segítségével Sir H. Cannard** szükség esetén alátámaszthatja álláspontját.

A találkozó után megkaptuk Moszkvából a 198. számú táviratot. Ebből kitűnt, hogy a moszkvai francia követ közlésével összhangban a franciáknak ki kell puhatolniuk a varsói lengyel vezérkar álláspontját, és hogy a francia kormánynak jóvá kell hagynia egy francia elutazását Moszkvából Varsóba.

Közöltem ezt Cambonnal, és ő továbbította a Quai d'Orsay-ra,*** aláhúzva, hogy Britanniának erre vonatkozólag megvannak a saját elképzelései, és a francia kormánynak nem szabad a dolgok elébe vágnia, mielőtt tanácskozna az angolokkal."

Már ez a jelentés is eléggé jellegzetes. Először is közvetlenül rögzíti Halifax előírását: *„nem kell nyomást gyakorolni Beckre, hogy azonnal adjon választ"*. Másodszor, nyílt csalást terveztek, amelyre Lengyel-

* Londoni francia ügyvivő.

** A varsói angol követ.

*** Szajnai rakpart, ahol a francia Külügyminisztérium található.

országnak „szemet kell hunynia". Harmadszor, a tárgyalások vitelét Franciaországra ruházták át, de azzal a közvetlen figyelmeztetéssel, hogy a franciáknak „nem szabad a dolgok elébe vágniuk". Ennek következtében nem a küldöttség tagját, Valin tábornokot küldték Varsóba, hanem egy századost (a francia küldöttség másodrangú munkatársát). Már maga a „misszió" elnevezés is kudarcra kárhoztatta. Természetesen nem folytathatott tárgyalásokat sem Rydz-Śmigły marsallal, a lengyel hadsereg főfelügyelőjével, sem pedig Beck külügyminiszterrel.

Ennek eredményeként az egész kivételesen nehéz és fontos feladat a varsói angol és francia katonai attasék vállát nyomta (Sword alezredesét és Musset tábornokét), akiknek meg kellett volna győzniük a lengyel vezérkari főnököt, Stahewicz tábornokot. De miről? Sword beszámolói meglehetősen egyértelmű választ adnak erre.

Sword és Musset kétszer látogatta meg Stahewiczet – augusztus 18-án és 19-én. Kifejtették a francia és angol érveket „a lengyel beleegyezés kívánatos voltáról". Stahewicz azonban mindkétszer határozott nemet mondott. Augusztus 19-én Sword rámutatott azokra „a nem kívánatos következményekre", melyekkel a szovjet–német egyezmény megkötése járhat. Ám Stahewiczre ez az érv sem hatott. Kijelentette, hogy amennyiben Németország (idézem Sword 1939. augusztus 19-i jelentését) „tudomást szerez az egyezményről, amellyel összhangban szovjet csapatok kezdenek együttműködni Lengyelországgal, ez megadja számára éppen azt az igazolást, amelyet szeretne megkapni, hogy a német lakosságot meggyőzze az új bolsevista fenyegetés megújulásáról. Ily módon kiegészítő ösztönzést nyer a háborúra való felkészüléshez. Azt mondtam, hogy véleményem szerint nem kell eltúlozni egy ilyen információ kiszivárgásának veszélyét, és hogy mindenképpen úgy vélem: a szövetségesek gyengesége, amelyet a jelenlegi moszkvai tárgyalások kudarca jelez, jóval komolyabb veszély a háború felé vezető úton...

Világossá vált előttem, hogy Stahewicz tábornok olyan álláspontot foglal el, amely elsősorban politikai megfontolásokra épül. Nemegyszer kitért az ügy elvi oldalára. Stahewicz tábornok ellenvetéseket tett azzal kapcsolatban, hogy Lengyelország katonai együttműködésének kérdését megvitassák a Nagy-Britannia, Franciaország és egy nem kívánatos harmadik fél között folyó tárgyalásokon. Erre azt válaszoltam, hogy a Lengyelországgal vezérkari szinten folytatott tárgyalása-

inkon kérdést intéztünk a Szovjetunióhoz, és Musset tábornok emlékeztette rá, hogyan tudakozódott Vorosilov marsall először az angol és francia küldöttségnél afelől, milyen álláspontot foglalna el Lengyelország a szovjet csapatoknak Lengyelországba való bevonulásával kapcsolatban. Erre azt közölték vele, hogy a probléma egy szuverén államot érint, amellyel előzőleg kapcsolatot kell teremteni. Stahewicz tábornok azt válaszolta, hogy szó sem lehet olyan terv tanulmányozásáról, amely azzal volna kapcsolatos, hogy a szovjet csapatok átvonulnak Lengyelországon."

Sword ekkor hozzálátott legfőbb feladatának teljesítéséhez, amely a következőkből állott: „Hogy elkerüljem a tárgyalások azonnali kudarcát, megkérdeztem Stahewicz tábornokot, hogy elhalaszthatnánk-e a lengyel kormány válaszát mindaddig, amíg a lengyel vezérkar nem kap lehetőséget az érintett probléma katonai vonatkozásainak tanulmányozására. Ezeket tisztázhatná a brit és francia vezérkar memoranduma, amely a moszkvai tárgyalásokon alapulna. Úgy vélem, hogy ezek a vonatkozások olyannyira fontosak, hogy rászolgálnak a lehető legkomolyabb tanulmányozásra, és hogy nem szabad megkötni a lengyel kormányt a kötelező válaszadással mindaddig, amíg a lengyel vezérkar a lehető leggondosabban át nem tekinti a problémát."

Ez volt tehát az értelme az egész „varsói közjátéknak": Stahewicztől nem azt kérték, hogy egyezzen bele a csapatok átengedésébe, hanem formális beleegyezését egy bizonyos, még nem létező memorandum áttanulmányozásába, ami Draxnek lehetőséget adott volna Moszkvában, hogy tovább húzza a tárgyalásokat! Hasonló akciót hajtott végre Cannard varsói angol követ, illetve Noel varsói francia követ, akik megkérték Becket, tegyen úgy, mintha nemleges válaszát „csupán magánemberként" tette volna, és általában sem merült volna fel előtte a csapatok átengedésének problémája. Beck azonban csak egy vonatkozásban engedett: „szabad kezet" adott Franciaországnak a félrevezetéshez, kijelentvén, hogy a francia küldöttség úgy manőverezhet, „mintha a lengyeleknek semmiféle kérdést nem tettek volna fel".

Ekkor aztán Párizsban igazi kalandorakcióba fogtak: közölték a Moszkvában lévő Doumenc tábornokkal, hogy „pozitív választ adhat a legfőbb kérdésre" Vorosilovnak, amit az meg is tett, de minden eredmény nélkül. Bármilyen cinikus volt is a Foreign Office, nem tartotta lehetségesnek, hogy részt vegyen ilyen egyszerűen felismerhető csalásban. William Strong ezt írta erről: „Mi természetesen nem

járathatjuk le a francia kormányt. Ám úgy gondolom, nem mehetünk olyan messzire, hogy Moszkvában magunkra vállaljuk a felelősséget azért, amit jelenleg a lengyel kormány tenni szándékozik."

Ez volt az angol, francia és lengyel kommunistaellenes erők intrikájának szomorú eredménye. A lengyelek álláspontját különösen ki kell emelni, mert amikor a nemzetközi imperializmus támadást indított a szocialista Lengyelország ellen 1980–1982-ben, gyakran hivatkoztak Beck, Stahewicz és más polgári lengyel vezetők állítólagos „hazafiságára" is. Úgy tüntették fel őket, mint „a Hitler-ellenes ellenállás hőseit", és az 1939. évi eseményekért a teljes felelősséget a Szovjetunió nyakába varrták. Annál fontosabb, hogy rögzítsük: Hitler csak azért robbanthatta ki 1939. szeptember elsején a háborút, azért támadhatta meg Lengyelországot, mert Anglia, Franciaország és Lengyelország akkori vezetői az USA nyilvánvaló jóváhagyásával meggátolták a Szovjetunióval való egyezmény megkötését.

A misszió vége

...A kényelmes karosszékben ülő Helmut Wohltat meglehetősen szófukaron válaszolt a kérdéseimre. Nem, erre nem emlékszik. Ó, ez valóban így volt, de a találkozó összes körülményeit nem őrizte meg emlékezetében. Hiszen oly sok idő telt el azóta! A háború végén Tokióba küldték hadigazdasági feladattal, ott is maradt az ötvenes évek elejéig, ami után a Henkel konszern igazgatósági tanácsának egyik tagja lett. Memoárokat írni? Nem, ez nem az ő dolga...

Nem akartam leleplezni a nyugalmazott titkos tanácsos urat. Nélküle is sok mindent megtudtam arról, amit elhallgatott a düsseldorfi villában folytatott hosszú beszélgetés során. Már az ő segítsége nélkül is kirajzolódott a kulisszák mögötti intrikáknak egész komplexuma, amelyekben Wohltat jelentős szerepet játszott.

De most fejezzük be a missziójával kapcsolatos beszámolót.

Július 21-én Wohltat titkos tanácsos visszatért Berlinbe, miután befejezte londoni bizalmas tanácskozásait. Ekkor azonban előre nem látott események kezdődtek. Ezeknek oka teljesen világos volt: Londonban a Wilsonhoz és Chamberlainhez hasonló megrögzött „münchenistákon" kívül voltak józanul gondolkodó emberek is, akik megértették, mennyire veszélyes a Hitlerrel kötendő alku. És éppen ők

voltak azok, akik nyilvánosságra hozták Wohltat kulisszák mögötti megbeszéléseit.

Hogyan szereztek róluk tudomást? Az egyik változat szerint a tárgyalásokról hallott a francia követség, és mivel felbőszítették az angol „békéltetők" egyoldalú akciói, információit átadta a sajtónak. Ez a változat teljesen reális, minthogy a londoni francia követ már július 22-én előterjesztést küldött Halifaxnak, a Foreign Office fejének a Wohltat-misszióval kapcsolatban. Volt egy másik változat is – erről Hesse beszélt nekem. Ő megtudta azokban a napokban, hogy Hudson beszélni akart „sikereiről" Chamberlainnek, de minthogy kapatos volt, összezavarta a telefonszámokat, és nem a miniszterelnököt hívta, hanem a *Daily Express* főszerkesztőjét. Minthogy ez utóbbi Chamberlain ellenfele volt, felhasználta az információt, és nem tartotta szükségesnek, hogy hallgasson róla. Wohltat a maga részéről azt tételezte fel, hogy valóban Hudson volt a hírforrás, aki túl hangosan (megint csak részegen) tért ki társaságban a Wohltattal folytatott megbeszéléseire, és ezt meghallotta egy újságíró...

Akárhogyan volt is, július 22-én és 23-án az egész londoni sajtó Wohltattal volt tele. Bár az újságoknak nem voltak pontos adataik a tárgyalások tartalmáról, ezt követelték: „Ne engedjünk meg még egy Münchent!" A képviselőházban és a sajtóban Hudson, Chamberlain, Halifax és mások esküdöztek, hogy a hírek hazugok, az információt kitalálták, és hogy Hudson semmit sem ígért Wohltatnak. Chamberlain barátai az egészet a „fondorlatos németek" nyakába varrták, a náci sajtó a „fondorlatos Angliáról" ordítozott. Ám egyikük sem tudta bizonyítani alibijét.

Ilyen körülmények között nagyon nehéz volt Wilson tervét megmenteni. Megkérdeztem Hessét:

„– Tudta-e, hogy Wohltatnak külön felhatalmazása van?

– Tudtam, és ahogy lehetett, segítettem. Így például Sir Horaceszal találkozva értésére adtam, mennyire bonyolult Wohltatnak és »nem hivatalos missziójának« a helyzete. Dirksentől tudtam, hogy a tárgyalások sikeresen haladtak, és megegyeztek jó néhány kérdésben, a többi között a gyarmatokról és a hitelekről. Ám ekkor jöttek a bosszantó események – zajt csapott az angol sajtó, szörnyű botrány volt..."

Éppen ez után a botrány után történt, hogy George Stewart, akin keresztül a kapcsolatot tartották Wilsonnal, telefonált Hessének, és

közölte vele, hogy Sir Horace látni kívánja. Hesse, a fegyelmezett diplomata úgy döntött, hogy tanácskozik a követtel. Dirksen megjegyezte:

„Nekünk tulajdonképpen nincs vele dolgunk..."

Ennek ellenére a találkozóra sor került, ezúttal nem Sir Horace dolgozószobájában, hanem a West Kensingtonban lévő lakásán. A beszélgetés azzal kezdődött, hogy Sir Horace közölte: Chamberlaint nagyon bosszantja a kudarc, és az, hogy minden kiszivárgott a sajtóba, amiről „a kormány egyik tagja"* tehet. Az adott körülmények között Chamberlain nem folytathatja a kapcsolatot, mert ezt úgy értelmeznék, mintha Anglia gyengeséget mutatna. Ennek ellenére Sir Horace azt mondta, hogy Chamberlain érdeklődik: továbbra is lehetségesnek tartja-e Hesse, hogy Németország és Anglia megállapodjon?

Hesse óvatosan felelt:

„Ezt én magam nem mondhatom meg. De ha azt kérdezik, folytatni kell-e a Wohltat által megkezdett tárgyalásokat, akkor »igennel« válaszolok."

Hesse kategorikusan állítja, hogy ezt követően Wilson megismételte előtte tervének módosított változatát. Hat pontot vett bele:

– megnemtámadási egyezmény 25 évre;

– nyilatkozat a gyarmatok „fokozatos" visszaadásáról. Wilson megismételte javaslatát az angol–német–francia kondomíniumról (igaz, Hudson csupán „angol–németről" beszélt, de Wilson hozzátette a „francia" szót is, miután megértette, hogy veszélyes lenne Párizs ellen cselekedni);

– felveszik Németországot a Brit Közösség ottawai vámegyezményébe;

– egyezményt kötnek az érdekszférák megosztásáról egy nyilatkozat formájában, miszerint Anglia „kész elismerni Németország speciális érdekszféráját a kontinensen, amennyiben ez nem zavarná az angol érdekeket";

– „megnyitják a londoni pénzpiacot" Németország előtt, vagyis angol kölcsönt nyújtanak Németországnak másfél millió márka értékben;

– végezetül, Hitlernek „kötelezettséget kell vállalnia, hogy nem

* Nyilván R. Hudsonra gondolt.

folyamodik Európában olyan akciókhoz, melyek háborúhoz vezetnének, kivéve azokat, amelyekhez megkapja Anglia beleegyezését".

Hesse elmondta nekem, hogy nem hitt a fülének. Ilyen részletes ajánlatot még nem kaptak Londontól. Hesse jelentést tett erről Dirksennek, és azonnal kérte Ribbentropot, hogy hívassa személyes jelentéstételre. Negyvennyolc óra múlva megérkezett egy különrepülőgép, amely elvitte Hessét a miniszter rezidenciájára – Fuschl osztrák várba.

Göring azonban mégsem repült Londonba, Wohltat beszüntette az intrikálást, Hohenlohe csak nem kapott jelzést Londonból, Hesse pedig azt az utasítást kapta főnökeitől, hogy repüljön Londonba, és adjon nemleges választ Sir Horace Wilsonnak az angol javaslatokra. Augusztus 20-án ezt végre is hajtotta.

Mi történt? Ezt a kérdést tettem fel Fritz Hessének második találkozásunk alkalmával, amelyre 1979-ben került sor Münchenben, az aggok házában. Itt azzal töltötte idejét, hogy folytatta memoárjait, vitába szállva egyes nyugatnémet történészekkel, akik számára rendkívül kényelmetlenek a nyugalmazott diplomata leleplezései.

„Hogy miért nem sikerült egyezségre jutni? – ismételte meg Hesse a kérdésemet, félretéve kézirata levonatát. – Nos, ehhez ismerni kellett a vállalkozás két résztvevőjét. Chamberlain és Wilson sok mindenbe belement volna, de Hitler úgy döntött, hogy jóval többet kaphat. Nem akarta megosztani a zsákmányt Angliával egy olyan háborúban, amelyet nagyon gyorsan meg akart nyerni. Gondolja csak meg: Wilson az érdekszférák felosztását javasolta, ám a Führer csupán szánalmas adománynak tekintette, hogy Nagy-Britannia hajlandó elismerni a német érdekeket Kelet-Európában..."

Ugyanerre a kérdésemre von Schwerin tábornok, azon hónapok kulisszák mögötti kontaktusainak másik résztvevője így felelt:

„Nehéz volt megegyezni, mindegyikük a maga feltételei szerint akarta az egyezményt. Hitler teljesen szabad kezet akart Európában..."

És Wohltat?

„Úgy érzem, Hitler nem értette meg, milyen lehetőségek nyíltak meg előtte. Háborút akart..."

Mindezek azonban csupán olyan emberek szubjektív ítéletei, akik részt vettek azon évek politikai intrikáiban. Volt annak mélyebb oka is, hogy ezek az intrikák nem sikerültek; nem csupán egyes politikai személyiségek személyes tulajdonságaihoz kötődtek, hanem a világ

méretű konfliktusba belépő országok alapvető érdekeihez is. Erre még kitérünk, de már most megmondjuk: Hitler (no meg Chamberlain) semmi mást nem akart annyira, mint azt, hogy közös erővel végezzenek a kommunizmussal, és uralkodjanak a világon, amely a Brit Birodalom és a harmadik birodalom valamiféle szimbiózisává vált volna. Ám ekkor megkezdődött (pontosabban: folytatódott) a két imperialista ragadozó örök konfliktusa. Az ipari csoportoknak a világpiacon való éles összeütközésével még olyan rafinált intrikusok sem tudtak mit kezdeni, mint Wohltat és Wilson, Hohenlohe és Hesse.

...Helmut Wohltat felemelkedett a mély karosszékből, szívélyesen búcsúzott tőlem, és nem kevésbé szívélyesen kísért ki a kapuig. Amikor elhajtottam a villától, még integetett is – mint a múlt kísértete, aki még most is hírt ad magáról.

Egy betörés, amelyre nem került sor

A potsdami lelet

1945 első békés hónapjaiban az 1. Belorusz Front törzse új feladatok végrehajtására tért át. Tisztán katonai jellegű feladatai maradtak: már létrehozták a németországi szovjet katonai közigazgatást, amelyre bonyolult megszállási problémák megoldását ruházták, a többi között azt, hogy egyeztesse az összes politikai kérdést az amerikai, angol és francia szövetségesekkel. A katonai kérdések a Front törzsére maradtak, s a Front csakhamar ezt az elnevezést kapta: a Németországi Szovjet Megszálló Csapatok Csoportja. Ez utóbbit – a közigazgatással együtt – Georgij Zsukov, a Szovjetunió marsallja vezette.

Sokszor mondjuk: „úgy emlékszem rá, mintha ma lett volna". És valóban, „úgy emlékszem, mintha ma lettek volna" a béke első hetei és hónapjai, melyeket Wendenschloss berlini külvárosban töltöttem. Mi, Zsukov marsall törzsének tisztjei, teljes szívvel köszönetet mondtunk szálláscsinálóinknak azért, hogy ilyen csodás helyet találtak: erdő, csend, kényelmes villák, a közeli tavak frissessége, kényelmes út a város közepébe. A háborús nélkülözések után végre normális munkafeltételeket teremthettünk. A törzs részlegei azokban a házakban telepedtek meg, amelyek nemrég még gazdag berlinieké voltak. Megmaradt bennük a pompás berendezés, amelyet lehetőség szerint igyekeztünk hozzáigazítani a törzsben végzett munkánkhoz. Bevallom, egyvalamire tényleg nem emlékszem: annak az utcának a nevére, amelyben laktam és dolgoztam. Ám jó néhány év múlva elegendő volt Wendenschlossig utaznom, aztán már a cím megkérdezése nélkül eljutottam ahhoz az utcához, abba a bizonyos házba...

És még valami, amire „úgy emlékszem, mintha ma lett volna". Az egyik júniusi napon a törzsünkhöz jelentés érkezett a hadseregtől, amely Potsdam városában tartózkodott. Az állt benne, hogy amikor megvizsgálták a Birodalmi Katonai Levéltárnak a város szélén lévő épületét, friss falazás nyomaira bukkantak. A katonák kibontották a falat, és titkos lelőhelyet találtak, amelyben a sarkukon megvasalt faládák álltak – ezekben nyilvánvalóan iratok vannak. Könnyen rájö-

hetnek, hogy parancsot adtunk: nyomban szállítsák a leletet a csoport törzsébe.

És mit találtunk a ládákban? Szorosan berakott dossziékat iratokkal és térképekkel. Nem minden izgalom nélkül vettük őket kézbe, és elkezdtük másolni – hátha olyan dokumentumok ezek, amelyek a nácizmus és a Wehrmacht háború utáni terveire vonatkoznak? Nem, az évszám eltért: 1940. És az első kiterített térképen nem Németország szerepelt, hanem a La Manche partvidéke. A térképeken és az iratokon ott állt a pecsét: „Szigorúan titkos", „Parancsnoki iratok", a parancsok címeiben pedig ismétlődött a Seelöwe (Oroszlánfóka) szó. Így rejtjelezték a Wehrmacht angliai betörési tervét. Nem maradt kétségünk: olyan dokumentumok kerültek a kezünkbe, amelyek erre a meg nem valósított akcióra vonatkoznak. Ezt jelentettük Mihail Szergejevics Malinyin vezérezredesnek, a csoport törzsfőnökének, ő pedig úgy döntött: nem a mi dolgunk a ládák tartalmának elemzése, foglalkozzanak ezzel a hadtörténészek. Ezért nem is kell felnyitni az összes ládát, hanem Moszkvába kell küldeni őket. Így döntött – végrehajtottuk, bár én (noha akkor még nem szakosodtam a háború történetére) őszintén szólva, nagyon szerettem volna átlapozni a Seelöwe aktáit.

Napjainkban már meglehetősen alapos ismereteink vannak a hitlerista Wehrmacht e meg nem valósult akciójáról. Gyakran csapnak össze körülötte a történészek és politikusok „pengéi", minthogy az a kérdés, hogy miért is mondott le Németország Anglia inváziójáról, a legkevésbé sem csak katonai jellegű. Politikáról van szó, méghozzá nagypolitikáról.

Mit gondoltak Angliáról

Milyen helyet foglalt el Anglia a német imperializmus terveiben és koncepcióiban? Hitler is megpróbált választ találni erre az „örök kérdésre", ő, a politikai autodidakta, aki azonban elsajátította azokat a nézeteket, amelyek az akkori Németország meghatározott köreiben uralkodtak.

Joseph Hencke marburgi történész az Angliára vonatkozó hitlerista koncepciókat több időszakra osztja fel:

A húszas évek – a *Mein Kampf* megírásának ideje. Ebben az időszakban Hitler – szemrebbenés nélkül! – megengedte magának, hogy

bírálja a császári háborús politikát, amely konfliktusra vezetett a nagy hatalmú Brit Birodalommal. Németországnak, jelentette ki, a „Drang nach Osten" kontinentális programját Angliával szövetségben kell megvalósítania. Az antibolsevista hadjárat nevében Hitler még hajlandó is lett volna nagylelkűen lemondani gyarmati igényeiről. Ugyanakkor nagy előnyöket várt, ha Angliával együtt lép fel a kontinensen, például Franciaország ellen. Igaz, birodalmi méretekben Anglia nem tűri el a „nagyhatalmi Németországot", de ez egyelőre mit sem számít...

Akkoriban Hitler a két nép „faji közelségét" emelte ki, és lelkesedett azért, ahogyan Anglia uralkodni tud más országokon, lelkesedett az angol hadseregért. Ezért meg volt győződve arról, hogy még ha Németországnak harcolnia kell is a világuralomért, képes lesz folytatni ezt a harcot az USA ellen, de Angliával együtt.

Harmincas évek. Miután Hitler hatalomra jutott, igyekezett életbe léptetni az Angliával való szövetség koncepcióját. Erről tanúskodik az 1935. évi angol–német haditengerészeti egyezmény, s az is, hogy 1936-ban Ribbentropot nevezte ki londoni követté, akitől azt követelte, hogy „hozza a szövetséget Angliával". Hitlerben érett a reménység, hogy Németország „szabad kezet kaphat Keleten" Angliától.

Éppen ebben a pillanatban került hatalomra Angliában Chamberlain – azon angol ipari körök közvetlen megbízottja, amelyek készek voltak alkut kötni, az érdekszférák közös felosztására is. Azt hihetnők, ilyen körülmények között létre kellett volna jönnie a megegyezésnek. Ám – micsoda paradoxon! – Hencke éppen 1937-re teszi a hitleri koncepció megváltozását; ez a koncepció az „Angliával együtt" formulától áttért az „Anglia nélkül", végül az „Anglia ellen" megfogalmazásra...

Nem volt ez paradoxon, éppen ellenkezőleg. Meghatározott logika követelte meg ezt a fajta változást, bár azt hiába keresnők a Führernek vagy külügyminiszterének megnyilatkozásaiban. Az imperialista gazdasági és politikai kölcsönviszonyok könyörtelen logikája ez, amellyel szemben mindennemű jóindulatú óhaj erőtlennek bizonyult. Abban a mértékben, ahogyan a német monopóliumok erőre kaptak és előretörtek a világpiacokon az angol monopóliumok közvetlen versenytársaként, a két ország politikai viszonya is bonyolultabbá vált. És ha a húszas években a Sir Henry Deterding típusú olajmágnások még közvetlenül pénzelték a hitlerista pártot, és támogatták annak hata-

lomra jutását, most már ugyanezek a mágnások gondterhelten figyelték Németország akcióit jó néhány piacon (például Romániában), amelyeken Anglia mindig teljhatalmú úrnak érezte magát.

Emlékezzünk Rechbergnek és Krauchnak, a német üzleti világ jelentős személyiségeinek memorandumára, amelyről már szóltam az előző fejezetekben. Arról tanúskodnak, hogy Németországban előtérbe kezdett kerülni az a nézet, amely megfelelt az „Anglia ellen" formulának. És ha Hitler mégis feltételezte, hogy az európai konfliktusban elért katonai sikerei után az angol vezetők majd inkább megegyeznek a harmadik birodalommal, ez elvben nem mondott ellent új, élesen angolellenes vonalának (az más kérdés, hogy az angolellenes beszédek leple alatt olyan akciókra került sor, amelyek ennek a megegyezésnek az elérését célozták).

Hitler ebben az időszakban teljesen másképp kezd beszélni ugyanarról a Brit Birodalomról, amelyért valamikor lelkesedett: „Anglia gyűlölettől eltelt ellenfél"; „Ellenségeink Nyugaton vannak"; „Nem tűrjük, hogy egyes nyugati országok beavatkozzanak a dolgainkba"; „Angliának semmi keresnivalója sincs a mi életterünkben"; „Ha Anglia háborút akar, meg fogja kapni."

Ez utóbbi szavakat 1939. április 19-én mondta, amikor Grigore Gafencu román külügyminiszterrel tárgyalt, azzal a szándékkal, hogy utóbbi továbbítsa őket Chamberlainnek és Halifaxnak. Május 23-án pedig a tábornoki kar előtt tartott beszédében a Führer egyenesen kijelentette, hogy a katonai konfliktus Angliával teljesen lehetséges. Az egyetlen, amit Hitler és tábornokai el akartak kerülni – az egyidejű konfliktus Nyugaton és Keleten. Hitler azt mondotta, hogy csupán a keleti ellenség szétzúzása után „kezdődik a harc Franciaországgal és Angliával. Addig viszont szét kell zúzni Lengyelországot..."

Ami azt illeti, Chamberlain és Daladier kapituláns politikája lehetővé tette Hitlernek e terv megvalósítását. Anglia és Franciaország nemcsak hogy nem sietett Lengyelország segítségére, hanem gyakorlatilag megkímélte Németországot, bár hatalmas kárt okozhatott volna neki. Megkezdődött a „furcsa háború". Churchill emlékezése szerint „a francia kormány arra kért bennünket, hogy tartózkodjunk a Németország elleni légitámadásoktól, mivel szerintük ez választámadásokra vezet... Megelégedtünk röpcédulák ledobásával." Amikor Kingsley Wood angol légügyi minisztert meglátogatta Emery, a befo-

lyásos képviselő, és azt javasolta, hogy bombázzák a német objektumokat a Fekete-erdőben, Wood felháborodottan válaszolta:

„Ugyan már, ez lehetetlen! Hiszen az magántulajdon. Még a végén arra fog kérni, hogy bombázzam a Ruhrt!"

És ahogyan München idején a „békéltetők" tevékenysége csupán bátorította Hitlert, a „furcsa háború" is arra késztette, hogy elgondolkodjék: nem jött-e el Anglia szétzúzásának ideje?

Az első tervek

Amikor Karl Klee nyugatnémet történész azt erősítgeti, hogy az Angliába való betörés „nem játszott szerepet" a legfelső német parancsnokság terveiben a második világháború előtt, akkor, nézetem szerint, erősen túloz. A német vezérkarnak megvoltak a tervei minden eshetőségre. Már Blomberg hadügyminiszter 1937. június 24-i munkájában, amely az „Előírások a háborúra történő egységes felkészüléshez" címet viseli, szerepelnek mondatok arról, hogy Anglia Németország ellenfelei között lehet. Erre az esetre mindhárom haderőnemnek „kiegészítő gondolatokat kellett benyújtania". Ezek az elmefuttatások, miként az a német katonai vezetés ezt követő vitáiból kitűnik, odavezettek, hogy a betörést nem tartották szükségesnek, minthogy a blokád és a légitámadások rákényszeríthetik Angliát a megadásra. A felkészülés fontos mérföldköve lett a légierők vezérkarának 1938. február 18-i parancsa, amely szerint a 2. légiflottának előírták, hogy kezdje meg az Anglia-ellenes akciók kidolgozását, beleértve London kikötőjének és katonai célpontjainak, továbbá a norfolki, suffolki és sussexi légibázisoknak a bombázását is. 1938 őszén ezt a parancsot kiegészítették: ki kellett dolgozni az akciókat a Kingston és London térségében lévő angol flotta elleni akciókkal. Ám ezeknek a terjedelmes előzetes feljegyzéseknek és értékeléseknek a megvitatása 1939 májusában arra a következtetésre juttatta a légierők vezérkarát, hogy egyedül a légierő segítségével nem lehet Angliát megadásra kényszeríteni. Valószínűleg ez késztette a német haditengerészeti flotta parancsnokságát, hogy szintén akcióba lépjen. 1939 novemberében ez utóbbi kidolgozta „Előzetes megfontolásait a Brit-szigeteken történő partraszállás lehetőségeiről".

A tábornokok és tengernagyok igyekeztek. Hiszen Hitler már a második világháború 12. napján figyelmeztette legközelebbi munka-

társait, hogy háborút tervez Nyugaton. 1939. november 29-én a „9. sz. utasításban" rámutatott, hogy nagyon fontos az angol gazdasági élet megbénítása. Ily módon Raeder admirális javaslatai az általános hadpolitikai tervezés szerves részévé váltak, és ebben nyilvánvalóan új korszak kezdődött: az angliai partraszállás tervezése. Ez Jodlnak, az OKW (Oberkommando der Wehrmacht – a Fegyveres Erők Főparancsnoksága) operatív vezérkari főnökének 1940. június 30-i emlékiratával indult, amelynek ez volt a címe: „További hadviselés Anglia ellen". Jodl, aki jól ismerte Hitler gondolatvilágát és a katonai vezetés elképzeléseit, úgy vélte, hogy eljött az ideje, dönteni kell, milyen módszert kell választani az Anglia elleni harcban. Kétféle utat látott:

a) az angol nagyvárosok elleni harc kiterjesztése;

b) a periférián vívott harc kiterjesztése.

Az előbbi változat szerint nemcsak blokádra és bombázásra van szükség, hanem egy deszant partraszállására is, amely Angliára az utolsó, „halálos csapást" méri majd. Jodl azt javasolta, hogy nyomban kezdjék el az invázió előkészítését, amelyhez, véleménye szerint, harminc hadosztályra van szükség.

Emlékeztetek rá, hogy 1940 júniusát írtuk. Befejeződött a franciaországi hadjárat, amely a Wehrmachtot eljuttatta a La Manche partjára. Csupán át kellett volna kelni rajta, és már Londonban lettek volna?

Vita Dunkerque-ről

A La Manche partján lévő kisváros és kikötő, Dunkerque bevonult a második világháború történetébe. 1940 májusában oda, Dunkerquehez szorították vissza az angol–belga–francia csapatok jelentős csoportját, amelyet gyakorlatilag elvágtak a főerőktől. Az 1. francia hadsereg volt itt, a 9. és 2. francia hadsereg maradványai, az egész angol expedíciós hadsereg és a belga hadsereg. Minden úgy alakult, hogy kisebb szünet után a német páncéloshadtestek kelet felé fordulhattak, és elpusztíthatták a bekerített három szövetséges hadsereget. Május 24-ére tűzték ki az előnyomulást, ám erre nem került sor. A páncélosok csupán május 27-én mozdultak, és éppen ezen a három napon evakuálták Dunkerque-ből az angol, francia és belga csapatokat. Ebben az időben született meg a kifejezés: „a dunkerque-i csoda".

Mivel magyarázzuk ezt a kétségkívül fontos eseményt? Az elterjedt változat szerint a páncéloscsapatok megállítására vonatkozó döntést

Hitler hozta, egyedül ő, minthogy a „képzetlen Hitler" nem hallgatott tábornokaira. A másik magyarázat: Hitler kedvező légkört kívánt teremteni az Angliával folytatandó béketárgyalásokhoz, amiről nyíltan beszélt tábornokai előtt. Jómagam annak idején hajlamos voltam rá, hogy nagy jelentőséget tulajdonítsanak az ilyesfajta kijelentéseknek, és idéztem azokat a szavakat, amelyeket Hitler egy alkalommal Bormann-nak mondott:

„Valóban nem akartuk megsemmisíteni őket (az angolokat – *L. B.*) Dunkerque-ben. Arra kellett késztetni őket, hogy értsék meg: a német hegemóniába való belenyugvás... számukra a lehető legkedvezőbb következményekkel járna."

Ám sok kollégám, a többi között a második világháború olyan kiváló ismerője, mint V. I. Dasicsov, nekem és a döntés külpolitikai vonatkozását kiemelő más történészeknek szemrehányást tett amiatt, hogy összezavarjuk a fontossági sorrendet. Eközben több olyan dokumentumra hivatkozott, amelyek az eseményeket más szellemben mutatják. Forduljunk tehát az iratokhoz.

Először azonban beszéljünk az általános helyzetről, amely a német csapatoknak Franciaország és a szövetségesei elleni akciói során létrejött. Tíz napja harcoltak, ezek során a védekezők súlyos vereségeket szenvedtek. Hollandiát és Belgiumot gyakorlatilag megszállták, a francia seregek visszavonultak. A Maginot-vonalat, amelybe minden reményüket vetették, megkerülték a németek. Az alapvető sikert von Rundstedt tábornok „A" hadseregcsoportja érte el, amelynek páncélos-élcsapatai (a parancsnokuk von Kleist volt) előretörtek egészen Arras városáig. Innen a La Manche már csak „egy ugrásnyira" volt. Az angolokat Dunkerque-ben elvágták.

Mit kellett most tenni? Északkelet felé fordulni, és befejezni a dunkerque-i csoport felszámolását vagy folytatni az előnyomulást nyugat, Párizs felé? Amíg a legfelsőbb törzsek ezzel a problémával foglalkoztak, Rundstedt és Kleist maguktól megálltak május 22-én, megerősítették állásaikat, és pótolták a harcjárművekben bekövetkezett veszteségeket.

Éppen ebben a helyzetben látott napvilágot a Szárazföldi Haderő Főparancsnokságának (Oberkommando des Heeres: OKH) május 23-i parancsa, vagyis Brauchitsch tábornagy utasítása. Ebben az állt, hogy Rundstedt csoportjából a csapatok egy részének meg kell változtatnia a gépesített egységek támadási irányát; nekik, majd utánuk a

gyalogságnak északkeleti irányban kell előretörniük. E célból a körzetben lévő összes csapatokat a „B" hadseregcsoport (von Bock) parancsnoksága alá helyezték. Május 24-én azonban Charleville-be (von Rundstedt törzsébe) megérkezett Hitler és Jodl. Rundstedt elmondotta nekik kételyeit Brauchitsch döntésével kapcsolatban. Brauchitsch csapást szeretett volna mérni a páncélosokkal, és az angolokat a német gyalogoshadosztályok arcvonalához kívánta szorítani. Rundstedt, ellenkezőleg, azt javasolta, hogy kelet felől törjenek elő von Bock gyalogoshadosztályai, és ők szorítsák a bekerített csoportosulást a már két napja Arras közelében álló páncélosegységekhez. Hitler vele értett egyet, és kiadta úgynevezett „megállási parancsát".

Meg akarta-e Hitler ebben a pillanatban kímélni az angolokat? A 13. sz. utasítás, amelyet ugyanazon a napon, május 24-én írt alá, ezt tartalmazza: „Akcióink legközelebbi feladata az, hogy összpontosított csapással megsemmisítsük az Artois-ban körülzárt francia–angol–belga csapatok északi szárnyát, kijussunk a La Manche partvidékére, és megerősítsük ott magunkat a korábban kijelölt körzetben..." A légierő csapásait követően „minél előbb akcióba kell lépniük a szárazföldi csapatoknak, és meg kell semmisíteniük az ellenség Franciaországban elhelyezett erőit". És végezetül, az OKH május 25-i parancsa megengedte Rundstedtnek, hogy „folytassa a támadást a Dunkerque–Armentières–Ieper–Oostende-vonalig".

Hitler tehát nem akarta megkímélni az angol csoportosulást. Ám arról van szó, hogy bár parancsot adott annak felszámolására, ezzel semmit sem ért el. A páncélos erők nem mozdultak, mégpedig nem Hitler „megállási parancsa" miatt. Rundstedt május 25-én délután kijelentette, hogy *„nekik előbb pihenniük kell, hogy a Délen végrehajtandó feladataikra felkészülhessenek"*.

V. I. Dasicsov joggal látja éppen ebben az egész probléma kulcsát. Május 24-én még nem döntöttek a hadművelet fő hadászati feladatáról. Rundstedtnek Arrasból Párizs felé kellett volna vonulnia. Azért kellett ezt megtenni, hogy szétzúzzák Franciaországot, és elhárítsák Németország felől a második front veszélyét további akciói – a Szovjetunió megtámadása – során. Ehhez Hitlernek, Jodlnak és Rundstedtnek tankok és ismét csak tankok kellettek. Márpedig von Kleistnek Arrasnál megállt páncéloscsoportja, amely hatszáz kilométert tett meg, a harcokban elveszítette harceszközeinek felét. A többi páncéloshadosztály szét volt szórva a fronton. Ezúttal a német parancsnokság

nem akarta megismételni a marne-i, 1914. évi harcok keserű tapasztalatát, amikor a császári tábornokoknak nem volt elég kitartásuk és erejük a döntő csapáshoz.

Az objektivitás megőrzése végett úgy határoztam, hogy bevonok egy szemtanút. Von Bock tábornokról, pontosabban a naplójáról van szó. Íme, ennek legfontosabb részletei:*

Május 21. „Közlés érkezett, hogy az »A« csoport gépesített hadtesteinek erős egységei elérték Abbeville-t és Arrast, és mélyen behatolva az ellenség hátországába, észak felé fordulnak... Táviratot küldök az OKH-nak: »Az ellenség ellenállása erősödik... Erős szárnycsapást javaslok a partvidék mentén... Ennek előfeltétele – egy erős csoport csapása északi irányba.«"

Bock a továbbiakban feljegyzi, hogy az OKH megtagadja tőle a segítséget (ez az előttünk már ismeretes arrasi szünet). Bock fel van háborodva, és egymaga kíván tevékenykedni. Sőt, úgy véli, hogy Rundstedt Arrasnál túlságosan megijedt az ellenségtől.

Május 22. Bock az arrasi „szünetet" „szégyenletes komédiának" nevezi, és követeli, hogy az összes erőket az ő, Bock parancsnoksága alatt egyesítsék. Ebben az esetben, úgymond, minden „gyerekjáték" lesz.

Május 23. Bock csodálkozással veszi tudomásul, hogy a Valenciennes-nél lévő egységek „védelembe mennek át".

Május 24. Bock örül annak, hogy a bekerített csoportosítás körül lévő összes erőket végre az ő parancsnoksága alá helyezték. Megérkezik Brauchitsch, és megállapodnak abban, hogy az angolok hátába került páncélosegységeknek „folytatniuk kell a támadást". Bock ezenközben kifejezi elégedetlenségét amiatt, hogy a hadjárat további menetében másodrangú hadszínteret bíznak rá. Ám ekkor „a 4. hadsereg törzsébe megérkezik a Führer parancsa a páncélosegységek megállásáról. Meg kívánják kímélni őket a további hadműveletek számára."

Május 25. Von Bock csapatai nem tudják leküzdeni az ellenség ellenállását. Bock keresetlen szavakkal szidja Reichenaut, a 6. hadsereg parancsnokát.

Május 26. Bock jelenti Brauchitschnak, hogy egységei kimerültek. Brauchitsch így válaszol: „Sajnos, a páncélosegységeket ma visszatar-

* Bock naplóját eddig csak részben tették közzé. Ezek a részletek itt jelennek meg először.

tották." „Azt válaszolom erre – jegyzi fel Bock –, hogy feltétlenül szükségesnek tartom Dunkerque elfoglalását. Különben megtörténhet, hogy az angolok az orrunk előtt evakuálnak, éppen erre törekszenek." Brauchitsch megígéri, hogy elnyeri a hozzájárulást a páncélosakciókhoz.

„Este – írja Bock – új parancs érkezik. A tankok végre újra támadhatnak... Ám nem kell bevenniük Dunkerque-et, csupán el kell vágniok." „Súlyos hiba" – panaszkodik Bock.

Május 27. „Folyik a támadás!" – jegyzi fel Bock. Jelentést tesznek Belgium kapitulációjáról. Bock attól fél, hogy ez megzavarja majd abban, hogy leszámoljon a „katlannal".

Május 28. A franciák és az angolok a Lille-nél és Dunkerque-nél lévő katlanokban elkeseredetten verekszenek. „Páncéloshadtestünk nyugati irányú nyomása gyenge, nem tudja leküzdeni az ellenállást." Bock a továbbiakban azt írja, hogy a légierő nem tudja meggátolni az evakuálást Dunkerque-ből.

Május 29. Bock Charleville-be utazik, hogy Brauchitschcsal tanácskozzék. „Charleville-ben Rundstedt egyik megjegyzéséből megértem, miért nem voltak a páncélosok aktívabbak Dunkerque-nél. Rundstedt ezt mondta: »Az okozott nekem gondot, hogy Kleist gyenge egységeire rárohantak a visszavonuló angolok.«" Bock ezeket az aggodalmakat eltúlzottaknak tartja: „Szétszórhattam volna őket, és akkor az angoloknak nem lett volna idejük evakuálni."

Május 30. „Dunkerque-nél az angolok evakuálnak, még a nyitott tengerpartról is. Mire odaérünk, ők már nem lesznek ott. Az, hogy a legfelső vezetés visszatartotta a páncélos erőket, súlyos hibának bizonyul. Támadunk. Elkeseredett harcok, az angolok szívósak, hadosztályaim kimerültek."

Június 1. „Dunkerque-nél az ellenség beszünteti az ellenállást... A csata véget ért... A Führer Brüsszelbe utazik... Jelentést teszek a helyzetről és a dunkerque-i események fejleményeiről. A Führer köszönetet mond nekünk, és kifejti gondolatait az általános helyzetről és az újabb hadműveletről... Párizs aggasztja, ahol francia ellentámadásoktól tart."

Ezek tehát Bock feljegyzései. Ha mellőzzük dühödt kirohanásait egyes tábornokok ellen, határozott képet kapunk: aligha „kímélték meg" a bekerített csoportosulást, annak megsemmisítését az általános katonai helyzet akadályozta meg. Igaza van David Irving angol törté-

nésznek, amikor azt írja, hogy „a dunkerque-i döntés jó néhány katonai és lélektani tényezőből következett". Legalább hármat említ közülük. Először is, az OKW és az OKH egyáltalán nem tételezte fel, hogy az angolok megkezdik az evakuálást. Bár ezt a döntést Londonban már május 19-én meghozták, a német felderítés csupán május 26-án jutott erre a következtetésre. Addig úgy vélték, hogy az angol expedíciós hadtest az utolsó katonáig fog harcolni (miként Hitler erősítgette, „ha az angolok eljönnek a kontinensre, már nem lehet őket onnan kikergetni").

Másodszor, Hitlernek nem volt különösebb alapja rá, hogy nyugtalankodjék amiatt, hogy Dunkerque-et nem lehet gyorsan bevenni páncélosok nélkül. Május 23-án felhívta őt Göring, és kijelentette, hogy a „leszámolást" magára, azaz a légierőre vállalja. Kifejezetten kérte, hogy ne indítsák meg Kleist csapatait, hogy a bombázók „a parton semmisíthessék meg az angolokat". És végezetül, akadt még egy jelölt az angolok hóhérjának szerepére: Sepp Dietrich, az „Adolf Hitler" SS-hadosztály parancsnoka, Hitler kedvence. Hitler szükségesnek tartotta, hogy az akcióba bevonják Dietrich hadosztályát, ehhez azonban időre volt szükség.

Mindezek a tényezők megkönnyítették Hitlernek azt a feladatát, hogy jóváhagyja Rundstedt parancsát. Hiszen az ő nevezetes „megállási parancsa" nem volt egyéb, mint az „A" hadseregcsoport főnöke által kiadott parancs megerősítése. És mi újra csak meggyőződhetünk róla, hogy hazug a legenda az „őrvezetőről", aki állítólag nem hallgatott a tábornokokra!

Ami a politikai motívumokat illeti, itt tényleg lehetséges bizonyos időeltolódás. Hitler valóban beszélt Rundstedt, Sodenstern és Blumentritt előtt Anglia politikájáról, és saját hozzá fűződő viszonyáról. Ám ezt a beszédet nem a „megállási parancs" idején mondta, hanem később – május 29-én. A Führer akkor azt mondotta, hogy várja „Anglia kilépését" a háborúból és „tisztességes béke" megkötését. Ebben az esetben, úgymond, szabad kezet kap majd „a nagy és legfőbb feladatra – a bolsevizmussal való összecsapásra".

Ám itt a bökkenő: amikor kételyeimet megosztottam a harcok résztvevőjével, von Schwerin tábornokkal (ő a „Nagy-Németország" hadosztálynak parancsolt Dunkerque-nél), utóbbi teljes meggyőződéssel mondta:

„Dunkerque? Itt nem lehet eltérő vélemény: ez Hitler politikai döntése volt..."

A „rejtély" megoldása nyilvánvalóan csak akkor lehetséges, ha eltekintünk a szélsőséges nézetektől. A „megállási parancs" első és fő oka a hadi helyzet volt. Ám Hitler éppen ezt a helyzetet használta fel politikai megfontolásai számára. Ez utóbbiak arra ösztönözték, hogy folytassa a „kettős stratégiát" – katonai nyomást gyakoroljon Angliára, de ne csapja be az ajtót egy Németországgal kötendő kompromisszum előtt. Éppen a Wehrmacht elrettentő erejével akarta rákényszeríteni Angliát, hogy fejezze be a háborút, és végre fogadja el a közös világuralomra vonatkozó feltételeket. De ezek a feltételek tőle származnak majd!

Anglia azonban ezt nem fogadta el. Ekkor döntöttek úgy, hogy a „legvégső eszközhöz" folyamodnak – ezt az elnevezést adta Jodl tábornok a Brit-szigetek inváziójának.

Hogyan készítették elő a hadműveletet

1940 júliusában az angliai partraszállás tervezése belépett a konkrét vezérkari tervelőkészületek stádiumába. Az OKW július 2-án parancsot adott a haditengerészeti flotta szárazföldi erői parancsnokságának, hogy terjessze elő elképzelését. Az OKH azt javasolta, hogy szervezzenek deszantot az Oostende–Havre-útvonalon. A flotta más, előnyösebb útvonalakat jelölt meg. Az első változatokat július 11-én jelentették Hitlernek; ő különös figyelmet fordított annak szükségességére, hogy biztosítani kell a teljes légi fölényt. Július 13-án Halder ismét jelentést tett Hitlernek a dolgok állásáról, és Hitler parancsot adott a csapatok azonnali felkészítésének megkezdésére. Jodl tábornok a „Löwe" fedőnevet ajánlotta (valószínűleg a brit címer nevezetes oroszlánjaira gondolt). Később a „Seelöwe" fedőnévben állapodtak meg (Oroszlánfóka). 1940. július 16-án kiadták a 16. sz. utasítást, amelynek ez volt az alcíme: „Az Anglia ellen induló csapatok partraszállási hadműveletének előkészítése".

Még egy oka van annak, amiért szeretném részletesen nyomon követni a „Seelöwe" egész dokumentumsorozatát. A háború után kialakult egy változat, miszerint ez a hadművelet inkább csak „lélektani" volt, és Hitler állítólag sohasem akart partra szállni Angliában. Ezt a változatot először Göring és Keitel bocsátotta szárnyra a nürnbergi

per idején. Ezt aktívan támogatták emlékirataik lapjain a Wehrmacht angol fogságban lévő tábornokai is (Rundstedt, Sodenstern). Gyakori vendég volt a nyugati történelmi tanulmányok lapjain is. Ám amikor jó néhány irat ismertté vált, ennek a változatnak a hívei elcsendesültek.

A 16. számú utasítás kifejtette a hadművelet elveit, céljait és módszereit. Íme, a bevezető szakasza:

„Minthogy Anglia kilátástalan hadi helyzete ellenére sem mutatja semmiféle jelét, hogy készen áll a kölcsönös megértésre, úgy döntöttem, hogy előkészítem és szükség esetén megvalósítom ellene a deszanthadműveletet. A hadművelet célja – kiiktatni az angol metropolist mint a Németország ellen folytatott háború bázisát, és ha szükséges, teljesen elfoglalni azt.

E célból a következőket parancsolom:

1. A partraszállásnak hirtelen, széles körű átkelés formájában kell megvalósulnia, nagyjából Ramsgate-től a Wight szigettől nyugatra fekvő körzetig, és eközben a légierő egységeinek a tüzérség szerepét kell betölteniük, a haditengerészeti egységeknek pedig az utászokét. Azt a kérdést, hogy célszerű-e az általános átkelés előtt részleges műveletekbe fogni, például Wight szigetnek vagy a cornwalli grófságnak az elfoglalásába, az egyes fegyvernemek szemszögéből kell tanulmányozni, és az eredményeket velem kell közölni. A döntést magamnak tartom fenn...

...A hadművelet a »Seelöwe« fedőnevet viseli."

Hogyan szándékoztak a szárazföldi erők, a flotta és a légierők ezt a feladatot teljesíteni?

Szárazföldi erők. A szárazföldi erők főparancsnoka úgy döntött, hogy három támadási csoportot alkot:

– a „Calais" csoport – 16. hadsereg – köteles Margate–Hastings térségében partra szállni;

– az „Havre" csoport – a 9. hadsereg – köteles Brighton és Portsmouth között partra szállni;

– a „Cherbourg" csoport – a 6. hadsereg – köteles Weymouth körzetében partra szállni.

A legerőteljesebb, „Calais" nevű csoportot 6 hadtestből formálták (13 hadosztály, a többi között 3 páncélos- és egy gépesített hadosztály). Az „Havre" csoport 3 hadtestet foglalt magába (9 hadosztály, közülük 3 páncélos- és gépesített hadosztály). Végezetül, a „Cher-

bourg" csoportot 3 hadtest alkotta (9 hadosztály, közülük 2 páncélos-hadosztály és az SS-Totenkopf [halálfejes] hadosztály). A partraszállás „első hullámának" teljes létszámát 90 000–100 000 főben, a „második hullámát" 170 000 főben állapították meg. A gyalogságot 650 páncélosnak kellett volna támogatnia.

A flottának ezeket a csapatokat 1722 önjáró uszályon, 471 vontatóhajón, 1161 motorcsónakon és 155 személyszállító hajón kellett volna átszállítania.

A légierő a partraszállás biztosítására kijelölte a 2. és 3. légiflottát, amely 3 légi hadtestből és 2 légvédelmi hadtestből állt, összesen csaknem 3500 repülőgépből.

A szervezeti felépítést később megváltoztatták. A betörő csapatokat két hadseregcsoportra osztották, „A"-ra és „B"-re. Az előbbi részét a 16. és 9. hadsereg alkotta, az utóbbiét a 6. hadsereg; emellett a „B" hadseregcsoportnak tartalékban kellett volna maradnia.

Ezekből az adatokból kiindulva Hitler és Brauchitsch kidolgozta a hadműveleti tervet, amely azt irányozta elő, hogy a széles arcvonalon történő partraszállás után, valamint az angol csapatok (jelentősnek tartott) ellenállásának leküzdése után a 16. és 9. hadsereg elfoglal egy húsz-harminc kilométer mélységű hídfőt, és azután megkezdi a támadást a London felé vezető általános irányban. Első hadműveleti célként a Portsmouth–Londontól délre fekvő magaslatokat és a Temze torkolatának vonalát jelölték ki; a második már London után lett volna. Brauchitsch a fő ütközetet Dél-Angliába tervezte, olyan számítással, hogy az angol csapatokat Londontól nyugatra és délnyugatra szétverik. A „B" hadseregcsoportnak később kellett volna partra szállnia, és elfoglalnia az ország nyugati felét – Devonshire és Cornwall grófságokat. Az első cél elérése után az „A" csoportnak megparancsolták volna, hogy gyorsan nyomuljon elő páncélosegységeivel Londontól nyugatra, vágja el a fővárost nyugatról és délről, és érje el a Severn folyó torkolatát. London elfoglalását a 16. hadseregre bízták volna. Az egész hadműveletet egy hónapos idővel tervezték.

Ez volt az a terv, amely tetszett Hitlernek. Elkezdték megjelölni a betörés időpontjait is: augusztus 25., szeptember 15... szeptember 20... szeptember 21... szeptember 24.

Végbemehetett volna...

...1940. szeptember 15-én reggel 9 órakor Hitlernél összegyűltek a Wehrmacht legfőbb parancsnokai – Brauchitsch és Keitel tábornagy, Göring birodalmi marsall, Dönitz admirális, Jodl tábornok. Brauchitsch jelentette, hogy a szárazföldi erők készen állnak: az „A" hadseregcsoport Gerd von Rundstedt parancsnoksága alatt (a francia hadjárat után ő is megkapta a tábornagyi kinevezést, és a hagyományos összeget: 250 000 birodalmi márkát) felvonult a berakodási körzetbe. Csupán sötét éjszakára van szükség. Raeder admirális ezt az információt adta: a szeptember 24-ére virradó éjszaka felel meg leginkább. Hitler jóváhagyta: a partraszállás szeptember 24-én, tíz nap múlva megy majd végbe.

A szeptember 23-áról 24-ére virradó éjszaka Rundstedt csapatainak „első hulláma" berakodott 170 szállítmányba, és a gigászi hadsereg csakhamar megindult Anglia partjai felé. A sötétség leple alatt, kihasználva a kedvező időjárást, a hajók megérkeztek a kijelölt partraszállási körzetekbe. Rundstedtnek szerencséje volt: bár éjjeli fél egykor az első német hajókkal találkozó angol torpedónaszádok tüzet nyitottak, és elsüllyesztettek három aknaszedőt, jelentésüket nem továbbították azonnal az Admiralitásnak. Hasonló eset történt előző éjszaka is, és akkor a helyi parancsnokságot leszidták a hamis riasztás miatt.

Az angol haderőnemek vezérkari főnökei csak reggel négy órakor tudták meg, hogy a németek közelednek. A tábornokok nem szánták rá magukat azonnal a miniszterelnök felébresztésére. Csak fél óra múlva, amikor már szükségesnek tartották a „Cromwell" kódjelzés kiadását, akkor hozták a kormány fejének tudomására az eseményeket. Ám senki sem akart sietni. Az egyik tábornok általános nevetés közben megjegyezte:

„Netán verjük félre a harangokat?"

Az első jelentések viszonylag megnyugtatóak voltak: csupán a légideszant néhány szakasza szállott partra. Az Admiralitás első lordja megemlítette, hogy a flottát értelmetlen volna tengerre küldeni. Ezért a BBC reggel kilenc órai híradása is óvatos hangot ütött meg: az állt benne, hogy néhány ellenséges alegység megközelítette a partot, Dover térségében pedig deszantot tettek partra, s az ellenség érzékeny veszteségeket szenvedett. A helyi lakosság biztonsága kedvéért meg-

kezdték a part menti sáv evakuálását. Ezt követte a király beszéde, amely fegyverbe hívta a nemzetet.

Rundstedt tábornagy várta a jelentéseket a La Manche partján lévő tábori főhadiszállásán. Ezek bátorítóak voltak: a 7. légideszant-hadosztály elfoglalta Dovert és Folkstone-t, a 17. gyalogoshadosztály sikeresen partra szállt a tengerről; a 35. már birtokába vette Dimchurchöt és Littlestone-t. Ám Busch tábornok, a 16. hadsereg parancsnoka úgy vélte, hogy hadserege nem teljesítette az első napi feladatot. Bizonyos nehézségek jelentkeztek a balszárnyán. I. Vilmos híres normann váránál a devoni és somerseti ezredek katonái váratlanul ellenálltak. Rundstedtet azonban megvigasztalta Strauss tábornok, a 9. hadsereg parancsnoka: a partraszállás nyugati területén a hídfőt teljes szélességében elfoglalták...

Tehát megkezdődött az invázió? Az olvasó féktelen képzelődéssel vádolhatja a szerzőt. Ám a szerző nem maga vállalkozott az elképzelt betörés képének megteremtésére, hanem Norman Longmate angol publicistát, a brit hadsereg egykori tisztjét idézi. Ő néhány évvel ezelőtt jelentette meg *If Britain had fallen* (Ha Anglia elesett volna...) című könyvét. Erre a BBC 1972. évi, ugyanilyen címet viselő televíziós filmje ösztönözte. Longmate akkor elhatározta, hogy összegyűjti a teljes hadtörténeti anyagot, és tanácskozik a szakemberekkel. Ennek az eredménye lett egy könyv, amely abból a feltételezésből indul ki, hogy ha Hitler 1940-ben rászánta volna magát a betörésre, Anglia nem tudott volna helytállni, és ugyanúgy megszállták volna, mint sok más nyugat-európai országot. És bár Longmate elképzelt eseményeket írt le, egyiket sem ő maga gondolta ki, hanem az angol és német törzsek meglévő irataiból „vezette le".

Folytassuk hát annak leírását, „mi történt volna, ha..."

A partraszállás második napján Busch és Strauss csapatai megerősítették a hídfőt, a lehető legnagyobbá szélesítve ki azt. Szeptember 27-ére a Wehrmachtnak már több mint kétszázezer katonája tartózkodott angol földön. Készen álltak az angolok ellentámadásának visszaverésére. Ám Alan Brooke tábornoknak, az angol hadsereg főparancsnokának még nem volt pontos elképzelése a német tervről. Azt világosan felismerte, hogy a betörő ellenség London elfoglalására törekszik. De hogyan? Hol lesz a fő csapás? A Dover–Hastings térségéből indul-e ki, vagy ellenkezőleg, a nyugati szárnyról?

Közben a német támadás folytatódott. Brooke október elsején pa-

rancsot adott: ellentámadásba kell átmenni, és szét kell zúzni az ellenség csapatait a hídfő nyugati részében, el kell foglalni Newhaven kikötőjét és városát, és a hídfőt két részre kell szabdalni. A csapást a jól felszerelt 1. angol páncéloshadosztálynak kellett volna mérnie, amelyhez gyalogosegységek csatlakoznak. Október 2-án reggel öt órakor megkezdődött az ellentámadás, amely sikert hozott Brooke-nak. Úgy látszott, hogy Newhavent elfoglalják.

Ám az intervenciósok megértették helyzetük veszélyes voltát. Október 4-én Rundstedt tábornagy maga vette át a hadműveletek vezetését, átszelte a La Manche-ot, és parancsnokságát a Saint Leonards parti városkába helyezte át. A német egységek aktivizálódtak, és Brooke-ot átcsoportosításra kényszerítették. Brooke úgy döntött, hogy a Temze mögé kell vonulnia. Rundstedt törzsében így gúnyolódtak:

„A visszavonulás – az angol tábornokok legfőbb szakterülete..."

Eltelt tíz nap, és az angolok szempontjából végzetes hastingsi csata évfordulóján – október 14-én – Rundstedt megkezdte a második támadást azzal a céllal, hogy szétzúzza a dél-angliai angol csoportosulást. Wallingford közelében a 16. hadsereg főerői átkeltek a Temzén. Három gyalogoshadosztály biztosította a hídfőt két páncéloshadosztálynak. Egyikük parancsnoka, Erwin Rommel vezérőrnagy úgy döntött, hogy megindul London ellen.

Az angol csapatok nem tudták feltartóztatni a támadókat. A híres sandhursti katonai főiskola növendékei hősiesen verekedtek, de a páncéloserők felmorzsolták őket. Október 15. reggelére az áttörés megvalósult. Londonban felkészültek az evakuációra. Október 16-án a király elhagyta a fővárost, és Edinburghbe indult.

Október 18-án Rundstedt, teljesítve Brauchitsch tervét, tovább nyomult észak felé, hátában hagyva Londont, de azért figyelve rá. Október 19-én az angolok helyzete reménytelenné vált. A támadók élcsapatai a Buckingham-palota közelében jártak, és a Saint James parkban géppuskatűz hallatszott. Este a miniszterelnök végzett magával, a főparancsnok még előbb elpusztult. Amikor a 16. hadsereg előrevetett osztagának parancsnoka megjelent a Downing Street 10. szám alatt, a miniszterelnök rezidenciáján, nem talált ott senkit. Néhány rangidős tiszt, akit a hadügyminisztérium épületében fogtak el, kijelentette, hogy nincsen felhatalmazva a kapituláció aláírására. Megmagyarázták, hogy ezt senki sem teheti meg: a király elhagyta Lon-

dont, a miniszterelnök és a főparancsnok halott, a haderőnemi vezérkari főnökök tartózkodási helye ismeretlen.

Végül találtak olyan dandártábornokot, aki beleegyezett, hogy a londoni helyőrségnek parancsot adjon az ellenállás beszüntetésére. Ezt a tragikus újdonságot a rádió közölte. Csakhamar horogkeresztes zászlót vontak fel a parlament épületére.

Megszállt Anglia?

Be kell látnunk, a Norman Longmate rajzolta kép arról tanúskodik, hogy nem volt valami jó véleménnyel országának védelmi lehetőségeiről. Én nem írtam volna ezt ennyire könyörtelenül, de egy angol ember – a jelek szerint – megteheti. Longmate kijelenti, hogy a Seelöwe-akció éppen így bontakozott volna ki, amiről olyan szakértők győzték meg őt, mint lord Chalfont egykori hadügyminiszter, Collier történész és mások.

De ha azon vitatkozhatunk is, hogy így vagy másképp zajlottak volna a harcok a partvidéken és Dél-Angliában, az nem kétséges, hogy Anglia katonai veresége milyen következményekkel járt volna. Ezért Longmate könyvének további fejezeteit ezzel a megjegyzéssel látta el: „Itt véget ér a könyvnek az a része, amely fikcióra épül. A következő rész már nem azt írja le, ami megtörténhetett volna, hanem azt, ami feltétlenül meg is történt volna. A németek által összeállított tervekre épül, továbbá arra, ahogyan más, hasonló helyzetbe került országokban viselkedtek."

Longmate szarvánál fogja meg a bikát: „Angol Quislingre volt szükség." Norvégiában, amelynek királya elhagyta országát, a hitlerista megszálló adminisztráció előtt felmerült a probléma, milyen formában kormányozzon. Ekkor segítségére sietett a norvég nácik feje, Vidkun Quisling. És Angliában? Itt is megvolt a jelölt a Downing Street 10-be – Sir Oswald Mosley, a Brit Fasiszta Unió vezetője. Első pillantásra voltak is esélyei: egykori tiszt, majd a konzervatív párt parlamenti képviselője és munkáspárti miniszter; Hitler és Mussolini iránti rokonszenve élesen szembetűnt, ezért még börtönbe is került.

Berlinben azonban nem ő volt a jelölt. Ott olyan embert akartak találni, aki nincs ennyire kompromittálva. Ezért különleges listákat állítottak össze. Ezek egyike, 1940 szeptemberéből, 39 főt számlált, de Hitler és Göring nem hagyta jóvá. Csak a háború után vált ismeretessé

„az angol Quisling" neve. Sir Samuel Hoare lett volna, az egykori miniszter.

Ennek az adatnak a forrása ismét csak angol személy, méghozzá nagyon tájékozott. Sir Alexander Cadoganről van szó, a külügyminiszter állandó helyetteséről, akinek nevét gyakran említettük könyvünk lapjain. 1940. május 20-án Sir Alexander elvi beszélgetést folytatott Hoare-ral, aki Madridba indult angol nagykövetként. Ennek a kinevezésnek megvolt a maga oka: Hoare-t „szuperbékéltetőként" ismerték, aki Chamberlain legközelebbi elvbarátja volt a müncheni alku idején. Május 21-én Cadogan ezt jegyezte fel naplójába: „Minél hamarabb elküldjük őt (Hoare-t – *L. B.*) Angliából, annál jobb. Szívesebben küldtem volna akasztófára. Ő lesz az angol Quisling, ha Németország meghódít bennünket, én pedig meghalok."

Sok minden igazolja, hogy ezeket a szavakat nem véletlenül írták le. Angol külügyminiszterként Hoare írta alá az 1935. évi Hoare–Laval-paktumot, amely legalizálta Abesszíniának Olaszország által történt elfoglalását. A hitlerista megszállás idején Laval lett a vichyi Franciaország második embere. Jó partner, nemde? Hoare jól ismerte Joachim von Ribbentropot is, azt az embert, aki a „birodalmi helytartó" szerepére tartott igényt Angliában. Ribbentroppal együtt londoni német követként Wilhelm Bohlénak is meg kellett volna érkeznie, aki Hess embere volt, az „NSDAP külföldi szervezetének" vezetője.

Nem zártak ki egy másik változatot sem: Hitlernek igen jó véleménye volt a windsori hercegről – az egykori VIII. Edward királyról. A herceg meglátogatta a Führert, aki őt „saját emberének" tartotta Londonban. A király lemondása a trónról eléggé elkedvetlenítette Hitlert, de továbbra is figyelmesen követte sorsát, és amikor úgy döntöttek, hogy a herceget minél messzebbre „rejtik", és ezért kinevezték a Bahama-szigetek kormányzójává, Schellenberg, az SS-felderítés főnöke azt a feladatot kapta, hogy szöktesse meg őt, és hozza Németországba...

Az angliai megszálló rendszert jó előre kigondolták. Az egyik dokumentumban, amely kifejtette az angliai „új rend" alapjait, ez állt: „A német csapatok által megszállt angol terület a német katonai közigazgatás kormányzása alá kerül... Minden esztelen cselekedetre, bárminő szabotázsra, a német hadseregnek való aktív vagy passzív ellenszegülésre válaszintézkedésekkel felelünk..." A parancs alatt Brauchitsch aláírása állt. Egy másik dokumentumot Halder tábornok, vezérkari

főnök írt alá, ennek keltezése 1940. szeptember 9. Ebben ilyen szavak szerepelnek: „Az angliai katonai közigazgatás fő feladata abban áll, hogy biztosítsa az angol munkaerő felhasználását a német fegyveres erők és a német hadigazdaság érdekében... Az egészséges férfilakosságot tizenhéttől negyvenöt éves korig a lehető legrövidebb idő alatt a kontinensre kell átszállítani, hacsak a helyi szituáció nem követel meg másféle megoldást." A „törvényesség és rend" fenntartásának egyik eszközeként a parancs bevezette a túszok intézményét. Minden megölt német katonáért tíz-száz fő kivégzését tervezték, ellenszegülés esetén pedig az egész közösség megsemmisítését. Egészen úgy, mint Lidicében!

A városaik utcáira kilépő angoloknak olvasniuk kellett volna „A megszállott területekre vonatkozó rendelkezéseket".* Ebben ez állt:

„Az erőszakos cselekedeteket és a szabotázst a legszigorúbban büntetjük... Az alábbi cselekményeket büntetjük hadbírósággal:

1. minden segítségnyújtást olyan katonai személyeknek, akik nem tagjai a német fegyveres erőknek, s a megszállt területen találhatók; 2. mindennemű segítségnyújtást olyan polgári személyeknek, akik a meg nem szállt területre kívánnak szökni; 3. minden információadást a megszállt terület határain kívül lévő személyeknek vagy hatóságoknak, ami kárt okoz a német fegyveres erőknek és a német államnak; 4. mindennemű kapcsolatfelvételt a hadifoglyokkal; 5. a német fegyveres erőknek és parancsnokságuknak mindennemű megsértését; 6. utcai csődületet, röpcédula-terjesztést, nyilvános gyűlések és felvonulások rendezését a német katonai hatóságok előzetes jóváhagyása nélkül, továbbá minden egyéb, németellenes jellegű demonstrációt; 7. a munka beszüntetésére irányuló bujtogatást, a munka rossz szándékú beszüntetését, a sztrájkokat."

A megszálló csapatok parancsnokának 4 tábori parancsnokság és 12 helyi parancsnokság állt volna rendelkezésére; Londonban különleges megerősített parancsnokságot állítottak volna fel. Anglia területére három koncentrációs tábort terveztek. Ily módon a náci megszállás esetén Angliának meglettek volna a maga Auschwitzai és Majdanekjei. Abban az emlékiratban, amelyet 1940. szeptember 9-én állítottak

* Ezt az okmányt a 16. hadsereg törzsében állították össze, megmaradt az archívumaiban, és a Vörös Hadsereg akkor zsákmányolta, amikor ezt a sereget a Baltikumban szétzúzta.

össze a vezérkarban, azt javasolták a csapatoknak, hogy bírósági tárgyalás és ítélet nélkül a helyszínen lőjék le a partizánokat.

Döbbenetes az az alaposság, amellyel a jövendő hadifogoly angoloknak és a koncentrációs táborok további feltételezett lakóinak elhelyezését előkészítették. A Szárazföldi Haderő Főparancsnoksága (OKH) 1940. október 12-én megparancsolta:

„...A tengeri úton érkező angol foglyok számára a kirakodás közelében tranzittáborokat hoznak létre. A táborok szervezése és felszerelése (mindegyikre 10 000 főt számítva) a következőképp megy végbe:

	Kirakodási pont
a) a XXXVII. hadtesttörzsi parancsnokság által:	
Loten tábor (Amszterdamtól 6 km-re délnyugatra)	Amszterdam
Ridderkerk tábor (Rotterdamtól 10 km-re délnyugatra)	Rotterdam
b) Belgium és Észak-Franciaország katonai parancsnoka által:	
Saint Cruz tábor (Bruggétől keletre)	Zeebrugge Blankenberge
Jabbeke tábor (Bruggétől 10 km-re délnyugatra)	Oostende
Soechs tábor (10 km-re Dunkerque-től délnyugatra)	Dunkerque
Odrik tábor (15 km-re Calais-tól délnyugatra)	Calais
Samer tábor (Boulogne-tól 12 km-re délkeletre)	Boulogne

Ha a vidék nem alkalmas, kisebb eltérések megengedhetőek...

II. Az átvétel és a táborok munkája

A franciaországi katonai közigazgatás parancsnoka felel a táborok átvételéért, a foglyok átszállításáért és a táborok munkájáért. Joga van hozzá, hogy parancsokat adjon ki a foglyok ellátásáról, őrizetéről és átszállításáról a Belgiumban és Észak-Franciaországban működő parancsnoknak, valamint a XXXVII. sz. hadtestparancsnokságnak;

egyúttal jelentést tesz az OKH-nak (a 2. szállásmester 1-b osztályának). Biztosítja a táborok őrizetét a munka megkezdésének napjára.

III. A foglyok átvétele és továbbszállítása

A szállítmányok megérkezésekor azok az egységek, amelyek a kirakodókikötőben találhatók, őrcsapatokat jelölnek ki. Az Angliában lévő hadseregek törzseinek azonnal jelentést kell tenniük a foglyok számáról (a megfelelő formában), a célkikötőkről, továbbá a megérkezés időpontjáról. A jelentést a franciaországi csapatok parancsnokának, továbbá az OKH-nak kell megtenni.

Az OKH hadifogoly-hivatala köteles átszállítani a megérkező foglyokat Németországba, és biztosítani az őrizetet az átszállítás idejére...

A főszállásmester nevében
Angelis törzsparancsnok"

Ez az okmány meglehetősen ékesszóló. Csak annyit teszek hozzá: nem „szólalt" volna meg, ha a szovjet–német fronton nem zúzták volna szét a 9. hadsereget, amelynek törzsébe 1940. szeptember 15-én szigorúan titkos parancs érkezett az OKH-tól. A parancsot gondosan befűzték a megfelelő dosszieba, és folytatta útját a 9. hadsereg törzsével, amely nem Brighton és Portsmouth vidékére került, hanem a szovjet csapatokkal vívott ütközetekbe. Amikor pedig a hadsereget Varsó közelében szétverték, a zsákmányolt iratok között meglelték ezt a 2766/40 számú parancsot is...

1940 őszén a 9. hadsereg törzse még a Seelöwe-akcióra készülődött. Mégpedig nemcsak a csapatok, hanem az SS is. Himmler nagy érdeklődést mutatott Anglia iránt. A biztonsági szolgálat (SD) vezetőjévé a megszállt országba Albert Siechs professzort (!), SS-Standartenführert nevezték ki. Előírták neki, hogy „tevékenységét kezdje meg a katonai betöréssel egy időben, hogy a Németországgal szemben ellenséges sok-sok szervezetet és társaságot fedezze fel és likvidálja... Minden eszközzel küzdjön az összes németellenes szervezet, hivatal és ellenzéki csoport ellen... gátolja meg az összes szükséges anyag kivitelét, gyűjtse őket össze, és biztosítsa további felhasználásukat."

Az SS legfőbb vezető szervei más problémákkal is foglalkoztak. 1940. augusztus 26-án az SD III. ügyosztályára érkezett „Az Angliával kapcsolatos tervek" című okmány, amely megvizsgálta ezt a kérdést: hogyan lehetne a leghatékonyabban demonstrálni az angoloknak

azt a tényt, hogy országukat meghódították? A dokumentum összeállítója sajnálta, hogy Londonban nincs olyan jelkép, mint amilyen a nevezetes compiègne-i vasúti kocsi volt, amelyben 1940-ben Franciaország kapitulációját aláírták. „Ezzel szemben – jegyezte meg –, a trafalgari csata óta a Nelson-oszlop Anglia számára a brit tengeri hatalom és világuralom szimbólumává lett. Ha a Nelson-oszlopot Berlinbe vitetjük, ez meglehetősen hatásosan demonstrálná a német győzelmet."

Az SS-csapatok a legkülönfélébb előírásokat kapták – egyeseknek le kellett volna tartóztatniuk az ismert személyiségeket, másoknak Berlinbe kellett volna szállítaniuk a National Gallery és a British Museum által őrzött világhírű remekműveket, megint másoknak el kellett volna kobozniuk a fontos iratokat. „Különleges letartóztatási listát" készítettek elő, amelyben 350 oldalon sorolták fel a letartóztatandó személyeket. Mindegyik év mellett ott állott az útmutatás, hogy az SS birodalmi elhárítása főigazgatóságának melyik osztálya fog foglalkozni a letartóztatottal. Így például Churchillt az SS-felderítés VI. ügyosztálya „A" osztálya 1. részlegének kellett volna átadni, Chamberlaint pedig az SS általános hivatala II. ügyosztálya „D" részlegének.

Tudjuk azonban, hogy a Nelson-oszlop ott maradt a Trafalgar téren, Churchill és Chamberlain nem került az SS kezébe, és a horogkeresztes zászló sem a Westminster Abbeyre (hacsak nem számítják azt az egyetlen napot 1972-ben, amikor a televízió kérésére mégis felkerült, akkor vették fel a „Ha Anglia elesett volna..." című filmet).

Eljött az ideje, hogy választ adjunk arra: miért nem valósult meg a Seelöwe-akció?

Amikor Hitler ingadozni kezdett

Egyes történészek, akik azt a kérdést tanulmányozzák, miért nem valósult meg a Seelöwe-akció, azzal kezdik, hogy 1940 nyári hónapjaiban a német haditengerészeti flotta nem volt képes biztosítani a hadműveletet, és ezenbelül megfelelő csapatkontingenst átdobni a La Manche-on. És valóban, a tengerészeti parancsnokság (OKM) dokumentumai ezt megerősítik. Amikor 1940. július 21-én Hitler jóváhagyta Brauchitsch elképzelését arra vonatkozóan, hogy Angliában negyven Wehrmacht-hadosztály szálljon partra, utasítást adott Rae-

dernek, hogy dolgozza ki a megfelelő tervet a flotta részére. Július 29-én az OKM vezérkarának hadműveleti osztálya arra a következtetésre jutott, hogy a flotta legkorábban szeptember végére állhat készen, és addigra a navigációs körülmények kedvezőtlenekké válnak. Az osztály, amely más tényezőket is figyelembe vett, szükségesnek tartotta, hogy a „Seelöwét" 1941 májusáig elhalassza.

Július 31-én a kérdést újra megvizsgálták Hitlernél. Igaz, Raeder nem szánta rá magát, hogy közvetlenül azt tanácsolja a Führernek, hogy halassza az inváziót a következő évre; belement 1940 szeptemberébe, de csak azzal a feltétellel, ha a Luftwaffe uralkodik a levegőben. Ezzel együtt azonban az admirális látta annak veszélyes következményeit, ha a kereskedelmi flotta jelentős részét a deszant átszállítására adják át. Maga Raeder később úgy vélte, hogy mindez oda vezetett, hogy Hitler ingadozni kezdett. Kettős döntést hoztak: a partraszállás időpontjának szeptember 25-ét tekintik, de csak meghatározott feltételek mellett: tisztázni kell a helyzetet a szárazföldi erők szempontjából, és a nyolc-tíz napig tartó, Anglia elleni légitámadásnak sikerrel kell végződnie.

Fordítsuk figyelmünket erre a két feltételre, amelyek a július 31-i tanácskozás során bukkantak fel. Először beszéljünk a „légitámadásról".

Hitler különleges reményeket fűzött a Luftwaffe Anglia-ellenes tevékenységéhez, olyannyira, hogy abban bízott, „Anglia szétzúzása elérhető partraszállás nélkül is" (ezt mondta Raedernek szeptember 6-án). A légitámadás fő híve érthetően Göring volt, az a Göring, aki csupán egy évvel korábban az angol megbízottakkal tárgyalva önmagát Anglia legjobb barátjának, békeszerzőnek tüntette fel.

Göring már július 21-én összegyűjtötte Karinhallban a Luftwaffe tábornokait, és kijelentette, hogy elmúlt a kikötőkre és ipari létesítményekre mért különálló csapások ideje (ezt a hitlerista főnökök körében úgy nevezték, hogy „Anglia tyúkszemére lépünk"). Augusztus 13. lett a „Sas napja" – így nevezték a London külvárosaira és főként az angol légierőre mérendő csapást. Ez azonban Göringnek csupán nagy veszteségeket hozott. 45 repülőgépet vesztett, miközben az angol légierő 13-at. A Göringnél tartott viharos tanácskozás után úgy döntöttek, hogy megváltoztatják a harci taktikát, és a csapást augusztus 16-án megismétlik. Ezúttal a hadműveletben részt vett mind a három Nyugat-Európában állomásozó légiflotta. A veszteségek: a Luftwaffénál 45

gép, az angoloknál 21; egy nappal később 77, illetve 21. A rossz időjárás félbeszakította a párviadalt.

Ebben az időben Göring törzsében megvitatták azt a kérdést, hogyan lehetne minél gyorsabban elérni Anglia demoralizálódását. Jeschoneck tábornok, a légierő vezérkari főnöke erőteljesen követelte, hogy kezdjék meg London és más lakott települések bombázását. Göring úgy vélte, hogy ennél fontosabb az angol légierő megsemmisítése, de a szeptember 4-i, Hitlerrel folytatott megbeszélés után összegyűjtötte tábornokait, és ezt a kérdést tette fel nekik: „Mikor bombázzuk Londont?" Még azon a napon elhatározták, hogy megkezdik az összes angliai objektumok éjszakai bombázását. Göring szeptember 5-én közölte, hogy „személyesen magára vállalja a légierő vezetését az Anglia ellen vívott harcban". Még azon az estén a németek bombázták a londoni dokkokat. Szeptember 7-én 300 bombázó és 600 vadászgép vonult a város ellen. Ezt a napot Göring sikerültnek tartotta. A legnagyobb rohamra szeptember 15-én került sor – három légiflotta vett részt benne, de a veszteségek is érzékenyek voltak (60 német repülőgép). Ez volt a Brit-szigetek fölötti harcok fordulópontja, ami nem vezetett sem az ország demoralizálódásához, sem az angol légierő szétzúzásához.

Természetesen mindennek megvannak a maga méretei, amelyekről nem kell megfeledkezni. 1978-ban, „az Angliáért folytatott csata" 38. évfordulójára (gyakran nevezik így a nyugati sajtóban az 1940. augusztusi–szeptemberi légi harcokat) Londonban megjelent Allennek, a brit légierő ezredesének könyve. Allen a háború éveiben az egyik repülőezred parancsnoka volt, a Brit Birodalom legmagasabb kitüntetéseinek lovagja. Allen nagyon óvatosan értékelt. Először is, óvott „az Angliáért folytatott csata" kifejezéssel való visszaéléstől. Erre a csatára, írta Allen, akkor került volna sor, ha a Wehrmacht partra szállt volna a Brit-szigeteken. Csak akkor lehetett volna szó a brit légierő megsemmisítéséről (mert ilyesmi csak a repülőterek és bázisok elfoglalása esetén lehetséges). Ám angol földön egyetlen német katona sem bukkant fel, és a Királyi Légierő minden vesztesége mellett megőrizte bázisait.

Allen így folytatta: nagyon óvatosnak kell lenni a legfelső fokok használatában, különösen ha emlékezünk a szovjet légierő és a Luftwaffe elkeseredett harcaira a sztálingrádi csata idején. „Meg kell őrizni

a távlat érzékelését, ha a történelem felett ítélkezünk" – jegyzi meg Allen.

Ismétlem: jómagam nem kezdtem volna összehasonlítani az Anglia fölötti légi tevékenységet a szovjet–német fronton lezajlott légi csatákkal, félve, nehogy megsértsem az angolok nemzeti érzését. Ám Longmate és Allen megengedte ezt magának, és nehéz volna őket nem követni.

Most pedig térjünk rá a döntő kérdésre: a „Seelöwe" rendelkezésére álló szárazföldi erők kérdésére.

Mit jelentett Hitlernek az a követelése, hogy „tisztázni kell a helyzetet a szárazföldi erők szempontjából"? Erre a kérdésre a választ éppen azon szárazföldi erők vezérkari főnökének naplójában találjuk meg, amelyek „a helyzet tisztázására vártak". Miután július 31-én Raeder eltávozott Hitler bajorországi rezidenciájából, Hitler éppen ezen a napon fejtette ki Halder előtt új hadműveletének – a Szovjetunió megtámadásának – részletes programját. Halder fennmaradt feljegyzése olyannyira ékesen szól, hogy a legfőbb részleteket idézzük belőle:

„A Führer:

Aláhúzta, hogy szkeptikusan viseltetik a technikai lehetőségek iránt (a deszanthadművelet megvalósítása)...

...Amikor döntést hozunk, figyelembe kell vennünk, hogy sohasem szabad hiába kockáztatnunk.

Feltételezés. Nem fogunk Angliára rátámadni, hanem eloszlatjuk azokat az illúziókat, amelyek Angliának erőt adnak az ellenálláshoz. Akkor remélhetjük Anglia álláspontjának megváltozását. A háborút önmagában véve megnyertük. Franciaország levált a »brit oroszlánról«. Olaszország leköti a brit csapatokat. A víz alatti és a légi ütközet eldöntheti az egész háború kimenetelét, de ez egy-két évig tarthat.

Anglia Oroszországban és Amerikában reménykedik. Ha Oroszország összeomlik, Amerika nem segíti majd Angliát, mivel Oroszország szétzúzása következtében Kelet-Ázsiában megnövekszik a Japán felől fenyegető veszély.

Oroszország – Anglia és Amerika Japán-ellenes kardja. Japán felől Angliára kedvezőtlen szelek fújnak. A japánoknak... megvan a maguk terve, amelynek megfelelően Oroszországot még a háború vége előtt fel kell számolni... Anglia különösen számít Oroszországra...

Ha Oroszországot szétzúzzuk, Anglia elveszíti utolsó reménységét. Akkor Európában és a Balkánon Németország lesz az úr.

A következtetés. Ezzel a megfontolással összhangban Oroszországot fel kell számolni. A határidő – 1941 tavasza.

Minél előbb zúzzuk szét Oroszországot, annál jobb."

Halder feljegyzései kissé kaotikusak, de jól tudta, miről van szó. Még júniusban megkapta a Führertől a feladatot, hogy készítse elő azt a hadműveletet, amely később a „Barbarossa" nevet kapta. És ha Jodl június 30-án még csak átadta a „Seelöwe" előkészítésének gondolatát Hitlernek, akkor öt nappal korábban, június 25-én Haldert megbízták, hogy készítse elő a Szovjetunió megtámadásának vezérkari kidolgozását. A két terv gyakorlatilag egymással párhuzamosan készült. Hitler és a vezérkar tudta, hogy az egyik kizárja a másikat.

Vegyük például a rendelkezésre álló erők problémáját. A Barbarossa megvalósításához már az első szakaszban 100–140 hadosztályt terveztek. Ez a szám később 153-ra nőtt, miközben az egész Wehrmachtnak 200 hadosztálya volt. Ez azt jelentette, hogy *az összes harcképes hadosztályt* Keletre kellett irányítani. Ebben a helyzetben már szó sem lehetett róla, hogy Anglia részére kiemeljenek 30–40 első osztályú hadosztályt (márpedig ezt tervezték). Az OKH csakhamar 10–13-ra csökkentette a partra szálló hadosztályok számát. Ez pedig kudarcra kárhoztatta a hadműveletet, minthogy Berlinben úgy vélték: Angliának 37 hadosztálya van, közülük 12 harckészültségben.

Nem meglepő, hogy amikor szeptember 22-én az OKH térképen lejátszotta a háborút a hadtestparancsnokok részvételével, az eredmény kevéssé kielégítőnek bizonyult. Három nap múlva a játékot Brauchitsch és Halder részvételével megismételték. Az egyik résztvevő feljegyzése szerint „Halder búcsúbeszédet mondott. A »Seelöwét« eltemették."

Ez azonban csupán a probléma tisztán katonai vonatkozása – volt katonapolitikai oldala is. Erről szólva Friedrich Paulus táborszernagy a háború után írott emlékezéseiben megjegyezte: „Nem késztette-e Hitlert az a szándéka, hogy Oroszország ellen támad, az Anglia elleni hadműveletről való lemondásra? Ha már az Anglia elleni deszanthadművelet önmagában véve szintén kockázattal járt, ezt követően nem lehetett előre látni, hány napig tart majd a harc Londonért és a Brit-szigetekért a deszant sikeres partraszállása után, és a német hadsereg mekkora erőit fogyasztja el és köti le. Ezenkívül Hitler nem volt biztos abban, hogy össze tudja-e az Oroszország megtámadásához szükséges erőket gyűjteni. Ám a deszanthadművelet kudarca esetén

már a tekintélyveszteség is olyan jelentős következményekkel járt volna, hogy Hitler attól félt, többé nem tud összegyűjteni megfelelő számú szövetségest Szovjet-Oroszország megtámadásához."

Ez okozta tehát Hitlernek és legközelebbi katonai tanácsadóinak első pillantásra meglepő bizonytalanságát akkor, amikor dönteniük kellett a „Seelöwéről". És valóban, eleinte (július 31-én) a hadművelet végrehajtását attól tették függővé, hogy „tisztázni kell a szárazföldi csapatok" és a légierő „problémáját". Augusztus 14-én az OKW feltette az „elméleti kérdést", miszerint a hadműveletet át kell tenni a következő évre, és Hitler elvben nem ellenkezett. A hadműveletet először feltételesen szeptember 15-ére tűzték ki. Augusztus 30-án elhalasztották szeptember 20-ára, majd 1940. szeptember 24-ére. Végül szeptember 14-én a legfelső tábornoki karral tartott tanácskozásán Hitler kijelentette, hogy helytelen volna a hadműveletről általában lemondani, de szeptember 27-ig el kell halasztani. Szeptember 17-én pedig „bizonytalan időre" elhalasztották a partraszállásra szóló parancs „kiadását" (ahogyan a haditengerészeti flotta vezérkarának hadműveleti naplójában feljegyezték).

Ettől kezdve Hitler főhadiszállása megértette, hogy a betörésre nem kerül sor. Október 12-én az OKW parancsot adott ki, amelynek tartalma több mint egyértelmű volt. „A Führer döntést hozott arról, hogy az Angliában való partraszállás előkészületei a jelen pillanattól fogva a jövő év tavaszáig csupán az Angliára gyakorolt politikai és katonai nyomás eszközeként maradjanak meg."

Vajon szerepet játszott-e abban, hogy Németország lemondott a „Seelöwéről", az a körülmény, hogy a „titkos háború" frontján a hitlerista megbízottak 1939–1940-ben nem tudtak lényeges eredményeket elérni (erre még kitérünk), és nem tudták benyújtani a birodalmi kancelláriába a diadalmas jelentést, hogy Anglia frontot változtat, és Németország szövetségese kíván lenni a kommunistaellenes hadjáratban? Láttuk, hogy milyen objektív és szubjektív akadályok gördültek ez elé a veszélyes elgondolás elé már azelőtt, hogy Anglia belépett a háborúba. Ezek az akadályok nem csökkentek, s azután, hogy Churchill hatalomra került, megnőttek.

Rögzíteni kell a titkos kapcsolatok menetében bekövetkezett fontos változást. Míg 1939 nyarán–őszén a kezdeményezés főként angol részről indult ki (Wilson, Ashton-Gwatkin, Hudson stb.), most már a német megbízottak kezdeményeztek. És a másik: míg akkor az alkut

Hitler utasította vissza, most Londonból jött az elutasítás. Már nem Chamberlain és az ő „müncheni klikkje" döntött, hanem Churchill, az angol polgárság másik frakciójának a képviselője, aki megértette azt a teljes veszélyt, amely Angliát fenyegette. Churchill természetesen hajlandó volt nyitva hagyni a Berlinnel való titkos kapcsolatok csatornáját. Számára azonban más volt a fontos: a harc a német imperializmussal, amely valóságosan fenyegette a Brit Birodalom helyzetét a világban. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy az angol–német kapcsolatok nem szűntek meg 1940 ősze után sem, megállapíthatjuk, hogy a bárminő érzékelhető eredmények elmaradása 1940 őszére csupán egyike volt azoknak a kiegészítő tényezőknek, amelyek a „Seelöwéről" való lemondást befolyásolták.

A „Seelöwe" vége

Miután Hitler 1940. szeptember 17-én nem volt hajlandó meghatározni az időpontot, amikor döntést hoz az angliai partraszállás napjáról, a hadművelet sorsa gyakorlatilag eldőlt. Október 12-én az OKW utasításában hivatalosan áttették 1941 tavaszára, és előírták a haderőnemeknek, hogy álljanak készen erre az időpontra. Ám a legfelső parancsnokok számára világos volt, hogy az ilyesfajta megfogalmazások csupán álcázzák a valóságos, lemondó döntést. Hitler mellesleg a „szövetségeseivel" tárgyalva nem árulta el igazi szándékait. Így például október 4-én azt mondta Mussolininak, hogy csupán a rossz időjárás miatt tekintett el az inváziótól...

Igaz, a Seelöwe-hadművelet még folytatta irattári létezését. Folytatódtak a vezérkari játékok. November 5-én az OKW parancsot kapott, hogy dolgozza ki a hadvezetés általános elveit a következő évre. Az új, 18. számú utasításba belefoglalták a „Seelöwét" is, de nem az első helyen. Ez bizonyos fokig megzavarta a vezérkarok munkáját: így például Adolf Heusinger ezredes, a vezérkar hadműveleti osztályának vezetője panaszkodott amiatt, hogy Nyugatról Keletre viszik azokat a hadosztályokat, amelyeket eleinte az angliai betöréshez szántak. A csapatokat valóban átdobták, és 1941. január 10-én az OKW kénytelen volt hivatalosan megparancsolni: szüntessék be az összes előkészületet a „Seelöwére". Január 16-án Halder úgy rendelkezett, hogy a szárazföldi erők állítsák le a hadművelet vezérkaroknál történő kidolgozását. Amikor pedig Hitlernek óvatosan célzást tettek arra, hogy

a Wehrmacht számára talán előnyösebb a „Seelöwe", a Führer kategorikusan elvetett mindent, ami zavarhatta volna a „Barbarossa" előkészítését. Csupán dezinformáló akciókat engedélyezett Nyugaton, amelyek egészen 1941. június 21-ig folytatódtak.

Alighanem ez volt a „Seelöwe" utolsó és egyetlen sikere. Angliában beugrottak a dezinformálásnak, és a betörést sokáig reális fenyegetésnek tartották. Valamiféle „sosem látott szörnyűséges betörésről" beszéltek. Ez a veszély azonban valójában már elmúlt. 1941. június 22-én egy másik betörés kezdődött, amely az egész második világháború menetét megváltoztatta. A csapás a Szovjetunióra zúdult, amely fogadta azt.

Az elmondottakat már csak azzal egészítem ki, hogy 1942. február 3-án Németország Haditengerészeti Főparancsnokságán hirtelen észbe kaptak: elfelejtették törölni a „Seelöwére" vonatkozó parancsot. Hitler engedélyt adott a megfelelő utasítás kiadására. Az összes iratot összegyűjtötték, ládákba rakták, és elküldték Potsdamba, a Birodalmi Katonai Levéltárba. Ott találták meg őket a Berlinbe érkező szovjet katonák.

Repülés májusban

Sok év múltán

Egy májusi reggel... Nem 1941. május 10. reggelén, amelyről részletesen beszámolok majd a könyv következő oldalain, hanem 1975-ben egy májusi reggelen elindultam a bonni Bristol Szálloda épülete felé, amely nincs messze a főpályaudvartól. Ezt a szállodát a hetvenes évek elején építették, amikor divatossá váltak a sötét, csaknem fekete épületsíkok. Nem a szürke beton, hanem fém választja el az ablakok hosszú sorait, üvegük füstszínű, csaknem átlátszatlan, kívülről tükörszerűeknek tűnnek, ám elegendő fényt engednek át. Ez az itteni építészet „utolsó szava", bár a szálloda hangsúlyozott modernsége kevéssé harmonizál a kölni választófejedelmeknek a közelben lévő elegáns palotájával és azokkal a lakónegyedekkel, melyeket a tizenkilencedik század végén–a huszadik század elején építettek.

1975. május 6-án reggel éppen ebbe a szupermodern és arisztokratikus szállodába hívták össze azt a sajtókonferenciát, amely a második világháború befejezésének küszöbönálló 30. évfordulójával állt kapcsolatban. Ám ez a kapcsolat, enyhén szólva, igencsak sajátos volt, mivel annak az évfordulóját, hogy Európa megszabadult a hitlerizmustól, a sajtókonferencia szervezői arra szándékozták felhasználni, hogy felléphessenek Rudolf Hessnek, az egyik legfőbb háborús bűnösnek, a Führer egykori „helyettesének" a védelmében.

Néhány kollégámmal együtt beléptem a Bristol puha szőnyegekkel borított előcsarnokába. Az ismerős szállodaportás jó előre figyelmeztetett: „Önök nyilvánvalóan a sajtókonferenciára jöttek. Legyenek szívesek lemenni a lépcsőn, aztán jobbra." Gyorsan megtaláltuk azt a termet, amelyben a „Hess kiszabadítására létrehozott bizottságnak" kellett sajtókonferenciát tartania. A terem nem volt tele: a sajtó részére szolgáló asztaloknál öt-hat ember ült, ugyanakkor hátul három széksor állt a bizottság meghívott tagjai számára. Nem kellett hozzá különösebb fantázia vagy arcmemória, hogy meghatározzuk, kiket hívtak meg – úgy tűnt, mintha Borisz Jefimov és a Kukrinyikszi-együttes

antifasiszta karikatúráinak összes „hőse" összegyűlt volna itt. Csak a horogkeresztes karszalag és az SS-hajtóka hiányzott.

Mindannyian megkaptuk a részletes dokumentációt a „Hess-ügyről", és néhány perc múlva következtek a szóbeli kommentárok. Ketten mondták el: egy ősz úr és egy fiatalabb úr. Az előbbi nem volt más, mint dr. Ewald Bucher, az NSZK egykori igazságügy-minisztere, az utóbbi pedig Wolf-Rüdiger volt, Rudolf Hess fia.

Előbb Bucher beszélt. Közölte az összegyűltekkel, hogy a néhány évvel korábban alapított bizottságnak mintegy kétezer tagja van. Korábban Sachsenheimer nyugalmazott tábornok állt az élén, most pedig ő maga, Bucher vállalta ezt a feladatot. A bizottság mindenekelőtt aláírásokat gyűjt az egész világon Hess kiszabadítása érdekében; már mintegy 200 000 aláírást gyűjtöttek. A bizottság célja „a humanizmus megnyilvánulása" Hess iránt, s ennek éppen a háború befejezésének évfordulóján kell bekövetkeznie. Bucher után az ifjabb Hess szólalt fel. Ezt követően kérdésekre és válaszokra került sor. Idézem, amit feljegyeztem:

„– Elismerte-e Hess a bűnösségét?

– Nem. A nürnbergi ítéletet a német jogászok vitatják, ezért Hessnek nincs oka rá, hogy bűnösnek nyilvánítsa magát.

– Úgy véli-e Hess, hogy bűncselekményeket követett el?

– A spandaui börtönben tilos politikai kijelentéseket tennie. Csak akkor mondhat bármit is, ha kiengedik...

– Milyen állapotban van Hess?

– Jó állapotban. Nemrég meglátogattam.

– Mit gondol majd az édesapja, ha 1975. május 8-án megkegyelmeznek neki?

– Úgy véli, hogy a »megkegyelmezés« terminusban benne foglaltatik az ítélet elismerése. Ezért kétlem, hogy elfogadja a kegyelmet.

– És akkor mi lesz?

– Önkéntesen ott marad a börtönben.

– És önöknek mi a véleményük a nürnbergi törvényszékről?

– Mi nem foglalkozunk ezzel, minthogy vitatott kérdés. A mi feladatunk – a humanitás megőrzése.

– Nem gondolja-e, hogy Hess kiszabadítását az újnáci pártok kihasználhatják?

– Mi pártonkívüliek vagyunk, és csupán az emberiesség elveiről gondoskodunk..."

A konferencia után is volt rá módom, hogy találkozzam „a humanizmus eme védelmezőinek" tevékenységével és annak szomorú gyümölcseivel. Így például 1975. május 9-én egész Bonnt teleragasztották fekete plakátokkal, amelyek börtönrácsot ábrázoltak, és azt a felhívást, hogy szabadítsák ki „a Führer helyettesét". A TU–144-es szovjet repülőgép 1973. évi tragikus párizsi katasztrófája után több párizsi szerkesztőségbe levelek érkeztek egy bizonyos „Rudolf Hess kiszabadításáért küzdő akcióbizottságtól", amelyben közölték, hogy éppen ez a bizottság hajtott végre diverziót a szovjet repülőgép ellen. Bonnban, Londonban vagy New Yorkban rendszeresen hallatják hangjukat egyes „bizottságok", amelyek követelik Hess kiszabadítását, „ártatlan áldozatnak" és „békeharcosnak" minősítve őt. Magam is kaptam egyszer egy levelezőlapot, amelyben a „Rudolf Hesst segítő szervezet" kéri a *Novoje Vremja* szovjet folyóiratot, hogy lépjen fel Hess kiszabadítása érdekében... „Rudolf Hess be akarta fejezni a háborút – ezért vajon Spandauban kell meghalnia?" – kérdezték szónokian a felhívás szerzői. 1978 májusában ismét teleragasztották a bonni házakat plakátjaikkal. 1979-ben Hess érdekében még a spandaui börtön egykori amerikai parancsnoka is fellépett!

A nyugatnémet reakció számára Hess sajátos jelkép. „Az új európai rendért" küzdő újsütetű harcosok számára nagyon kényelmes spanyolfal: mi, mondják ők, a humanitás hívei vagyunk, azért harcolunk, hogy együtt érezzenek velünk azért az emberért, aki 1941 óta nem látta szülőházát...

Ezt a vonalat nemcsak a Nemzeti Demokrata Párt alacsony példányszámú sajtója és a botrányos hírnévre szert tett *Deutsche National Zeitung*, ez a Münchenben néhány tízezer példányban megjelenő újnáci lap erőlteti. Hessről fáradhatatlanul gondoskodik Axel Springer úr sajtója, mindenekelőtt a *Bild Zeitung*, amely sok millió példányban mérgezi naponta az „átlagos németek" lelkét. A Springer-sajtó gondosan reagál Hessék minden családi ünnepére, a „7. számú cella" foglyának legkisebb rosszullétére, nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy befeketítse a börtönhatóságokat, mindenekelőtt a szovjet őrséget (Spandauban havonta váltja egymást a négy megszálló hatalom őrsége). Rendszeresen közlik a szánakozó olvasói leveleket, amelyek arra szólítják fel az NSZK kormányát, hogy „járjon közbe" Hessért, és egyúttal, mintegy mellékesen, azt is kijelentik, hogy ideje

volna már, hogy a harmadik birodalom vezetőit ne tartsák pokolfajzatoknak.

Ám korántsem ez a porhintés a fő feladata Hess „védelmezőinek". Más hangulatok jelentkeznek a háborút követő években a szélsőjobboldali csoportocskák számtalan dokumentumában, beszédeiben és tetteiben. Ezek a csoportok létrejönnek, eltűnnek, majd újra felbukkannak a Szövetségi Köztársaságban. És Rudolf Hessnek ehhez a fő feladathoz közvetlenül köze van, mint a harmadik birodalom egyetlen életben maradt „vezető személyiségének".

Vajon nem fejezte-e be szégyenletes létezését a harmadik birodalom 1945. május 8-án? Az egész világ számára befejezte, de mondjuk Manfred Röder számára nem. Erről győződhettem meg, amikor 1975 őszén Bonnban az egyik televíziós adásban ilyen mondatokat hallhattam:

„...Az emberiség számára áldás lett volna, ha a nemzetiszocialista Németország megnyeri a háborút..."

„...Butaság volna tagadni, hogy Hitler zseni..."

Ezek a szavak olyannyira szentségtörésként hatottak, hogy nem akartam elhinni, hogy napjainkban, az NSZK televíziós képernyőjéről elhangozhatnak! Amikor az adás véget ért, nyomban felhívtam a nyugatnémet televízió kölni szerkesztőségét. Az a munkatárs, aki a telefont felvette, éppen ennek az adásnak volt a szerkesztője. Beszélgetésünkből kiderült, hogy 1975. november 17-én a *Monitor* című televíziós folyóirat szerkesztői egyik adásukat az NSZK-ban jelentkező újnáci veszedelemnek kívánták szentelni. E célból megkeresték néhány újonnan keletkezett fasiszta érzelmű csoport személyiségeit. Némelyek megtagadták, hogy bármit is mondjanak magukról, mások bőbeszédűek voltak. Így aztán tisztázódott, hogy az idézett mondatok közül az elsőt Manfred Röder ügyvéd mondta, az úgynevezett „Német hazafias kezdeményezés" feje. A másodikat Karl-Heinz Hoffmann mondotta, a Nürnberg közelében tevékenykedő félkatonai ifjúsági szervezet vezetője.

A *Monitor* szerkesztői, kommentálva az adást, megemlítették, hogy az ilyesfajta csoportok tevékenységéről „a széles közvélemény mindmáig meglehetősen keveset tud". Ez így is van. Az NSZK hivatalos körei szívesebben térnek ki egy másik témára – arra, hogy a Szövetségi Köztársaság leküzdötte a náci múlt súlyos örökségét. Különösen a második világháború befejezésének 30. évfordulóján emelték ezt ki.

De vajon lekerült-e a napirendről az a téma, amelyre Manfred Röder és sokan mások emlékeztetnek?

Röder nem volt tagja a náci pártnak. Mindössze tizenhat éves volt, amikor a harmadik birodalom széthullott. Iskolás fiú volt, méghozzá hívő. A háború után belépett a Kereszténydemokrata Unióba. Ezt követően egy Christophersen nevű agronómus térítette meg az „igaz útra" – ő állítólag az auschwitzi koncentrációs tábor tisztviselője volt. Ez a tanító azt mondta Rödernek, hogy „a gázkamrákat kitalálták". Röder elindult az öreg náci útján. Ő maga addigra ügyvéd lett Bensheim városában, és úgy határozott, hogy megteremti saját szervezetét „Német hazafias kezdeményezés" néven.

Röder célja – a harmadik birodalom feltámasztása, se több, se kevesebb! Elvet mindenféle parlamenti demokráciát. Céljai elérése érdekében szükségesnek tartja erő alkalmazását. Röder eszményképe a háborús bűnös Rudolf Hess, akinek kiszabadításáért küzd. Bocsánat a szóért, ez tehát az ő elmélete. És a gyakorlata? Pogromakciók az antifasiszták ellen, náci rokonszenvtüntetések a bírósági termekben. Híveit Röder abban a 170 000 márkáért vásárolt épületben neveli, amely a „Birodalmi vendégfogadó" nevet viseli.

Az a legérdekesebb, hogy Röder fasiszta csoportjának az NSZK-ban hosszú időn keresztül hivatalosan ez volt a státusa: „támogatást érdemlő szervezet". Ez azt jelenti, hogy a városi hatóságok segélyben részesítették. Az ügyvédek helyi kamarája egyáltalán nem reagált a fáradhatatlan náci felháborító viselkedésére, és nem szándékozott őt testületéből kizárni. A demokratikus szervezetek és egyes polgárok több mint ötven keresetet nyújtottak be Röder ellen, de a bíróságok nem siettek ezeket megvizsgálni. Csak 1982-ben került rács mögé.

Ugyanilyen sokáig nem lehetett véget vetni azon ember tevékenységének sem, aki Hitlert „zseninek" tartja. Amikor ismeretessé vált, hogy Karl-Heinz Hoffmann „Almoshof" nevű birtokán katonai kiképzésben részesíti a fiatalokat, és növendékeibe náci nézeteket olt, az NSZK minden újságja felháborodott. Bár a nürnbergi bíró elismerte, hogy Hoffmann „fasiszta irányba" neveli suhancait, a vádlottat felmentették. Ily módon megkapta tevékenysége hivatalos jóváhagyását, és hosszú időn keresztül akadálytalanul folytatta a „katonai kiképzést".

Hoffman szervezete mögött aligha marad el „A német katonák harci szövetsége" (KDS), amelynek főhadiszállása Frankfurt am Mainban

található. A KDS egyik híve ugyanabban a televíziós adásban kihirdette: „Minden eszmefuttatás a háború kirobbantásában való bűnösségről, a gázkamrákról – hazugság. Német földön sohasem voltak koncentrációs táborok, sem pedig gázkamrák." Megemlítjük, hogy a KDS-ben sok a fiatal, és a legifjabb – tizenöt éves.

Most pedig álljon itt a televíziós riporter és az újfasiszta csoport vezetőjének beszélgetése (eredeti szöveg). A riportalanyt Wolf Dieter Eckhartnak hívják, ifjú újfasiszta, „Az NSDAP barátai hamburgi körének" a vezetője.

„*Kérdés:* Hogyan határozza meg pártjának céljait?

Válasz: Céljainkat kifejti az NSDAP programja, amit bármelyik történelemtankönyvben elolvashatnak.

Kérdés: Ez tehát Adolf Hitler programja?

Válasz: Igen, ez Hitler programja.

Kérdés: Kit tart ön személy szerint a harmadik birodalom legerőteljesebb és legnagyobb hatású személyiségének?

Válasz: Kétségkívül Adolf Hitlert.

Kérdés: És miért tartja eszményképének?

Válasz. Azért, mert Hitler Németországért harcolt."

Hogyan lesz valaki újnácivá a mai NSZK-ban? 1982. június 11-én a *Zeit* hamburgi hetilap megjelentette Rudolf Hess egyik mai hódolójának beszámolóját. Az illető huszonhárom éves, a Stefan Salge álnevet használta, és beleegyezett, hogy megossza „emlékezéseit" az olvasókkal. Íme, néhány részlet:

„...Tulajdonképpen mindig köztörvényes bűnöző voltam. Első ízben tizenegy éves koromban loptam. Mindig vonzott a könnyű élet, a pénz, a kaland...

Az NDP-vel* 1967-ben teremtettem először kapcsolatot a parlamenti választások idején. Elmentem az NDP egyik összejövetelére. »Az ifjú nemzeti demokraták«** egy pincét béreltek városunkban: piszkos szoba, a falakon fekete-fehér-vörös zászlók, plakátok, gumibotok. Kitűnő szervezés, férfias szellem jellemezte szervezetüket. A gyűlés után kivonultunk az utcára, és elkezdtük letépni a Német Kommunista Párt plakátjait. Ez tetszett nekem...

...Egy egész éven át voltam tagja »Az ifjú nemzeti demokraták«

* Az NSZK-ban legálisan létező újnáci Nemzeti Demokrata Párt.

** Az NDP ifjúsági szervezete.

szervezetének. Hamarosan azonban hallottam egy igazi nemzetiszocialista pártról. 1976-ban jelentek meg első plakátjai, melyek Amerikából érkeztek.

...Ez a Harry Lawk Nebraska államban, Lincolnban él. Ő adja ki a *Harci kiáltás* című folyóiratot. Írni lehet neki, és megkapjuk az NSDAP tagkönyvét. Lehet címkéket, plakátokat vagy más propagandaanyagot is rendelni. Amikor az USA-ból megérkezik az első küldemény, szám áll rajta. Biztonsági okokból a következő alkalommal elég ezt a számot említeni...

...Az NDP-t meguntam. Mi radikálisabbak voltunk, és nyíltan náciknak neveztük magunkat. Az illegális munkát érdekesebbnek találtuk, mint azt, amit az NDP-ben végeztünk...

...Amikor a nácizmuson gondolkodtam, elsősorban a kiemelkedő személyiségek jutottak az eszembe: Hitler, az ő mozgalma, a bátor német katonák rettenthetetlensége, barátsága. Az iskolában semmit sem tudtam meg a nemzetiszocializmusról...

...A nürnbergi per egy rakás hazugság. A vádlottakat ott gyakran megkínozták...

...Amikor »az élettér kiszélesítéséről« volt szó, Németország csupán azokat a területeket kívánta visszaszerezni, amelyeket tőle igazságtalanul elvettek...

...Aztán bombákkal foglalkoztunk. Három bombánk volt. Egyet átadtunk a flensburgi náciknak, hogy támadják meg a *Flensburger Nachrichten* című újságot. A másodikat Michael Kühnen* kapta meg. A harmadikat én és barátaim kaptuk, és elutaztunk Peinébe... Az 1977. október 21-ére virradó éjszaka elhelyeztük a bombát a bíróság épületében... Aztán a *Bild Zeitung* kijelentette, hogy a robbanás »baloldali terroristák műve«. Nagyon megörültünk. Otte, a barátom ezt mondta: minél több terrorista akciót varrnak a baloldaliak nyakába, annál többen követelik majd, hogy teremtsenek rendet államunkban. Az elv egyszerű: amikor úrrá lesz a káosz, erős kézre van szükség...

...Hitler előtt ma is meghajolok. A jelenlegi vezetők nem tetszenek nekem. No persze, Franz Josef Strauss rokonszenves, rá szavaztam... Ideje, hogy abbahagyjuk a Kelettel való szívélyeskedést. Annak a híve vagyok, hogy a Nyugat teremtsen kemény frontot a Kelet ellen..."

„Stefan Salge" kinyilatkoztatásai magukért beszélnek. Mellesleg

* Az ANS nevű újnáci szervezet főnöke.

gyakran említette Hoffmann és Röder nevét. A Röder, Hoffmann és Eckhart szervezeteihez hasonló csoportok és csoportocskák elvetik a nürnbergi törvényszék igazságos ítéletét, nem tartják törvényszerűnek a nácizmus összeomlását. Hitlernek és a harmadik birodalomnak a hódolói, s ezt nem csupán szavakkal, hanem tettekkel is igazolják.

„...1945. május 23-án az utolsó német kormányt törvénytelenül és sértően letartóztatták. Ezzel a német népet megfosztották jogszerű, maga választotta vezetőitől... Mi ebbe nem nyugszunk bele. A birodalmi kormány sohasem mondott le! A német Reich nem pusztult el! A német Reich – mi vagyunk! Követeljük a jog helyreállítását!" Ezek a mondatok abban a röpcédulában szerepelnek, amelyet Röder és szervezete annak a napnak a 30. évfordulójára tett közzé, amikor a szövetségesek Flensburgban letartóztatták az úgynevezett „Dönitz-kormányt". Röder azon a napon felvonulást szervezett a városban, amelynek résztvevőivel közölték: „Vannak röpiratok Hess védelmében A–4-es, A–5-ös és A–6-os méretben (a levelezőlap formátuma), továbbá 1. és 2. formátumú plakátok."

Röder tehát síkraszállt Hessért is, a „Dönitz-kormányért" is. Ám a Reich nem csupán Rudolf Hess és Manfred Röder számára folytatja síron túli létét. A Wehrmacht összeomlásának 30. évfordulóján a bonni Bundestag folyosóin kaptam egy iratot a CDU/CSU frakciójának bélyegzőjével. Ebben a frakció egyik vezető személyiségének aláírásával egy „magyarázat" volt található, amelyet az NSZK egész sajtójának címeztek. Mit próbáltak megmagyarázni a világnak a kereszténydemokrata frakció urai? Íme, az irat címe: „1945-ben csupán a Wehrmacht adta meg magát, nem pedig a német állam."

Tehát a láncolat Hess-szel és Röderrel kezdődik, de tovább terjed, egészen az NSZK igen befolyásos, reakciós köreiig. Ezek a körülmények politikai aktualitást adnak az olyan, látszólag rég elfeledett figurának, mint Hess, továbbá olyan régi történelmi eseménynek is, mint az ő 1941. május 10-i angliai repülése, amelyre a második világháború kellős közepén került sor, nem sokkal azelőtt, hogy a hitlerista Németország megtámadta a Szovjetuniót. A repülés körül mindmáig elkeseredett viták folynak, újabb és újabb tanúságtételek jelennek meg. Azt a kijelentést, miszerint Hess „be akarta fejezni a háborút", nem csupán az újnácik ismételgetik, hanem sok NSZK-beli befolyásos politikus, valamint tekintélyes nyugati történészek is. Propagálnak más változatokat is, amelyekben a harmadik birodalom főnökei a békecsinálók szerepében lépnek fel.

Maga Hess aligha tételezte volna fel, hogy személye ilyen elkeseredett viták tárgya lesz. Meglehetősen jómódú német kereskedőcsaládból származott, amely a huszadik század végén Alexandria egyiptomi kikötőben vert gyökeret. Rudolfnak apja nyomdokaiba kellett volna lépnie. Ám az első világháború megváltoztatta ezeket a terveket. Hess hadnagy visszatért a frontról (ahol a légierőnél szolgált), és úgy döntött, hogy történelmet és gazdaságtant tanul. A müncheni egyetemen olyan professzornak lett a tanítványa, akinek hatása egész további sorsát befolyásolta. Karl Haushofert, a császári hadsereg tábornokát, az azokban az években híres „geopolitikai iskola" megteremtőjét teljes joggal tarthatjuk a nácizmus egyik ideológiai előfutárának. Tőle származik az a tudománytalan tézis, hogy az „élettérnek" döntő jelentősége van az államok és népek sorsában. Miután ez a tézis a tudományos traktátusokból átkerült a *Mein Kampf* oldalaira, Hitler legkedvesebb érvévé vált. És bár Hess, aki Führerét megismertette Haushoferrel, később azt állította, hogy a professzornak a *Mein Kampf* szerzőjénél tett látogatásai nem játszottak szerepet abban, hogy Hitler elsajátította az „élettér" eszméjét, a tábornok és a Führer lelki rokonsága szembetűnő.

Haushofer Hesst egyik legkedvesebb tanítványának tartotta, és helyeselte, hogy Hess érdeklődik a nácizmus iránt. Amikor az 1923. november 9-i sikertelen puccs után a müncheni rendőrség kereste a Hitler mellett menetelő Hesst, Haushofer nyaralójában rejtette el őt. Hess azonban megjelent a bíróság előtt, és le kellett töltenie büntetését a landsbergi erődben Hitlerrel együtt, akinek már abban az időben titkára és legközelebbi munkatársa lett.

A háború utáni magasztaló történetírás gyakran ábrázolja Hesst az élettől távol lévő idealistának, valamiféle barna inges álmodozónak. Ámde, tisztesség ne essék szólván, miféle eszményekről volt itt szó? Íme, Hess egyik korai műve, amelyben megrajzolta eszményképét: „Milyen legyen az az ember, aki visszaadja Németországnak nemzeti nagyságát?... Minél jobban megérti a diktátor nemzetének genealógiáját, gyökereit, annál jobb lélektani kapcsolatokat teremt népével, annál jobban fognak neki hinni a munkások, és annál több hívet szerez magának a lakosság eme széles rétegében. Ám magának a diktátornak semmi köze se legyen a tömegekhez. Ő nagy ember, aki önmagában

véve létezik. Ha szükséges, nem szabad visszariadnia a vérontástól. A nagy problémákat mindig vérrel és vassal oldják meg... A nagy cél érdekében nem kell kímélnie saját közeli barátait sem, és ha szükséges, gránátoscsizmával kell eltaposnia őket."

Ilyennek rajzolta az ifjú Hess a Führer arcképét, akit hűségesen szolgálni kezdett. Az „idealista" Hess igencsak gyakorlatias volt, amikor megszervezte a náci párt apparátusát, roham- és védcsapatait. Szívósan verte bele alárendeltjei fejébe a Hitlernek való teljes alárendeltség eszméjét – ő volt az a diktátor, akinek valóban semmi köze sem volt a tömegekhez, a német néphez. Hess tucatnyi brosúrát írt, amelyek kifejtették a primitív náci bölcsességeket. Ám ezek között a hamis igazságok között volt egy, amelyet Hess különösen szívósan prédikált: a kommunizmusellenesség áligazsága. Hess nem elégedett meg azzal, hogy saját országában vezetett „kommunistaellenes praxist", önmagát a kommunistaellenesség nemzetközi messiásának tartotta. Így például, amikor Karl Haushofer 1930-ban gyakori angliai utazásainak egyikére indult, Hess elhatározta, hogy... kitanítja mesterét. Ezt írta neki: „Önt nyilvánvalóan megkérdezik majd Angliában felőlünk (vagyis a nácik felől – *L. B.*). Úgy mutasson be bennünket, mint a bolsevizmus elleni harc bástyáját, hiszen mi valóban azok vagyunk... A mi embereink a bolsevizmus elleni harc egyedüli aktív tényezői – mind propagandisztikus értelemben, mind pedig, szükség esetén, a valóságos hatalom értelmében..."

1933. április 21-én Hesst kinevezték „a Führer helyettesévé", és teljhatalmat kapott, hogy „a párt vezetésének összes kérdését a Führer nevében megoldja". Az ő aláírása található a különböző rendelkezések és rendeletek százai, a többi között a fajüldöző „nürnbergi törvények" alatt is. Nem véletlenül ítélte őt a nürnbergi törvényszék életfogytiglani fegyházra!

És ez az ember 1941. május 10-én 17 óra 40 perckor a levegőbe emelkedett az augsburgi katonai repülőtérről egy Me-110-es gépen, amelyet különleges kiegészítő üzemanyagtartályokkal szereltek fel, és észak felé röpült. Hess tiszti egyenruhában volt (századosi rangjelzéssel).

A repülőtéren régóta ismerték Hesst: időről időre ideutazott, hogy rövid repülőutakat tegyen. Bár Hitler még 1933-ban megtiltotta neki, hogy repüljön, Hess megbeszélte Fritz Todttal, a repülőgépipar legfőbb vezetőjével, továbbá Willy Messerschmitt tervezővel, hogy azok

lehetővé teszik számára a katonai repülőgépek új modelljeinek „kipróbálását".* Todt és Messerschmitt csupán egyvalamit nem tudott: Hess már 1940 őszétől parancsot adott, hogy rendszeresen juttassák el hozzá az Északi-tenger fölötti időjárásról szóló jelentéseket. Részletesen tanulmányozta az újfajta navigációs módszereket. Ennek köszönhetően május 10-én este a gépe magabiztosan tette meg teljes útvonalát Skócia keleti partjáig, és közben kikerülte az itt őrjáratozó angol Spitfire repülőgépet. Hess The Cheviost Hill felé tartott, majd a Broad Law nevű helység kicsiny gátja felé. Amikor 22 óra 40 perckor órájára pillantott, megállapította, hogy közel van céljához – Dungawel várához. Ettől a pillanattól kezdve a gép gyorsan emelkedni kezdett, majd pilótája ejtőernyővel kiugrott. Ez volt életének első – és utolsó! – ugrása.

Hess kissé megsértette a lábát, de elsántikált egy magányos farmra, amelynek tulajdonosa, miután kiment a hívatlan vendég elé, megkérdezte: „Angol? Német?" Hess a Luftwaffe századosának, Alfred Hornnak nevezte magát, és elfogadta a meghívást egy csésze teára. Egy idő múlva odaérkeztek a nem messze lévő angol parancsnokság tisztjei. Hess azt követelte, hogy vigyék őt Dungawel vár urához, Hamilton herceghez. „Horn százados" meglepetésére kérését nem teljesítették, és eleinte meg kellett elégednie egy szobával a katonai parancsnokságon.

Berghof – 1941. május 11.

Tucatnyi leírását ismerjük annak, hogy Hitler hogyan fogadta a helyettesének cselekedetéről szóló hírt. „Az első hitlerista hullám" idején megjelent könyvek szerzői a rendkívül feldühödött Führerről számolnak be, aki teljesen elvesztette a fejét, majd a legszigorúbb intézkedéseket hozta az elrepült Hess ellen. Nagyjából így írta le az eseményeket Dietrich birodalmi sajtófőnök az emlékezéseiben.

Ha betekintünk a későbbi publikációkba is, bizonyos korrekciókat észlelünk. Albert Speer például ilyen képet rajzolt: Amikor május 11-én reggel jelentést kívánt tenni Hitlernek Berlin háború utáni átépítésének terveivel, a Führer bajorországi rezidenciájába vezető

* Todt és Messerschmitt később bevallotta Hitlernek, hogy parancsát megszegték, de Hitler nem büntette meg őket.

bejáratnál már Hess két segédtisztje állt – Pintsch és Leitgen. Pintsch udvariasan kérte Speert, hogy engedje be őt maga előtt, minthogy állítólag sürgős csomagot hozott Hesstől. Speer ebbe beleegyezett. Néhány perc múlva meghallotta Hitler hangját:

„Bormannt hozzám!"

Bormann berohant a dolgozószobába, és minden külső embert arra kértek, távozzanak a felső szobákba. Hitler ezután kilépett a dolgozószobájából. Vele volt Bormann is. Hamarosan hívatták Udet tábornokot, a vadászlégierő parancsnokát, Göringet, Ribbentropot és Leyt.

Speer emlékezett Hitler két replikájára. Az egyik egy Udethez intézett kérdés volt: elrepül-e Hess Angliáig? Udet kételkedett ebben. Aztán a Führer ezt mondta :

„Ki fogja elhinni nekem, hogy nem az én nevemben repült?"

Erről ma már dokumentáris bizonyságok is vannak. Az egyik az a napló, amelyet Bormann, Hitler titkára éveken át vezetett.* 1941. május 11-i és 12-i keltezéssel ez áll benne:

„Május 11. Dél. Pintsch segédtiszt átnyújtja a Führer helyettesének leveleit, aki május 10-én 17 óra 40 perckor kelt útra Angliába. Tanácskozás Bormann-nal. Göringet, Ribbentropot és Udetet a Berghofba hívatják.

Május 12. Tanácskozás Bormann-nal, Göringgel, Ribbentroppal, Udettel; megformálják az első közleményt Hess repüléséről (az esti közleményt Hess repüléséről a *Nazional-sozialistische Parteikorrespondenz* számára). 16.00–18.30. A Führer tanácskozása a Gauleiterekkel."

Ha összevetjük az összes adatot, ilyen sorrendben látjuk a május 11-i eseményeket: az első tanácskozás a Führernél és a repülésről szóló hír megvitatása Bormann-nal négyszemközt történt. Estig ennek a látszólag oly sürgős ügynek újabb megvitatására nem került sor. Csak azután folytatták, miután este megérkezett Göring. A tanácskozás nem hozott látható eredményeket, minthogy nem követte semmiféle hivatalos tájékoztatás a sajtónak. Az angol fél részéről sem adtak ki közleményt.

A vitát csupán másnap újították fel. Ekkor Ribbentrop volt a kezde-

* A szerző – kommentárokkal ellátva – megjelentette Bormann naplóját. Magyar kiadása: Lev Bezimenszkij: *Martin Bormann utolsó naplója*. Kárpáti Könyvkiadó–Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1976.

ményező. Ő kifejezte azon aggodalmát, hogy London kijelentheti, miszerint Hess különbéke megkötése céljából érkezett. A külügyminiszter véleménye szerint egy ilyen „újdonság" pusztító hatású lenne a náci „tengelyre", minthogy Németország szövetségeseiben kételyt ébreszt partnerük lojalitását illetően. Márpedig a Szovjetunió megtámadására készültek! Hitler ekkor úgy rendelkezett, hogy adjanak ki közleményt a sajtónak és a rádiónak. Bormann javaslatára ennek a szövegnek jeleznie kellett, hogy Hess pszichikailag nincs normális állapotban. A közleményt sokáig készítették, és csupán tizedik(!) változatát hagyták jóvá. Ezt a rádió húsz órakor közölte. Ami a londoni rádiót illeti, az később adott hírt Hess megérkezéséről, amit „Hitler elől való menekülésként" tüntetett fel.

Eközben tovább keresték azt a magyarázatot, amelyet propagandisztikus szempontból a legjobbnak tartottak. Az új változat így szólt: az „idealista" Hess nem volt eszénél, de nagyobb dicsőséget kívánt Németországnak, és feláldozta magát azon „békeszerető javaslatok" érdekében, amilyeneket Hitler többször is küldött Angliának.

A Führer és munkatársai azonban nem csupán a sajtóról gondoskodtak. Minthogy Bormann ismerte Hessnek Haushoferrel és fiával kialakított kapcsolatait, ezért Albrecht Haushofert sürgősen a Berghofba hívatták Berlinből. Itt felszólították, hogy írásos formában fejtsen ki mindent, amit a repülésről és Hess Angliát érintő terveiről tud. Albrecht minderről igen részletesen írt.

Kihallgatásra hívatták régi ismerősünket, Fritz Hessét is. Megkérdezhetjük, miért? Hiszen semmi sem fűzte Hesshez azonkívül, hogy együtt tanultak Haushofernél. Ám egyáltalán nem a müncheni húszas évek iránt érdeklődtek nála. Fuschl várában, Ribbentrop rezidenciájában (a mit sem sejtő!) Fritz Hessét maga Ribbentrop és Himmler hallgatta ki.

„Mit tud Hess szökéséről?" – kérdezte Himmler.

„Milyen szökésről?"

Himmler megmagyarázta:

„Hess Angliába repült, levelet hagyva hátra a Führernek, miszerint kapcsolatot kíván teremteni Hamilton herceggel!"

Hesse, óvatos ember lévén, megpróbált elsiklani a veszélyes témától, és arról kezdett beszélni, hogy „a Führer helyettesét" egy évvel azelőtt látta utoljára, amikor is az arról beszélt neki, hogy Hitler keményen el van tökélve „az angolok megsemmisítésére".

Ekkor a két kihallgató a jelek szerint elhatározta, hogy kirakja kártyáit. Himmler egyenesen megkérdezte:

„A Führer tudni akarja, vannak-e Hess békepuhatolózásának esélyei?"

Hesse erre ezt felelte:

„Nem sok. Hamilton herceg – jelentéktelen személy. Nincsenek kapcsolatai sem a kormánnyal, sem az Intelligence Service-szel. Kizárt dolognak tartom, hogy Hess közvetítője lehetne."

Himmler feltette a „keresztkérdést":

„És ha Hamilton írt erről Hessnek?"*

Hesse nem esett bele a csapdába, kijelentvén, hogy egy ilyen levél csupán az angolok provokációja lehetett volna, akik „be akarják szervezni" Hesst.

Ez a magyarázat nyugtalanná tette Himmlert:

„Azt akarja mondani, hogy Hess kiadhatja az Oroszországgal kapcsolatos szándékainkat?"

Ám erre nem Hesse, hanem főnöke, Ribbentrop válaszolt:

„Hess nem ismeri a dolgokat!"

Ezután Himmler és Ribbentrop eltávozott Fuschlból. A miniszter búcsúzóul ezzel a bölcsességgel fordult beosztottjához:

„Ó, ha a Führer nem ugrott volna be ennek a félkegyelműnek, aki arról biztosította őt, hogy könnyen békét köthet Angliával! Képzelje csak, tényleg hitt abban, hogy Hess sikert ér el!"

Fritz Hessének ez a beszámolója (márpedig az adott esetben semmi alapja sem volt rá, hogy hazudjon) fontos elem az ellentmondásos tanúskodások sorában, amelyek elmondják, hogyan fogadta Hitler a Hess-szel történteket. Hiszen nem véletlen, hogy sok nyugati történész hajlandó hinni Andreas Hillgruber professzornak, a „barna korszak" jeles szakértőjének, aki azt írta, hogy „Hitler környezete előtt nagyon tehetségesen játszotta el a meglepett ember szerepét".

Egyébként van még egy fontos tanúnk – maga Rudolf Hess. Amikor a nürnbergi börtöncellában összeállította feljegyzését a repülés okairól, ebben a sorrendben fejtette ki azokat: 1940 nyarán beszélt először komolyan Hitlerrel a háború perspektíváiról, amikor folyt a francia hadjárat. Hitler akkor azt mondta, hogy Németországnak nem „új Versailles" kell, hanem a kompromisszum Angliával két feltétellel: az érdekszférák felosztása és a gyarmatok visszaadása. A Brit Birodalom

* Hamilton sohasem írt Hessnek levelet.

széthullása nem áll a németek érdekében. Éppen ez késztette rá Hesst, hogy elgondolkodjék: Hitlernek „ürügyet" kell adni az Angliával folytatandó tárgyalások megkezdésére, és az ő váratlan angliai repülése ilyen ürüggyé válhat. 1940 novemberében került sor a második fontos elvi beszélgetésre, amelyben Hitler és Hess teljesen egyetértett abban, hogy „feltétlenül el kell tekinteni az angliai partraszállástól", és meg kell kezdeni a fegyveres inváziót a Szovjetunió ellen. „Én amondó voltam – írta Hess –, hogy bár az angolok a Führer összes korábbi békejavaslatait elvetették, mégis meg lehetne velük egyezni. Esélyeink megnőnek, ha Oroszország és Németország háborúja megkezdődött."

Hess és Hitler gondolatai tehát egybevágtak. Hiszen Hitler egyszer ezt mondta környezetének:

„Szívesen viselném a bolsevizmus elleni háborút oly módon, hogy az angol flotta és légierő volna a partnerem!"*

Kell-e vitatni ezek után, hogy Hitler tudott Hess elképzeléséről vagy sem?

A tanítvány és tanítói

Az utóbbi időben újabb dokumentumok és tanúságtételek jelentek meg erről a kérdésről. Egyikük a spandaui börtön amerikai parancsnokától származik – itt tölti büntetését Hess. Eugene K. Bird ezredes, aki 1964-től szolgált Spandauban, éveken át rendszeresen megsértette az előírásokat: a börtönszabályzat ellenére többször is elbeszélgetett Hess-szel politikai témákról. Sőt, amikor 1966-ban azt a parancsot kapta, hogy égesse el Hess személyi dokumentumait, megőrizte őket, és azt ajánlotta Hessnek, hogy ezeknek a papíroknak alapján írjanak közösen könyvet az 1941. évi eseményekről. Hess sokáig gondolkodott ezen, végül beleegyezett, és elkezdte Birdnek diktálni emlékezéseit. Ezt megtudták, az ezredest elbocsátották, és 1972-ben nyugdíjba küldték. Magával tudta azonban vinni az összes jegyzetét. Így született meg Bird könyve, amely 1974-ben jelent meg.

A könyv Hess életrajzi adataival kezdődik, ezeket egyébként korábban is ismertük. Bird feljegyzései ismét csak igazolták, milyen fontos funkciót töltött be annak idején Hess.

„– Mondja, Hess – kérdezte Bird –, ha mindent elölről kezdhetne,

* Hitlernek ezeket a szavait a főhadiszállás gyorsírója jegyezte le 1942. április 3-án.

ugyanúgy cselekedne-e? Ugyanúgy tanulmányozná a geopolitikát, és ugyanígy teljesen elfogadná Hitler filozófiáját?

– Igen, így tennék – felelte ingadozás nélkül Hess. – Ugyanazon az úton mennék, és ugyanitt, Spandauban végezném. Skóciába is elrepülnék. A saját meggyőződésemhez tartanám magam...

– Még akkor is, ha ez az út háborút jelentene Németország határainak kiszélesítése érdekében?

– Teljes szívemből szeretném visszaadni Németországnak egykori nagyságát, az első világháború előttit...

– És újra szolgálná Hitlert?

– Természetesen szolgálnám Hitlert!"

Az agg háborús bűnös (akkor már elmúlt nyolcvanéves) eme szavai, melyeket Bird pontosan feljegyzett, újra csak azokat igazolja, akik nem járulnak hozzá Hess kiszabadításához. Hiszen Hessnek és Hitlernek most is vannak hívei, akik szeretnének mindent elölről megismételni...

Bird kitért az angliai repülésre is:

„– Ezekben az években ön nemegyszer beszélt a repüléséről. Mi rejlett mögötte?

– Hitler nem akarta Anglia bukását. Szerette volna beszüntetni a harcot, de nem tudta, hogy én ezért Angliába repülök. Én a felelősséget magamra vállaltam. Az én elgondolásom volt, amellyel nem akartam előzőleg Hitlert megismertetni. Levelet hagytam a számára a segédtisztemnél, Pintschnél..."

Tehát egy újabb változat „a magányos Hessről"? Bird néhányszor visszatért erre Hess-szel folytatott beszélgetései során, és kételkedett abban, hogy Hess igazat mond, főleg miután a Nemzeti Levéltárban áttanulmányozta Karl Haushofer iratait. Csupán csatlakozhatunk ezekhez a kételyekhez, ha megismerkedünk „a geopolitika atyjára" vonatkozó újabb kutatásokkal. Ezekről Hans-Adolf Jacobsen professzor, az ismert bonni történész számolt be nekem – ő rendezte sajtó alá Haushofer archívumát.

Karl Haushofer a hatalomra törő nácizmus elméleti oszlopainak egyike volt. Már elmondtuk, hogy az ő „geopolitikája" alapozta meg Németország igényeit az állítólag hiányzó „élettérre". Haushofer úgy vélte, hogy ezt az „életteret" Németországnak nem egyedül kell meghódítania, hanem Angliával közösen. Meggyőződéses monarchista és kommunistaellenes lévén, a Brit Birodalomban a „világuralom" mintáját látta. Az előző fejezetekből tudjuk, hogy nem csupán Haushofer-

nek voltak ilyen nézetei – ez a nemzetközi tőke imperialista programja volt. Egyrészt tehát Wilson, Hoare, Chamberlain, Montague Norman – másrészt Haushofer, Wohltat, Hesse, Weizsäcker, Schacht. Ez aztán az igazi „üzleti internacionálé". Megvolt benne a helye Rudolf Hessnek is.

A Haushoferek terjedelmes archívumot hagytak hátra. Csak néhány dokumentumot idézek belőle, amelyek képet adhatnak Hess repülésének „szellemi" és „gyakorlati" előkészítéséről.

1940. augusztus 2-án az ifjabb Haushofer részletes levelet küldött apjának „Közép-Európa újjászervezésének" terveiről. Ebből kitűnik, hogy Haushofer részletesen beszélgetett többször is Hess-szel, s ezek során megvitatták a birodalom európai katonai akcióinak további terveit, a többi között a Svájc ellen lehetséges akciókat, Franciaország feldarabolásának terveit (szeparatív breton állam létrehozását). Ezután beszéltek a „legkényesebb kérdésekről". Ezt mondta Hess a professzor fiának: „Nemzetközi és faji-politikai megfontolások alapján a legfelsőbb személyiségek nagyon nem szívesen kerülnének konfliktusba a szigettel (Angliával – *L. B.*)." Hess a maga részéről úgy véli, hogy „egyáltalán nem áll érdekünkben, hogy Indiában összeomoljon a fehér emberek uralma, amely az angol hatalomra épül". Hess ezután megkérdezte: „Lehet-e Angliában felelős és előretekintő embereket találni?" Haushofer nyomban megjegyezte, hogy a Szovjetunióval „világosan kell beszélni", annál is inkább, mert „a világban váratlan események történhetnek". A fiú hozzátette: „Többet nem tudok közölni a beszélgetésnek erről a részéről, mindez szigorúan bizalmas."

Augusztus 23-án az ifjabb Haushofer tájékoztatja apját, hogy újra találkozni készül Hess-szel, szeptember 3-án pedig az idősebb Haushofer terjedelmes levelet küld a fiának, amely konkrét javaslatot tartalmaz az Angliával történő kapcsolattartás módszereiről. Ez a javaslat a Hess-szel folytatott hosszú (délután öttől éjszaka kettőig tartó) beszélgetésre épül. „Mint tudod – írja Haushofer –, mindent előkészítettünk az ismert sziget elleni komoly és kegyetlen akcióhoz." (Valóban, Hitler ezekben a napokban adott parancsot az angliai invázióra, és kijelölte annak napját is.) Miután ezt közölte, Hess ugyanazt a kérdést tette fel a tábornoknak, mint az ifjabb Haushofernek: „Nem lehetne-e megelőzni a szörnyű következményeket?... Nem volna-e mód rá, hogy találkozzunk egy közvetítővel egy harmadik országban, például az idősebb vagy ifjabb Hamiltonnal?"

Haushofer erre azt válaszolta: van ilyen lehetőség. Lisszabonban csakhamar megünneplik a királyi ház jubileumát, és akkor ott befolyásos politikusok jönnek össze. A „sors különleges intéseként" éppen ekkor kapott levelet régi angol ismerősétől, Mrs. Violet Robertstől, az egykori indiai alkirály lányától, amelyben a hölgy közli, hogy szeretné felújítani a régi ismeretséget, és ehhez a következő cím felhasználását kéri: Lisszabon, 506. postafiók...

Természetesen nem tudjuk, hogy a „sors intése" valóban Mrs. Robertstől jött-e vagy az Intelligence Service-től. Ez utóbbi változat teljesen lehetséges, minthogy a hölgy férje, Mr. Patrick Roberts a húszas évek végén a berlini angol követségen dolgozott. Akárhogyan volt is, Haushofer azzal a felhívással fejezte be információját, hogy „nem szabad elengedni ezt a jó lehetőséget, és legalábbis át kell gondolni".

Haushofer archívumában a következő irat magától Hesstől származik. A keltezés 1940. szeptember 10. Ezen a napon Hess ezt írta Karl Haushofernek: „A kapcsolatot nem szabad mellőznünk, nem szabad megfeneklenie. Úgy vélem, az volna a legjobb, ha ön vagy Albrecht írna az öreg hölgynek, házuk barátjának egy levelet. A hölgynek meg kell kérdeznie Albrecht barátját, kész-e semleges országba utazni – ahol a hölgy él –, hogy önnel elbeszélgessen."

Maga Hess más változatokat javasolt: nem hivatalos találkozást egy harmadik országban a legközelebbi jövőben; a „semleges" ismerős felhasználását. „A Führer helyettese" teljesen konkrét volt: kész volt utasítást adni a „Külföldi szervezet"* ügynökének, hogy vigyen egy levelet Lisszabonba az „öreg hölgynek", és közölje vele a közvetítők megbeszélt címeit.

Hess azonban a legfontosabbat nem akarta papírra bízni. Szeptember 8-án nála járt Albrecht. Két óráig beszélgettek négyszemközt. Hess mindenekelőtt megkérdezte Albrechttől: van-e lehetőség rá, hogy Hitler béketerveit elmondják valamilyen befolyásos angol személyiségnek? Hess még meg is magyarázta „óhajának" értelmét:

„A háború folytatása – öngyilkosság a fehér faj számára, még akkor is, ha teljes sikert aratnánk Európában. Németország nem képes magára vállalni a Brit Birodalom örökségét. A Führer nem kívánta e

* Az NSDAP külföldi szervezete, amelyet Bohle Gauleiter vezetett, közvetlenül Hessnek volt alárendelve.

birodalom szétzúzását, és nem akarja azt most sem. Vajon senki sincs Angliában, aki ezt megértené?"

Haushofer válaszul meglehetősen ésszerűen azt mondta, hogy a hitlerista Németország iránt még az angliai „münchenisták" is elvesztették bizalmukat. Anglia nem tűrhet sem erős német hajóhadat, sem erős légierőt. Hogyan lehetne ebből kiutat találni? Valamiféle szövetséget kell létrehozni „Szovjet-Eurázsia" ellen a szoros angol–német együttműködés alapján, egészen a hadseregek és a flották összeolvasztásáig.

Hess félbeszakította partnerét:

„Miért kész Anglia arra, hogy ilyen szövetséget kössön az Egyesült Államokkal, velünk pedig nem?"

Haushofer nem talált ésszerű választ. Arról kezdett beszélni, hogy az angol jellem nem tudja befogadni Hitlert, hogy mennyire hibás volt a náci propaganda az „angol plutokrácia" ellen.

„Az a véleményem – jegyezte meg –, hogy a békéről inkább tárgyalnának éppen azok az angolok, akiknek van mit veszteniük, vagyis az úgynevezett plutokrácia józan része."

Ezután azokról az angolokról beszélgettek, akiket Haushofer személyesen ismert, tudta róluk, hogy németbarát érzelműek. Megnevezte a budapesti követet, O'Malleyt, a madridit, Samuel Hoare-t, az USA-belit, Lothian lordot. Szólt az ifjabb Hamilton hercegről is, aki „bármelyik pillanatban utat találhat a legmagasabb rangú londoni személyekhez, a többi között Churchillhez és a királyhoz".

Albrecht Haushofer ezzel zárta szeptember 8-i beszélgetésük leírását: „Az egész tárgyalásról az a határozott benyomásom támadt, hogy a Führer is tud róla, és hogy nem kapok új utasítást mindaddig, amíg a Führer és helyettese ebben meg nem állapodik."

Szeptember 15-én Albrecht Haushofer elküldte a beszélgetés leírását apjának. 18-án írt neki kételyeiről, amelyek a Hamiltonnak írandó levél formájára vonatkoztak; 19-én megküldte a levéltervezet és saját, Hesshez intézett üzenetének másolatát; pontosította a „technikai részleteket", felhívta a figyelmet arra, hogy Canaris vagy Heydrich elcsípheti a levelet. Haushofer azt ajánlotta, hogy a levelet eleve „ártatlan kifejezésekkel" állítsák össze, és javasoljanak egy lisszaboni találkozót; abban az esetben, ha az angolok erre semmiképpen sem reagálnak, küldjenek Londonba egy „semleges futárt". Emellett az ifjabb Haushofer nem volt különösebben optimista azzal kapcsolatban, hogy

„megegyezést lehetne elérni a Führer és az angol vezető körök között". Az esélyek, véleménye szerint, nem voltak nagyok.

Ennek ellenére Hess parancsot adott a cselekvésre. Telefonált Albrecht Haushofernek, azt javasolva, hogy adja át a levelet bátyjának, Alfred Hessnek, aki Bohle Gauleiter munkatársa volt. A levelet szeptember 23-án megírták. Ám az ifjabb Haushofer még azon a napon elküldött apjának egy meglehetősen pesszimista üzenetet, amelyben ismét csak kételkedett az egész terv sikerében. „Szeretném rögzíteni – írta –, hogy arról az akcióról van szó, amelyet én kezdeményeztem."

Albrecht Haushofer Hamiltonhoz írott levelében a megszólítás után ez állt:

„...ha csupán kicsi is az esély arra, hogy ez a levél eljut Önhöz, mégis ki akarom használni... Ha emlékszik néhány információmra 1939 júliusából, akkor Ön és magas állású barátai megértik annak jelentőségét, hogy azt javaslom, találkozzunk valahol Európa egyik perifériikus országában, például Portugáliában. Minden nehézség nélkül elutazhatok Lisszabonba néhány napra, ha Ön szól nekem...

Remélem, megtalálja a módját, hogyan válaszoljon. A levelek viszonylag gyorsan eljutnak (négy-öt nap alatt Lisszabonba), és írhat nekem egy kettős borítékban. A külső borítékon álljon ez a cím: Mineiro Silricola cég, Rua de Cais Santaren, 32/1, Lisszabon, Portugália; a belső borítékon: dr. A. H.-nak. Szüleim is minden jókívánságukat küldik Önnek.

Szívélyes üdvözlettel
Az Ön A.-ja."

„– Meg kell értenie – mesélte Hess a börtönben Bird ezredesnek –, hogy nagyon nehezen találhattam nálunk olyan, eléggé magas állású embert, akiben megbízhattam volna... Márpedig ilyen embert kellett találnunk, és semleges területen össze kellett hoznunk az angol megbízottal. Semmit sem kaptunk Hamilton hercegtől*, márpedig sürgősen cselekedni kellett volna.

– Megbeszélte Ön ezt Hitlerrel? Albrecht Haushofer úgy érezte, hogy Ön Hitler tudtával és beleegyezésével cselekedett.

– Megismétlem: Hitler nem tudta, hogy Angliába akarok repülni.

* A Hamiltonhoz írott levelet elfogta az angol felderítés, és csupán jóval később tett róla említést a hercegnek.

Én azonban tudtam: a Führer helyesli azt, amit el szándékoztam mondani...

Bird megpróbálta tisztázni:

– Azt kívánja ezzel mondani, hogy bizonyos értelemben Hitler beleegyezését adta abba, hogy próbáljanak békepuhatolózásokat tenni Albrecht Haushoferen keresztül?

– Igen, így volt..."

Közvetlen beismerés? Ám ne hipnotizáljuk magunkat ezzel, a lényeget tekintve, részproblémával. Bernd Martin nyugatnémet történész, aki Hess repülésének összes körülményét tanulmányozta (egyes érdekes következtetéseivel már megismerkedhettünk az előző fejezetekben), úgy véli, hogy a Hess repülésével kapcsolatos kérdést „el kell különíteni attól, hogy ki adta neki a parancsot. Ezt a kérdést a kor politikai és katonai hátterében kell megoldani." Ez a háttér pedig a következő tényezőkből állt össze:

– Hess hallott Hitler erőteljes, de sikertelen kísérleteiről, amelyek azt célozták, hogy 1940 júniusában megegyezésre jusson Angliával (ekkor volt a francia hadjárat);

– nagyjából ugyanakkor Hitlerben megérett a döntés: meg kell kezdeni a Szovjetunió elleni támadás közvetlen előkészületeit;

– Hess kiválóan tudta, hogy Hitler kedvenc módszere a „különmegbízottak" küldése volt;

– és azt még jobban tudta, hogy az Angliával való megegyezés eszméjét (vagyis a szovjetellenes alku gondolatát) a náci vezetés régóta dédelgeti.

Íme, két időpont: 1940. december 18-án írták alá az utasítást a „Barbarossáról", és 1941. január 10-én tett Hess először kísérletet, hogy Angliába repüljön. Nem sokkal ezelőtt pedig magához hívatta Wilhelm Bohlét, „az NSDAP külföldi szervezetének" vezetőjét, beavatta őt elképzelésébe, és megbízta azzal, hogy készítsék elő néhány dokumentum angol nyelvű fordítását; 1941. január elejére az iratok elkészültek. Goebbels későbbi közlése szerint azt a tervet tartalmazták, amely szerint Európa országait „szövetségben kell egyesíteni" német hegemónia alatt, a Brit Birodalom egyidejű megőrzésével. Ugyanaz a régi nóta, ugyanaz az eszme, amelyet Albrecht Haushofer és Hess megvitatott!

Hess „különleges küldetésének" közvetlen előkészítéséül sor került Albrecht Haushofer és Carl Burkhardt találkozóira (az utóbbi, mint

már tudják, nemegyszer teljesített közvetítői funkciót 1938–1939-ben).

A Burkhardttal való összejövetelnek elvi jelentősége volt, mert Burkhardt közölte Haushoferrel az alku Londonban emelt feltételeit. Ezeket Haushofer részletesen kifejtette egy okmányban, amelyet 1941. május 12-én kellett összeállítania a Berghofban, azon a napon, amikor Hitler meg akarta tudni, milyen esélyei vannak Hessnek. Ezen a papíron ezt olvassuk:

„Burkhardt általános benyomása az angliai mérsékelt körök koncepciójáról a következőkből áll:

1. Az angol érdekek a kelet- és délkelet-európai térségekben (Görögország kivételével) névlegesek.

2. Egyetlen, önmagát cselekvésképesnek tartó angol kormány sem mondhat le Nyugat-Európa államrendjének helyreállításáról.

3. A gyarmati kérdés nem okoz különösebb nehézségeket, ha a német követelések a korábbi német birtokokra korlátozódnak, és az olaszok étvágyát megfékezik.

Mindennek előfeltétele – különös nyomatékkal – az, hogy személyes bizalom alakuljon ki Berlin és London között."

Haushofer jelentést tett ezekről a feltételekről Hessnek és Hitlernek, és ezt követően 1941. április 28-án maga is találkozott Burkhardttal Genfben. Hess május 4-én beszélt utoljára Hitlerrel. Hitler későbbi emlékezése szerint Hess a beszélgetés során makacsul kérdezgette Führerét: érvényben marad-e a *Mein Kampf* ama tézise, amely szerint szövetséget kell kötni Angliával? Hitler igenlően válaszolt.*

Másrészt a brit felderítés már tudott Haushofer akcióiról; Hamilton hercegnek (említettem, hogy a hozzá intézett levelet a felderítés elfogta) végre tudomására hozták Haushofer ügyeit, és április 25-én azt az utasítást kapta, hogy állítsa helyre kapcsolatait Haushoferrel, és tisztázzon minden részletet. Az óvatos herceg azt követelte, hogy ezt az utasítást különparancs rögzítse, és a Foreign Office lássa el őt külön utasítással. Mindkettőre ígéretet kapott a légügyi minisztérium (Hamilton a Királyi Légierőnél szolgált) 1941. május 10-i utasításában.

Hess cselekedeteit tehát a legkevésbé sem tarthatjuk „rögtönzötteknek". A repülést nemcsak műszakilag, hanem politikailag is előkészítették.

* E beszélgetés részleteit Bohle Gauleiter fejtette ki nürnbergi kihallgatása során. Állítása szerint a beszélgetés négy órán át tartott.

A Haushoferek ideológiai és politikai nézeteinek, gyakorlati tevékenységüknek az elemzése már régóta részét alkotja minden olyan tanulmánynak, amelyet Hess repülésének szenteltek. Ma már senki sem vitatja, hogy éppen a Haushofereken keresztül valósult meg a repülés előkészítése. Nézetünk szerint ez kevés, mivel az ilyen elemzés Hess akcióját megőrzi a különleges akciók között, még ha nem is egy, hanem három ember követte is el. Az ügy jóval mélyebb és komolyabb, minthogy korántsem 1941-ben kezdődött, hanem még a müncheni napokban, és az sem szakította félbe, hogy Anglia belépett a háborúba.

Valóban, hová lettek mindazok az erőfeszítések, amelyeket Münchenben tettek, Sir Horace Wilson és Wohltat megbeszéléseinek, Göring titkos kapcsolatainak az idejében? Talán az történt, hogy az angol–német kapcsolatoknak ezt a fejezetét befejezték és lezárták? Ez a feltételezés nem egyszerűen helytelen, hanem ellentmond a náci politika egész lényegének, hiszen ezek a politikusok nem mondtak le reményükről, hogy „szent szövetséget" teremtenek a kommunizmus ellen.

A nyugati háború megkezdésével egyáltalán nem értek véget azok az intrikák, amelyeknek célja az egységes szovjetellenes front létrehozása volt. Éppen ellenkezőleg: a háború ösztönözte a régi kapcsolatok felújítását és az új csatornák megkeresését. Ismétlem: nem törekszem a kulisszák mögötti érintkezések teljes áttekintésére. Csupán némelyikükről szólok, minthogy eddig kevéssé ismert, sőt teljesen ismeretlen iratok kerültek a kezembe. Ezek első csoportja régi ismerősünkre, Birger Dahlerusra vonatkozik.

...A svéd gyáros, aki 1939 augusztusában megszervezte Göring találkozását az angol küldöttekkel, aki a béke utolsó napjaiban ide-oda cikázott London és Berlin között, hogy Chamberlain és Hitler bizalmas üzeneteit továbbítsa – a háború kitörése után sem nyugodott. Később még azt is kiszámította, hogy mindez 23 000 font sterlingjébe került. Dahlerus emlékezéseiben az 1939–1940. évi küldetéseiről kevés adatot találunk. Ugyanakkor azonban a Foreign Office levéltárában az akkori időkből tucatjával maradtak fenn a stockholmi, hágai, berni, oslói diplomaták jelentései – Dahlerus ezekben a városokban fordult meg, és átadta az angol diplomatáknak memorandumait, ame-

lyeket a Hitlerrel és Göringgel folytatott személyes beszélgetései alapján állított össze. Vegyük tehát kézbe ezt a „Dahlerus-dossziét".

Amikor kitört a háború, Dahlerus elutazott Svédországba, ám időről időre telefonon kapcsolatot teremtett Göringgel. Minden beszélgetése után meglátogatta a brit követséget, és átadta a követnek az ide vonatkozó feljegyzést. A követ ezt nyomban Londonba küldte, ahol azonnal jelentést tettek róla a Foreign Office főtisztviselőinek. Ez utóbbiak nem zárták el ezt a közvetlen csatornát a hitleri Németországhoz. Ellenkezőleg, Sir Alexander Cadogan, a miniszter állandó helyettese külön utasítást adott Monson stockholmi követnek, hogy tartsa ezt a csatornát nyitva!

Így például 1939. szeptember 24-én Monson ezt jelenti: Dahlerus beszélt Göringgel. Szeptember 26-án Dahlerust Hitler és Göring fogadja Berlinben. A Führer kifejti óhaját, hogy meg kívánja kezdeni a tárgyalást Angliával „katonai szinten", Göring és Ironside tábornok között. Szeptember 28-án Dahlerus Londonba érkezik, ahol Cadogan fogadja, majd Chamberlain és Halifax is. Igaz, elvetik Hitler ajánlatát, de ellenjavaslatokkal élnek. Októberben Dahlerus megint Berlinben jár. Október 12-én megkapja Göringnek Hitlerrel egyeztetett válaszát, amelyben új javaslatokat tesznek.

Október 14-én Dahlerus újra akcióba lép, és közvetítőként Svédország kormányát kéri fel. Ezután Hollandiába indul, ahonnan Bland brit követ azt jelenti, hogy igyekszik megszerezni a német javaslatok szövegét. Ezeket az üzeneteket teljes titokban tartják: csupán VI. György király, Chamberlain és Halifax tud róluk. Dahlerus a maga részéről bevonja régi elvbarátját, Charles Spencert, és vele együtt a Söhnke Nissen Koogban tartott találkozó többi résztvevőjét is. Meghívja őket Hágába. Miután tárgyaltak Dahlerusszal, visszatérnek Londonba, és azonnal informálják megbeszéléseikről Cadogant. Azután ők „kilépnek a játékból", minthogy ezt a Foreign Office-ban feleslegesnek tartják. A vezető tisztviselők megállapítása szerint „Dahlerus már minden számára szükséges kapcsolatot megteremtett a brit kormánnyal".

Miről tárgyaltak ezeken a megbeszéléseken? Ne feledjük, hogy Anglia és Németország háborúban állt. Formálisan és ténylegesen is minden Dahleruson keresztül létrehozott kapcsolat ellentmondott a „harcoló felek" státusának, és még inkább azoknak a kötelezettségeknek, melyeket Anglia és Németország szövetségesei iránt vállalt. Ez

azonban a legkevésbé sem aggasztotta a két ország vezetőit, akik, mintha mi sem történt volna, kicserélték „aktuális gondolataikat" a tűzszünettel és a békekötéssel kapcsolatban. Más kérdés, hogy az ebben a tárgyalási fordulóban felvetett javaslatok nem feleltek meg sem Berlinnek, sem Londonnak. De hiszen ez csak az első forduló volt!

Jöttek a következő fordulók. Ezekben a következők vettek részt: Bjørn Pritz angliai svéd követ (mellesleg Dahlerus barátja) – ő tárgyalt a németek nevében Butler angol külügyminiszter-helyettessel; Thomsen USA-beli német ügyvivő – ő Lothian lorddal, az angol küldöttel találkozott; sőt XII. Pius pápa, aki felajánlotta közvetítését egy „megegyezéses béke" megkötése ügyében.

A pápa szerepéről már a hatvanas évek óta tudunk, de csak most kaptunk hozzá kiegészítő bizonyító anyagot. 1973-ban elhunyt vicomte d'Aurmesson, az egykori vatikáni francia követ. Halála előtt találkozott Robert Graham amerikai jezsuitával, és ezt közölte vele: amikor 1940-ben megérkezett a Vatikánba, Mallione bíboros, az akkori államtitkár síkraszállt az Anglia és Hitler között lefolytatandó béketárgyalásokért. A francia követ támogatta ezt az elképzelést. 1940. május 28-án Mallione átadta a német követnek közvetítői javaslatát. Erre csakhamar megjöttek a válaszok: a londoni „pápai követ" közölte, hogy „itt vannak békeeszmék", és nem is a birodalom valamely részének megőrzéséről van szó, hanem „azon elvek összességéről, amelyekre az együttműködés épül". A „tengelyhatalmak" ezt válaszolták a Vatikánnak: Hitler meg akarja kapni Elzász-Lotaringiát és az egykori afrikai német gyarmatokat, Mussolini Nizzát, Korzikát, Máltát és az angol–egyiptomi Szudánt kéri. Ebben az esetben belenyugszanak a Brit Birodalom létezésébe, legyenek dominiumai, de gyarmatai nem...

A játékba beléptek a nemzetközi üzleti élet személyiségei is. Albert Plesmann, a nagy holland légitársaságnak, a KLM-nek a feje 1940. június 24-én megjelent Göringnél, és egy tervet javasolt, amelynek alapján Németország, az USA és Anglia között az érdekszférák felosztása végrehajtható. Anglia érdekszférája a birodalma legyen, az Egyesült Államoké – az amerikai kontinens, Németországé – a szárazföldi Európa. Plesmann azt javasolta, hogy Afrika is legyen a német érdekszféra része. Ezt a javaslatot továbbították Londonba. Plesmann

iratai megtalálhatók a Münchenben a jelenkori történelemmel foglalkozó intézet levéltárában, ahol figyelmesen áttanulmányoztam őket.

Csigavonalban

Az archívumok tanulmányozásának megvan a maguk sajátossága: minden fellelt dokumentum további kutatásokat igényel. Előfordul, hogy néhány tucat oldalt átlapozva – ezeket jelentős időköz választja el – ismét rátalálunk egy névre, de már más szituációban.

Teljes joggal tételezhettem fel, hogy az 1940. évi dokumentumokban is előbb-utóbb rálelek Max Hohenlohe herceg nevére. Ez a hipotézisem hamarosan igazolódott: a Foreign Office anyagai között megtaláltam annak a tárgyalásnak a lejegyzését, amelyet Max herceg Christie ezredessel, az Intelligence Service német osztályának vezetőjével folytatott. Ennek tartalma éppen olyan volt, mint gondoltam: kifejeződött benne, hogy Göring elégedetlen a Szovjetunióval kötött megnemtámadási szerződéssel, és megegyezéses békét készített volna elő Angliával...

Ezúttal azonban Hohenlohe nem elégedett meg Christie ezredessel. Sir David Kelly, a svájci angol követ lett a partnere. Kelly így emlékszik erre memoárjaiban:

„Londonból való elutazásom előtt* Sir Robert (Vansittart – *L. B.*) nagy titokban közölte velem két német nevét, akiket meg kellett hallgatnom, ha hozzám fordulnak. Valamikor júniusban Paravicini úr, az egykori londoni svájci követ meghívott, hogy egy este látogassam meg, és ha nincs ellenemre, találkozzam Max Hohenlohe-Langenburg herceggel... Ő volt az egyik német, akivel találkoznom kellett.

Így jött létre az első ama három-négy találkozó közül, amelyek kedvéért Hohenlohe Svájcba utazott. Öt-hat héttel azelőtt került rájuk sor, hogy megkezdődött Anglia bombázása... Hohenlohe egyre szívósabban akart nekem átadni egy üzenetet, amely szavai szerint Hitlertől származott. Állította, hogy Hitler nem kívánt kárt okozni sem Nagy-Britanniának, sem a Brit Birodalomnak (bár rámutatott, hogy hasznos volna megegyezni az egykori német gyamatokról), és nem akart jóvátételi követelésekkel fellépni. Egyetlen feltétele az volt, hogy kössük meg a békét, és adjunk neki Európában teljes cselekvési szabadságot."

* Kelly 1940 elején utazott el Svájcba.

Kelly a továbbiakban kijelenti, hogy nem folytatott semmiféle tárgyalást, és csupán „időt kívánt nyerni" (minthogy Hohenlohe a választ összefűzte Anglia bombázásának megkezdésével). Állítólag átadta Hohenlohe javaslatait Sir Robertnek, és nem kapott tőle semmiféle választ.

Minthogy azonban nemcsak Kelly iratai, hanem magának Hohenlohe hercegnek az archívuma is rendelkezésünkre áll, pontosabban is képesek vagyunk rekonstruálni az eseményeket. A háború után összeállított egyik feljegyzésében maga Hohenlohe írta:

„A háború első napjaiban villát béreltünk a svájci Gstaadban, minthogy gyermekeink Lausanne-ban és Gstaadban tanultak. 1940 májusában Csehországba utaztam, hogy meglátogassam anyámat, és megnézzem, hogyan mennek a dolgok a váramban és a birtokomon. Oda meghívtam egy berlini professzort, aki szeretett vadászni – ez lehetővé tette számomra, hogy családomat hússal ellássam (abban az időben húskorlátozások voltak). Nagyon hálás voltam a berlini eseményekről adott információjáért, valamint tanácsaiért és figyelmeztetéseiért. Segített gondolataim megfogalmazásában; oly módon jegyeztem le őket, hogy Berlin számára elfogadhatóak legyenek... A professzor az előttünk álló három hónapban fontos döntések meghozatalát várta, minthogy a különböző hivatalok arra kérték őt, hogy történelmi és jogi szempontból vizsgálja meg a következő három tervezetet.

1. Betörés Nagy-Britanniába vagy annak bombázása. A fajelméletéből kiinduló Hitler, aki lelkesedett az angol népért, hajlamos volt rá, hogy ezt elkerülje... Göring nem akarta magára vállalni a felelősséget ilyen akciókért, minthogy ismerte Hitler szándékait és csapatainak hangulatát. A tábornokokat aggasztották a hihetetlen ember- és anyagi veszteségek, és arról morfondíroztak, hogy ha Hitler elveszti az ütközetet, buknia kell. Berlinben megértették, hogy még a Brit-szigetek meghódítása sem igázza le az angol népet. Ezzel nem ér véget a háború, minthogy a britek a birodalom más országainak és Amerikának a segítségével harcolni fognak. Tudván, hogy sok barátom van Angliában, a professzor azt tanácsolta, hogy sürgősen akadályozzam meg ezt a tervet. Teljesen egyetértettem vele.

2. Betörés Oroszországba. A berlini hangulatok visszaadása érdekében elmondom, ...hogy Göringnek és Oster ezredesnek küldtem egy-egy postai levelezőlapot, ez volt az én kommentárom. David képe volt rajtuk: *Napóleon átkel a Berezinán...*

3. Háború Angliával oly módon, hogy betörünk Afrikába, a Közel-Keletre és Indiába. Ezeknek a terveknek vannak híveik Berlinben, de Ribbentrop és klikkje nem ért vele egyet, Anglia közvetlen megtámadását követelik.

Ezek voltak a professzor tézisei, amelyek megjelenítették előttem a helyzetet."

Ki volt ez a „berlini professzor"? Joggal gondoljuk, hogy dr. Reinhard Höhn, akit a berlini körökben nem csupán tudósként ismertek. Höhn SS-Brigadeführer volt, és az SS birodalmi elhárítása, vagyis a Gestapo főigazgatóságának IV. ügyosztályát vezette. Ez a herceg küldetésének további súlyt adott.

A herceg a továbbiakban ezt írja:

„Miután csehországi váramban ezt az információt kaptam a professzortól, ellenőriztem a tájékoztatást jó ismerősömnél, az egykori spanyolországi követnél és Oster ezredesnél is. Ezután visszatértem Gstaadban lévő családomhoz, éppen akkor kezdődött az iskolai szünet. Amikor módom volt rá, szót ejtettem arról a rendkívüli veszélyről, amit az angliai invázió jelent. Ahhoz már késő volt, hogy Kelet-Európában bármiféle akciót kezdjenek. Ami az afrikai akciókat illeti, készültek rájuk, bár Olaszországgal erről nem állapodtak meg.

Emlékszem egy ebédre Burkhardttal, a pápai nunciussal való találkozásomra, valamint arra, hogy Vansittartnak a Svájcba érkezett barátjával, illetve Paravicinivel is összejöttem. Ez utóbbinak azt mondtam, hogy szívesen találkozom Kellyvel, akit 1925 óta ismerek, még Mexikóból. Paravicini vacsorára hívott, megjelent a lánya, Kelly hitvesének néhány ismerőse és a spanyol követ... A vacsora után Kellyvel az aktuális kérdésekről és a Britanniát fenyegető hatalmas veszélyről beszélgettünk. Megbeszéltük, hogy Bernben ismét találkozunk. A kezdeményezés nem Burkhardttól, Paravicinitől vagy Kellytől származott – minden az én óhajomra történt.

Július elején megérkezett hozzám a berni német követ, ezen igencsak elcsodálkoztam. Átadott nekem egy lepecsételt borítékot Hewel-től, a főhadiszállásról. A követ sietett, és csak távozása után nyitottam fel a borítékot. Levelet találtam benne, amely így kezdődött: »A Führer főhadiszállása. Hewel követ.« S ezt követően: »Hosszú töprengés után a Führer úgy határozott, hogy szövetségre lép Angliával...«

Meglepett a levél nyugodt hangja és az ultimátumszerű követelések elmaradása... Amennyire emlékszem, időpontot is megnevezett, azt

hiszem, a szeptembert. Addig a javaslatot el kellett volna fogadni, különben megkezdődik Anglia bombázása. Úgy véltem és most is úgy vélem, hogy az ajánlat komoly volt. Hozzáteszem, hogy a levelet nemcsak Hewel írta alá, hanem Gaus is, a Külügyminisztérium jogügyi osztályának vezetője."

Ez aztán tényleg érdekes irat: megmutatja, milyen messzire mentek a náci főnökök és megbízottaik abban a törekvésükben, hogy Angliát kiléptessék a háborúból, és talán még szövetségesükké is tegyék a Szovjetunió elleni hadjáratban. Érdekes valami más is: Carl Burkhardt említése. Hohenlohe nemegyszer találkozott vele 1940-ben, amikor London álláspontját puhatolta. 1941-ben pedig ugyanezzel a Burkhardttal találkozott a Hess repülését előkészítő Haushofer!

Még egy okunk van rá, hogy kellő jelentőséget tulajdonítsunk a Hohenlohe–Kelly megbeszéléseknek. Kitűnik, hogy Hohenlohe akcióiban közvetlenül részt vettek az amerikaiak is. Erre a korábban ismeretlen körülményre szintén a herceg archívumában bukkantam rá.

A Hohenlohe lánya által összegyűjtött memorandumok között volt néhány távirat és levél. A leveleket Paravicini (a Hohenlohe–Kelly kapcsolatok közvetítője), Frank Ashton-Gwatkin, Leslie Runciman írták. Ám a táviratok...

Az elsőt Londonból küldték Lausanne-ba. Egy bizonyos Smith írta alá (erre a névre korábban is rábukkantam Hohenlohénak és a Foreign Office tisztviselőinek levelezésében). 1939. szeptember 9-én Smith arról tájékoztatta a herceget, hogy „beszélt Royall Tylerrel a Népszövetségben" és utóbbi „üdvözletét küldi". Betekintve az útmutatókba és dossziéimat is átlapozva megállapítottam, hogy Tyler amerikai közgazdász: a húszas évek végén ő volt a Népszövetség pénzügyi főbiztosának a helyettese Magyarországon. Ám már a következő távirat egy jóval ismertebb személyt említ. Londonból 1939. október 13-án arról tájékoztatták Hohenlohét (ő akkor Hágában volt), hogy kérik, telefonáljon a találkozóval kapcsolatosan. És hogy kivel találkozzék? A táviratra Hohenlohe hercegnő (Max herceg lánya) kézzel ráírta: „Megbeszélés Dullesszal". Dulles! Az amerikai titkosszolgálat (OSS – Office of Strategic Services) későbbi svájci vezetője, aki a háború után a CIA vezetője lett?! Spitzi, aki kommentálta a Hohenlohe-archívumban található dokumentumokat, ezt megerősítette.

Október 14-én Londonból még egy távirat érkezett: „Javaslom, hogy találkozzék azzal a személlyel, aki majd telefonál. Wiesemann."

(A hercegnő a margón megmagyarázza: „William Wiesemann, amerikai bankár, Dulles barátja.) Másnap már ő közölte Hohenlohéval: „Két-három hétre érkeztem ide. Tommy szülei szeretnének konzultálni a vezető amerikai orvossal (Hohenlohe hercegnő odaírta: „Dullesszal"). Igyekszem és táviratilag értesítem. William Wiesemann."

Október 19-én Mr. Graham (a hercegnő adatai szerint Dulles titkára, az én feltételezésem szerint maga Dulles) közölte a herceggel: „Lausanne-ba utazom a következő kedden, kérem a találkozó visszaigazolását. Valaki telefonál majd önnek holnap 11.30-kor."

Egy nap múlva: „Az ön barátja, Graham Lausanne-ba érkezik szerda reggel a találkozóra." Ennek a levelezésnek a lezárása az a távirat lett, amelyet a svájci amerikai követ, Harrison intézett a herceghez. Megköszönte az „üzenetet", és ama meggyőződését fejezte ki, hogy még egyszer eljöhet Gstaadba, vagyis Hohenlohe herceg villájába.

Ez a levelezés, ha nem is teljes, új fényben világíthatja meg Hohenlohe figuráját: arról tanúskodik, hogy a herceg, akinek „mély gyökerei" voltak Londonban, ugyanilyen fontos kapcsolatokra tett szert az USA-ban is, méghozzá olyannyira befolyásos kapcsolatokra, hogy amikor Sumner Welles, az USA külügyminiszter-helyettese 1940-ben különleges küldetéssel Európába érkezett, Hohenlohe New Yorkból a következő információt kapta: „Azt ajánlottam Wellesnek, hogy teremtsen önnel kapcsolatot."

A herceg tehát úgy kezdhetett tárgyalásokat 1940-ben Kellyvel, hogy az amerikai üzleti és politikai világ egyes befolyásos körei meglehetősen jól tájékoztatták. Arról a csoportról van szó, amely hajlott a Hitlerrel kötendő alkura, és amelyben Allen Dulles egyike volt a legelső embereknek.

Ami jó a General Motorsnak...

Az USA és az amerikai monopóliumok helyzete 1939–1940-ben sajátos volt. Az Egyesült Államok, amely semleges maradt a konfliktusban, megőrizte diplomáciai és egyéb kapcsolatait mindkét harcoló féllel. És ami a legfontosabb: az amerikai monopóliumok és német partnereik kapcsolatát a megkezdődött háború nem szakította félbe. Sőt: jó néhány amerikai konszern együttműködött a német cégekkel olyan fontos ágazatokban, mint a kémia, petrokémia és az elektrotech-

nika. Így például a negyvenes évek elején 53 amerikai cég kapcsolódott közvetlenül az IG Farbenhez.

Az amerikai kutatók kiszámították, hogy abból a 21-féle termékből, amelyet 1940-ben elsőrendűen fontosnak tartottak az amerikai haditermelés számára, 14-et német szabadalmak alapján gyártottak. Számos, az amerikai haditermelés szempontjából fontos innováció és találmány kidolgozásában az amerikai cégek együttműködtek a német cégekkel. Így volt ez például a százoktános benzin, a jó minőségű olajok és a repülőgépek számára készült elektromos felszerelések gyártásánál is. Amikor a háború kitört, az együttműködés egyáltalán nem szakadt félbe. Más szóval: jó néhány amerikai cég szövetségese volt a háborút indító Németországnak.

A nagy amerikai konszernek vezetőinek semmi közük sem volt a Wehrmacht által elfoglalt Lengyelországhoz, sem pedig ahhoz, hogy – amint erről az amerikai felderítés tudomást szerzett – a német agresszió tovább szélesedik. Más gondjaik voltak. Így például amikor veszélybe került a kaucsukellátás, az USA ipara átállt a szintetikus kaucsukra (bunára), amelynek szabadalma német cégeké volt. 1939 szeptemberében – tehát éppen a háború kezdetének pillanatában! – a nagy hatalmú Standard Oil konszern megvásárolta az Elberfelder Farbwerke nevű német cégtől a buna szabadalmát. Ezért egészen 1942-ig rendszeresen fizettek a német bankoknak. A német hadiipar ugyanilyen mértékben használta fel az USA tartalékait: ment Németországba az amerikai olaj, és William R. Davis, a texasi olajmágnás a német haditengerészeti flotta hivatalos szállítójává lett...

Az ITT németországi tevékenységéről már tudunk. Ám a többi monopólium sem maradt el mögötte. Így például a General Motors társaság még 1929-ben megszerezte a Frankfurt közelében lévő Adam Opel AG autógyárat. Ez nagyvállalat volt: az összes német személyautónak a fele már 1935-ben az Opel cégjelzést viselte. A katonai igazgatóság javaslatára az Adam Opel cég újabb gyárat épített, amely teherautókat gyártott a Wehrmachtnak, továbbá alkatrészeket a harckocsik és repülőgépmotorok számára.

Amikor a háború után az amerikai történészek és közgazdászok elkezdték kiszámítani, mekkora volt a részesedése az amerikai üzleti világnak a hitlerista agresszió anyagi ellátásában, elképesztő számok jöttek ki:

– a németországi amerikai gyárak (az Opel és a Ford) termelték a

Wehrmachtnak a 3 tonna befogadóképességű teherautók kilencven százalékát;

– ugyanezek a gyárak adták a Wehrmachtnak a nehéz tehergépkocsik hetven százalékát;

– a Ju-88 típusú repülőgépek motorjainak ötven százalékát az Opel cég gyártotta;

– ugyanez a cég készítette a motorokat a Me-262-es jelzésű, első sugárhajtású repülőgépeknek.

Az Opel igazgatósága, amelyet a General Motors vezetősége nevezett ki, a háború egész ideje alatt tevékenykedett, akkor is, amikor az USA hadat üzent Németországnak. Ezt követően is fennálltak a műszaki és szervezeti kapcsolatok az Opel és a General Motors között, Svájcon keresztül valósították meg őket.

A profitérdekeknek ez a cinikus elsőbbsége minden egyéb megfontolás fölött meglehetősen jól érződik Alfred Sloannak, a General Motors egyik főnökének 1939. áprilisi beszédében: „A nemzetközi üzleti világ akcióit szigorúan csupán a business elveinek kell irányítaniuk; nem kell figyelembe venni sem a cég vezetőinek politikai álláspontját, sem azoknak az országoknak a politikai helyzetét, amelyekben a cégek funkcionálnak..." És ha egykor az a jelszó született, hogy „ami jó a General Motorsnak, az jó az Egyesült Államoknak is", akkor most Sloan, Benn, Davis és a velük hasonszőrűek újabb változatot ajánlottak: „Ami jó Hitlernek, az jó az amerikai businessnek is."

Ezek voltak az előfeltételei annak, hogy új eszme szülessen: nem angol–német világfelosztás, hanem amerikai–német! Német részről nem kisebb személyiség foglalkozott vele, mint... Hermann Göring, aki megint csak a nagy német cégek érdekeinek megértéséről adott tanúbizonyságot. Nyomban a lengyel hadjárat befejezése után aktivizálta az amerikai cégekhez fűződő üzleti kapcsolatait. Különleges feladattal Mexikóba küldte dr. Joachim Hertslet német gyárost, akinek megállapodást kellett kötnie a texasi olajnak német kohászati termékekre való kicserélésérőI. Hertslet közben kifejtette amerikai partnereinek, a többi között a már említett Davisnek Göring óhaját – gondolkozzanak el a német–amerikai kapcsolatokban megnyíló új lehetőségeken.

...Londonban aggódva figyelték ezeket a küldetéseket. Megint csak Dahlerusszal kezdődött. Cadogan előírására Roberts, a Foreign Office munkatársa 1939. október 17-én elment a John Brown & Co. irodájá-

ba, ahol találkozott régi üzleti kollégáival, Spencerrel, Mountainnel és Ranwickkel, akik ott voltak augusztus 7-én, az emlékezetes találkozón Göringgel. Elmondták Robertsnek, hogy a napokban találkoztak Londonban Rickett-tel, az ismert olajkereskedővel. Rickett nem egyedül érkezett, hanem Ben Smith-szel, a Wall Street ismert üzletemberével és Roosevelt külön megbízatásával: „tisztázzák az európai ügyek tényleges állását". Már tárgyaltak Mussolinival, Smith pedig megfordult Berlinben. Megbeszéléseik eredménye: az amerikaiaknak nyilvánvalóan mindegy, hogy melyik felet támogatják, de a háború folytatásának nincs értelme. Rickett és Smith azt javasolták a City üzletembereinek, hogy készüljenek fel „a háború utáni hihetetlen hosszra".*

Ez a tanácskozás rendkívül felizgatta az angol diplomatákat. Hiszen ha Anglia egyedül marad Hitlerrel szemben az USA támogatása nélkül, helyzete rendkívül megromlik!

Londonban azonban még meg sem kapták (a meglehetősen hiányos) információt Rickettről, amikor Corbin angliai francia követ megjelent Cadogannél, és rendkívül nyugtalanul megmutatta neki a Párizsból érkezett táviratot. Ebben az állt, hogy a napokban Berlinből Párizsba érkezett Paul Mooney, a jól ismert amerikai üzletember, az USA legnagyobb konszernjének, a General Motorsnak egyik vezetője. Göringgel tárgyalt Berlinben, aki kifejtette előtte tervét: a három hadakozó fél vezető személyiségei találkozzanak titokban béketárgyalások megtartása végett. Göring állítólag nagy engedményekre is készen állt. Mooney erről értesítette Bullit párizsi USA-követet.

A közlést nagyon komolyan fogadták. „Mr. Mooney – írta az angol külügyminiszterhez intézett különmemorandumában a miniszter diplomáciai főtanácsadója, Sir Robert Vansittart – jelentősen különbözik az olyanfajta uraktól, mint Rickett, Davis és Smith, akikről meglehetősen előnytelen aktáink vannak. Mooney olyan ember, akinek nagy személyes tekintélye van, régóta fontos tisztséget tölt be a nagy amerikai cégnél, és szabad bejárása van Bullithoz és Kennedyhez."

Mooney egyébként maga is megjelent Londonban, és magához Vansittarthoz igyekezett. Mintegy megmagyarázva az üzlet és a diplomácia kapcsolatát, Sir Robert ezt jelentette a miniszternek: „Bátyám már régóta tolti be az amerikai General Motors társaság európai

* Rickett W. R. Davis üzlettársa volt.

leányvállalatában az igazgatói tisztet. Mint tudja, ez a legnagyobb ilyen vállalat az USA-ban. Bátyám főnöke Mr. Mooney, a General Motors Overseas Corporation elnöke. Mooney magas állású amerikai, akinek nagy háborús érdemei vannak. Ismertem őt, bár az utóbbi időben nem tartottam vele a kapcsolatot. Bátyám most Mr. Kennedynek, az amerikai követnek a tanácsára megszervezte találkozómat Mr. Mooneyval, aki ezeket közölte velem..."

Mooneytól Vansittart megtudta, hogy Mooney berlini látogatása során találkozott... Helmut Wohltattal(!), aki összehozta őt Göringgel. 1939. október 19-én három órán át tárgyaltak. Göring előbb kifejtette Mooneynak koncepcióját: eszerint Németországban „két különböző felfogású iskola" van. Az egyik úgy véli, hogy a háborút egyszer s mindenkorra elhatározták, a másik „nyitott problémának" tekinti a háborút, és „az egyezmény lehetőségének vagy lehetetlenségének megvitatására" törekszik. Látjuk, hogy ez Göring régi és meglehetősen elcsépelt fogása, amelyhez már nemegyszer folyamodott.

Mooney kifejezte készségét, hogy Londonban beszámoljon Németország programjáról, amely állítólag a következő pontokból áll:

„*1. Lengyelország.* Németország vissza akarja állítani az autonóm lengyel államot 14 milliós lakossággal.*

2. Csehszlovákia. Göring szerette volna garantálni a csehek »politikai és kulturális integritását«.**

3. Oroszország. Göring tábornagy kijelentette, hogy ha megegyezést érnek el a többi pontban, az ő csoportja »inkább visszatérne a nyugati családba«. Kijelentette, hogy Németország »elkeseredésből« kötött egyezséget Oroszországgal, és amint lehet, felmondaná azt.

4. Vallás. Göring kijelentette, már közölte a Vatikánnal, hogy csoportja mit szándékozik tenni a vallási kérdésben... Jó véleménnyel van a pápáról, és megegyezhet vele."

Göring éppen ennek a programnak a megvitatására javasolta a három hatalom teljhatalmú megbízottainak találkozását „semleges földön". Emellett ismét szóba került Wohltat. Mooney sokáig vitatta ezt a tervet és híve lett, felszólítva Vansittartot, hogy „támogassa Göring csoportját". Vansittart bátorítására megmagyarázta neki: „az

* Tiszta hazugság.
** Ez meg a párja.

érdekszférák hármas felosztásáról van szó" – vagyis a világpiacoknak Németország, Anglia és az USA közti felosztásáról.

Különösebb erőfeszítés nélkül is látható Göring tervének, amelyet a General Motors főnöke is támogatott, álnok értelme. Hiszen Mooneyval folytatott beszélgetésében jóval őszintébb volt, többet mondott, mint amit Mooney az angoloknak továbbított:

„Ha ma megkötjük az egyezményt az angolokkal – mondta Göring –, holnap kidobjuk a hajóból az oroszokat!"

A hitleri tábornagy háta mögül megint előbújtak a szamárfülek, vagyis a szovjetellenes szándékok, közben pedig Göring békecsinálónak mutatta magát, és szerette volna kommunistaellenes horgára csalni Mooneyt, utána pedig Vansittartot és Chamberlaint.

Ne feledjük azonban, hogy Mooney az amerikai üzleti életnek csupán egyik képviselője volt. Voltak más, eléggé befolyásos körök is, amelyeket üzleti érdekeik kevésbé kapcsoltak Németországhoz, és józanul értékelték a helyzetet. Megértették, hogy élethalálharcról van szó, és Hitler rábeszélésével nem lehet az USA érdekeit megvédeni. Roosevelt mindenekelőtt ezekre a körökre támaszkodott, arra vette az irányvonalat, hogy támogatja Angliát, majd szétzúzza Németországot és Japánt mint az USA veszedelmes vetélytársait. Roosevelt azt is megértette, hogy a kommunistaellenes csalétek mögött a hitlerista rendszer könyörtelen agresszivitása rejlik.

Az „izolacionista" (értsd: Hitler-párti) és „antiizolacionista" politikai vonalak között az akkori amerikai külpolitikában az erőviszonyok bonyolultak voltak, és korántsem állandóak. München után sokan aggódtak az USA politikai és üzleti világában. A világpiacok állapotának elemzése megerősítette ezeket az aggodalmakat. Így például Németország sok fontos mutató tekintetében kezdte megelőzni az USA-t. Németország került az első helyre a világon a kaucsuk, benzin, alumínium, nitrogén termelésében, továbbá a finommechanikában és az optikában. Bár 1938-ban Németország még elmaradt a szerszámgépek általános exportját tekintve, de már megelőzte az USA-t a gépek, acél és a kemikáliák exportjában. Amint Cordell Hull, az „antiizolacionisták" egyik tekintélyes képviselője mondotta, az a veszély keletkezett, hogy „Hitler teljesen uralkodik Európa felett". Ilyen távlatokat rajzolt a nácizmus győzelme esetére: „Nem ülhetünk oda a békekonferencia asztalához. Ott fogunk ülni izolált kontinense-

inken, együgyűen azt képzelve, hogy reális tényezők lehetünk a békeszerződés megkötésénél, amelyet valójában Hitler fog diktálni..."

Az USA természetesen az előtt a szomorú távlat előtt állt, hogy elveszíti állásait Európában, ahol a tőkebefektetése 1939-re 3,3 milliárd dollárra rúgott. Hitler agressziója oda vezetett, hogy erőteljesen csökkent az amerikai export azokba az országokba, melyeket a Wehrmacht megszállt (1938-ban az USA teljes exportjának huszonöt százaléka, 1940-ben öt százaléka). Nem véletlenül jelentette ki Pierce kongresszusi képviselő 1940. július 25-én: „Mindenekelőtt a gazdasági élet területén folyik a harc, és mi itt vesztésre állunk. Igen valószínű, hogy nem érezzük majd az épületeket felrobbantó bombák tevékenységét. Ám kétségkívül éreznünk kell majd a gazdasági robbantás eredményeit, amely szétzilálhatja pénzügyi helyzetünket..."

Ezek a megalapozott érvek megerősítették az USA-ban azok helyzetét, akik nem fogadták el az „izolacionisták" elringató bizonykodásait, és szükségesnek tartották a német terjeszkedés visszaverését, a többi között katonailag is.

És bármilyen messze volt is a New York-i Wall Street a skót Dungawel várától, ahová Hess repült, láthatatlan szálak vezettek a kapitalista világ egész „társadalmi-gazdasági térségén" keresztül, amelyek meghatározták a politikusok tetteit. Bármennyire tagadták is ezt az imperializmus magasztalói, „a Führer helyettesének" repülése mögött ott állt azoknak a nemzetközi monopóliumoknak a frontja, amelyek szovjetellenes alkura törekedtek. Ám ennek az alkunak a megvalósítását ugyanolyan mértékben zavarta is a Nyugaton uralkodó társadalmi és politikai csoportok önfenntartási ösztöne. És ez határozta meg Hess titkos missziójának a kudarcát.

Mi történt Angliában

Május 10-én Hess Dungawel vára közelében találta magát. Mint tudjuk, Hitler rezidenciáján ez a hír meglehetős zűrzavart váltott ki. Ugyanekkora volt a zavar Londonban is: Churchill attól tartott, hogy ha Hess elfogadható kompromisszumot hozott magával, a „münchenisták" ismét győzedelmeskedhetnek. Ezért úgy bántak Hess-szel, mintha forró szenet vettek volna a kezükbe.

Először – május 11-én – Hamilton herceg azonosította őt. Hess a vele folytatott beszélgetésben már célzott azokra a „békefeltételekre",

amelyeket magával hozott. Ezután Hesshez küldték a Foreign Office szakértőjét, Sir Ivone Kirkpatrickot, a berlini angol követség egykori munkatársát, aki személyesen ismerte Hesst. Május 13-án, 14-én és 15-én találkoztak, ezek a megbeszélések órákon át tartottak. Kirkpatrick emlékezése szerint Hess nyilatkozatainak ez volt az értelme: megegyezéses béke, Churchill menesztése, az érdekszférák felosztása, Németország közel-keleti érdekeinek elismerése, vagy pedig... Anglia blokádja és „éhhalála"...

A Hessről szóló egyik könyv szerzője, W. Schwarzweller, idézi ezeket a „javaslatokat", és nem minden alap nélkül írja: „Eljött az ideje, hogy kidobjuk a történelem szemétdombjára azt a régóta elfekvő legendát (pedig gyakran adnak neki hitelt), hogy Rudolf Hess a humanitás magányos misszionáriusa volt, akinek legfőbb kívánsága egyedül a béke volt, de az értetlenség falába ütközött. Egy olyan ember, aki eltapossa a virágokat a kertemben, kínozza a macskámat és terrorizálja a barátaimat, aztán meg azt mondja, hogy a hátsó udvarban szegfűt, retket és káposztát ültethetek, ha megengedem neki, hogy bármikor újra letapossa a kertet, kínozza a macskát és terrorizálja a barátaimat – nos, egy ilyen embert nem lehet »békeangyalnak« nevezni. Ez egy durva, bár naiv zsaroló."

Schwarzweller túl udvarias hasonlatot választott: hiszen valójában nem szegfűről és retekről volt szó, hanem sok millió emberi életről, Coventryről és egész Angliáról. A Luftwaffe gépei nem kínozták a macskákat, hanem embereket semmisítettek meg. Ennek ellenére a „Hess védelmi bizottság" urai „könyörületet" kérnek a bűnözőnek.

Akkor pedig, 1941 májusában, Nagy-Britannia vezetői úgy döntöttek, hogy tovább tárgyalnak azzal az emberrel, aki „a kertet tapossa". Amikor Churchill tudomást szerzett Kirkpatrick és Hess beszélgetésének tartalmáról, megjegyezte, hogy a jelek szerint Hessnek más szándékai is vannak. Elkezdtek vitatkozni, s eközben váratlan módon a sajtóban adatok szivárogtak ki Hess és Hamilton előző kapcsolatairól. Az angol kormány a dolgok valóságos állása ellenére cáfolta ezeket a híreket, és ily módon fokozta a közvélemény bizalmatlanságát: és ha tényleg alkuról van szó?

Így például Tokióban Hess repülése teljes zűrzavart váltott ki. Kretschmer, a Japánba akkreditált német katonai attasé azt jelentette Berlinbe, hogy a japánokat rendkívül nyugtalanítja egy angol–német egyezmény lehetősége. Hiszen a japánok már Szingapúr megtámadá-

sára készültek! Rómában viszont azt tételezték fel, hogy Hesst maga Hitler küldte (ezt jegyezte fel naplójában Ciano külügyminiszter 1941. május 16-án). Washingtonban is feltették a kérdést: vajon életre kel a „békéltetés" szelleme? Roosevelt úgy vélte, hogy ez a szellem igen erős az angol felső körökben.

Ha a háborús helyzet logikájából indulunk ki, miszerint Anglia és Németország ellenséges táborban volt (ráadásul Anglia azokban a napokban már tudta, hogy a háború csakhamar kiszélesedik, várható volt Németország támadása a Szovjetunió ellen), akkor Heŝs igényeit természetesen azonnal el kellett volna utasítani, őt magát pedig hadifogolytáborba zárni. És valóban, miféle tárgyalásról lehetett vele szó? Úgy tűnhetett volna, hogy az angolok számára minden világos: Hess kijelentése szerint „Németország szándéka az volt, hogy Oroszországgal szemben meghatározott követelésekkel lép fel, melyeket vagy tárgyalásos úton rendeznek, vagy háborúban." Éppen ezt jelentette Hess-szel folytatott megbeszéléséről Kirkpartick a kormánynak.

Az angol kormány azonban gyakorlatilag tárgyalni kezdett Hesszel, a tárgyalások vezetését John Simon lordkancellárra bízta. A tárgyalásokra június 9-én került sor.

Miről folyt a szó 1941. június 9-én a Mitchet Place-en, ami a London melletti Aldershot légibázis közelében található? Hesst ide szállították, „állandó tartózkodásra", és az itteni körülmények a legkevésbé sem emlékeztettek azokra a helyekre, ahol a hadifoglyokat tartották, márpedig Hess gyakorlatilag az volt. Szokványos ház volt ez teljes komforttal, a királyi gárda katonái őrizték (és ez nagyon imponált „a Führer helyettesének").

A jegyzőkönyv* több mint 80 oldalas. Simont „dr. Hatrey pszichiáternek" nevezik benne, Kirkpatrickot pedig „dr. Mackenzie"-nek. Hess jele a „J" volt (az angolok a „Jay", „Szajkó" álnevet adták neki, hogy a dokumentumokban Hess neve ne szerepeljen). A jegyzőkönyv így kezdődik.

* Hess nürnbergi védője nyújtotta be.

Dr. Hatrey: Úgy vélem, hogy a tervünk nagyon jó. Itt vagyunk, gyorsíró van velünk, továbbá Mr. Mass tanú, valamint fordítóként dr. Mackenzie és Barnes százados.

Birodalmi miniszter úr! Engem úgy tájékoztattak, hogy önt bizonyos küldetés hozta ide, amiről szeretne tárgyalni valakivel, aki ezt a kormánynak továbbítaná. Mint tudja, engem dr. Hatreynek hívnak, a kormány felhatalmazott, hogy meghallgassam önt, beszéljek önnel, és amennyire lehetséges, válaszoljak mindazokra a kérdésekre, amelyeket fel kíván tenni nekem.

J: Nagyon örülök, hogy idejött, Hatrey úr.

J: Tudom, hogy ideutazásomat nagyon nehéz megérteni.

J: Minthogy ez szokatlan lépés volt, nem számíthatok más fogadtatásra.

J: Éppen ezért azzal szeretném kezdeni, hogy megmagyarázzam, miképp érkeztem ide.

J: Ez a gondolat akkor jutott eszembe, amikor múlt év júniusában a Führerrel együtt voltam a francia hadjáratban...*

Dr. Hatrey: Ön talán szívesebben használná az »akkor jutottam erre a döntésre« kifejezést, és megismételné szavait. Ez jobb, nehogy félreértés legyen.

A fordító: Rendben.

Dr. Hatrey: Tehát legyen szíves megismételni az utolsó mondatot, nem egészen értettem.

Gyorsíró úr, legyen szíves megismételni.

A gyorsíró: Arra a döntésre, hogy ide jövök, azután jutottam, hogy találkoztam júniusban a Führerrel a francia hadjárat idején..."

Hess nem sietett, messziről kezdte: a versailles-i békeszerződéstől, Hitler „békeszerető politikájától" a harmincas években. Hosszan számolt be a Führer „békés tetteiről", például az Anschlussról. Angliai partnereit – az álszentség mestereit – tanítgatva Hitler helyettese kijelentette, hogy az Anschlussnál „megvalósult a demokratikus elv, minthogy a lakosság 95%-a később az Anschlussra szavazott".

* Az eredetiben Hess minden mondata új bekezdésben szerepel, nyilván a fordítás miatt. Ezt követően megszakítás nélkül adjuk majd szavait.

A müncheni egyezményről Hess azt közölte Simonnal, hogy Hitler „boldog volt, és hitt abban, hogy ezzel kezdődik Angliával a kölcsönös megértés".

Ezt követően azonban Hess nyilván megfeledkezett arról, hol van, s Chamberlaint és Churchillt németgyűlölettel vádolta, Lengyelországot pedig azzal, hogy egyedül ő és csakis ő tehet a háborúról. Sőt: elkezdte sorolni, hogy Anglia hogyan sértette meg a nemzetközi jogot, szidta Angliát Indiában és Írországban folytatott gyarmati politikája miatt. Hess ezt követően Angliát tette felelőssé a békés angol lakosság német bombázásáért. Ez még a diplomatikus lordnak is sok volt. A jegyzőkönyv rögzíti:

„*Dr. Hatrey:* Megszakíthatom-e beszélgetésünket a birodalmi miniszter úr engedélyével, minthogy mind ez idáig figyelmesen hallgattam elmefuttatásait, melyekben a német álláspontot fejtette ki a háborúról annak kezdete óta. Természetesen majd átolvasom mindazt, amit mondott. Nem szeretnék zavarni, jó hallgatóság szeretnék lenni.

J.: Igen.

Dr. Hatrey: A magam részéről szeretnék neki bókot mondani, megérdemli. Persze megérti majd, hogy nem osztom a háborúról alkotott nézetét. Remélem, megérti, hogy ha nem ellenkeztem vele, az korántsem azért volt, mert egyetértettünk. El kell ismernünk azt a tényt, hogy ezt a problémát eltérően közelítjük meg. Legfőbb célom, amiért idejöttem az, hogy őt meghallgassam.

J.: Ezt nem kell fordítani, megértettem. Kezdettől fogva ezt tételeztem fel. Szem elől tévesztettem, hogy már a legelején jeleznem kellett volna, hogy az ellenvetések hiányát nem tekintem egyetértésnek. Másrészt meg kell jegyeznem, hogy ez a téma megbeszélésünk általános problémái közé tartozik, vagyis ahhoz, amiről dr. Hatrey beszélt.

Dr. Hatrey: Szeretném, ha pontosan értenének. Remélem, hogy eléggé világosan fejezem ki magam. Csupán szeretnék kellőképpen udvarias lenni. Szeretnék belefogni a dologba, és rátérni az igazi megbeszélésre, amely végre közeledik. Jó, hogy megértjük egymást.

J.: Én azt természetesen kezdettől fogva feltételeztem, hogy sok kérdésben nézeteltéréseink lehetnek.

Dr. Hatrey: Természetesen. Ez valóságos probléma, amelyet végső soron csak a történelem old majd meg.

J.: Mindezt csak azért mondtam, hogy dr. Hatrey megértsen ben-

nünket, hogy megértse: a német nép minden pontban hogyan látja a helyzetet, függetlenül attól, hogy helyes-e vagy helytelen.

Dr. Hatrey: Igen, én ezt megértem. Kétségtelen, hogy a birodalmi miniszter úr megérti ezt majd missziója során. Emlékeznie kell rá, hogy a brit nép – büszke nép, urak népe. Nem olyan könnyen érti az összes érvet, ha azokat nem barátian fejezik ki. És ezért most szeretném meghallani azokat a javaslatokat, amelyekkel érkezett."

Simon azonban ekkor sem hallotta meg Hess olyannyira áhított javaslatait. Egyáltalán nehéz visszatartani mosolyunkat, ha a kihallgatás jegyzőkönyvét olvassuk: több mint nyolcvan oldalas, és a tiszteletre méltó lordnak csupán a hatvanadik oldal vége felé sikerült többékevésbé világos feleleteket kapnia Hesstől! Amikor első ízben emlékeztették rá, hogy térjen a tárgyra, Hess a történelembe merült, a második figyelmeztetésre elkezdte dicsérni a Luftwaffét, és a Britszigetek megsemmisítésével fenyegetőzött. Emellett gyorsan „cserélte a lemezt": először azt erősítgette, hogy Hitler egyáltalán nem akart konfliktust Angliával. Később, megfeledkezve erről a „békés" dallamról, Hess gyorsan áttért a fenyegetésekre. Egy jó órán keresztül a Luftwaffe erejéről beszélt, meg arról a sorsról, ami Angliára vár. Simon türelme itt megint véget ért:

„*Dr. Hatrey:* Most félbe kell önt szakítanom. Elég nehezen tudom önt követni. Ön korábban arról beszélt, hogy Hitler úr erőteljesen szembeszállt azzal, hogy országunk városait bombázzák. Most viszont ön azt jelentette ki, hogy a politikája egészen másmilyen, és Németország hajthatatlan vezetője. Aztán ön arról beszélt, hogy a német polgári lakosság igencsak elégedetlen. Nem tudom, hogy a polgári lakosság hogyan fejezheti ki elégedetlenségét. Hogyan lehet azt mondani, hogy Németországban egyfelől nagy a harag a brit erők támadásai miatt, másfelől viszont (ezt ön kissé később mondta), hogy Németországgal semmi sem történhet, minthogy kidolgozták a terveket a polgári lakosság védelmére, és felszerelték a szükséges óvóhelyeket? Az egyik kizárja a másikat.

J: Én ezt nem mondtam. Csak arról beszéltem, hogy a mi veszteségeink az angolokéihoz képest rendkívül jelentéktelenek.

Dr. Hatrey: Az az igazság, hogy Németországot súlyos veszteségek érték a brit bombák miatt. Ez az eredmény.

J: Én azt nem mondtam, hogy a veszteségek nagyok voltak. Csak azt mondtam, hogy kisebbek voltak, mint az angolokéi.

Dr. Hatrey: Bocsásson meg, hogy félbeszakítom, de nem tudom megérteni, hogyan lehet összeegyeztetni ezt a két dolgot.

Dr. Mackenzie: Ha figyelembe vesszük, hogy mi 30 000 polgári lakost vesztettünk, önök pedig jóval kevesebbet, akkor hogyan értsük az ön szavait az elégedetlenségről?"

Ezt követően Simon megint megpróbált visszatérni a fő témára.

„*Dr. Hatrey:* Most a következőket szeretném mondani önnek. Már sok időt elvesztegettünk. Nem volna-e szíves közölni velünk a brit kormány tájékoztatása érdekében, hogy milyen javaslatokat hozott megvitatásra?

J: Kérem, szíveskedjék lefordítani az utolsó mondatot.

Dr. Hatrey: Megkérhetem-e, hogy terjessze elő javaslatait megvitatás céljából?

J: Én ezt kétségkívül megteszem. Csak szeretnék még megvizsgálni egy kérdést, mégpedig a tengeralattjáró-háborút.

Dr. Hatrey: Kérem, folytassa. Kész vagyok önt hallgatni. Végül is ez idejövetelem célja. Igen, igen, nagyon hálás leszek önnek, ha folytatja..."

Hess szívesen fogadta az ajánlatot: a tengeralattjáró-háború témáját arra használta fel, hogy „megijessze" Simont. Csak a megbeszélés végére sikerült Simonnak arra késztetnie Hesst, hogy ismertesse a dokumentumot, amelyet magával hozott. Ez volt a címe: „A megegyezés alapja".

Kirkpatrick felolvasta az első pontot:

„Hogy megelőzzük a jövőben a háborúkat Anglia és Németország között, meghatározzuk az érdekszférákat. Németország érdekszférája Európa, Angliáé – a birodalma."

Simon természetesen igyekezett pontosítani, és ezért megkérdezte: „Európa itt kétségkívül a szárazföldi Európát jelenti?" Hess igennel válaszolt. Simon még pontosabban akarta tudni: „Beletartozik-e ebbe Oroszország valamelyik része?" Hess megkezdte a választ, és a téma fontosságára való tekintettel Kirkpatrick fordította.

„*Dr. Mackenzie:* Ő (vagyis Hess – *L. B.*) ezt mondta: »Magától értetődik, hogy bennünket érdekel az európai Oroszország. Így például, ha mi egyezményt kötünk Oroszországgal, Angliának ebbe semmiképpen sem szabad beleavatkoznia.«

Dr. Hatrey: Csak egyet szeretnék megtudni: mit jelent az »európai érdekszféra«? Ha a német érdekszféra Európa, akkor érhetően tudni

szeretném, Oroszországról van-e szó, az európai Oroszországról, arról az Oroszországról, amely nincs Ázsiában, az Uráltól nyugatra fekvő Oroszországról.

J: Az ázsiai Oroszország bennünket nem érdekel.

Dr. Hatrey: Szeretném megtudni: Moszkva és ez az egész rész – az európai zóna része?

J: Nem, semmiképpen."

Hess itt a következő megjegyzést eszközölte a jegyzőkönyvben: „Én ezt nem mondhattam, ez a fentieknek ellentmond, vagy a kérdést nem értettem."

Ám a beszélgetés folytatódott.

„*Dr. Hatrey:* És Olaszország?

J: Olaszország? Olaszország persze Európa része, és ha mi Olaszországgal egyezményt kötünk, Angliának ebbe sem szabad beleavatkoznia.

Dr. Hatrey: Inkább lépjünk tovább."

Kirkpatrick folytatta a dokumentum felolvasását:

„2. A német gyarmatok visszaadása.

3. A veszteségek megtérítése azoknak a német alattvalóknak, akik a háború előtt vagy a háború idején a Brit Birodalomban éltek, és a birodalmi kormány akcióinak eredményeképp, vagy zavargások, rablás stb. következtében személyes, illetve vagyoni károkat szenvedtek. Németország ugyanezen az alapon megtéríti a veszteségeket, amelyeket brit alattvalók szenvedtek.

4. Ezzel egy időben fegyverszünetet és békét kell kötni Olaszországgal.

Az itt felsorolt pontokat a Führer ismételten az Angliával kötendő egyezmény feltételeként nevezte meg. Ezeken kívül további pontokat nem tisztáztunk."

Ennek ellenére Simon elkezdte tisztázni. Így például, mi lesz Irak sorsa? Hess kijelentette, hogy „Irakot nem szabad a sors kénye-kedvére hagyni", de nem tudta megmagyarázni Simonnak, mit is jelent ez a megfogalmazás, csupán arra hivatkozott, hogy ezek voltak Hitler szavai (a német felderítés éppen akkoriban szervezte meg a britellenes mozgalmat Irakban).

Simon ezután újra és újra kérdéseket tett fel Hollandia és Norvégia, valamint Görögország sorsával kapcsolatban. Meg akarta tudni, szándékában áll-e Hitlernek, hogy ezeket az országokat is tartósan kiiktas-

sa a brit érdekszférából? Aztán feltették azt a kérdést, amely mindennél jobban érdekelte Hitlert: hogyan alakul nyugati hátországa a keleti hadjárat idején. Simon megkérdezte: „Vajon a kontinens minden belső ügye német?" Hess így felelt: „Mi, mint Európa uralkodó hatalma, nem várhatunk állandóan arra, hogy Anglia beleavatkozik majd a többi európai ország ügyeibe. Ez a legfontosabb, amit nyomban ki kell jelenteni a német érdekszférára vonatkozó pontban."

A válasz értelme világos volt: Hitler azt követelte, hogy Anglia kötelezze el magát vele szemben, hogy nem avatkozik bele a Szovjetunióval kapcsolatos „ügyébe"! Aztán Simon megkérdezte: azt jelenti-e az Európa feletti „német uralom", hogy Olaszország alárendeli szuverenitását Németországnak? Hess észbe kapott, és a memorandum szövegében a „Németország" szót „tengelyre" javította. Így alakult: „a tengely érdekszférája Európa" stb. Arra a kérdésre, hogy ez mit jelent, Hess azt felelte, hogy ez Németország és Olaszország ügye, ők maguk tisztázzák majd kölcsönös kapcsolataikat.

A megbeszélést lezárva Simon ezt mondta:

„Én természetesen a lehető legpontosabban jelentem majd azt, amit ön mondott, Hess úr. Nagyon örülök, hogy végighallgathattam önt. Ön a brit kormány képviselőjével kívánt beszélni. Ez a megtiszteltetés nekem jutott osztályrészül, és ez számomra annál is kellemesebb, mert mi már korábban is találkoztunk."

Hess azonban ekkor kijelentette:

„Most szeretnék még valamit kiegészítésképpen átadni a kormány számára, de ezt csak dr. Hatreynek mondhatom el. Van erre mód?

Simon így felelt:

„De akkor nagyon lassan kell beszélnie."

Ahogy mondani szokás, a jegyzőkönyv a legérdekesebb helyen félbeszakad.

Mit mondott Hess Simonnak, amikor egyedül maradtak? Van még egy körülmény, amely arra késztet bennünket, hogy ezt a kérdést feltegyük. A jegyzőkönyvben van egy nem világos hely. Amikor Kirkpatrick szívósan igyekezett tisztázni, hogy (magán Hessen kívül) vannak-e a legfelső német körökben mások is, akik hívei az Angliával kötendő megegyezésnek, Hess, a jelek szerint nem minden ingerültség nélkül, kijelentette:

„Meg akarom mondani, és ezt már második napja erősítem, és ezt mondtam Hamilton hercegnek is: én ritkán adom a becsületszavamat,

mert szent dolognak szoktam tekinteni. Most pedig becsületszavamat adom: az általam írott dokumentum azt tükrözi, amiről a Führer számos alkalommal beszélt velem..."

Második napja? Talán a megbeszélés két napig tartott? Erről semmiféle írásos tanúságtétel nincsen. Vagy talán Hess a Kirkpatrickkal való korábbi találkozásaira gondolt? Sok a kérdés, de a lehetséges válaszok értelme egy: olyannyira kényes dolgokról esett szó, hogy inkább nem rögzítették őket a hivatalos angol iratokban.

Ám nem egyedül az angol dokumentumok vannak a világon. Ha Otto Günschének, Hitler szárnysegédjének feljegyzéseihez fordulunk, ott a javaslatok értelme meghatározott: „Azokban a beszélgetésekben, amelyeket Hitler törzsében Hess repülésével kapcsolatban folytattak, nagy titokban elmondták, hogy Hess magával vitt Angliába egy memorandumot a békekötés feltételeiről, ezt ő maga írta, és Hitler jóváhagyta. A memorandumnak az volt a lényege, hogy Anglia szabad kezet ad Németországnak Szovjet-Oroszország ellen, Németország pedig a maga részéről kész garantálni Anglia helyzetének megőrzését gyarmatbirtokain és a Földközi-tenger medencéjében. Ebben a memorandumban ezenkívül kiemelték, hogy »Németországnak, a szárazföldi nagyhatalomnak« és »Angliának, a tengeri nagyhatalomnak« a szövetsége biztosítja uralmukat az egész világ fölött."

Ez világos beszéd! Nem lehetnek kételyeink afelől, hogy Hess a lehető legrészletesebben hozta tudtára az angol félnek elképzeléseit. S. Delmers, a lélektani hadviselés angol szakértője, aki részt vett az akkori idők eseményeiben, már a háború után közölte, hogy 1941 szeptemberében Hess tárgyalt az angol kormány másik tagjával, lord Beaverbrookkal is. Simon – Delmers állítása szerint – képtelen volt Hesst a teljes őszinteségre rávenni, és ezt a feladatot Beaverbrook teljesítette. Hess egyenesen megmondta neki, az a célja, rávegye Angliát a Németországgal való békekötésre, hogy majd aztán együtt lépjenek fel a Szovjetunió ellen.

Néhány évvel később megjelentek Beaverbrook feljegyzései is, amelyekben közzétette Hess-szel folytatott megbeszélése leírásának egy részét is. Beaverbrook ebben a „dr. Livingstone" álnév alatt szerepelt. Hess fedőneve ismét a „Jay" volt (Simon jegyzőkönyvéből már ismerjük a leírásnak ezt a módját).*

* Hess nyomatékos kérésére a beszélgetésre tolmács nélkül került sor.

„*J:* Anglia jelenleg veszélyes, nagyon veszélyes játékot űz a bolsevizmussal.

Dr. L: Nagyon veszélyes játékot a bolsevizmussal?

J: Nagyon veszélyeset.

Dr. L: Azt azonban nem értem, hogy Németország miért támadta meg Oroszországot.

J: Azért, mert tudtuk, hogy Oroszország megtámad bennünket.

Dr. L: De hát miért kellett volna Oroszországnak rátámadnia Németországra? Milyen céllal?

J: A forradalom érdekében. A világforradalomért."

A „megelőző háborúval" kapcsolatos elcsépelt tézis persze nem győzhette meg Beaverbrookot, és ezért ironikusan megjegyezte, hogy a Szovjetuniónak „aligha lett volna elég ereje ennek a célnak az elérésére". Beaverbrook kijelentése szerint Hess átadott neki egy „hosszú memorandumot, amelyben azt javasolta, hogy Nagy-Britannia támogassa Németországot Oroszország ellen".

Sok évvel később a spandaui parancsnok, a kíváncsi Bird ezredes nemegyszer kérdezte Hesstől: közölte-e ő az angolokkal a Szovjetunió megtámadásának időpontját? Ismerte-e? Bird ezt a kérdést más-más alkalommal tette fel. Hess hol azt mondta, hogy „nem ismerte", hol azzal mentette ki magát, hogy „semmire sem emlékszik". Végül Bird elveszítette türelmét: ily módon fejtette ki Hess „vallomásait": „Hess kiadhatta Oroszország megtámadásának hitleri tervét. Azon kevesek közé tartozott, akik tudtak erről a támadásról, amelynek hat hét múlva kellett megkezdődnie. Hitler magánkívül volt a félelemtől, hogy Hess elárulhatja."

Bird leírta ezt a bekezdést, aztán áthúzta, és megmutatta a kéziratot Hessnek. Utóbbi megkérdezte:

„– Miért húzta át ezt a bekezdést?

– Úgy gondoltam, hogy így történt – felelte Bird. – Ön azonban ezt tagadta beszélgetésünk során. Ezért is húztam ki.

– Ezredes, szeretném, ha mindent meghagyna ebben a formában.

– Tudja ön, hogy ez mit jelent? Ön ily módon beismeri, hogy tudott a »Barbarossáról« skóciai repülése előtt?"

– Ezredes, arra kérem önt, hogy mindent hagyjon úgy, ahogyan leírta.

– Ön tehát tudott a »Barbarossáról«?

– Igen, tudtam.

– Akkor beszéljen erről részletesebben.
– Nem, most nem..."

Ám azt, amit Bird nem tudott meg Hesstől, meghallhattam másvalakitől. Már emlitettem Werner Köppen SA-Brigadeführerrel folytatott beszélgetéseimet. Abban, hogy őt megtaláljam, segített David Irving, az ismert angol történész és publicista, a nácizmus korából való naplók és feljegyzések felkutatásának szakembere. Ő találta meg azokat a napi beszámolókat, amelyeket Hitler főhadiszállásáról küldött Köppen, aki a Führer főhadiszállásán Alfred Rosenberget, a megszállott keleti területek birodalmi miniszterét képviselte. Ezek a feljegyzések kitűntek részletességükkel, és határozottan érdekesek voltak. Irving aztán magát a szerzőt is felkutatta.

„Próbáljon Köppennel beszélni. Sokat látott, sokat tud" – tanácsolta Irving, amikor beszámoltam neki a munkámról.

Így is lett. Amikor Münchenben voltam, találkoztam Köppennel. Akkor engem leginkább Bormann érdekelt, és a lehető legrészletesebben kikérdeztem partneremet arról, ki is volt ez a baljós figura. Köppen azonban más „ismerőseiről" is beszámolt.

„Mellesleg – jegyezte meg –, tudja-e, hogy én voltam az egyik legutolsó ember, aki látta Rudolf Hesst Angliába repülése előtt?"

Ezt én nem tudtam, és annál nagyobb érdeklődéssel hallgattam Köppen elbeszélését.

...1941 májusában Alfred Rosenberget szigorúan titkos és kivételes feladat végrehajtása foglalkoztatta, a feladatot személyesen kapta Hitlertől április 2-án. Rosenbergnek ki kellett dolgoznia a Szovjet-Oroszországot megszálló hatóság pontos akciótervét, azt, hogy mit kell tennie, miután a Wehrmacht győzelmesen befejezi „keleti hadjáratát". Május 10-én Rosenbergnek jelentést kellett tennie Hitlernek munkája állásáról. E célból Berlinből Münchenbe kellett repülnie, onnan pedig autóval a Berghofra indulnia.

Mint mindig, Alfred Rosenberget adjutánsának, Werner Köppennek kellett volna elkísérnie. Ám május 9-én késő este Rosenberg titkárságán megszólalt a telefon. Karl-Heinz Pintsch SA-Brigadeführer telefonált Münchenből, ő volt Hess szárnysegéde. „Holnap reggel Hessnél kell lennie!" – mondta Köppennek. Köppen felhívta a főnökét.

„Valami alighanem történt" – felelte Rosenberg.

Május 10-én reggel Rosenberg repülőgépe leszállt Münchenben.

Itt már várta Hess autója, amely elvitte a Reichsleitert Hess lakására, amely Harlaching elővárosban volt. Köppen és Schikedanz, Rosenberg helyettese várakozott, amíg Hess és Rosenberg sokáig sétált a kertben, gondterhelt arccal tárgyalva valamiről. A beszélgetés, Köppen benyomása szerint, rendkívül komoly volt. Azután megebédeltek és elbúcsúztak. A kísérő tisztek nem is gondolták, hogy Rosenberg lesz Hess utolsó németországi beszélgetőpartnere. Hess a jelenlétükben elbúcsúzott családjától, és mindkét autó elhagyta Harlachingot: Rosenberg és szárnysegédei Berchtesgaden felé utaztak, Hess pedig, mint később tisztázódott, a repülőtérre ment, ahol már várta őt az előkészített Messerschmitt.

Köppen nem kételkedik abban, hogy Hess megkapta Rosenbergtől az összes szükséges információt a Szovjetunió elleni támadás előkészületeiről.

„Teljes titokban tartandó"

Erről csak nagyon kevesen tudhattak. Hitler összeállította azoknak a személyeknek a listáját, akik hozzáférhettek ahhoz a hatoldalas dokumentumhoz, amelyet Heinrich Himmler állított össze. 1940. május 28-án Himmler feljegyezte: „A Führer parancsot adott, hogy a dokumentumot csak néhány példányban állítsák össze, nem szabad sokszorosítani, és teljes titokban tartandó." Az irat tartalmával csupán a két birodalmi miniszter ismerkedhetett meg, és még csak nem is az összes Gauleiter, sem pedig az SS főosztályainak vezetői.

Mi volt hát ebben az iratban, amelyet 1940. május 15-én állítottak össze, vagyis a francia hadjárat legkezdetén, abban a pillanatban, amikor meg kellett tervezni a harmadik birodalom következő lépéseit? Érintette-e Franciaország sorsát? Vagy talán Angliáról volt szó, hiszen az invázió tervét már nagy vonalakban felvázolták? Nem. Erről már a memorandum címe is árulkodik: *„Néhány gondolat a keleti másfajúakkal való bánásmódról."*

Néhány évvel ezelőtt Reinhard Opitz, a haladó nyugatnémet történész érdekes feladatot vállalt: elhatározta, hogy összehasonlítja a német imperializmus „európai terveit" egy nagy történelmi időszakban – 1900-tól 1945-ig. Tanulságos képet kapott, amely megmutatta, milyen vaskövetkezetességgel járt el a német nagytőke „a nap alatti helyért" vívott harcában. Opitz munkája, amelynek szerzője az *Europastrategien des deutschen Kapitals 1900–1945* (A német tőke európai stratégiája) címet adta, rendkívül fontos dokumentáris anyaggá válhat a két világháború rejtett okainak tisztázásához. Nem Hitler és nem is Himmler kezdett először gondolkodni a „Drang nach Ostenről" – ezek a tervek már régen megszülettek. Opitz emlékeztet a vilmosi kor reakciós ideológusának, Paul Rorbachnak a munkáira. Ő arról ábrándozott, hogy „az orosz kolosszust feldarabolják természetes, történelmi és néprajzi részeire". Ezek közé az összetevő részek köré sorolta Finnországot, a balti országokat, Lengyelországot, Besszarábiát, Ukrajnát, a Kaukázust, Turkesztánt, „Moszkoviát" és Szibériát. Ror-

bach a következőképpen illusztrálta eszméit: Oroszországot ugyanolyan fájdalommentesen fel lehet darabolni, ahogyan a narancs is gerezdjeire esik szét. „Ugyanilyen könnyen – jövendölte – végezni lehet a nagy orosz állammal is."

Ha elolvassuk ezeket az 1916-ból való fecsegéseket, nyomban eszünkbe jut egy másik formula: „Elvben arról van szó, hogy kényelmesen felszeleteljünk egy gigászi tortát." Ezt jósolta Hitler 1941. július 16-án. Opitz a Hitlernél tartott tanácskozásnak ezt a jegyzőkönyvét is idézi, mintegy kiemelve a huszadik századi német imperializmus különböző stratégiai szakaszainak összefüggését. Sok-sok ilyen szakasz volt...

Amikor a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék feltárta a náci agresszió összes körülményeit, a vádlottak fő erőfeszítései arra irányultak, hogy tagadják a világ elleni összeesküvésnek, amelyet a hitlerista Németország szervezett, rosszindulatú mivoltát. Ám már a nürnbergi napokban lépésről lépésre kirajzolódott, mennyire tervszerűen és rendszeresen készítették elő a Szovjetunió megtámadását. És nemcsak magát a támadást, hanem annak minden lehetséges következményét is!

A „lehetséges következmények" kidolgozóinak egyike a náci párt imént említett Reichsleitere volt, Alfred Rosenberg, a Führer külön teljhatalmú megbízottja a nemzetiszocialista nevelés kérdéseiben. Dr. Werner Köppen elmondotta, hogyan készült Rosenberg a leszámolásra a Szovjetunióval:

„Még jóval a tervezett háború előtt Rosenberg elkezdte kidolgozni a szovjet állam átszervezésének tervét a katonai győzelmet követően. Ebből a célból létrehozták »A szárazföldi európai politika kutatóintézetét«. Ez persze nem tudományos intézet volt a szó szokványos értelmében, hanem a tervezés gyakorlati törzse. Abban az épületben helyezkedett el, ahol korábban a berlini jugoszláv követség tartózkodott."

Köppen folytatta:

„Rosenberg ebben a feladatban régi elgondolásainak összpontosítását látta. Ezek az elgondolások az Oroszországban 1917-ig fennállt rend helyreállítását célozták..."

Erről beszélnek a dokumentumok is. 1941. április 2-án Rosenberg naplójában megjelent egy feljegyzés: „Rosenberg, eljött az ön órája! – ezekkel a szavakkal fejezte be a Führer két órán át tartó megbeszélé-

sünket... Kifejtettem előtte elképzeléseimet a balti országokban, Ukrajnában kialakult faji és történelmi helyzetről, a Moszkva elleni harcról, arról, hogy ennek a harcnak szükségszerűen gazdasági kapcsolatban kell lennie a Kaukázussal... A Führer elégedetten hallgatott." Bejegyzés április 11-én: „A Führer gyakorlatilag rám bízta annak a térségnek a sorsát, amely, az ő saját szavai szerint, a maga 180 milliós lakosságával »egész kontinenst« alkot. Akcióink legalább 180 millió embert fognak közvetlenül érinteni." 1941. június elsején: „Megkezdem egy világtörténelmi méretű feladat megoldását: megteremtem az ellensúlyt Moszkva és Oroszország ellen..."*

Ám a szovjet néppel való szörnyűséges „végleges" leszámolásnak ezt a tervét nem Rosenbergnek kellett végrehajtania, hanem Heinrich Himmler SS-Reichsführernek.

A tudományos ismeretterjesztő irodalomban az SS-t (mint „védelmi csapatot") általában a harmadik birodalom rendőri-büntető apparátusának tekintik. Ez teljesen jogos, hiszen éppen az SS-re bízták a legvéresebb, legborzalmasabb gaztettek végrehajtását, méghozzá „ipari méretekben". Éppen az SS irányította a „halálipart" több tucatnyi koncentrációs táborban, illetve a fasiszta állam több ezer börtönében. Ám az SS-nek távolabbi céljai is voltak. Ez volt a nácizmus igazi szervezeti-ideológiai központja. Az SS mint védelmi csapat, tulajdonképpen már a Hitler uralomra jutását követő években teljesítette feladatát. Ettől az időtől kezdve az SS kezdett átalakulni „a nácizmus sajátos agytrösztjévé", amely a német üzleti körökkel való igen szoros kapcsolatokra támaszkodott. Nem véletlenül tulajdonított Himmler akkora jelentőséget a maga „SS baráti körének", amely az ország ipari és pénzügyi világának legjelesebb személyiségeit egyesítette.

Himmler hivatala tevékenysége során két célt követett. Egyrészt ez sajátos középkori rend volt, amely a nácizmus válogatott kádereit egyesítette. Másrészt „zárt klub" is volt, amelyben a rezsim vezérei és leghűségesebb szolgáik teljesen nyíltan vitathatták meg céljaikat és terveiket. Ez a felépítés nagy lehetőségeket biztosított: míg az SS alsóbb beosztottjai teljesítették büntető-rendőri feladataikat, az SS elitje akadálytalanul rátérhetett a „távlati tervezésre".

* Rosenberg naplója R. Kempner amerikai jogász, a nürnbergi per résztvevőjének archívumában található.

No persze, az SS vezetősége, miután ilyen erőre tett szert, előbbutóbb kellett hogy hallassa a hangját a birodalom szovjetellenes háborújának „végső céljait" illetően. Himmler már a Szovjetunió elleni háború tervezésének időszakában beavatkozott a vezérkar és a fegyveres erők főparancsnoksága által készített hadműveleti terv kidolgozásába, önmagának hagyva meg „a különleges feladatok végrehajtását". És amíg Rosenberg kidolgozta a megszálló közigazgatás rendszerét, az SS vezetőségében másféle tervek érlelődtek. Ezekkel az SS három „főigazgatósága" foglalkozott – „a faji és települési kérdések" főigazgatósága (Hildebrandt SS-Obergruppenführer), „a német faj megerősítése birodalmi népbiztosának" főigazgatósága (Greifelt SS-Obergruppenführer) és „a népi németek ügyeinek" Központi Hivatala (Lorenz SS-Obergruppenführer).

A munkát a következőképpen osztották fel: „a német faj megerősítése birodalmi népbiztosának" hivatala (rövidítve RKVDV) tervezte a kitelepítést és áttelepítést, a Központi Hivatal kereste meg és gyűjtötte össze az áttelepülőket, „a faji és telepítő" hivatal pedig ellenőrizte fajtisztaságukat.

Ezért dolgozta hát ki Himmler még 1940-ben a teljesen titkos dokumentumot: a szlávság teljes megsemmisítésének programját. Azt javasolta, hogy így járjanak el a „keleti nem német lakossággal": „a fajilag alkalmas részt" németesíteni kell, a többieket vagy meg kell semmisíteni, vagy rabszolgává változtatni, aki képes ötvenig számolni, leírni a nevét és engedelmeskedni a németeknek. A felszabaduló földeken német katonai települések létrehozását tervezték.

„Nem is értheti meg, mennyire boldog vagyok – mondta Himmler Kerstennek, az orvosának 1940 tavaszán, amikor visszatért egy Hitlernél tartott fogadásról, amelyen jelenthette tervét. – A Führer nemcsak hogy meghallgatott, de jóvá is hagyta a jelentésemet. Ez életem legboldogabb napja..."

Himmler „legboldogabb napja" a legszörnyűbb napja lett a Wehrmacht által megszállt országok lakosságának, minthogy ezzel kezdődött a megsemmisítés, kivégzés és leszámolás könyörtelen programjának megvalósítása. „A Kelet ettől kezdve az SS-é" – jelentette ki ennek a bűnös szervezetnek az egyik vezetője. És valóban, egy bizonyos idő eltelte után az SS-főnökök az elfoglalt területek teljes jogú urainak érezték magukat.

Mi azonban már jól ismerjük a német imperializmus specifikus

vonását: azt a törekvését, hogy jó előre leírjon mindent, jó előre meghatározza az előtte álló akciókat a legkisebb részletekig. Így volt ez a Grün-tervvel, így volt az angliai invázió tervével és többtucatnyi más tervvel is. Kellett tehát hogy legyen egy terv a szláv népekkel való leszámolásról is.

„Az elveszett okmány"

1943 nyarán Heinrich Himmler személyes kancelláriájában nagy riadalom támadt: az egyik aktából fontos dokumentumok tűntek el. Ezzel kapcsolatban Pfeiffer SS-Obersturmführer, a kancellária vezetője ezt írta Brandt Obersturmführernek, Himmler személyes referensének: „Emlékeznie kell rá, hogy már nemegyszer beszéltem erről a dologról. Kiegészítettem, amiről jelentést tettem a főnökségnek. Most azonban csak a dokumentumok kisebb része van nálam, márpedig a kancellária tisztviselői megesküsznek, hogy a többinek is meg kell valahol lennie. Lehet, hogy ön emlékszik, hol fekszenek? A megmaradt iratok alapján a munkát nem tudjuk folytatni."

Brandthoz valóban már nemegyszer fordultak ezzel kapcsolatban. Már áprilisban jelentették neki, hogy az aktákban rendetlenséget vettek észre. Kitűnt, hogy „az elvarázsolt dokumentumokból" három egész aktát állítottak össze. Kettőt közülük megtaláltak, a harmadik Himmler asztalán maradt, és a referensek nem tudták feldolgozni az anyagokat. Májusban sikerült egyet s mást megtalálni, de még hiányzott valamilyen „átdolgozott változat". Ezért az előadók ismét nyomatékosan kérték Brandtot, hogy keresse meg a főnök asztalán. Júniusban az „átdolgozott változat" szerzőjétől (nevét hamarosan megtudjuk) az a magyarázat érkezett, hogy még várja Himmler válaszát. „Igen, emlékszem – mondta Himmler a szerzőnek áprilisban. – Ott fekszik az asztalomon. Gondolkodom ezeken a dolgokon." És csak az év végére került minden a helyére: a kancellária megtalálta az összes iratot, hozzáfűzte az aktához, és 1944. január 4-én megnyugodva közölte Brandttal: „Az egész ügy a 14. számú széfben található."*

Mi volt hát azokban az aktákban, amelyek olyannyira felizgatták Himmler kancelláriáját, és miért ért véget a riadalom 1944 januárjá-

* Mindeme dokumentumok másolatai megtalálhatók a müncheni Jelenkori Történelmi Intézet archívumában.

ban? Az ezekre a kérdésekre adandó válaszok a legsúlyosabb náci bűncselekményekkel kapcsolatosak, melyeket hosszú időn keresztül nem is tanulmányoztak. Az úgynevezett Generalplan Ostról (az Ost-főtervről) van szó, a nácizmus egyik központi tervéről, amely nem csupán a Szovjetuniónak mint államnak a megsemmisítését célozta, hanem az egész szlávság fizikai kiirtását is, majd az egész Kelet-Európa németesítését az Urálig, de talán Szibériáig is.

Erről a tervről a nürnbergi perek idején beszéltek először, a többi között Greifelt Obergruppenführer perében, aki a német faj megerősítésének birodalmi hivatalát vezette. Ám az amerikai vádlónak akkor nem volt a kezében az összes dokumentum. Ezeket csak később találták meg, amikor Hans Heiber professzor, nyugatnémet kutató az archívumokban megtalálta az erre a tervre vonatkozó anyagokat. A NO-2585 és NO-2325 számú dokumentumok nyíltan beszélnek az Ost-főtervről, és Heiber publikációja, amely 1958-ban jelent meg a *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* című történelmi folyóiratban, igazi szenzációnak számított. A fellelt iratok teljes szövegét sok nyelvre lefordították, számos országban megjelentették, így a Szovjetunióban is.

Az azonban bosszúságot okozott, hogy Heiber fontos, a tervvel összefüggő dokumentumokat fedezett fel, de maga a terv hiányzott! Amikor az NSZK levéltáraiban dolgoztam, megkérdeztem magát Heiber professzort: sikerült-e megtalálnia ennek a kérdésnek a teljes dokumentációját, mire ő nemmel válaszolt. Amikor pedig a müncheni Jelenkori Történelmi Intézetben megtaláltam a fentebb idézett levelezést, úgy véltem, hogy az ügy reménytelen. Ha egyszer Himmler kancelláriájában sem tudták az összes iratot megtalálni, akkor harminc év elteltével értelmetlen volna ebben reménykedni!

Ám mégis megtörtént, amiben senki sem hitt. Egy alkalommal Peter Kaiserrel, az NSZK-beli haladó történésszel az Ost-tervről beszélgettem, és erre ő emlékezni kezdett, hogy nemrég látott egy kisebb feljegyzést erről a témáról. Abban az állt, hogy az USA washingtoni Nemzeti Levéltárában a zsákmányul ejtett német dokumentumok leltározása közben az egyik munkatársnő új iratokat talált a náci Németország megszállási politikájáról. Nem írom le a kutatás minden szakaszát, a lényeg az, hogy egy szép napon bonni íróasztalomra került a Washingtonból érkezett mikrofilm vastag tekercse. Úgy nyúltam hozzá, mintha drágakő lett volna, elrohantam a fotómásoló műhelybe,

és néhány nap múlva elolvashattam a címlapot: *Ost-főterv...* Levéltári száma 484/173. A Kelet fejlesztésének jogi, gazdasági és területi alapjai. Benyújtja dr. Konrad Meyer professzor, SS-Oberführer. Berlin–Dahlem, 1942. júniusa. Rajta voltak az amerikai levéltári számok is: VII–66–C–12–2/20. Box No. 9876, NAVS T–84, Roll 73. E mellett a 84 oldalas dokumentum mellett a tekercsben más érdekes anyagok is voltak, amelyek – a Heiber és más kutatók által fellelt dokumentumokkal összefüggésben – lehetővé tették, hogy eléggé teljesen rekonstruáljuk a barna klikk legtitkosabb tervének legfontosabb elemeit.*

Lássunk hozzá.

Hogyan született a terv?

Ma már szakaszokra bontva tárhatjuk fel az Ost-terv létrehozásának történetét. Himmler 1940 májusában formálta meg az alapvető célokat. Amint pedig a Wehrmacht leadta az első sortüzeket a szovjet városokra, mindössze két nappal a háború megkezdése után – 1941. június 24-én – az SS-Reichsführer magához hívatta egyik beosztottját, Konrad Meyer professzort(!), SS-Oberführert, és ezt a feladatot adta neki: dolgozza ki azon földek németesítésének és gyarmatosításának tervét, amelyeket elfoglalnak majd. Ezzel meg is kezdődött!

Az első, előzetes változatot 1941. július 15-én nyújtották be, ezt jóváhagyták.

A második, alapvető változatot Meyer nyújtotta be Himmlernek 1942. május 28-án. Himmler ezt is csakhamar jóváhagyta – június 12-én. Ugyanakkor kiegészítő megjegyzéseket tett; a többi között kiszélesítette a terv területi kiterjedését.

Az új, harmadik változat 1942 végére készült el, azután szünet következett.

Milyen is volt az alapváltozat, amelyet 1942 júniusának elején küldtek át Himmlerhez? A terv első oldalán fejezetbeosztást találunk, ahogyan illik is egy tekintélyes dokumentumhoz. Íme:

---

* Némelyik kollégámnak nagyobb szerencséje volt. A lengyel történészek előbb fedezték fel és publikálták ezt a dokumentumot. Felfedezték az NDK Központi Állami Levéltárának munkatársai is, akik nehány részletét megmutatták Reinhard Opitz nyugatnémet történésznek. Opitz fel is használta a német imperializmus terveiről írott – említett – nagy munkájában.

old.

A rész. A jövendő telepítési rendszer iránti követelmény 1

1. Falusi települések
2. Városi települések 13
3. Gyarmatosított határvidékek megteremtése 17

B rész. A már a birodalomhoz csatolt keleti területek fejlesztésének költségei, a pénzügyi ellátás módjai

1. Építkezési költségek 25
   Költségvetési táblázat
2. Magyarázatok a táblázathoz 29

Melléklet: Létszámkivetés a már a birodalomhoz csatolt keleti területek németesítéséhez 69

C rész. A gyarmatosítandó területek elhatárolása a többi megszállt keleti területtől és fejlődésük alapelvei

I. Térkép: telepítési körzetek és támaszpontok Keleten

II. Táblázat: a telepesek iránti igény és az építkezési költségek a keleti területek gyarmatosítandó körzeteiben és támaszpontjain (a rendőrség és a Wehrmacht nélkül)

III. Magyarázatok az 1. és 2. ponthoz 71"

A tartalomjegyzék fejtörést okozhat némelyik olvasómnak. Első pillantásra ez egészen szolid mű, amely az áttelepítési politika kérdéseit taglalja. Táblázatok, grafikonok, költségvetések – mi ebben az elítélendő? Nincs semmi utasítás sem leszámolásra, sem a koncentrációs táborokra, sem a lakosság megsemmisítésére. De talán majd a szövegben lesznek ilyen előírások? Nos, lapozzuk fel a terv első oldalait, amelyek az „Általános vezető eszmék" című alfejezettel kezdődnek. Ezt olvassuk:

„A német fegyver ereje végképp meghódította a birodalom számára azokat a keleti területeket, amelyek évszázados viták tárgyát képezték. Ettől kezdve a Reich legnemesebb feladatának tekinti, hogy ezeket a vidékeket a lehető legrövidebb idő alatt teljes értékű birodalmi területekké (Gau) változtassa. Ennek legelső feltétele a falusi körzetek betelepítése és egészséges parasztság létrehozása. A német települések rendszere számára az alábbi elveket kell elfogadni:

a) Egy ilyen rendkívüli méretű gyarmatosítási feladat végrehajtása érdekében el kell határolni a betelepített körzeteket, mégpedig földrajzi motívumok alapján.

b) Tapasztalataink szerint a gyarmatosítás sikere döntő mértékben függ az egységes kormányzási rendszer létrehozásától minden gyarmatosítandó vidéken.

Azokon a keleti területeken, amelyeket már a Reichhez csatoltak, a gyarmatosítás irányítását és végrehajtásának ellenőrzését a német faj megerősítése birodalmi biztosának kell átadni.

A további betelepítendő területeket ki kell venni korábbi államjogi és területi alárendeltségükből, és a gyarmatosítás időtartamára alá kell rendelni az SS-Reichsführernek mint a birodalom Markjait...* Az egyes Markokat egyesítő gyarmati támaszpontok számára az előző bekezdés elvei érvényesek, amelyeket a birodalomhoz csatolt vidékek részére megállapítottak..."

Perverzitás a négyzeten

Aki részletesen foglalkozik a náci dokumentációval, észre kell hogy vegye, milyen különleges körülíró zsargont alkalmaznak. Így például nagyon ritkán találkozunk a „megsemmisítés" szóval, mindenütt „különleges bánásmódról" esik szó. Nem találjuk azt a kifejezést, hogy „mindenkit agyonlőni", viszont rábukkanunk a tudományos kifejezésre: „pacifikálni".

A harmadik birodalom különböző hivatalai szép sikereket értek el abban, hogy kancelláris műszavakat találjanak az emberek megsemmisítésének álcázására. Csak a legtitkosabb dokumentumokban használják a „likvidálni" vagy „kivégezni" szavakat. Ám még ez is szigorú parancs megszegése volt. Ezért amikor Kercs városának katonai parancsnoka 1941. december 7-én ezt jelentette: „mintegy 2500 zsidót semmisítettünk meg", később áthúzta ezeket a szavakat, és kézzel beírta: „áttelepítettünk". Amikor a 810. számú tábori parancsnokság (Jevpatorija közelében) jelentést tett egy zsidó asszonynak, valamint hároméves gyermekének és nemrég született csecsemőjének agyonlövéséről, így jelentett: az említett személyek „az utasításoknak megfelelő bánásmódban részesültek". Tiraszpol városának helyi parancsnok-

* A terv a „Mark" középkori szót használja, ami megerősített határvidéket jelentett.

sága, miután 1941. szeptember 29. és október 3. között 682 embert semmisített meg, így jelentette: „682 polgári személy bevételezve". Aki velem ezeket a tényeket közölte (Ny. D. Gyatlenko, a német katonai dokumentáció kiváló ismerője), hozzátette, a breszti parancsnokság 1941 őszi parancsainak egyikében közvetlen előírást talált – nem szabad a „megsemmisíteni, likvidálni" igét használni.

Meyer professzornak egyébként nem kellett önmagát körülírások megkeresésével terhelnie. A feladata egyszerűbb volt – számításokat kellett végeznie egy olyan terület betelepítéséről, amely néptelennek számított. Az nem izgatta, hogy mi történik az őslakossággal, mert tudta, hogy az Ost-főterv ide vonatkozó részeit közvetlenül az SS Birodalmi Biztonsági Főhivatalában (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) dolgozzák ki.

A hitlerista zsargon körülírásainak más indítóokuk is volt. A nácizmus számára az emberek megsemmisítésének folyamata normává vált, és a Reich főnökei ezt magától értetődő, szokványos jelenségnek tekintették. Ugyanaz a „hétköznapi fasizmus", amelyet Mihail Romm remek filmje pellengérre állított, a békés lakosság megsemmisítését mindennapos munkájaként fogta fel. Ehhez még csak beszélni sem kellett magáról a folyamatról – az enélkül is világos volt.

A bűnözők perverz pszichológiája perverz gondolkodást szült. Így például amikor a Birodalmi Kancellária „T-4"-es részlegének szakértői, akiknek élén Brak Oberdienstleiter* állott, továbbá a „II-D" SS-részleg szakemberei, akiket Rauff Obersturmbannführer vezetett, azt a javaslatot tették, hogy a teherautók kipufogó gázait emberek megsemmisítésére kell felhasználni, egyáltalán nem dicsekedtek azzal, hogy ők találták fel az ártatlan áldozatok megsemmisítésének legjobb módszerét. Ők csupán gondoskodtak róluk: először is, a teherautóba rakott ember nem is sejti, hogy most fogják kivégezni; másodszor, a zárt karosszériából nem hallatszanak ki a kiabálások, és a környező lakosságot semmi sem nyugtalanítja. Brak még hozzá is tette: az érzékeny SS-katonák is megszabadulnak attól a kényelmetlen kötelezettségüktől, hogy nézzék, miképp halnak meg az emberek...

Nagyjából ugyanígy magyarázták újításukat azok az SS-hóhérok is, akik olyan halálkamrákat szereltek fel Auschwitzban, amelyek zuhanyozóknak látszottak. Csak éppen felülről nem víz jött, hanem a

* NSDAP-rang.

Ciklon-B gáz. Auschwitz parancsnoka, Rudolf Höss még dicsekedett is: „Treblinkában az áldozatok mindig tudták, hogy meghalnak, nálunk pedig azt gondolták, hogy egészségügyi ellátást kapnak."

A nácikat nagyon aggasztotta, nehogy az emberi nem ellenségeinek tartsák őket. Agresszió a Szovjetunió ellen, mindennemű egyezmény megsértése? Nem, csupán „megelőző háború" a „gonosz bolsevikok" ellen, akik egész Európa elfoglalására készültek. Sok millió békés lakos kiirtása? Nem, mindössze kényelmesebb lakóhelyre való „áttelepítésük". Kivégzés? Nem, csupán „egészségügyi ellátás".

Csak ha a náci módszerek és szóhasználat eme sajátosságaiból indulunk ki, akkor ismerhetjük ki magunkat a náci korszak dokumentumaiban, a többi között az Ost-főtervben is. Ebben különösen jól fejeződött ki a sajátos „triász": először a cinikus, őszinte *elgondolás,* aztán a tudományosnak tűnő, apróságokig végiggondolt *terv,* és végezetül, *az elgondolásnak tűzzel-vassal történő életbe léptetése.*

A „triász" életbe léptetése

Kezdjük az elgondolással.

Tudjuk, hogy még 1940-ben született. A legőszintébben és legrészletesebben azonban Himmler fejtette ki egyik beszédében, amelyet az SS és a rendőrség legmagasabb rangú vezetői előtt mondott „Hegewald" nevű tábori főhadiszállásán Zsitomir közelében. Ez a beszéd 1942. szeptember 16-án hangzott el, vagyis még a sztálingrádi vereség előtt, nagyjából azokban a napokban, amelyekben Hitler kijelentette: „ott vagyunk (vagyis Sztálingrádban – *L. B.*), és onnan nem megyünk el". Ilyen körülmények között döntött Himmler úgy, hogy részletesen megmagyarázza beosztottainak, mit is kell tenni Kelet-Európa meghódított országaival – Csehszlovákia, Lengyelország, és mindenekelőtt a Szovjetunió lakosságával. Beszédének fő tézisei:

„...Önöknek csak úgy szabad tekinteniük a lakosságra, ahogyan egy hivatásos SS teszi, akinek az SS eszméi a vérében vannak... Nagyon jó volna, ha mindannyian megértenék, mit jelent az a tény, hogy nekünk, 83 millió németnek, szövetségeseinknek és a miértünk dolgozó Európának 200 millió orosszal kell megbirkóznunk... Ebből következik, hogy mi most Ázsia előretolt állásait hódítjuk meg. Mindenkit össze kell szednünk, aki csak német vérű az egész világon. Ebből következik a legelső elv, amelyet jól eszükbe kell vésniük: ha bármikor

jóvérű emberrel találkoznak Keleten, vagy a mi oldalunkra kell állítanunk, vagy meg kell semmisítenünk.

...Tanuljunk az angoloktól, mégpedig nem elméletet, hanem gyakorlatot; tanuljuk meg, hogyan bántak a hindukkal. Általában is meg kell tanulnunk, hogy a német származású ember minden segítség nélkül képes legyen uralkodni egy százezres lakosságú vidéken. Ebből a százezerből nyilván ötvenezer lesz munkaképes. Rendelkezésükre áll majd a kő, a fa, a szalma, a mag, az állatállomány. Építsék csak fel ebből a maguk paradicsomát, de a németnek kell uralkodnia. Igaz, erről minél kevesebbet kell beszélnünk.

...A háború befejezését követő húsz évre, mi, a jelenlegi nemzedék, a következő feladatokat tűzzük magunk elé – és ez mindenekelőtt az SS-re vonatkozik:

1. Legelső és legfontosabb célunk az legyen, hogy ezen a területen mindent megtegyünk a német népek egyesítése érdekében. A németeket nem csupán külsőleg, de belül is egyesíteni kell, hogy a jelenlegi 83 millióból 120 millió öntudatos német legyen...

2. Döntő sikereket kell elérnünk a legfontosabb területen, vagyis a vér megőrzésének területén...

A harmadik probléma – földet kell adnunk az embereknek! Nemrég a Gruppenführerek egyik tanácskozásán kijelentettem, hogy húsz év alatt gyarmatosítanunk kell a jelenlegi keleti német provinciákat, kezdve Kelet-Poroszországgal Felső-Sziléziáig, valamint a teljes főkormányzóságot is.* Németesítenünk kell és be kell telepítenünk Belorussziát, Észtországot, Lettországot, Litvániát, Ingermanlandot** és a Krímet. A fennmaradt körzetekben úgy kell eljárnunk, ahogyan itt kezdtünk eljárni, vagyis: a katonai jelentőségű útvonalak, országutaink, vasútjaink és repülőtér-hálózatunk mellett kisebb városokat kell építenünk 15 000–20 000 lakossal. Mindegyik városnak legyen védelmet biztosító helyőrsége. Körülötte tíz kilométer sugarú körzetben német falvakat hozunk létre. A telepeknek ezt a gyöngyfüzérét előretoljuk egészen a Donig és a Volgáig, és remélem, az Urálig is... Nekünk, SS-eknek, eszméinkkel, életünkkel és neveltetésünkkel, valamint a harcokban való részvételünkkel el kell érnünk azt, hogy

---

* Vagyis a megszállt Lengyelországot.

** Leningrádnak és a leningrádi, illetve pszkovi kerület hozzá csatlakozó területeinek németesített elnevezése.

létrejöjjön a német Kelet, amely az Urálig terjed. Ez lesz a német vér melegháza. Akkor 400–500 év múlva a kontinensek lehetséges összecsapásakor nem 120 millió, hanem 500–600 millió német áll majd rendelkezésünkre."

Egy őrült lázálma? Nem, ez maga volt az elgondolás, amelyet a „triász" második része követett – Konrad Meyer professzor pedánsan kidolgozott terve.

Nem akarom olvasómat a teljes terv elolvasásával terhelni, de közlöm legfontosabb elemeit. Az „A" rész ezzel a fejezettel kezdődik: „A jövendő telepítési rendszer iránti követelmények."

„*1. Falusi települések.* A meghódított keleti vidékeken a települések létrehozására irányuló akciókat a német faj megerősítése birodalmi biztosának vezetése és felügyelete alatt kell végrehajtani. Azoknak a településeknek a körzetét, amelyeket később fogunk meghódítani, külön vidékekre kell elkülöníteni, és a program végrehajtásának időszakában kizárólag az SS-Reichsführer mint a német nép megerősítése birodalmi biztosa alá lesznek rendelve. Az egész föld és a hasznos ásványok a Reich tulajdonát képezik, amelynek képviselője majd az SS-Reichsführer lesz. Az ő vezetése alatt hozzák majd létre a hűbérudvarokat...

2. Városi települések. A városokban, akárcsak a falusi helyeken, a földmonopólium a Reich tulajdona. Figyelembe véve, hogy kívánatos volna a maximális földhöz kötés (saját házak építése), a városokban nagyobb rugalmasságot kell majd tanúsítani a tulajdonjog értelmezésénél. A szociális lakásépítési programnak figyelembe kell vennie a keleti körzetek igényeit.

3. Gyarmatosított határvidékek megteremtése. Azokban a keleti vidékeken, amelyeket már a birodalom állományához csatoltak, a települések az általános közigazgatás részévé válnak, és azoknak a törvényeknek engedelmeskednek, amelyek a Reich területén érvényesek. A később elfoglalandó körzetek igazgatásánál figyelembe kell venni azokat az igényeket és követelményeket, amelyek a német faj megerősítésének érdekeit képviselik. Ezen az alapon az említett körzeteket speciális közigazgatási egységekké kell tenni. Ezeket a közigazgatási egységeket a telepítési rendszer kifejlesztésének idejére el kell határolni a jelenlegi államjogi és területi egésztől, és az SS-Reichsführer alá kell rendelni a német faj megerősítése birodalmi biztosának minőségében. Ezt a

hatáskört figyelembe kell venniük a jogi, közigazgatási és végrehajtó normák kialakításakor.

...A német fajnak az oroszság és ázsiaiság ellen vívott harcában előretolt fronton vannak azok a meghatározott területek, amelyeken különleges összbirodalmi feladatokat kell megoldani. Ezeken a területeken a Reich védelme céljából nemcsak a hatóságot és a szervezetet kell felhasználni, hanem a megtelepedett német lakosságot is. Itt, a teljesen ellenséges környezetben le kell telepíteni a németeket, és hosszú időre el kell látni őket. Először Gotengaut* és Ingermanlandot javasoljuk ilyen vidékeknek. Aztán ki kell majd egészíteni a Memel–Narew vidékkel..."

Miután Meyer kidolgozta a gyarmatosítandó körzetek igazgatásának eme feszes rendszerét, rátért a gyarmatosítás vagy az ő kifejezése szerint a „germanizálás" folyamatára. Ennek szentelte a főterv „B" és „C" részét.

A professzori talárba búvt SS a kezdet kezdetén megmagyarázta azoknak, akik majdan tervezetét olvassák, hogy mit ért „germanizálás" alatt: korántsem azt, hogy a szlávokat németekké kell változtatni „az emberi anyag felhasználása" útján (Bormann például csodálkozott, milyen sok a kék szemű és a szőke az oroszok és ukránok között). Arról sem volt szó, hogy a szlávoknak átadják „a német kulturális örökséget". Nem, a germanizálás folyamatának meghatározása másképp hangzott: „A germanizálást akkor tekinthetjük befejezettnek, ha 1. a földet és a hasznos ásványokat német tulajdonba adtuk; 2. amikor németek lesznek az önálló vállalatok tulajdonosai, a tisztviselők, szakképzett munkások, családjaikkal együtt. A felvázolt tervekben szereplő útmutatások szerint a falusi lakosság mintegy 2,9 millió emberből áll majd, a városi pedig 4,3 millióból. A falvak germanizálása végett a németek létszáma mintegy 1,8 millió lesz, a városokban pedig 2,2 millió."

Más szóval, a germanizálás az SS fogalmai szerint a meghódított területek teljes gyarmatosítását és a helyi lakosságnak rabszolgává változtatását jelentette. Ők még csak szakképzett munkások se lehettek.

Ennek a kegyetlen feladatnak megfelelően dolgozták ki „a gyarmatosítás új formáit" is, amelyek a főtervben ezek lettek:

---

* A Krím és a herszoni terület.

„...Az a feladat, hogy a hatalmas keleti területeket német renddel és életformával telítsük, a Reichet az elé a sürgető szükségszerűség elé állítja, hogy rátaláljon a gyarmatosítás új formáira, amelyek összhangba hozzák a területek méreteit és a hozzájuk szükséges németek mennyiségét. Az 1941. július 15-i Ost-főterv* előirányozza új települési körzetek elhatárolását harminc évre. Az SS-Reichsführer útmutatására a terv a következő körzetek betelepítéséből indult ki:

1. Ingermanland (Pétervári terület).
2. Gotengau (a Krím és a herszoni terület, az egykori Tauria).

Javasoljuk továbbá:

3. A Memel–Narewi területet (Białystok és Nyugat-Litvánia körzete).

Ez a terület a Reichhez csatolt keleti területekkel együtt az előtérhez tartozik, és geopolitikai értelemben a gyarmatosítás két irányának keresztútja. A népi németek hazatérése következtében már folyik Nyugat-Litvánia németesítése.

Szükségesnek látszik, hogy ezt a körzetet változtassuk gyarmati Marokká, kiterjesztve rájuk a speciális jogi rendelkezéseket, minthogy ezekre a Markokra a német faj élcsapatának birodalmi méretekben fontos szerepe vár.

Hogy ezeket a Markokat szorosabban fűzzük a Reichhez, és biztosítsuk a közlekedést az alapvető vasutak és autósztrádák mentén, azt javasoljuk, hogy szervezzünk 36 gyarmati támaszpontot (közülük 14-et a főkormányzóságban). Ezek a gyarmati támaszpontok csatlakoznak a jelenleg meglévő alkalmas központokhoz, és egybeesnek az SS és a rendőrség legfelső vezetőinek rezidenciáival. Egymástól 100 kilométer választja majd el őket. Egy-egy támaszpont teljes területe mintegy 2000 km² lesz, vagyis megfelel majd a Reich 1–2 kerületének. Az ingermanlandi irányban a támaszpontok elhelyezését két vonalban tervezzük, figyelembe véve a Baltikum különös jelentőségét a németek számára.

1. Németesítés

A Markokat és a támaszpontokat huszonöt-harminc év alatt germanizálni kell. Erre a következő normákat irányozzuk elő, amelyek a gyarmatosítás első nagy részlegeinek germanizálásához szükségesek (ötéves bontásban).

* Ezt a változatot mindmáig nem fedezték fel.

	Ötéves időszakok				
	első	második	harmadik	negyedik	ötödik
A germanizálás százaléka a Markokban					
A falvakban	50	–	–	–	–
Kisebb városokban	20	20	10	–	–
Nagy- és középméretű városokban	20	20	10	–	–
A germanizálás százaléka a támaszpontokon					
A falvakban	–	10	5	5	5
Kisebb városokban	–	10	10	10	–
Nagy- és középméretű városokban	10	5	5	5	–

Ingermanlandban a városi lakosság létszámát 200 000 főben tervezzük (1939-ben 3 200 000 fő)*, Gotengauban pedig a városi lakosságot 650 000 főre csökkentjük (1939-ben – 790 000).

a) A falvakban.

A Gotengaura (Krím és herszoni terület), valamint a nyolc ukrajnai támaszpontra vonatkozó számítások alapja a jó talajviszony. A Baltikum, Ingermanland és a Memel–Narew vidék (Nyugat-Litvánia és Białystok), valamint a főkormányzóság esetében a számítások átlagos talajviszonyokra épülnek."

Ezt az Ost-főtervben követte a számtan – a halál és pusztítás számtana. Az SS-professzor ilyen adatokat számolt ki:

Az 1941-ig elfoglalt területek germanizálásához szükséges	1,5 millió ember
Az 1941 után elfoglalt földek gyarmatosításához, valamint a támaszpontok és Markok létrehozásához szükséges	3,3 millió ember
Az európai országokból és az óceánon túlról toborzandó német telepesek száma	4,9 millió ember
Germanizálni kell az elfoglalt területeken	0,7 millió embert
A gyarmatosítás költsége	45 milliárd márka

* Ez Leningrád teljes lakosságának megsemmisítését jelentette, amely 1939-ben 3 200 000 főből állt.

Meyer mérlege látszólag egyensúlyban van: 4,8 millió emberre van szükség, akár 5,6 millió gyarmatosítót is lehet toborozni. Minden rendben! A Wehrmacht és az „Einsatzgruppék" gyorsan megtisztítják majd a területet a „bennszülött lakosságtól", és huszonöt év sem telik bele, itt terül majd el Heinrich Himmler birodalma. Ezt irányozta elő az Ost-főterv 84 oldala.

Amikor elkezdték megfejteni...

Most térjünk rá a „triász" harmadik részére – a gyakorlatira. Ezt a munkát elvégezte helyettünk egy nagyon szorgalmas ember, dr. Erhard Wetzel, a megszállott keleti területek ügyeit intéző Rosenberg-minisztérium munkatársa. Amikor „véleményezésre" megküldték neki Meyer tervezetét, akkor, gyakorlati ember lévén, elkezdett „saccolni":

„...Az Ost-főterv előirányozza, hogy a háború után a keleti területek azonnali gyarmatosítására áttelepítettek száma... 4 550 000 főből áll majd... Ha figyelembe vesszük a lakosság kedvező növekedését a születések számának emelkedése révén, valamint bizonyos fokig azt is, hogy jönnek majd a telepesek más országokból is, akkor 8 millió németre számíthatunk ezeknek a területeknek mintegy 30 év alatt történő gyarmatosításához. Így azonban nem érjük el a terv által előírt számot, a 10 millió németet. Az említett 8 millió németre a terv szerint 45 millió nem német származású helyi lakos jut, akik közül 31 milliót ki kell telepíteni ezekről a területekről."

Ne csapjuk be magunkat: a „kitelepíteni" ige valójában egész mást jelentett: „megsemmisíteni". Ám a 31 milliós szám korántsem volt az utolsó. Rosenberg hivatalában pontosították: „Azoknak az embereknek a száma, akiket a tervnek megfelelően ki kell telepíteni, az előirányzottnál valójában jóval nagyobb kell hogy legyen. Csak akkor érthetünk egyet a tervben szereplő, a nem német származású lakosokra vonatkozó 45 milliós számmal, ha figyelembe vesszük, hogy az ezen a területen lakó 5–6 millió zsidót még a kitelepítés előtt likvidáljuk. Ám a tervből az tűnik ki, hogy az említett 45 millió főbe a zsidókat is belefoglalták. Következésképp a terv a lakosság létszámának nyilvánvalóan helytelen felméréséből indul ki. Ebből következik, hogy azoknak az embereknek a száma, akiknek vagy ott kell maradniuk a megjelölt területeken, vagy pedig ki kell őket telepíteni, jóval na-

gyobb, mint a terv előirányozza. Ezzel összhangban a terv teljesítésénél még nagyobb nehézségek keletkeznek majd. Ha figyelembe vesszük, hogy a vizsgált területeken a terv szerint 14 millió helyi lakos marad, akkor 46–51 millió embert kell kitelepíteni." Teljes joggal hihetjük, hogy a „gyakorlatias" Wetzel közelebb volt az SS-igazsághoz, mint az „elméleti" Meyer.

Rendelkezésünkre áll-e az Ost-főterv teljes dokumentációja? A kérdés szovjet, lengyel és csehszlovák kutatói az alábbi körülményre figyelnek fel: a tervet párhuzamosan két SS-hivatalban dolgozták ki – Greifelt törzsében (RKVDV) és Heydrich igazgatóságán (RSHA). Az a dokumentum, amellyel megismerkedtünk, az RKVDV-ben létrehozott változatok egyike. Mint az ezzel a kérdéssel kapcsolatos levelezésből tudjuk, voltak változatok 1941. június 15-i, 1942. május 28-i és 1942. végi keltezéssel.

Minthogy Wetzel „véleményezésének" dátuma 1942 áprilisa, ő vagy az első változatot láthatta, vagy pedig a második változat valamelyik előzetes szövegét. Itt azonban felmerül a kérdés: talán már megvolt az RSHA-ban összeállított terv? Nürnbergben Elich, a „III–B" osztály főnöke azt vallotta, hogy az ő osztályán folytak az előkészítő munkálatok. Igaz, Wetzel iratában „az SS-Reichsführer Ost-főtervéről" volt szó, ezt az elnevezést csak olyan dokumentum kaphatta, amelyet maga Himmler írt alá, vagy valaki más az ő nevében. Egy olyan dokumentumot, amely az RSHA-ban (Heydrich hivatalában) született, másképp neveztek volna (Wetzel mellesleg többször ír „az RSHA tervéről").

Ezekkel a kérdésekkel a lengyel történészek foglalkoztak igen behatóan. Így például Czesław Pylichowski professzor, a lengyelországi náci bűncselekményeket vizsgáló főbizottság igazgatója úgy véli, hogy a terv első vázlatai már 1940-ben megszülettek az RSHA-ban (Pylichowski feltételesen „kis tervnek" nevezi). Kollégái az első vázlatokat későbbi időpontra teszik, mégpedig 1941 őszére.

Valóban, Wetzel is megírja „véleményezésében", hogy 1941 novembere óta tudott arról, hogy az RSHA dolgozik az Ost-terven. Elich SS-Standartenführer éppen akkor nevezte meg előtte a baljós 31 milliós számot – a 31 millió „kitelepítendő" embert. Tehát az RSHA-nak voltak iratai erről a kérdésről. És ha még van tisztázatlanság, ami a vele kapcsolatos munka elkezdését illeti, abban semmi kétség, hogy az SS vezérkarában – mind az RSHA-ban, mind pedig

az RKVDV-ben – párhuzamosan tervezték az emberiség történelmének egyik legszörnyűségesebb gaztettét, amely mellett elhalványulnak Nero rémtettei.

Van egy igen érdekes dokumentum, amelyet a poznańi rendőrség és SD archívumában fedeztek fel. Ez Hermann Krumey SS-Hauptsturmführer feljegyzése, amelyet a Berlinben 1943 februárjában és júniusában tartott tanácskozások után készített. Krumey állt a poznańi úgynevezett „keleti áttelepítési központ" élén, vagyis a gyakorlatban valósította meg az SS terveit a megszállt Lengyelországban. A tanácskozásokat a már említett Elich SS-Standartenführer, az RSHA „III–B" osztályának vezetője tartotta. Krumey kézzel írott feljegyzései szaggatottak, és nehezen fejthetők meg. Ám némelyik mondat magáért beszél:

„Kitelepítés... Szovjet-Oroszország: a nép... ezek nem európai értelemben vett emberek, rabszolgák... Nagy birodalmat alkotni, a gyarmatosítással párhuzamosan kitelepíteni. Az időtartam – két-három nemzedék... Warta vidékét 6 év alatt germanizálni. A IIa zónát – a Baltikumot – 10 év alatt, a IIb zónát – a főkormányzóság déli részét, a IIIa zónát – az északi részt, a IIIb zónát – Lvovot, a IV zónát – a Dnyesztert... A cél: a teljes terület germanizálása, nem pedig a megszállás... Települések létrehozása a volt szovjet területen. A német bérlők megkapják a volt szovjet vállalatokat... A gyarmatosítás két történelmi irányának összeolvadása."

A Krumey lejegyezte mondatokban Konrad Meyer gondolataira ismerünk, főként a „gyarmatosítás történelmi irányairól"! Krumey a továbbiakban olyan adatokat említ, melyek nem találhatók meg Meyernél, mégpedig a megsemmisítés összesített számát, amelyet szakaszokra oszt (A, B, C, D, E).

„30 év alatt 31 millió embert kitelepíteni

A	6–7 milliót
B	3 milliót
C	10 milliót
D	6–7 milliót
E	5–6 milliót

Ki kell telepíteni

A zsidókat	100%-ig
A lengyeleket	80–85%-ig

A litvánokat, letteket, észteket	50%-ig
A galíciaiakat, nyugati ukránokat	65%-ig
A beloruszokat	75%-ig"

Ezek a feljegyzések választ adnak a korábban felmerült kérdésre, mégpedig arra, hogy Meyer tervéből (vagyis a RKVDV tervéből) miért hiányoztak azok a számok, amelyek a szláv népek megsemmisítésének méreteire vonatkoztak. Azért hiányoztak, mert egy másik iratban, az RSHA tervében szerepeltek. Néhány sorral lejjebb Krumey egyenesen megírja: „Az Ost-főterv kezdi kifejteni azt, amit a második értekezleten erről a számunkra oly fontos kérdésről elmondtak."

Krumey feljegyzései sajnos éppen ezeknél a soroknál véget érnek. Ám a fennmaradt feljegyzések is eléggé ékesszólóak. Az alábbiakra következtethetünk belőlük. 1. Még 1943 februárjában is teljesen aktuális feladatnak tartották az Ost-főterv teljesítését az SS törzseiben, a többi között az RSHA „III–B" osztályán is. Ez egybevág az RKVDV már idézett dokumentációjával, amelyből kitűnik, hogy Himmler és Meyer éppen abban az időben erőteljesen levelezett. 2. Megerősíti a „kiinduló számot", hogy 31 millió főt kívántak megsemmisíteni a megszállott területeken. Sőt: Krumey feljegyzéseiből kitűnik, hogy ez volt a legalacsonyabb szám, és Wetzel jóval közelebb járt az SS-méretekhez, amikor feltételezte, hogy nem 31, hanem 46–51 millió embert kell megsemmisíteni.

Rosenberg és Greifelt hivatalaiban megvitatták a „gyakorlati kérdéseket": milyen módon kell felszámolni a Reich számára „nemkívánatos" népeket? A memorandumok egyikét egyenesen így nevezték: „A moszkvai Oroszország mint a nemkívánatos elemek átszállítására alkalmas körzet". Ez például előirányozta, hogy minden lengyelt Nyugat-Szibériába kell szállítani. Oda kívánták küldeni a Dnyepertől nyugatra lakó ukránokat is. Voltak ellenvetések: nem veszélyes-e „egy tömbben" húszmillió lengyelt elindítani? Nem jobb-e, ha „részenként"... Dél-Amerikába mennek? A beloruszoknak gigászi táborokat terveztek egész Szibériában. Ami az orosz népet illeti, az SS-tervezők ezúttal „csupán két lehetőséget vizsgáltak – vagy az orosz nép kiirtását, vagy északi részének germanizálását". A megsemmisítést „a néprajzi alapok széttagolása" útján és más eszközökkel kívánták megvaló-

sítani. Így például Rosenberg hivatalának tisztviselői egyáltalán be akarták tiltani az orosz nyelvet. Különleges intézkedéseket gondoltak ki a nép „biológiai erejének szétzúzására": például elő kívánták segíteni a gyermekhalandóságot, kényszerítő eszközökkel csökkenteni a szülések számát, felszámolni a gyermekintézményeket. És amikorra a gyarmatosítandó területeket a németek betelepítik, Greifelt hivatala hozzá kívánt látni „az oroszok teljes biológiai megsemmisítéséhez".

Miroslav Karny csehszlovák kutató úgy véli, hogy volt egy meghatározott folyamatosság: 1941–1942-ben a tervet főként az RSHA-ban dolgozták ki, 1942–1943-ban pedig az RKVDV-ben. Ez valóban így lehetett, ha figyelembe vesszük a hatáskörök bonyolult felosztását az SS-apparátusban. Számunkra azonban fontosabb a végső eredmény, amelyből valóban szörnyűséges kép rajzolódik ki. Hozzáteszem: néhány dokumentumból és szemtanúk vallomásából kitűnik, hogy az Ost-főtervet be akarták kapcsolni egy még széleskörűbb „gyarmatosító főtervbe", amely már egész Európát, Nyugat-, Közép- és Kelet-Európát átfogta.

Krzysztof Konkolewski lengyel publicista néhány évvel ezelőtt elbeszélgetett Alexander Dolezalek SS-Sturmbannführerrel, az SS-vezérkar „tervezési részlegének" egykori főnökével, aki ma gondtalanul él az NSZK-ban. Dolezalek elmondta, hogy az ő osztályán tervezték „az egész új Európa" sorsát, mégpedig „mind a 36 európai nép" osztályrészét. Ez a terv három részre oszlott („Európa–1", „Európa–2", „Európa–3"), a jelek szerint megvalósításának sorrendjében. Dolezalek sajnálattal állapította meg, hogy 1944 őszén ezek a munkálatok félbeszakadtak.

A „Meyer-széria" legfontosabb dokumentumát mindmáig nem ismertük. Himmler 1943. január 12-i leveléről van szó, amelynek száma 47/20/43. Ebben Himmler válaszolt arra a kérdésre, amelyet Meyer akkor tett fel az SS-Reichsführernek, amikor elébe terjesztette soros Ost-tervét (új neve ez lett: „telepítési főterv"). Ezt írta Himmler:

„Kedves Meyer!

Miután bepillantottam a telepítési főtervbe, szeretnék válaszolni arra a kérdésre, amelyet legutóbbi látogatásakor fel kívánt nekem tenni.

A keleti telepítési körzetbe be kell vonni Litvániát, Lettországot,

Észtországot, Belorussziát és Ingermanlandot, továbbá az egész Krímet és Tauriát.

Ez az első megjegyzésem, amelyhez igazodva Ön megfelelő módon átdolgozhatja a tervet.

Heil Hitler!

P. S. Az említett területeket totálisan germanizálni kell, vagyis totálisan be kell telepíteni.

Másolatok küldendők tájékoztatásul:
A 2. Wolff SS-Obergruppenführernek*
A 3. a rendőrség és az SD főnökének
A 4. Berger SS-Gruppenführernek**."

Ez a dokumentum rendkívül fontos. Röviden, de kifejezően kommentálja az Ost-főtervet és Meyer összes „agrárpolitikai" elmefuttatását: az SS hatalmába kerülő összes körzetet *totálisan* be kell telepíteni, vagyis az egész őslakosságot „ki kell telepíteni", más szóval meg kell semmisíteni. Végezzünk egy kisebb számítást. 1939-ben a jelzett „objektumok" lakosságának ez volt a létszáma:

Litvánia	2,87 millió ember
Lettország	1,99 millió ember
Észtország	1,12 millió ember
Belorusszia	8,46 millió ember
Ingermanland	6,24 millió ember
A Krím és Tauria	2,00 millió ember
	22,68 millió ember

Tehát 22–23 millió szovjet állampolgár. De még ez a szám sem jelenti a végső határát a véres igényeknek. A „főterv" archívumát tanulmányozva még egy iratot találtam – a Himmlernél tartott értekezlet jegyzőkönyvét, a megbeszélésen jelen volt Wolff, Prützmann, Berger és Lorenz Obergruppenführer, Greifelt Gruppenführer és természetesen Meyer is. A jegyzőkönyv 2. pontjában az állt, hogy nemcsak egész Belorussziát és a balti szovjet köztársaságokat kell gyarmatosítani, de Ukrajnát is. Íme, a szöveg:

* Himmler személyi törzsfőnöke.
** Az SS képviselője Rosenberg minisztériumában.

„A Führer parancsának megfelelően Ukrajna egyes részeit teljes mértékben németekkel telepítjük be a legközelebbi húsz évben. A telepítést a nyugatról keletre és északról délre vezető főútvonalak, a tervezett országutak és az újonnan felépítendő nagy vasúti tranzitútvonalak mentén kell elkezdeni, vagyis a Krakkó–Lvov–Zsitomir–Kijev, valamint a Leningrád–Mogiljov–Kijev–Zsitomir–Vinnyica–Odessza útvonalakon."

Hogy megértsük ennek az értekezletnek az értelmét, emlékezzünk a következőkre: Himmler utasítása 1943 januárjában született, vagyis a „sztálingrádi katlanban" folyó végső harcok idején (a szovjet támadás január 10-én kezdődött). Ennek ellenére az SS-főnökök teljesen biztosak voltak abban, hogy nemcsak az Ost-főtervet valósíthatják meg, de még ki is szélesíthetik. Hiszen Meyer eleinte csak Belorusszia és Litvánia egy-egy részének gyarmatosítását javasolta, de közben az SS-Reichsführer étvágya megnőtt: már egész Belorussziát gyarmatosítva látta maga előtt. Himmler a határidőket is megrövidítette: Meyernél ez a szám állt: „30 év"; aztán a gyarmatosítást 25 év alatt akarták véghezvinni. Most pedig – Hitlerre hivatkozva! – Himmler az egész rémséges akciónak 20 év alatt történő végrehajtását követelte.

Ám volt egy másik útmutatás is: be kell vonni a gyarmatosítás kereteibe „Ukrajna részeit" is, értsd: az USZSZK azon területeit, melyeket 1942 végére a Wehrmacht meghódított. Mit is jelentett ez? Megválaszolhatjuk: addigra a megszállók igája alá kerültek a rovenszki, lucki, kamenyec-podolszki területek („a volhíniai főkerület"), a zsitomiri és vinnyicai terület („zsitomiri főkerület"), a kijevi és poltavai területek („kijevi főkerület"), a nyikolajevi és kirovográdi területek („nyikolajevi főkerület"), a Krím és a nyikolajevszki és zaporozsjei terület déli részei („Tauria"), a dnyepropetrovszki és zaporozsjei terület („dnyepropetrovszki főkerület"), a csernyigovi és szumi terület („csernyigovi főkerület"). Ezt a listát abból a Berlinben kiadott instrukcióból kölcsönöztem, amely „a meghódított keleti területek" kormányzásáról szól. A felsorolás egy lapos mondattal végződött: „A további területi felosztást kiegészítőleg közöljük." Ha összeadjuk a felsorolt területek lakossági adatait (megint csak 1939-re vonatkoztatva), mintegy 41 millió embert kapunk.

Ha a Krumeynél szereplő „kitelepítési százalékból" indulunk ki, akkor a megsemmisítendő ukrán lakosok száma elérte volna a 25 milliót. Ha hozzáadjuk ezt a számot a már említett 22–23 millióhoz,

közeledünk Wetzel számaihoz – vagyis az 50 millióhoz –, és ez egyedül azokra a területekre vonatkoztatva, amelyek 1942 végére a megszállók kezébe kerültek! Ezenkívül Wetzel még a húszmillió lengyelt is említette, akiket szintén meg kellett volna semmisíteni. Ha pedig Meyer–Wetzel számításait (65–80 százalékos „kitelepítés") azokra a területekre is kiterjesztjük, amelyekre Hitler és Himmler szemet vetett („betelepítés egészen az Urálig"), akkor 120–140 milliós nagyságrendű számot kapunk. Rögzíthetjük, hogy *az Ost-főterv 120–140 millió ember megsemmisítését tervezte Lengyelország és a Szovjetunió területén.*

Valóságos fenyegetés

1981 nyarán Kosfeld vesztfáliai városkában egy olyan emberrel beszélgettem, akinek a neve felbukkant az Ost-főterv dokumentumaiban. Dr. Otto Bräutigam, aki a harmincas években a harmadik birodalom harkovi főkonzulja volt, közvetlenül a háború kitörése előtt ugyanerre a posztra kapott kinevezést Batumiba. Derekasan szolgált is, amíg csak 1941 márciusának végén nem kapott Berlinből egy rejtjeles táviratot: „Szabadságolás iránti kérelmét teljesítjük, utazzék Berlinbe. Jelentse érkezését a birodalmi Külügyminisztériumban Schnurre úrnak."

A főkonzul elcsodálkozott: egyáltalán nem kért szabadságot, de gyorsan összecsomagolta a holmiját, és elutazott Batumiból. A Wilhelmstrassén lévő régi, Bräutigam előtt jól ismert épületben Schnurre, a Külügyminisztérium gazdasági osztályának vezetője ezekkel a szavakkal fogadta Bräutigamot:

„– Jól van, barátom. Szükségünk van önre, ezért már nem utazik vissza.

– Miért? – kérdezte a kissé meglepett főkonzul.

– Közlök önnel egy szigorúan titkos dolgot: elhatározták a Szovjetunió elleni háborút. Május elsején kezdődik, és önnek most azzal az üggyel kell foglalkoznia, amelyet dr. Georg Leibbrandt ismertet önnel..."

Bräutigam jól ismerte Leibbrandtot: a dél-ukrajnai német telepeseknek ez az ivadéka a nemzetiszocialista párt külpolitikai hivatalában, vagyis Alfred Rosenberg Reichsleiternél a keleti részleg vezetőjének tisztségét töltötte be. Bräutigam maga is szolgált ebben a hivatalban. Leibbrandt megmagyarázta: a hivatalra építve most új birodalmi

minisztériumot hoznak létre, amely a Szovjetunió azon hatalmas területeinek kormányzásával foglalkozik, melyeket a Wehrmacht meghódít majd. Bräutigamnak a gazdasági osztály vezetőhelyettesi tisztjét ajánlották fel. Az olvasó most már megértheti, miért kérdezhettem meg teljes joggal Otto Bräutigamtól:

„Tudott-e az Ost-főtervről?"

Bräutigam így válaszolt:

„Egy alkalommal a Hitlertől visszatérő Rosenberg beavatott bennünket azokba a tervekbe, amelyek Oroszország és általában egész Európa további sorsára vonatkoztak. E tervek szerint egész Kelet-Európának agrárgyarmattá kellett volna válnia, mindennemű ipartól megfosztva. Ezért német telepesekkel kellett volna betelepíteni. Amikor annak idején a németek gyarmatosították a Keletet – mondotta Hitler Rosenbergnek –, erődöket építettek. Követnünk kell példájukat, és a megszállott területeken az erődök és katonai települések egész hálózatát kell létrehoznunk. Nézzék csak az angolokat, akik a gibraltári és máltai típusú erődökkel kezdték... Ezek voltak azok az eszmék, amelyek a keleti területek betelepítési tervének alapját alkották..."

Bräutigam emlékezett Rosenberg következő szavaira is:

„A német településeknek kell a keleti területek alapjaivá válniok. A Führer elgondolása szerint csak ezek biztosítják uralmunkat..."

Magának Bräutigamnak nem állt rendelkezésére az Ost-terv szövege, de emlékeztettem rá, hogy annak idején Himmler megküldte Rosenberg minisztériumába ezt a szöveget, és ott részletes „véleményezést" állítottak össze, amelyet dr. Wetzel írt alá.

„– Ó, Wetzel! Hát persze, jól ismertem. Az NSDAP fajpolitikai hivatalából jött hozzánk, és nagyon értékes volt a számunkra, minthogy mindent tudott a faji dolgokról, a többi között mindent, ami szemitákkal volt kapcsolatos.

– Hallottam egyik kollégájától – mondtam beszélgetőpartneremnek – olyan értékelést is, amely szerint Wetzel a valóságtól távol álló fantaszta volt. Mit gondol erről?

– Ó, nem, Wetzel nem volt fantaszta. Éppen ellenkezőleg: pedánsan pontos volt. Végzettségét tekintve jogász, aki még a mi minisztériumunkban is a »bírósági tanácsos« jogi címét viselte."

Ma már nemcsak Wetzel „véleményezése" van a kezünkben. Ismerjük magának a tervnek a szövegét is. Vannak új tanúbizonyságok is, amelyek a himmleri tervezés teljes realitását bizonyítják. Kiderül,

hogy Himmler, azonkívül hogy utasítást adott az Ost-terv összeállítására, 1941 őszén kiadta a feladatot, hogy készítsenek egy dokumentumot ezzel a címmel: „A Reichsführer előzetes programja a békés időszakra". Ezt Kammler SS-Gruppenführer készítette elő, és főként abból állt, hogy... anyagiakat követelt építkezésekhez. Mifélékhez?

Például ahhoz, hogy SS-objektumokat építsenek magának Németországnak, a főkormányzóságnak (a megszállt Lengyelországnak), Skandináviának és Hollandiának a területén, 2,9 milliárd márkára lett volna szükség. „Az új keleti térségben" teljesítendő feladatokhoz nem kevesebb, mint 6,09 milliárd márkát igényeltek. Megjegyezték, hogy ennek a 6 milliárdnak egy részét „a különleges feladatok megvalósítására" is rá kell fordítani.

Kammler programját Himmler nem tartotta kielégítőnek. Kammler összesen 20–30 milliárd márkát kért az SS számára a „háborút követő" tíz évre. Himmler ráírta a margóra: „Adjon csak a vezérkar egy számot a német keleti provinciák számára. Én ezt 80–100 milliárdra becsülöm."

Kammler hamarosan tisztázta, miért is van szüksége ilyen óriási pénzre. 1942. március 5-én benyújtotta tervezetét, amely szerint a koncentrációs táborok foglyaiból építőbrigádokat kell szervezni. Egy-egy brigádnak 4800 főből kell állnia. Ezek nélkül az erők nélkül – mondotta Himmler – „nem tudom felépíteni azokat az óriási telepeket, amelyeknek segítségével a Keletet németté tesszük". Úgy tervezték, hogy az építőbrigádoknak 14 millió fogolyra lesz szükségük. A koncentrációs táborokban uralkodó „halálnormák" mellett ez azt jelentette, hogy húsz év leforgása alatt Himmler legalább 29 millió rabszolgának szándékozott parancsolni az Ost-terv realizálása érdekében. Ezt a számot közölte Albert Speer, az egykori birodalmi fegyverkezési miniszter is „a rabszolgák államáról" írott művében (*Sklavenstaat*).

Bevallom, szerettem volna Speerhez utazni, és megtudni tőle néhány részletet Kammler tevékenységéről. Annál is inkább, mivel Speer nem rejtette véka alá, hogy annak idején összekülönbözött Kammlerrel: utóbbit az foglalkoztatta, hogyan lehetne megsemmisíteni a koncentrációs táborok foglyait, Speernek viszont szüksége volt rájuk, mint az általa vezetett hadiipari vállalatok rabszolgáira. 1981 nyarán telefonáltam Speernek, és megbeszéltem vele egy találkozót, de a bőbeszédű volt birodalmi miniszter hamarosan elhunyt. Ezért

csupán utolsó interjúját idézhetem, amelyet az angol televíziónak adott:

„*Kérdés:* Melyek voltak konkrétan a keleti területekre vonatkozó tervek?

Speer: Kidolgozták az alapterveket, mindenekelőtt a közlekedési hálózat lefektetését. Azt tervezték, hogy széles nyomtávú vasútvonalakat és autósztrádákat fektetnek le. Ennek a közlekedési hálózatnak az alapján új városok születtek volna, 20–20 ezres lakossággal; körülöttük településeknek kellett volna kialakulniuk. Az már részletkérdés, hogy hol, milyen távolságra stb. Mindezeket a kérdéseket kidolgozták.

Kérdés: Lehetséges lett volna ilyen messzemenő tervek anyagi ellátása és szervezeti megvalósítása?

Speer: Himmler archívumában vannak iratok, amelyek pontos választ adnak erre a kérdésre. Ő úgy gondolta, hogy a szükséges munkaerő nyolcvan százalékát a koncentrációs táborok foglyai adják majd. A német szakemberek csupán a húsz százalékot adták volna. A dokumentumok tanúsága szerint a szakértők kételkedtek abban, hogy ilyen programot meg lehetne valósítani, mivel a foglyok munkájának termelékenységét alacsonyra tartották. Himmler azonban kitartott állítása mellett. Ha figyelembe vesszük, hogy a tervet 20 évre számították, megvalósítását teljesen lehetségesnek kell tartanunk..."

Ilyenek voltak az SS-egyenruhába és professzori talárba bújt emberevőknek a tervezgetései.

Elmélet és gyakorlat

De nem csupán a tervezgetései! A németesítést és gyarmatosítást célzó akciók Lengyelországban mentek a legmesszebbre, az úgynevezett „főkormányzóság" területén.

A „főkormányzóság" létrehozásának kezdetétől fogva a megszálló hatóságok nem tévesztették szem elől a nácizmus „távlati célját" – a lengyeleknek mint nemzetnek a felszámolását. Kifejezően szólt erről Hans Frank főkormányzó Krakkóban a rendőrfunkcionáriusai előtt mondott beszédében 1940. május 30-án: „A főkormányzóság területe német hatalom alatt marad, méghozzá nem protektorátus vagy valami hasonló formájában, hanem olyan egyértelmű területként, amely német uralom alatt áll, amelyen biztosítjuk a német faj uralmát a lengyel dolgozók alacsonyabb rendű rétege felett. Itt a germanizálás befejezé-

se után, ha a németek visszatértek Warterauba, Nyugat-Poroszországba, Délkelet-Poroszországba és Felső-Sziléziába, meg fogjuk valósítani a hosszú lejáratú németesítést. Nyíltan beszélek a németesítésről, minthogy pontosan ugyanez a probléma állt száz évvel ezelőtt őseink előtt, akikkel ugyanez az idegen fajú szláv nép állt szemben. Minderről beszéltem a Führerrel, és arra a közös véleményre jutottunk, hogy ezt a területet vissza kell adni a német fajnak. Az pedig már mindegy, hogy ez mennyi idő alatt megy végbe – ötven vagy száz év alatt... Ám ha mindezen nehézségek láttán mégis teljes mértékben uralni akarjuk a lengyel népet, fel kell használnunk az időt. Mindenkit, akit a lengyel uralkodó rétegben találtunk, meg kell semmisíteni."

Ezek voltak Frank instrukciói. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy Lengyelország megszállása után nyomban megkezdődött a „más fajúak" kitelepítése az úgynevezett „birodalomhoz csatolt területekről" – Sziléziából, Pomerániából, Poznańból, Łódźból. 1939-től 1941 júniusáig a kitelepítettek száma meghaladta az egymilliót. Ebben a szakaszban azonban még nem került sor az emberek tömeges megsemmisítésére: ez a Szovjetunió megtámadása után kezdődött el. 1941-ben Frank vezetésével összeállították a „főkormányzóság" részét alkotó területek egész demográfiai és gazdasági struktúráját átalakító húszéves tervet. Miként Meyer tervében is, ezúttal is az volt a legfőbb, hogy a földet német kézre adják, és Lengyelországot németekkel telepítsék be; a gyarmatosítás konkrét tervének összeállítását Himmler Odilo Globocznik SS-Obergruppenführerre bízta, a lublini terület rendőrségének és SS-alakulatainak főparancsnokára. Mint tudjuk, az SS-főparancsnokok egyúttal Himmler helyi képviselői is voltak.

A lublini terület a gyarmatosító politika valamiféle „mintájául" szolgált. Mindenekelőtt gyakorlatilag elpusztították a teljes zsidó lakosságot (létszáma 250 000-ről 1942 végére 20 000-re csökkent), aztán a lengyelekre került a sor. Himmler parancsára a gyarmatosítás első objektumául a zamośći körzetet választották (a 17/C számú utasítás).

Maga Globocznik agyalta ki, hogy a zamośći körzet váljon a gyarmatosítás kísérleti objektumává, minthogy ezen a vidéken ősi germán települések maradványaira bukkant rá. Ez elegendő volt ahhoz, hogy Himmler lelkesen fogadja az elgondolást. Ezt mondta orvosának, Kerstennek: „Nézze csak, milyen remek gondolat! Ez a legnagyobb gyarmatosító akció a világ történetében!"

Globocznik Zamośćcsal, Tomaszówval és Grobeszowval kívánta

kezdeni, vagyis a lublini vidék déli részén található városokkal. Aztán azt a hatalmas négyszöget kellett volna germanizálni, amelyet Lublin, Zsitomir, Vinnyica és Lvov határol. Az egyik amerikai kutató feltételezi, hogy „amennyiben a németek legyőzték volna Oroszországot, akkor ebben a négyszögben, ahol két közigazgatási terület találkozott, s az ukránok és lengyelek közötti határ futott, SS-állam jött volna létre".

Globocznik elkezdte elgondolásának megvalósítását. 1942 novemberétől 1943 márciusáig 293 falu lakosait kergették el földjeikről, több mint 100 000 embert. Zamość lakóira nehéz sors várt: a szülőktől elvették gyerekeiket, a kitelepítetteknek mintegy egyötödét haláltáborokba akarták küldeni. Az akció végrehajtásakor mintegy 17 000 embert lőttek agyon.

Telepítésre kijelöltek 1000 besszarábiai, 1000 boszniai, 200 szerbiai, 4000 baltikumi, 500 volhíniai, 200 hollandiai, dániai és belgiumi német családot – összesen mintegy 10 000 családot, amelyek teljes létszáma elérte az 50 000–60 000 főt. Gyakorlatilag 1943-ban mintegy 4000 embert telepítettek le: 1943. február 2-a körül beismerték, hogy a további áttelepítést folytatni nem lehet. Sztálingrád után a megszállóknak már más gondjuk volt, mint a gyarmatosítás.

Íme, az őslakosság összesített népszámlálási adatai a „főkormányzóság" különböző körzeteiből:

1939	140 000 ember
1940	190 000 ember
1941	290 000 ember
1942	265 000 ember
1943	160 000 ember
1944	595 000 ember

Ám már a zamośći akció megmutatta, hogy Meyer, Globocznik és a velük hasonszőrűek terveit nem olyan egyszerű megvalósítani. A német megszálló hatóságok a helyi lakosság németesítésére törekedtek, de ez utóbbi egyáltalán nem viselkedett olyan engedelmesen, mint feltételezték. Az akció akkora ellenállást váltott ki (a többi között a partizánharc felerősödését), hogy Frank, akitől újabb és újabb élelmiszer-szállítmányokat követelt a birodalom, kénytelen volt lelassítani

a gyarmatosítás ütemét. A „hosszú lejáratú" tervek akadályozták a „rövid lejáratúakat".

Sőt: az Ost-főterv teljesítésére tett első lépések megmutatták, mennyire kiagyalt az „élettér" egész elmélete. Kitűnt, hogy Németországnak egyáltalán nincs lakosságfölöslege, sőt, munkaerőben szűkölködik. Nem véletlenül kezdődött meg a lengyel, ukrán és belorusz lakosság tömeges elhajtása a Reichbe. Bár Meyer úgy gondolta, hogy több mint kétmillió áttelepülő áll majd rendelkezésére, kiderült, hogy csak néhány százezren vannak. Így például 1941-ig Lengyelországba mintegy 200 000 németet telepítettek át (de nem a Reichből, hanem azokból a németekből, akik a háborút megelőző években kerültek a birodalomba). Frank szétosztott köztük 47 000 parasztgazdaságot 9,2 millió hektárnyi területen; az iparosok 20 000 vállalkozást kaptak meg. Amikor pedig Himmler hozzáfogott azon területek germanizálásához, amelyekről Meyer az Ost-terv első részében szólt, akkor például a Warta folyó melletti vidékre a „főkormányzóságból" kellett venni a népi németeket, ami felborította Lengyelország germanizálásának terveit. Frank pedig a maga részéről kategorikusan tiltakozott az ellen, hogy az SS az ukrajnai áttelepülőket a „főkormányzóság" népi németei közül toborozza.

Ugyanez a kép volt megfigyelhető a „birodalmi biztosságokon" is. Lose, „Ostland" birodalmi biztosa az első naptól kezdve hozzálátott az Ost-főterv megvalósításához a Baltikumban. Mindenekelőtt Észtországot kívánta germanizálni, minthogy annak a lakosságát tartották a legtisztábbnak faji vonatkozásban (azután, Heydrich véleménye szerint, a letteknek kellett következniük, és csak harmadjára a litvánoknak). Ennek a „menetrendnek" megfelelően Észtországban a megszállás idején megsemmisítették a teljes zsidó lakosságot, és megkezdődött a germanizálás. Ez mindenekelőtt az észt gyermekekre vonatkozott.

A németesítés következő területe az úgynevezett Ingermanland volt. A körzet lakosságának jelentős részét Finnországba kellett volna telepíteni, aztán pedig be kellett volna vonni az úgynevezett „pétervári közigazgatási körzetbe".

Belorussziában a germanizáló folyamat elakadt, de nem Lose vagy Rosenberg hibájából, hanem a belorusz nép hősi ellenállása miatt. Rosenberg ki akarta terjeszteni Belorussziát kelet felé („egészen Orjo-

lig és Tverig"*), és Szmolenszket kívánta közigazgatási központjául megtenni. Egyúttal azt tervezték, hogy a szmolenszki területre telepítik át a lengyel lakosság egy részét, hogy szétválasszák a beloruszokat és az oroszokat. Ám mindezek a tervek papíron maradtak. Ami Ukrajnát illeti, itt felmerült az ukrán lakosság kitelepítésének kérdése, valamint az, hogy „katonai telepesekként" németeket hoznak ide Romániából, Bulgáriából és Jugoszláviából. 1942 augusztusában Vinnyica térségéből előzték az ősi ukrán lakosságot: itt katonai települést kívántak létrehozni „Hegewald" néven, Korosztyeny vidékén pedig a „Förstenstadtot". Úgy tervezték, hogy ezek lesznek a germanizálás központjai. Ám az elképzelésekből csakhamar semmi sem maradt!

A Krímbe Frauenfeldnek, a krími német megszálló közigazgatás vezetőjének javaslatára Dél-Tirolból akartak németeket áttelepíteni, és ide hozták volna a Dnyeszter mögötti német kolóniák lakosait is. 1942-ben Hitler végleges döntést hozott, miszerint a Krím lesz „a dél-tiroliak új hazája" (egyúttal fel akarta számolni a lehetséges német–olasz konfliktusokat is). A dél-tiroliak áttelepítésének tervét eléggé részletesen kidolgozták, de persze ezek sem valósultak meg. Maga Frauenfeld egyike volt a legelsőknek, akik a Krímből elmenekültek.

Igaz, még 1943 januárjában, a sztálingrádi csata napjaiban is szorgalmas levelezés folyt Himmler és Meyer között, illetve Meyer és Rosenberg között a terv legapróbb részleteit illetően. Még 1943 áprilisában, tehát már Sztálingrád után is megtörtént, hogy Greifelt SS-Obergruppenführer, Meyer közvetlen főnöke jelentéseket küldött Himmler titkárságára, amelyek kiegészítették az Ost-főterv dokumentációját. És mint már tudjuk, csak 1944. január 4-én ült el a vihar Himmler kancelláriájában „az eltűnt iratok" miatt. Ez azután volt, hogy a német csapatokat szétzúzták a kurszki kiszögellésben, felszabadították a bal parti Ukrajnát és Belorusszia egyes részeit. A fekete egyenruhás irodai tisztviselők csak ezután gyűjtötték össze az összes iratot, és helyezték el a 14. számú különleges széfben. Ott is maradtak.

Az Ost-főterv megvalósítását a Vörös Hadsereg előnyomulása meghiúsította.

Már csak nagyon kevéssel kell kiegészítenem: Himmler öngyilkosként végezte, Konrad Meyert elítélték az amerikai haditörvényszéken, huszonöt év börtönt kapott. Ám már az ötvenes években kiengedték,

* Rosenberg hivatalában persze nem ismerték el a Kalinyin elnevezést.

egy hannoveri intézetben dolgozott. Az ő tollából jelent meg jó néhány NSZK-beli kiadvány az áttelepítési kérdésekről. 1973-ban halt meg. Meyer archívuma, miként azt özvegye volt szíves velem közölni, nem tartalmaz anyagokat az Ost-főtervről...

Ám megmaradt a 14. számú széf és annak tartalma, ami valóságos vádirat a nemzetközi imperializmus embertelen, pusztító erői s végrehajtója, az SS ellen.

*

Könyvem címében az „1933–1941" évszám található. Az utolsó fejezetet, amelyben már későbbi évekről is szó esett, a nagy honvédő háború éveibe átvezető „hídnak" szántam. Az e fejezetben elmondottak oly jelentősek Európa és az egész emberiség szempontjából, hogy nem szabad őket elszakítani a második világháború előtörténetétől. A Grün-akció (Csehszlovákia bekebelezése), a Weiss-akció (Lengyelország megtámadása), a Gelb-akció (Franciaország megtámadása), a Seelöwe-akció (angliai partraszállás) csupán a béke elleni náci összeesküvés egy-egy lépcsője volt, amelyek a központi elképzeléshez – a Szovjetunió megtámadásához – vezettek. A fegyveres, politikai és gazdasági terjeszkedés mindeme lépcsőfokain Hitler, tábornokai s a mögöttük állók, az acél-, szén- és vegyipar koronázatlan királyai mindvégig megőrizték a régi célpontot: a szovjetek országát.

„Minden, amit teszek, Oroszország ellen irányul" – Hitlernek ezeket a szavait a német imperializmus igazi hitvallásának tekinthetjük. Sok mindenbe belefogtak – a katonai akcióktól a legveszélyesebb kulisszák mögötti intrikákig. A világ ellenségei eme próbálkozásainak sok-sok figyelmet szenteltem, és tovább kívánom vinni témámat az 1941–1945 közötti időszak anyagán.

De már a következő könyvben.

A táblaborító Kolosváry Bálint munkája

Megjelent a Gondolat Könyvkiadó (Budapest) és a Kárpáti Kiadó (Uzsgorod)
közös gondozásában

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (877134/8)
Nyomták a Szovjetunióban

Felelős szerkesztő: Labányi Ágnes
Műszaki vezető: Tóbi Attila
Műszaki szerkesztő: Hodu Pálné

Megjelent 20,75 A/5/ív + 16 oldal fekete melléklet terjedelemben,
az MSZ 5601-59 és 5602-55 szabvány szerint

На основании многочисленных, ранее не известных материалов автор разоблачает доктрину главарей фашистского рейха о завоевании мирового господства. Уделяет большое внимание сепаратным переговорам нацистов с представителями западных стран в период второй мировой войны.

ЛЕВ АЛЕКСАНДРОВИЧ БЕЗЫМЕНСКИЙ

РАЗГАДАННЫЕ ЗАГАДКИ ТРЕТЬЕГО РЕЙХА. 1933—1941

Массово-политическое издание
(На венгерском языке)

Будапешт: «Гондолат»; Ужгород: «Карпаты»

Перевод с русского Дьердь Бакчи
Отв. редактор Агнэш Лабани
Худож. оформление Балинт Коложвари

ИБ № 2017

Подписано в печать 17.06.87. Формат 60×84$^{1}/_{16}$. Бумага офс. № 1. Печать офсет. Услов. печ. л. 19,3+0,93 вкл. Услов. кр.-отт. 20,58. Учет.-изд. л. 21,6. Тираж 17 000 экз. Заказ № 959-7. Цена 1р. 76 к.

Отпечатано с диапозитивов Фотонаборного Предприятия (Будапешт, ВНР)
Львовской книжной фабрикой «Атлас». 290005, Львов-5, ул. Зеленая, 20.

55,– Ft

1946. október elsején a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék ítéletet hozott a náci háborús bűnösök perében. Nem minden bűnös kerülhetett akkor a vádlottak padjára, és jó néhány esemény homályban maradt. Valójában kik voltak a „barna veszedelem" fő alakjai, és kik mozgatták őket a háttérből? A Nürnberg óta eltelt negyven év alatt gazdag történeti irodalom ad e kérdésekre választ, köztük Bezimenszkij – Magyarországon is kiadott – munkái. Jelen kötetében a harmadik birodalom néhány „rejtélyének" nyomába ered: hogyan fonódott össze a horogkereszt a bankszéfekkel, Hitler és társai karrierje az iparmágnásokkal; mi volt a Reichstag égésének

hiteles története, a müncheni egyezmény háttere; milyen titkos, kulisszák mögötti tárgyalások folytak Berlin és a nyugati hatalmak között; miért nem valósult meg az Anglia elleni invázió eredeti terve, s hogyan kívánták a nácik berendezni Kelet-Európát győzelmük után?

Következő kötetében az 1941–45 közötti időszakot dolgozza fel hasonló módszerrel.

Bezimenszkij a második világháborúban német tolmácsként szolgált a Vörös Hadseregben, majd bonni tudósító lett. Így könyvei főszereplői közül sokkal találkozott is, s a velük folytatott beszélgetések személyes közelségbe hozzák lebilincselően izgalmasan megírt munkáit. A szerző sok, a szélesebb olvasóközönség előtt ismeretlen dokumentumot, archív felvételt is közöl a harmadik birodalom történetéből.